

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д. політ.н., проф. К. В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 14

Маріуполь - 2017

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 7 від 27.12.2017 р.)
Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 31.05.2013 р. № 654
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних “Index Copernicus International”
(Польща)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL

Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор.НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. Ю. І. Чентуков

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін

Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. Є. В. Годованик

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. Ю. Г. Барабаш, д.ю.н., проф. А. Г. Бобкова, д.ю.н.,
проф. М. В. Буроменський, д.ю.н., проф. Р. Ф. Гринюк, д.ю.н., проф. О. Є. Користін, д.ю.н.,
проф. В. В. Волік, д.ю.н., проф. І. Д. Сліденко, д.ю.н., проф. І. Ф. Хараберюш,
д.ю.н., проф. О. Н. Ярмиш; д.ю.н., проф. О. В. Філонов

іноземні фахівці: д.ю.н., проф. С. Андо (Італія),
д.ю.н., проф. С. Флогатіс (Греція).

Засновник Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53 22 52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net

офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015. Тираж 150 примірників. Замовлення № 090/18

ISSN 2518-1319 (Online)

ISSN 2226-3047 (Print)

© Маріупольський державний університет, 2017

© Автори статей, перекладачі, 2017

UDC 34(05)

Bulletin of Mariupol State University. Series: Law
Collection of research papers
Issued twice a year
Founded in 2011

The publication is authorized by the Scientific Council of Mariupol State University
(Record 7, dated of December 27, 2017)

According to the Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Order 654, dated May 31, 2013) «The Bulletin of Mariupol State University. Series: Law» has been included in the List of scientific specialized editions of Ukraine in the field of law

The journal has been registered in the international scientific journal database
«Index Copernicus International» (Poland)

Access the international scientific journal database is at: <http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>
«Bulletin of Mariupol State University» can be found by using the search form at the top of the page via index ISSN.

The General Editorial Board:

Editor-in-Chief: corresponding member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Sc. D. (Political Studies), Professor K. Balabanov

Executive Editor: Sc. D. (Economics), Professor O. Bulatova

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin,
Sc. D. (Philology), Professor S. Bezchotnikova, Sc. D. (History), Professor B. Romantsov,
Sc. D. (Cultural Studies), Professor Y. Sabadash, Sc. D. (Economics), Professor Yu. Chentukov

The Editorial Board of the Series:

Editor: Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin

Executive Secretary: Ph. D. (Law), Associate Professor Y. Hodovanyk

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor Y. Barabash,
Sc. D. (Law), Professor A. Bobkova, Sc. D. (Law), Professor M. Buromenskyi, Sc. D. (Law),
Professor R. Grinuk, Sc. D. (Law), Professor O. Korystin, Sc. D. (Law), Professor V. Volik,
Sc. D. (Law), Professor I. Slidenko, Sc. D. (Law), Professor I. Kharaberiush,
Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin, Sc. D. (Law), Professor O. Yarmysh; Sc. D. (Law), Professor
O. Filonov

Foreign Experts: Sc. D. (Law), Professor S. Andò (Italy),
Sc. D. (Law), Professor S. Flogaitis

Founded by Mariupol State University
129a Budivelnykiv Ave., Mariupol, 87548

Tel.: (0629) 53-22-52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net

official website of publication: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Publisher «Editing and Publishing Department of the Mariupol State University»

Certificate of inclusion in the State Register of publishing

DC № 4930 from 07.07.2015.

Edition: 150 copies. Order: 090/18

ISSN 2518-1319 (Online)

ISSN 2226-3047 (Print)

ЗМІСТ

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Годованик Є. В., Мишко Д. О. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....	12
Іванюта Н. В., Подстепна А. О. РЕЧОВІ ПРАВА НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	19
Камардіна Ю. В., Кушнір І. В. ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	27
Шебаніц Ф. Ф., Крохмальова О. В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ (ПУБЛІЧНИХ) ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ.....	35
Тихомирова Г. Є., Бобкова А. С. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ БЕЗПЕКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ В МИРНИХ ЦІЛЯХ.....	43
Годованик Є. В., Дерекко О. В. ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН.....	50
Годованик Є. В., Русаневич А. Т. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ «ГІБРИДНИХ» ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	56

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Дударець Д. В. НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	68
Дем'янчук В. А. ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	76
Хараберюш І. Ф. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	83

Красников Є. В. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ.....	90
Теремецький В. І. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	99
Логвин А. В. ЗАРЕЄСТРОВАНА ПОДАТКОВА НАКЛАДНА – ПІДСТАВА ТА БЕЗЗАПЕРЕЧНЕ ПРАВО ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОГО КРЕДИТУ.....	107
Шамрай В. В. МІЖДЕРЖАВНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З РОЗВИТКОМ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	114
Єпіфанов О. В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ....	123
Пластун М. С. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У НОВІТНІЙ ЧАС.....	129
Гадималиев А. ОНТОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КАТЕГОРИИ «РЕФОРМА» В СОЦИАЛЬНО- ПРАВОВОМ ДИСКУРСЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА.....	134
Годованик Є. В. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ ЯК ЕЛЕМЕНТА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ.....	140
Осадько О. О. «ПРАВО НА ДІЛОВУ РЕПУТАЦІЮ ПРАЦІВНИКА»: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ.....	147
Замула А. Ю. ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У БОРОТБІ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ КАТУВАННЯ І ТЕРОРИЗМУ.....	158
Яцишин М. Ю. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У КІБЕРПРОСТОРІ.....	166
Широкова-Мурараш О. Г. ВПЛИВ МАСОНСОВА НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	174
Черних Є. М. ОБ'ЄКТИВНЕ В ПРАВІ: ПОВЕРНЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ.....	182

Волошин Ю. О., Маргарян Т. А. РОЛЬ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	190
Слома В. М. ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З МНОЖИННІСТЮ СУБ'ЄКТІВ В АКТАХ КОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....	197
Акчурін Ю. Р. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	203
Андріїв В. М., Вахонєва Т. М. ОЦІНКА ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ ЯК КАТЕГОРІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА.....	209
Польщиків В. В. ОСОБЛИВОСТІ ДІЙ ЗЛОЧИНЦЯ ЩОДО ПРИХОВУВАННЯ ВБИВСТВ.....	218
Волік В. В. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ МІСЬКОГО ТРАНСПОРТУ.....	224
Вахонєва Т. М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПОРЯДОК ДОТРИМАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	231
Польщиків І. В. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА...	239
Жукорська Я. М. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ.....	243
Шелухін М. Л. ПРО ВНУТРІШНІЙ ЗМІСТ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	251
Демків Д. М. ВЗАЄМОДІЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ З НАЦІОНАЛЬНИМ АНТИКОРУПЦІЙНИМ БЮРО УКРАЇНИ.....	263
Голота Н. П. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ.....	269

Якубовський Е. М.
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ.....274

Попов А. А.
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОГО І ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ (ДЕЯКІ АСПЕКТИ).....282

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ
КОРИСНЕ ВИДАННЯ З ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
(**О. В. Прієшкіна**).....288

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ
НАУКОВИХ ПРАЦЬ291

CONTENTS

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Hodovanyk Y. V., Mishko D. O. SOME QUESTIONS ON THE IMPLEMENTATION OF HIGH SPECIALIZED COURTS IN UKRAINE.....	12
Ivaniuta N.V., Podstepna A.O. REAL RIGHTS TO REAL ESTATE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECT.....	19
Kamardina Y., Kushnir I. IMPLEMENTING CHANGES TO THE UKRAINIAN CONSTITUTION AS A MEANS OF CONSTITUTIONAL MODERNIZATION OF SOCIETY: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE.....	27
Shebanic F., Krokmalova O. SPECIFIC QUESTIONS FOR REFORM OF LEGAL SUPPLY OF PUBLIC PURCHASES IN UKRAINE.....	35
Tykhomyrova G., Bobkova A. INTERNATIONAL LEGAL REGIME OF SECURITY FOR EXPLORATION AND USE OF OUTER SPACE FOR PEACEFUL PURPOSES.....	43
Hodovanyk Y. V., Dereko O. V. PERSPECTIVES OF THE UN SECURITY REVIEW.....	50
Hodovanyk Y. V., Rusaneych A. T. INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF «HYBRID» ARMED CONFLICTS IN THE MODERN WORLD.....	56
ACTUAL PROBLEMS OF REFORMING THE NATIONAL LEGAL SYSTEM OF UKRAINE	
Dudarets D. V. DIRECTIONS COMBATING TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME.....	68
Demianchuk V. A. VERKHOVNA RADA OF UKRAINE AS THE SUBJECT OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE ANTI-CORRUPTION POLICY.....	76
Haraberjush I. F. PROBLEMS AND PROSPECTS OF REMOTE JURIDICAL EDUCATION IN UKRAINE.....	83

Krasnykov E. WAYS TO IMPROVE THE STRUCTURE OF BODIES OF THE STATE AUTHORITY IN UKRAINE IN THE PUBLIC PROTECTION ORDER.....	90
Teremetskyi V. I. MODERN PROBLEMS OF THE SUCCESSION LAW OF UKRAINE.....	99
Lohvyn A. REGISTERED TAX INVOICE AS A GROUND AND ABSOLUTE RIGHT TO FORM TAX CREDIT.....	107
Shamray V. V. INTERSTATE INTEGRATION AND ITS RELATIONSHIP WITH DEVELOPMENT OF MODERN CONSTITUTIONALISM.....	114
Yepifanov O. V. REGULATORY LEGAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF THE AUTHORITIES OF THE STATE AUTHORITY IN THE FIELD OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT.....	123
Plastun M. S. THE HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF COMBATING CORRUPTION IN RECENT TIMES.....	129
Gadimaliyev A. THE ONTOLOGICAL MEASUREMENT OF «REFORM» CATEGORY IN SOCIAL AND LEGAL DISCOURSE: THEORETICAL CHARACTERISTICS.....	134
Hodovanyk Y. V. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE CONSTITUTIONAL LAW NORM AS A ELEMENTS OF THE MODERN LEGAL SYSTEM.....	140
Osadko O. O. «THE RIGHT TO A WORKER’S REPUTATION»: CONCEPT AND CONTENT.....	147
Zamula A.Yu. PROBLEMS OF EFFICIENCY OF INTERNATIONAL LAW IN THE FIELD OF COMBATING CRIMES OF TORTURE AND TERRORISM.....	158
Yatsyshyn M. Y. INTERNATIONAL LEGAL HUMAN RIGHTS PROTECTION IN CYBERSPACE.....	166
Shirokova-Murarash O. INFLUENCE OF MASONIC MOVEMENT ON LEGAL INTERNATIONAL CONSCIENCE AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW.....	174
Chernykh Ye. N. OBJECTIVE IN THE LAW: RETURN TO THE DISCUSSION.....	182

Voloshin Yu. O., Marharian T. ROLE OF THE MINISTRY OF JUSTICE IN PROVIDING THE SOVEREIGNTY AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE IN A STATE OF AGGRESSION OF RUSSIAN FEDERATION.....	190
Sloma V. M. GENESIS OF LEGAL REGULATION OF LIABILITIES WITH THE PLURALITY OF SUBJECTS IN CIVIL LEGISLATION CODIFIED ACTS ON UKRAINIAN LANDS.....	197
Akchurin Yu. R. DETERMINATION OF THE MAIN CONCEPTS INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY.....	203
Andriiv V., Vakhonieva T. ASSESSMENT OF THE PROFESSIONAL QUALITIES OF WORKERS AS A CATEGORY OF LABOR LAW.....	209
Polshchykov V. V. FEATURES CRIMINAL ACTION TO CONCEAL MURDER.....	218
Volik V. V. EUROPEAN EXPERIENCE IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF URBAN TRANSPORT.....	224
Vakhonieva T.M. LEGAL REGULATION AND THE ORDER OF OBSERVANCE OF COPYRIGHTS OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS.....	231
Polshchykov I. V. HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT DEVELOPMENT AS AN INSTITUTION OF INTERNATIONAL COOPERATION.....	239
Zhukorska Ya. M. STATE POLITIC IN THE FIELD OF INTERNATIONAL COOPERATION.....	243
Shelukhin M. L. ABOUT THE INTERNAL CONTENT OF THE REFORM OF THE HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE.....	251
Demkiv D. M. INTERACTION OF SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION PROSECUTOR'S OFFICE WITH NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE.....	263
Holota N. P. PROBLEM ASPECTS OF COMMUNICATION ACTIVITY BETWEEN THE LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE.....	269
Yakubovsky E. M. DEFINITION OF THE CONCEPT OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPLY OF	

THE ACTIVITIES OF VESSELS.....274

Попов А. А.

COMPARATIVE DESCRIPTION OF UKRAINIAN AND EUROPEAN LEGISLATION IN
SPHERE OF MENAGE (SOME ASPECTS).....282

SCIENTIFIC LIFE

REVIEW

USEFUL USE FROM THE THEORY OF CONSTITUTIONAL LAW
(**O. V. Prieshkina**).....288

REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION
IN THE COLLECTED WORKS291

Трибуна Молодого Вченого

УДК 341.40

Є. В. Годованик, Д. О. Мишко

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

У статті наголошується, що створення Вищого антикорупційного суду України та Вищого суду з питань інтелектуальної власності є недоцільним, оскільки породжує більшу кількість проблем, ані ж вирішує.

Зазначається, що модернізація судової системи України повинна йти шляхом виділення не окремих спеціалізованих судів, а запровадження відповідної спеціалізації у вже існуючих судах.

Даний підхід мінімізує витрати на утримання апарату суду, вирішить питання територіальної доступності населення до правосуддя та підвищить якість відправлення правосуддя, адже утвердження України як демократичної, правової держави зумовлює необхідність забезпечення існування дієвого механізму захисту прав та свобод людини та громадянина, одним з елементів якого повинно бути функціонування ефективної судової системи.

Досягнення поставленої мети є можливим лише за умови планового підходу до модернізації судової системи, спрямованого на побудову обґрунтованої спеціалізації, чіткої інстанційості судоустрою з урахуванням територіальної доступності судів для населення та уникнення політичної обумовленості даного процесу.

Ключові слова: *судова система, судова реформа, судочинство, конституційне право, спеціалізовані суди.*

Постановка проблеми. Утвердження України як демократичної, правової держави зумовлює необхідність забезпечення існування дієвого механізму захисту прав та свобод людини та громадянина, одним з елементів якого повинно бути функціонування ефективної судової системи. Досягнення поставленої мети є можливим лише за умови планового підходу до модернізації судової системи, спрямованого на побудову обґрунтованої спеціалізації, чіткої інстанційості судоустрою з урахуванням територіальної доступності судів для населення та уникнення політичної обумовленості даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дослідження даної проблеми ми спираємося на Конституцію України, Конвенцію про захист прав та основоположних свобод, Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, висновки Верховного суду України та Консультативної ради європейських суддів. Доктринальною основою дослідження є праці В. Мариніва, С. С. Гнатюка, Н. П. Бааджи, В. Татькова, Б. П. Суржана, І. Коваля та ін.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення функціонування судової гілки влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини Указом Президента України було схвалено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [1], якою визначаються напрями реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів.

Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки не передбачає внесення змін в існуючу систему судових органів, що йде в розріз з діючим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та свідчить не про плановість удосконалення судової системи, а про спонтанний характер даного процесу.

Так, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [2] передбачає створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, які мають статус вищих спеціалізованих судів та діють як суди першої інстанції.

Визначення таких судів як «вищих спеціалізованих» і одночасно як «судів першої інстанції» є певною мірою суперечливим, адже статус «вищого» суду передбачає існування «нижчих» стосовно нього судів, яких щодо вищих спеціалізованих судів Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачає. Даний стан справ тягне за собою проблему оскарження рішень, що будуть прийматися вищими спеціалізованими судами. Рішення у справах, розглянутих і вирішених вказаними судами по суті, потребують створення спеціального механізму їх оскарження. Річ у тому, що стосовно рішень цих судів «звичайні» апеляційні суди не можуть визнаватися судами апеляційної інстанції, і це цілком логічно, адже така модель суперечила б самій ідеї «вищих спеціалізованих судів» [3, с. 242].

Автори законопроекту «Про антикорупційні суди» [4] повноваження з апеляційного оскарження пропонують покласти на сам Вищий антикорупційний суд для чого передбачається утворення відповідної апеляційної палати. Судді даної палати зможуть переглядати в апеляційному порядку лише ухвали Вищого антикорупційного суду.

Інстанційний принцип побудови системи судів дає можливість незадоволеному рішенням у справі учасникові судового процесу звернутися до судової інстанції вищого рівня з вимогою переглянути рішення суду попередньої інстанції. Якщо допустити розгляд справи в тому ж суді, але різними суддями, виникатиме обґрунтований сумнів щодо неупередженості перегляду, на який можуть впливати особисті стосунки в колективі суддів [5, с. 133].

Принцип інстанційності передбачає, що оскаржуване рішення буде досліджуватись ретельніше та детальніше більш досвідченими суддями, що є неможливим при оскарженні рішень Вищого антикорупційного суду в апеляційну палату даного суду, оскільки законопроект «Про антикорупційні суди» встановлює одноманітну вимогу для всіх суддів Вищого антикорупційного суду в частині стажу роботи, що повинен складати десять років. В свою чергу, дана вимога щодо стажу роботи є цілком необґрунтованою, оскільки такі ж самі вимоги щодо стажу роботи на посаді судді висуваються для суддів Верховного суду України, а судді того ж Вищого суду з питань інтелектуальної власності повинні мати стаж роботи лише три роки. Дана неузгодженість вимог, що висуваються до судді спеціалізованого суду в частині стажу роботи на посаді судді говорить про певну особливість Вищого антикорупційного суду, що прямо забороняється частиною 6 статті 125 Конституції України [6].

Законопроектом «Про антикорупційні суди» передбачається внесення ряду змін у діючий Кримінальний процесуальний кодекс України [7], відповідно до яких пропонується, щоб кримінальне провадження щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України в апеляційній інстанції здійснювалось Антикорупційною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Даній палаті пропонується надати адміністративну автономію, однак у відповідності до висновку Вищої ради правосуддя закладені в статті 7 законопроекту «Про

антикорупційні суди» норми щодо так званої адміністративної автономії Антикорупційної палати по суті являють собою створення та діяльність паралельного «верховного антикорупційного суду», що суперечить частині третій статті 125 Конституції України, відповідно до якої Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, та принципу єдності судової системи, встановленому у статті 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8].

Запропоноване авторами законопроекту «Про антикорупційні суди» вирішення проблеми апеляційного оскарження рішень вищих спеціалізованих судів є не зовсім вдалим, оскільки відбувається розпорошення апеляційних інстанцій, порушення принципу єдності судової влади та порушення приписів статті 6 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» [9], яка гарантує кожному право на розгляд його справи незалежним і безстороннім судом.

Постає також питання щодо самої необхідності Вищого антикорупційного суду. Президент Венеціанської комісії Джанні Букіккіо, незважаючи на те, що антикорупційного суду в Італії немає, доволі не однозначно висловився відносно створення спеціалізованого антикорупційного суду в Україні: «Я насправді не люблю створення спеціалізованих судів, і антикорупційного суду це також стосується. Звичайне судове провадження має підходити для всіх випадків. Але в нинішній Україні – в державі, де корупція має таке поширення – це справді добрий підхід. Я навіть визнаю, що у вас антикорупційний суд є необхідним. І ми готові підтримати його створення». Отже, слід так розуміти слова Д. Букіккіо, що в Італії – такі суди не потрібні, а в Україні – можна спробувати. [10, с. 7].

Створення в Україні Вищого антикорупційного суду на нашу думку є недодільним.

За 2016 рік судами було винесено лише 137 вироків по справах за одержання хабара [11]. Протягом 2016 року до суду було направлено 2130 обвинувальних актів по кримінальним та 2994 протоколів по адміністративним корупційним правопорушенням [12]. Дана статистика говорить про незначну кількість корупційних справ. Виділення у судовій системі спеціалізованого суду для розгляду справ про корупційні правопорушення є недоречним, оскільки це не призведе до суттєвого розвантаження загальних судів та жодним чином не підвищить якість відправлення правосуддя, оскільки складність вирішення корупційних справ порівняно, наприклад, з справами в яких особи обвинувачуються у вчиненні умисного вбивства, ставиться під сумнів. Створення окремого суду, який би вирішував справи про корупційні правопорушення навпаки полегшить можливості тиску на суддів, оскільки справи будуть вирішуватись порівняно невеликою кількістю суддів, їх обрання на посади може зумовлюватись необхідністю прояву лояльності в необхідних справах, що, в свою чергу, є менш вірогідним у разі вирішення справ про корупційні правопорушення у загальних судах.

В свою чергу, автори закону «Про судоустрій та статус суддів» [13] та законопроекту «Про антикорупційний суд» [14] в пояснювальних записках до своїх законопроектів взагалі не наводять жодних аргументів щодо виділення Вищого антикорупційного суду, що підтверджує зумовленість виділення даного суду лише політичною необхідністю.

Створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності має як свої переваги, так і свої недоліки.

Наразі однією з найбільших є проблема розмежування підвідомчості спорів у сфері порушення прав інтелектуальної власності [15, с. 51]. Створення окремої гілки спеціалізованих судів, які будуть розглядати всі спори в сфері інтелектуальної власності, дозволяє вирішити дану проблему, зумовлену різним суб'єктним складом

(на даний момент такі справи можуть розглядатися судами загальної юрисдикції, господарськими судами та адміністративними судами) [16].

Водночас, спори у сфері інтелектуальної власності традиційно належать до одних із найбільш складних. Їх розгляд не завжди здійснюється оперативно та якісно, а прийняті рішення досить часто скасовуються судами вищих інстанцій [17, с. 43].

Незважаючи на те, що в судах різних юрисдикцій була введена спеціалізація суддів у справах інтелектуальної власності, судді, як і раніше, перевантажені розглядом справ, які не мають відношення до даної сфери, що не надає їм можливості глибоко вникати в досить специфічні питання. Це, в свою чергу, призводить до затяжного розгляду таких справ. Впровадження Вищого суду з питань інтелектуальної власності означатиме, що суддям не потрібно буде «розпорозуватися» на інші справи, що гарантовано підвищить якість розгляду справ з інтелектуальної власності та кваліфікацію суддів [18].

В свою чергу, кількість судових справ, які можна було б віднести до категорії справ щодо інтелектуальної власності, є незначною, що говорить про недоцільність створення відповідного окремого суду. Так, згідно зі статистичними даними, місцевими господарськими судами протягом 2014–2015 років розглядалися такі категорії справ, як: зі спорів про право на об'єкти інтелектуальної власності, розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційну концесію тощо. Загальна кількість таких справ становила 470 на рік. Також, створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності в одному місці створює певні перешкоди для територіального доступу до правосуддя, що також є неприйнятним [19].

Не визначено й вид судочинства, в порядку якого розглядатимуться справи й відповідно процесуальні норми, якими буде керуватися Вищий суд з питань інтелектуальної власності у процесі своєї діяльності. У науковій літературі висловлена думка, що запровадження спеціальних правил у сфері розгляду справ інтелектуальної власності є передчасним заходом, який не сприятиме уніфікації вітчизняного процесуального законодавства. Натомість варто зауважити, що сьогодні в умовах законодавчого втілення ідеї створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності питання про вид судочинства, який цей суд здійснюватиме, стає вже нагальними. Воно може бути вирішене шляхом внесення змін до галузевих процесуальних законів, які відображали б особливості розгляду таких справ, або шляхом прийняття окремого процесуального закону [20, с. 41-42].

Консультативна рада європейських суддів у своєму висновку № 15 від 2012 року зазначає, що найпоширенішим способом введення спеціалізації є створення спеціалізованих палат або відділів. Спеціалізація може допомогти суддям шляхом неодноразового розгляду схожих справ підійти до кращого розуміння реалій, що пов'язані із виникненням справ, на технічному, соціальному або економічному рівнях, і як результат, визначити найбільш сприятливе рішення, що підходить саме до цих реалій [21]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» питання визначення спеціалізації суддів для розгляду конкретних категорій справ відносить до відання зборів суддів відповідного суду.

Відправлення незалежного правосуддя також потребує належного фінансового забезпечення суддів. Заробітна плата суддів в країнах Західної Європи і США в рази перевищує зарплату їхніх українських колег – у США починається з 200 тис. дол. на рік, в Англії – 130 тис., в Нідерландах – 74 тис., в Італії – 55 тис. євро на рік [22, с. 6].

Висновки. Таким чином, створення Вищого антикорупційного суду України та Вищого суду з питань інтелектуальної власності є недоцільним, оскільки породжує більшу кількість проблем, ані ж вирішує. На нашу думку, модернізація судової системи

України повинна йти шляхом виділення не окремих спеціалізованих судів, а запровадження відповідної спеціалізації у вже існуючих судах. Даний підхід мінімізує витрати на утримання апарату суду, вирішить питання територіальної доступності населення до правосуддя та підвищить якість відправлення правосуддя.

Список використаної літератури

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 13. – Ст. 864.; Pro Stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 № 276/2015 // Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy. – 2015. – № 13. – St. 864.

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.; Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2016. – № 31. – St. 545.

3. Маринів В. Проблеми оскарження рішень вищих спеціалізованих судів, створених у результаті судово-правової реформи 2016 року / В. Маринів // Підприємництво, господарство і право. – 2017. - № 5. – С. 241-245.; Maryniv V. Problemy oskarzhennia rishen vyshchych spetsializovanykh sudiv, stvorenykh u rezultati sudovo-pravovoi reformy 2016 roku / V. Maryniv // Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2017. - № 5. – S. 241-245.

4. Проект Закону України «Про антикорупційні суди» [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61038&pf35401=413713>;
Proekt Zakonu Ukrainy «Pro antykoruptsiini sudy» [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61038&pf35401=413713>

5. Гнатюк С. С. Принцип інстанційності та інстанційна підсудність в адміністративному судочинстві / С. С. Гнатюк, І. О. Богомазова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. - № 4. – С. 130-139.; Hnatiuk S. S. Pryntsyup instantsiinosti ta instantsiina pidsudnist v administratyvnomu sudochynstvi / S. S. Hnatiuk, I. O. Bohomazova // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. – 2015. - № 4. – S. 130-139.

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, №11-12, № 13. – Ст. 88.; Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2013. – № 9-10, №11-12, № 13. – St. 88.

8. Консультативний висновок щодо проекту Закону України «Про антикорупційні суди»: затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 9 березня 2017 р. № 475/0/15-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vru.gov.ua/content/act/475_09.03_2017_.doc.; Konsultatyvnyi vysnovok shchodo proektu Zakonu Ukrainy «Pro antykoruptsiini sudy»: zatv. rishenniam Vysshchoi rady pravosuddia vid 9 bereznia 2017 r. № 475/0/15-17 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.vru.gov.ua/content/act/475_09.03_2017_.doc.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.; Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

10. Конституційний процес в Україні : політико-правові аспекти / гол. ред. О. Онищенко // Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів: додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі» – 2017. – № 1. – 65 с.; Konstytutsiinyi protses v Ukraini : polityko-pravovi aspekty / hol. red. O. Onyshchenko // Biuletен informatsiino-analitychnykh materialiv: dodatok do zhurnalu «Ukraina: podii, fakty, komentari» – 2017. – № 1. – 65 s.

11. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.; Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua>.

12. Звіт про стан протидії корупції за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/upload/file/zvit.xls>; Zvit pro stan protydii koruptsii za 2016 rik [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mvs.gov.ua/upload/file/zvit.xls>

13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59259&pf35401=389788>; Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii ta status suddiv» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59259&pf35401=389788>

14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про антикорупційні суди» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61038&pf35401=413770>; Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro antykoruptsiini sudy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61038&pf35401=413770>

15. Бааджи Н. П. Проблемні аспекти судового захисту права інтелектуальної власності / Н. П. Бааджи // Часопис цивілістики. – 2014. – Вип. 17. – С. 50-55.; Baadzhy N. P. Problemni aspekty sudovoho zakhystu prava intelektualnoi vlasnosti / N. P. Baadzhy // Chasopys tsyvilistyky. – 2014. – Vyp. 17. – S. 50-55.

16. В центрі уваги: захист прав інтелектуальної власності в судовому порядку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eba.com.ua/files/Lobbying/Judicial_Protection_IPR_Ukr_04_2008.pdf; V tsentri uvahy: zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti v sudovomu poriadku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.eba.com.ua/files/Lobbying/Judicial_Protection_IPR_Ukr_04_2008.pdf

17. Татьков В. До питання про суд з інтелектуальних прав / В. Татьков // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1. – С. 42-47.; Tatkov V. Do pytannia pro sud z intelektualnykh prav / V. Tatkov // Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. – 2013. – Vyp. 1. – S. 42-47.

18. Суржан Б. П. Створення вищого суду з питань інтелектуальної власності: перспективи та прогалини / Б. П. Суржан, Г. А. Капліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1104/1/110-114.pdf>; Surzhan B. P. Stvorennia vyshchoho sudu z pytan intelektualnoi vlasnosti: perspektyvy ta prohalyny / B. P. Surzhan, H. A. Kaplina [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1104/1/110-114.pdf>

19. Висновок Верховного суду України на проект Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/acbcb171d8d0156fc2257fc600355241/\\$FILE/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9A_4734.PDF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/acbcb171d8d0156fc2257fc600355241/$FILE/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9A_4734.PDF); Vysnovok Verkhovnoho sudu Ukrainy na proekt Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii status suddiv» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/acbcb171d8d0156fc2257fc600355241/\\$FILE/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9A_4734.PDF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/acbcb171d8d0156fc2257fc600355241/$FILE/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9A_4734.PDF)

20. Коваль І. Щодо правового статусу вищого суду з питань інтелектуальної власності / І. Коваль // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2016. - № 5. – С. 39-44.; Koval I. Shchodo pravovoho statusu vyshchoho sudu z pytan intelektualnoi vlasnosti / I. Koval // Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. – 2016. - № 5. – S. 39-44.

21. Висновок № 15 Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_\(2012\).pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_(2012).pdf); Vysnovok № 15 Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv stosovno spetsializaii suddiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_\(2012\).pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_(2012).pdf)

22. Конституційний процес в Україні : політико-правові аспекти / гол. ред. О. Онищенко // Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів: додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі» – 2016. – № 11. – 57 с.; Konstytutsiinyi protses v Ukraini : polityko-pravovi aspekty / hol. red. O. Onyshchenko // Biuleten informatsiino-analitychnykh materialiv: dodatok do zhurnaln «Ukraina: podii, fakty, komentari» – 2016. – № 11. – 57 s.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017 р.

Y. V. Hodovanyk, D. O. Mishko

SOME QUESTIONS ON THE IMPLEMENTATION OF HIGH SPECIALIZED COURTS IN UKRAINE

The article states that the creation of the Supreme Anticorruption Court of Ukraine and the High Court on Intellectual Property is inappropriate, as it generates more problems and does not solve them.

It is noted that modernization of the judicial system of Ukraine should go through the allocation of not specialized specialized courts, but the introduction of appropriate specialization in existing courts.

This approach minimizes the costs of maintaining the court apparatus, will solve the issue of territorial accessibility of the population to justice and increase the quality of justice, since the establishment of Ukraine as a democratic, rule of law necessitates the existence of an effective mechanism for the protection of human rights and freedoms, one of the elements of which must be functioning of an effective judicial system.

The achievement of this goal is only possible if the planned approach to modernization of the judicial system aimed at building a sound specialization, a clear instance of the judiciary, taking into account the territorial availability of courts for the population and avoiding the political conditionality of the given process, is possible.

Key words: *judicial system, judicial reform, judicial process, constitutional law, specialized courts.*

УДК 347.214.2(477)

Н.В. Іванюта, А.О. Подстєпна

РЕЧОВІ ПРАВА НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена особливостям реалізації речових прав на нерухоме майно у теоретичному та практичному аспекті. Розглянуті питання процедури здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в контексті регулювання даної системи нормами національного та міжнародного законодавства. Авторкою досліджується поняття земельної ділянки, як особливого виду речових прав на нерухоме майно, а також проводиться аналіз проблеми взаємодії Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Державного земельного кадастру.

Ключові слова: речові права на нерухоме майно, земельна ділянка, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний земельний кадастр, Європейський союз, право власності, доктрина.

Постановка проблеми. Інститут речових прав на нерухоме майно є одним із центральних інститутів у національній системі цивільного права. Протягом усього історичного періоду розвитку нашої держави, яка налагоджувала законодавчу систему гарантій захисту даного інституту, він зазнавав суттєвих змін, а ставлення до нього були неоднозначними. Право власності, як основний вид речового права довгий час не визнавалося державою, що у свою чергу відзначилося на недосконалої його правового регулювання та складності розуміння даного поняття.

На сьогоднішній день, особливої уваги потребують дослідження питання, пов'язані з реалізацією закріпленої законодавчими актами процедури державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та визначення практичних особливостей реалізації права власності, як одного із основних видів речових прав на нерухоме майно.

Актуальність розгляду даної проблеми зумовлена наявністю розбіжностей із нормами законодавчих актів, оскільки загальні норми не дають відповіді на питання, що виникають у життєвих ситуаціях, створюючи у свою чергу складність та неоднозначність у їх тлумаченні в судовій практиці. Окремо, потребують уваги вивчення питання щодо взаємодії системи Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем визначення місця речових прав на нерухоме майно у цивільній системі, а також проблемам функціонування державної реєстраційної системи, присвячено праці таких вітчизняних й зарубіжних науковців, як Н.В. Майка, Т.В. Предчук, В.О. Шаповалова, Ю.В. Кіхая, Ю.П. Пацурківський, О.А. Мартинюк, В.К. Райхер, О.С.Іоффе, Н.Ю.Голубєва, І.В. Венедіктова, А.М. Мірошніченко, І.Я.Головня, В.Скрипник та багато інших.

Водночас, наведені дослідження проводилися або в контексті вивчення принципів та ознак речового права, які можуть допомогти охарактеризувати речові права, або у визначенні розуміння цього поняття в суб'єктивному та об'єктивному сенсі.

Виклад основного матеріалу. Перші історичні витoki формування речового права беруть свій початок за часів римського приватного права, в якому вперше були розроблені положення про право приватної власності та право на чужі речі. Слід зазначити, що характерною особливістю джерел римського права була відсутність

прямого визначення поняття «речового права». Однак вважалося, що приватне право поділяється на право, яке стосується речей, під яким малося на увазі «право особи на річ», та право, що стосується позовів, так зване «право на особистість». Із плином часу, право на річ перетворилося на вже відоме нам речове право, яке давало можливість використовувати будь-яку річ за власним розсудом.

На початку XIX ст. у правовій науці були відсутні монографічні дослідження із цивільного права та мала розвиток позиція заперечення існування категорії речового права. Розвиток цивільно-правової доктрини умовно можна поділити на три періоди: дореволюційний, радянський та сучасний.

Дореволюційний період характеризується відсутністю закріпленого поняття «речове право», оскільки воно включало у себе широке коло цивільних правовідносин, особливо ті, що стосувалися земельних питань [1].

В радянський період, речове право більшою мірою розглядалось як застаріла категорія, пережиток минулого основна роль якого зводилась до панування права власності, що у свою чергу не могло розвиватись надалі у новій соціалістичній державі в якій державна форма власності практично стала монополістом у цивільному праві [2].

Сучасний період надає дві теорії щодо розуміння речового права, а саме: як відносини особи з певною річчю між яким існує певний юридичний зв'язок, а друга - як абсолютні юридичні правовідносини, учасниками яких може бути необмежене коло осіб.

У доктрини цивільного права неодноразово досліджувалися питання, щодо розуміння поняття права власності та речового права на чужі речі. Проаналізувавши праці деяких вчених, ми дійшли висновку що думки розділяються. На приклад, О.О. Михайлеко у дисертації «Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім Римським та сучасним цивільним правом України», вказує на запозичення класифікації речових прав, які були характерні для римського приватного права [3, с.15]. Автор наголошує, що речові права на чуже майно не слід вважати похідними від права власності, оскільки власник надає тимчасовий період на користування його майно для задоволення майнових потреб суб'єкта (сервітут, право оренди тощо). Тому виходить, що речові права на чужі речі мають самостійний характер і мають бути окремою підгалуззю інституту речових прав.

Іншої точки зору дотримується Н.В.Майка, яка вказує на те, що сутність речових прав на чуже майно є похідними від основного речового права-права власності. Також, автор дотримується думки загальноприйнятої у доктрині речового права, щодо розуміння речових прав як абсолютної категорії, за якою усі сторонні особи мають знати, що ці права належать певному власнику [4].

На нашу думку, обидві точки зору заслуговують своєї уваги. З аналізу даних позицій, спробуємо сформулювати власну точку зору щодо вирішення цього питання. Речові права на чуже майно у новому Цивільному кодексі України виділені в окремий розділ, що говорить про їх певну відокремленість від розділу права власності. Однак, вони знаходяться в одній книзі, яка включає у собі норми щодо права власності та інших речових прав. Таким чином, можна сформулювати висновок, що речові права на чуже майно, охарактеризовані терміном «інші речові права» є самостійною категорією, але певною мірою залежать від права власності. Як приклад, володіти земельною ділянкою можна як на підставі державного акту на право власності на земельну ділянку, так і на підставі державного акту на право постійного користування земельною ділянкою; надавати в оренду майно може не тільки власник, а й користувач у якості орендаря (при наданні у суборенду нерухомого майна третім особам).

Категорія власності є різновидом речових прав та є невід'ємним правом кожної

людини. Цивільний кодекс України закріплює під правом власності можливість власника володіти, користуватися та розпоряджатися власною річчю [5]. Однак, на практиці виникає ряд питань, які дають підстави для детальнішого аналізу закріплених законодавством положень тріади права власності.

Як приклад, можна розглянути особливості реалізації права власності у квартирі, а саме: можливість вільного здійснення власником перепланування без наявності згоди на це відповідних органів місцевої влади чи інших мешканців багатоповерхового будинку. Проаналізувавши сучасні зміни у нормативно правових актах із регулювання житлової нерухомості, зокрема встановлено, що у разі коли зміни в житлових об'єктах не стосуються втручання у несучі стіни (наприклад, їх знесення), а також, якщо такі ремонтні роботи не погіршують житлові умови інших мешканців будинку, то такі роботи не вимагають узгодження з органами місцевого самоврядування [6]. Цікавим є той факт, що прибудова до власного балкону без отримання спеціального дозволу від архітектури є незаконною дією, оскільки вони вважаються розширенням житлової площі спрямованих на поліпшення експлуатаційних показників приміщень, а тому потребують надання спеціального дозволу на будівельні роботи.

Питання реалізації права власності у багатоквартирному будинку полягає у тому, як правильно розмежувати категорію власності як окремого власника квартири та права співвласника спільного майна. На практиці виникають питання, чи може співвласник втручатися у право власності на квартиру іншого співвласника багатоквартирного будинку.

Цивільний кодексом України передбачено, що власник квартири має право володіти, користуватися та розпоряджатися нею, на власний розсуд, не зазнаючи при цьому будь-якого втручання власників інших квартир у будинку. Тобто, власник може використовувати житло для проживання, здійснювати поточний ремонт, здавати житло в найм, оренду, тощо. Співвласники багатоквартирного будинку мають право втручатися в разі, коли дії власника стосуватимуться спільного майна в будинку. Наприклад, самовільне здійснення утеплення зовнішньої частини фасаду будинку, де знаходиться квартира власника не відповідає вимогам законодавства, оскільки несучі конструкції будинку є спільним майном його співвласників, відтак, окремий співвласник не може самостійно його змінювати.

Така ситуація стосується встановлення відповідних об'єктів на зовнішній частині будинку, оскільки у цьому випадку змінюється фасад будинку, що є спільним майном відповідно до законодавства. Для уникнення подальших суперечок, власникам квартири необхідно встановлювати бажані об'єкти на частині зовнішньої стіни, належної саме відповідному мешканцю квартири. Для прикладу, рішенням Києво-Святошинського районного суду Київської області було задоволено позов експлуатуючої організації до власника однієї з квартир, зобов'язавши його здійснити демонтаж зовнішніх блоків кондиціонерів і привести в належний стан частину фасаду будинку, цілісність якого була порушена(у справі від 20.07.2015 р. № 369/5628/15-ц) [7].

Таким чином, особливостями практичної реалізації права власності на нерухоме можна визначити те, що при його здійсненні враховуються інтереси інших осіб, а також нормативними актами та цивільно-правовими договорами застосовуються певні законодавчі обмеження права власності. Формулювання поняття «здійснення будь-яких дій не заборонених», слід аналізувати як здійснення лише тих дій, які передбачені законодавчими актами. Однак, дій які на перший погляд можна характеризувати як неповну реалізацію права власності, направлені на забезпечення інтересів усіх громадян. Згода подружжя при укладенні правочинів з нерухомістю, наявність дозволу

співвласників на проведення відповідних радикальних дій із власним нерухомим майном – це окремі приклади, які можна характеризувати, що держава захищає право власності, встановлюючи певні норми для його реалізації. Однак не втручається у сам процес реалізації власником свого безпосереднього права впливу на річ. На підставі чого, у разі самовільного здійснення не погоджених дій із майном, дане питання буде вирішуватись у судовому порядку.

Для повноцінної реалізації права власності, необхідно здійснити його державну реєстрацію. В Україні систему реєстрації прав на нерухомість у сучасному вигляді запроваджено Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 року, який запрацював у повному обсязі лише після кількох змін та викладення в новій редакції з 01.01.2013 року [8].

Державна реєстрація прав – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Отже, держава гарантує та захищає на законодавчому рівні речове право особи на придбане ним нерухоме майно, що у свою чергу унеможливить шахрайські дії із нерухомістю.

Така система є досить зручною та вигідною, оскільки відтепер вся інформація, яка вносилась раніше до Державного реєстру іпотек, Державного реєстру обтяжень, Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державного реєстру земель, вноситься до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, до якого навіть мають доступ самі власники нерухомого майна, шляхом реєстрації в особистому кабінеті на електронних сервісах Міністерства юстиції України [8].

Проблемними питаннями, однак, на сьогоднішній день залишаються не урегульованість даного інституту на законодавчому рівні. Зокрема, через постійні зміни у законодавстві зустрічаються колізійні норми, такі як суперечність інструкції про порядок державної реєстрації речових прав основному Закону України про державну реєстрацію. Наприклад, проблемним є питання трактування порядку державної реєстрації речових прав за померлою особою, оскільки право власності може бути реалізовано після його реєстрації.

Якщо у спадкодавця відсутній документ про державну реєстрацію прав власності на нерухоме майно, то згідно з Порядком № 1127 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», спадкоємець має право звернутись до суб'єкта державної реєстрації прав або державного реєстратора прав на нерухоме майно із заявою про державну реєстрацію права власності спадкодавця, що було набуто останнім за життя [9].

Однак, законодавець також прописав, що державна реєстрація права власності на підставі заяви спадкоємця проводиться шляхом внесення до Державного реєстру прав відомостей про суб'єкта права власності - спадкодавця з обов'язковим зазначенням відомостей про смерть такої особи. У даному випадку, виникає питання як саме слід трактувати дану норму: державний реєстратор має реєструвати право власності за спадкодавцем чи за спадкоємцем.

Комісією нотаріальної палати України у жовтні 2016 року були розроблені методичні рекомендації щодо забезпечення застосування нотаріусами єдиної практики щодо здійснення відповідних реєстраційних дій. Комісія приділила увагу питанням, які виникли після внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Зокрема, щодо питання про реєстрацію права

власності за спадкоємцями, у даних рекомендаціях зазначається, що право власності на майно яке підлягає державній реєстрації, проводиться нотаріусом після подання документів, що посвідчують право власності спадкодавця на таке майно, крім випадків державної реєстрації права власності на нерухоме майно без видачі документа, що посвідчує таке право. Якщо до складу спадщини входить майно, яке належить спадкодавцю, і на яке він набув права за життя, але вчасно не зареєстрував його нотаріус перед видачею свідоцтва про право на спадщину вносить відомості про право власності спадкодавця на таке майно у Державний реєстр речових прав на нерухоме майно шляхом проведення відповідної державної реєстрації права власності за заявою спадкоємця [8].

Отже, із наведених рекомендацій випливає, що спадкоємець може звернутися із заявою про реєстрацію права власності за спадкодавцем, якщо останнім не було здійснено реєстраційних дій щодо нерухомого майна з обов'язковим зазначенням відомостей про смерть такої особи. Тобто, реєстрація права власності буде здійснюватися вже після смерті спадкодавця, а тому виникає питання, чи можна вважати таку дію правомірною. У даному випадку виходить, що внесення відомостей про право власності на нерухоме майно за заявою спадкоємця є офіційним визнанням державою факту наявності права власності у спадкодавця, набутого ним за життя.

Законодавством передбачено, що контроль у сфері державної реєстрації прав здійснюється Міністерством юстиції України, у тому числі шляхом моніторингу реєстраційних дій у Державному реєстрі прав з метою виявлення порушень порядку державної реєстрації прав державними реєстраторами, уповноваженими особами суб'єктів державної реєстрації прав.

Найбільш актуальним питанням яким займаються законодавстві є забезпечення взаємодії у процесі здійснення реєстраційних дій між Державним земельним кадастром та Реєстром речових прав на нерухоме майно, сутність якої полягає у можливості мати доступ у будь-якого із суб'єктів державної реєстрації до зареєстрованих даних про земельну ділянку. Земельна ділянка є особливим об'єктом речового права та державної реєстрації. Дана особливість полягає у тому, що саме земельна ділянка, а не земля в цілому є об'єктом цивільних правовідносин, які виникають лише після сформування такої земельної ділянки та надання їй технічних характеристик. При роботі із Державним реєстром речових прав у реєстраційній програмі міститься вкладка під назвою «ДЗК», яка повинна надавати доступ до інформації про зареєстровану земельну, що дає підстави не витребувати зайві документи у власників. У даному випадку – Витяг з Державного земельного кадастру. На сьогоднішній день, така взаємодія перебуває на стадії формування.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 509 «Про затвердження Порядку доступу державних реєстраторів прав на нерухоме майно та користування відомостями Державного земельного кадастру» запроваджено інформаційну взаємодія між органами Державного земельного кадастру та реєстром речових прав, що здійснюється на центральному рівні в електронному вигляді телекомунікаційними каналами зв'язку і забезпечує власникам надання інформації щодо об'єктів нерухомості [10].

Запровадження почалося лише з 01.11.2017 року, але така взаємодія дає можливість доступу до інформації про земельну ділянку лише про безпосередній роботі суб'єктів державної реєстрації з даним видом нерухомого майна. Наприклад, при реєстрації заяви щодо права власності на земельну ділянку. Окремо до цієї заяви, при внесення кадастрового номеру, реєстр надає додатковий файл із інформацією про земельну ділянку. Але, для цього, власнику при вчиненні правочину, необхідно знову ж

таки, надати Витяг з Державного земельного кадастру. Суб'єкт державної реєстрації має звірити надані власником дані та отримані реєстратором при формуванні заяви. Отже, ефективність такої взаємодії не виправдовує себе, оскільки суб'єкт державної реєстрації витрачає час на перевірку наданих даних іншою реєстраційною службою.

При внесенні змін до земельної ділянки пов'язаної із правом власності або іншими речовими правами, внести відомості необхідно у два реєстри. При наявності доступу до функцій реєстратора певного реєстру, внесення змін про земельну ділянку можливо було б робити в одному місці. Наприклад, при зміні власника, одразу реєструється право власності і суб'єкт державної реєстрації права власності також міг би внести корегуючі відомості до Державного земельного кадастру.

На даний час, таку дію виконують дві окремі реєстраційні служби.

У Державах Європейського союзу, таких як Польща, Швеція, США, Німеччина також існують дві реєстраційні системи щодо права власності та реєстрації земельних ділянок, однак, вони більш менш взаємодіють між собою. Наприклад в Німеччині нотаріус не наділений повноваженнями реєстрації права власності. Такі функції закріпили за місцевими поземельними судами, але нотаріус зобов'язаний довести до відома покупців усю наявну інформацію із поземельної книги. Даний реєстр є загальнодоступним, як для суб'єктів реєстрації так і до самих власників. В Україні, для створення Єдиного централізованого реєстру, можливо, за основу було взято досвід Швеції, яку вважають найбільш успішною у створенні державної системи реєстрації права власності на нерухоме майно, де було впроваджено єдину базу даних з інформацією про власників та об'єкти нерухомості. Реєстр нерухомості та земельний кадастр складають основу усієї реєстраційної системи [11]. Однак, регулювання речових прав на нерухоме майно на міжнародному рівні не передбачає наявності єдиного законодавчого акту, оскільки проблеми, які виникають при їх реалізації вирішуються виходячи із специфіки правової системи кожної окремої держави. Міжнародними законодавчими актами та міжнародними угодами, передусім, забезпечуються права людини і громадянина на власність та безперешкодне здійснення такого права. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Висновки. Отже, з аналізу зазначених питань можна зробити висновок, що речові права на нерухоме майно є складним та багатограним інститутом у системі цивільного права. На сучасному етапі, можна сказати, що Українська держава створила базову основу для подальшого регулювання цивільно-правових відносин у сфері речових прав на нерухоме майно та надало їм окремого статусу, що знайшло своє відображення у відповідному розділі Цивільного кодексу України, та інших законодавчих актах України. З огляду на історичні особливості розвитку української держави та із розвитком сучасних інформаційних технологій досить визначним є той факт, що держава на законодавчому рівні закріпила право кожного громадянина на власність та ввела поняття «державної реєстрації речових прав на нерухоме майно». І хоча у Європі на сьогоднішній час на існує єдності, щодо доцільності використання певної системи для реєстрації речових прав на нерухоме майно, світовий досвід показує, що навіть наявність формальної реєстраційної системи дозволить захистити права власності на нерухомість, як приватних власників, так і держави.

Значущість державної реєстрації прав на нерухоме майно полягає у тому, що акт реєстрації є рішенням компетентного органу, який вказує на юридичний стан суб'єкта, а реєстраційні дії мають юридичні наслідки. Державна реєстрація прав на нерухоме майно є найважливішим елементом правового регулювання обігу нерухомості, а захист

майнових прав його учасників є головною метою державної реєстрації прав.

Список використаної літератури

1. Гладкий С.О. Римське приватне право / С.О. Гладкий. – Полтава, 2016. – С. 247; Hladkyi S.O. Rymске pryvatne pravo / S.O. Hladkyi. – Poltava, 2016. – S. 247
2. Харченко Г.Г. Вітчизняна доктрина речових прав: історичні нариси / Г.Г.Харченко // Вісник Національної академії наук України. Серія: Право. – 2014. – Вип. 4. – С. 114-122; Kharchenko H.H. Vitchyzniana doktryna rechovykh prav: istorychni narysy / H.H.Kharchenko // Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Serii: Pravo. – 2014. – Vyr. 4. – S. 114-122
3. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім Римським та сучасним цивільним правом України / О.О. Михайленко [Електронний ресурс].– Режим доступу: URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/150981>; Rechovo-pravovi obmezhennia prava pryvatnoi vlasnosti za starodavnim Rym'skym ta suchasnym tsyvilnym pravom Ukrainy / O.O. Mykhailenko [Elektronnyi resurs].– Rezhym dostupu: URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/150981>
4. Поняття і види речових прав на чужу нерухомість / Н.В.Майка. – Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2017. – Вип. 43. – [том. 1]. – С. 116-121; Poniattia i vydy rechovykh prav na chuzhu nerukhomist / N.V.Maika. – Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo. – 2017. – Vyr. 43. – [tom. 1]. – S. 116-121
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 40. – Ст. 356; Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. - № 40. – St. 356
6. Житловий кодекс Української РСР: Закон України від 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної ради України. – 1983. – Ст. 573; Zhytlovyi kodeks Ukrainiskoi RSR: Zakon Ukrainy vid 30.06.1983 № 5464-X // Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy. – 1983. – St. 573
7. Заочне рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 20.07.2015 р., справа № 369/5628/15-ц [Електронний ресурс].– Режим доступу: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47658164>; Zaochne rishennia Kyievo-Sviatoshynskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 20.07.2015 r., sprava № 369/5628/15-ts [Elektronnyi resurs].– Rezhym dostupu: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47658164>
8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 51. – Ст. 553; Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen: Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 № 1952-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2004. - № 51. – St. 553
9. Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету міністрів України від 25.12.2015 № 1127 // Офіційний вісник України. – 2016. - № 2. – Ст. 108; Poriadok derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 25.12.2015 № 1127 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2016. - № 2. – St. 108
10. Про затвердження Порядку доступу державних реєстраторів прав на нерухоме майно та користування відомостями Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету міністрів України від 12 липня 2017 р. № 509 // Офіційний вісник України від. – 2017. - № 59. – Ст. 1802; Pro zatverdzhennia Poriadku dostupu derzhavnykh reiestratoriv prav na nerukhome maino ta korystuvannia vidomostiamy Derzhavnoho

zemelnoho kadastru: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 12 lypnia 2017 r. № 509 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy vid. – 2017. - № 59. – St. 1802

11. Характерні риси реєстрації речових прав на нерухоме майно в державах Європейського союзу / М.О. Самойлов. – Право і суспільство. – 2014. – Вип. 1-2. – С. 62-66; Kharakterni rysy reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino v derzhavakh Yevropeiskoho soiuzu / M.O. Samoilov. – Pravo i suspilstvo. – 2014. – Vyp. 1-2. – S. 62-66

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

N.V. Ivaniuta, A.O. Podstepna

REAL RIGHTS TO REAL ESTATE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECT

The article is devoted to definition of the peculiarities of theoretical and practical aspects of realization of rights on the real estate by analyzing the current legal acts and judicial practice in Ukraine.

The article deals with theoretical and practical aspects of realization of the right of ownership to real estate, the implementation of their state registration, the stages of historical development of the legislation which are based on the regulation of real rights to immovable estate, determined the features and problematic issues of interaction of the state register of rights to real estate and the state land cadaster in Ukraine, analyzed international legal acts on the regulation of real rights to immovable property at international level.

The Institute of Real Property Rights for Real Estate is one of the central institutes in the national system of civil law. During the whole historical period of development of our state, which established the legislative system of guarantees of the protection of this institution, he experienced significant changes, and the attitude towards it was ambiguous. Ownership, as the main form of real property, has not been recognized by the state, which in turn has been marked by the imperfection of its legal regulation and the complexity of understanding this concept. At the present stage, we can say that the Ukrainian state created the basis for further regulation of civil law relations in the field of real rights to real estate and gave them a separate status, which was reflected in the relevant section of the Civil Code of Ukraine, and other legislative acts of Ukraine.

Given the historical peculiarities of the development of the Ukrainian state and the development of modern information technologies, the fact that the state at the legislative level has consolidated the right of every citizen to own property and introduced the notion of «state registration of real rights to real estate» is quite prominent. The significance of the state registration of rights to immovable property is that the registration act is the decision of the competent authority, indicating the legal status of the entity, and the registration actions have legal consequences. State registration of rights to real estate is the most important element of legal regulation of real estate turnover, and protection of property rights of its participants is the main goal of state registration of rights.

On the basis of the research, perspective directions of activation of foreign economic relations of Ukraine with the countries - members of the European Union with interaction in the sphere of state regulation of real rights to real estate are revealed.

Key words: *real estate rights to real estate, State register of real property rights to real estate, state land cadaster, international experience, European Union, theoretical and practical aspects, peculiarities of the realization of property rights, doctrine of real rights, international legal acts.*

УДК 341.1

Ю. В. Камардіна, І. В. Кушнір

ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту положень сучасної Конституції України. В статті проводиться аналіз положень Конституції України, які потребують змін та доповнень відповідно до міжнародних документів-носіїв європейських стандартів. Вказується на необхідність врахування європейських стандартів при внесенні змін до Конституції України.

Слід зазначити, що основними та логічними змінами які мають бути внесені до Конституції, це конституювати інститут громадянського суспільства і посилити його вплив на стан і характер функціонування публічної влади. Йдеться, зокрема, про конституційне закріплення прав громадян на законодавчу ініціативу, здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування, ухвалення Виборчого кодексу, оновлення законодавства про всеукраїнський і місцевий референдуми тощо.

Ключові слова: Конституція України, Основний Закон, Конституційний Суд, конституційна процедура.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена сьогоденним становленням Конституції України, та утвердженням позицій Основного Закону на просторі європейського права. З огляду на процеси, які нині відбуваються в Україні, зокрема вибір європейського вектору, закономірно постало питання про удосконалення Конституції. Загальновизнаним є той факт, що саме зближення правових систем різних країн у рамках європейського співтовариства та виникнення стандартних юридичних механізмів та правил обумовлюють модернізувати Конституцію України, аби можна було спиратися на її норми як на ключові позиції формування державної влади.

На протязі вже 25 років існування України як незалежної держави та 21 року з дня прийняття Конституції України, ми можемо споглядати на градацію змін, які були внесені з того часу до Основного Закону держави. З точки зору права як науки, зміни до Конституції були внесені відповідно до розвитку держави та входження її до європейської спільноти, але з точки зору права, як практичної юриспруденції, зміни не призвели до покращення, а навпаки до погіршення становища громадянського суспільства та органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Метою даної статті є визначення основних складових елементів внесення змін до Конституції України шляхом проведення порівняльно-правового аналізу основних положень напрацьованих за весь період незалежної України і до сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою дослідження стали положення відомих вчених-теоретиків у галузі конституційного права, а також представників інших галузей права, історії держави та права, міжнародного права. У науковому дослідженні використовується досвід авторів А. Алексєєва, М. О. Баймуратова, В. Кампо, М.Козюбра, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, Г. Шершеневича, В. Тарасюка, Ю.Шемшученко.

Виклад основного матеріалу. Ще з давніх часів, коли тільки зароджувалося право та праворозуміння, Конституція утвердилася як різновид суспільного договору:

люди віддають частину своїх суверенних прав уряду держави або іншому органу влади для того, щоб підтримувати порядок у суспільстві, тобто згода тих, ким правлять, на певні правила, за якими здійснюється правління. Поняття «основний закон», вперше вжито у 16 столітті як сукупність загальних принципів здійснення державного владарювання, тією чи іншою мірою відображених у праві. Визначенню основного закону велику увагу приділяли прихильники ідеї суспільного договору, які ототожнювали відповідні поняття [3].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. єдино можливими способами прийняття Конституції вважалися референдум і установчі збори. Наслідком ототожнення основного закону і суспільного договору стало те, що був прийнятий ускладнений, жорсткий порівняно зі звичайними законами порядок внесення змін до Конституції. З точки зору глобалізаційних процесів, основний закон відіграє роль ідентифікатора нації. Конституція, крім загально - правових фундаментальних засад, містить індивідуальні ознаки, притаманні тим чи іншим суб'єктам міжнародного права. Гармонічне поєднання загальних та індивідуальних норм впливає на якість формування політичної культури, національної свідомості, дотримання основних засад демократії та стабільність процесів розвитку держави. Суворе і точне дотримання конституції — найвища норма поведінки всіх громадян, громадських об'єднань, комерційних організацій, державних органів і посадових осіб.

Історично, основні положення та норми Конституції сучасної, сформувалися ще у XVII столітті, коли була прийнята так звана Конституція Пилипа Орлика. Щоб отримати довіру українського суспільства, фактично й були сформульовані статті Основного Закону, які давали би можливість насамперед простим людям переглянути ставлення до тодішньої влади (гетьмана та його команди) й, відповідно, заручитися її підтримкою. Отже, багато статей Конституції, котрі ми позначаємо як демократичні, справедливі й такі, що випередили в часі багато норм європейських конституцій, з'явилися ще 5 квітня 1710 року. Очевидно, що й через 305 років у Конституції Пилипа Орлика можна знайти багато концептуально важливих речей, які не лише є слухними, а й мають слугувати своєрідними наставленнями в нинішній конституційній дискусії чи в ставленні можновладців до Основного Закону[9].

Після довгих обговорень та внесення поправок і пропозицій, у 1996 році була прийнята сьогodenна Конституція, для того аби визначити основні засади функціонування державної влади та утвердження позицій та прав громадян і громадянського суспільства, закріпити головним носієм суверенітету – народ, визначити Україну як незалежну, суверенну, соціальну та правову державу, та розділити владу на три головні галузі: законодавчу, виконавчу та судову. Згодом, становиться зрозумілим значення Конституційного Суду України як суду який не входить до системи судів загальної юрисдикції, а покликаний захищати та тлумачити норми Конституції України та законів. Тому, порушення принципу стабільності Конституції України в частині періодичного внесення змін та доповнень до Основного Закону стало можливим і «завдяки» Конституційному Суду України – єдиному органу конституційної юрисдикції в Україні. Так, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України (ст. 147). Хронологія внесення змін до Основного Закону та відповідні рішення (висновки) Конституційного Суду України є промовистим доказом політизації судової влади. Наслідком порушення однієї чи кількох норм закону є порушення закону в цілому. Зневага до закону призводить до правового нігілізму – ігнорування вимог закону, цінності права, зневажливого ставлення до правових принципів і традицій, що породжує правопорушення, у тому

числі кримінального характеру. Дуалістичне тлумачення та застосування закону на користь правлячої політичної сили, класу чи групи осіб призводять до делегітимізації цього закону й втрати легітимності всіх правовідносин (процесів), які регулюються цим законом. Крім правового нігілізму та втрати легітимності, маніпулювання тлумаченням та застосуванням закону порушує теорію суспільного договору й формує недовіру до влади, провокує протестні настрої у суспільстві. Тому згідно вище зазначеному, слід згадати конституційну реформу 2010 року так звану «політреформу», та передуючої їй реформа яка розпочалась у 2004 році. Ухвалення в першому читанні закону про всеукраїнський референдум, який дозволяє легко скасувати політреформу 2004 року, ідея скасувати конституційну реформу витала в повітрі з 2005 року. Тоді багато юристів радили, тоді діючому президентові, швиденько скасувати реформу через Конституційний Суд. Начебто і підстави для цього були – у 2004 році, при прийнятті змін до Основного Закону була порушена процедура. У проект закону про внесення змін до Конституції, вже після експертизи в КСУ, було внесено кілька поправок, а це Основним Законом забороняється. Але ця справа далі не пішла правовим шляхом та була призупинена. Напередодні президентських виборів 2010 року український політикум приписував бажання повернути конституційний процес назад, обом основним кандидатам на пост глави держави. І ось, схоже, команда переможця намагається підшукати законодавчі підстави для повернення новообраному президентові повноважень президента 1996 року. Отже, вся «політреформа» того часу, зводилась до того, що президент міг вносити зміни до Конституції України без голосування у парламенті (не менше 300 голосів народних депутатів), під виглядом Всеукраїнського референдуму.

Досліджуючи цю проблему, слід зазначити, що останні зміни до Основного Закону зумовлені низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. Крім зовнішньополітичного впливу Мінських угод 2015 року, обов'язок виконання яких покладає на Україну значні зобов'язання, українська Конституція не раз зазнавала змін через внутрішньополітичні чинники. Періодична зміна форми державного правління між «парламентсько - президентською» та «президентсько - парламентською» призвела до кризи державного управління. Уряд як центральний орган виконавчої влади, всупереч практиці розвинених демократичних країн, перебуває в одночасній залежності і від Президента України, і від Верховної Ради. Оптимальним варіантом реформування Основного Закону могла б стати науково обґрунтована Концепція змін до Конституції України. Спроба виробити таку концепцію була зроблена Конституційною асамблеєю, але не доведена до логічного завершення. У будь-якому разі слід мати на увазі, що Конституція не повинна писатися під певну особу чи певну політичну силу. Вона має акумулювати та виражати загальнополітичні інтереси, бути суспільним договором між владою і народом.

Що до діяльності Конституційної асамблеї, то слід зазначити, що були прийняті зміни до Конституції України пов'язані зі зміною форм правління у 2010 році, але як ми можемо спостерігати сьогодні, форма правління знов таки змінилась на протилежну. Також Конституційна асамблея пропонувала внести зміни що стосуються правосуддя, також провести масштабну децентралізацію влади, але на той час дані пропозиції залишились лише пропозиціями. На даний час, можемо констатувати, що система правосуддя була змінена, децентралізація – на стадії поступового впровадження.

Розгляньмо цю проблему на прикладі ст.ст. 113, 114, 118 Конституції України: Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах,

передбачених цією Конституцією. (ст. 113); Прем'єр - міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр - міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр - міністра України (ст. 114); виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України (ст. 118). Наведені норми Конституції свідчать про неякісний (завідомо конфліктний) розподіл влади в Україні. Кабінет Міністрів України, на який покладається обов'язок здійснення управління державою, перебуває в політичній залежності від президента: в частині відповідальності (ст. 113); щодо призначення (за поданням) Прем'єр - міністра України, Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України (ст. 114); щодо призначення й звільнення голів обласних та районних державних адміністрацій (ст. 118). Отже, уряд, який формується парламентською більшістю, відповідальний перед Верховною Радою такою самою мірою, як і перед Президентом. Разом з цим уряд позбавлений повноважень щодо призначення та звільнення голів органів виконавчої влади на місцях [1]. Це вказує на те, що виконавча влада в Україні зосереджена в руках президента, а уряд, який значною мірою залежить від політичної волі президента, має обмежені повноваження при повній відповідальності.

Слід зазначити, що основними та логічними змінами які мають бути внесені до Конституції, це конституювати інститут громадянського суспільства і посилити його вплив на стан і характер функціонування публічної влади. Йдеться, зокрема, про конституційне закріплення прав громадян на законодавчу ініціативу, здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування, ухвалення Виборчого кодексу, оновлення законодавства про всеукраїнський і місцевий референдуми тощо. передбачити додаткові конституційні гарантії для забезпечення прав і свобод громадян, зокрема конституційного положення про недопущення звуження змісту цих прав під час ухвалення нових законів (ст. 22 Конституції). Але порушення цього положення набули масового характеру, зокрема у вигляді систематичного підвищення різноманітних податків, тарифів і зборів на громадян. Не випадково тарифне питання може стати предметом розгляду в Конституційному Суді України. З огляду на це, слід зазначити, що у зв'язку з набранням чинності Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, Україна взяла на себе зобов'язання провести структурні реформи у сферах демократії, прав людини, верховенства права, ефективного управління, торгівлі та сталого розвитку. Також передбачено розширення співробітництва в області охорони навколишнього середовища, соціального розвитку та захисту, транспорту, захисту прав споживачів, забезпечення рівних можливостей, освіти, молоді і культури, промисловості й енергетики. Тому незабаром слід очікувати внесення нових змін не тільки до поточних нормативно-правових актів, а й до Основного Закону держави. Залишається лише сподіватися, що внесення змін до Конституції будуть проводитись за всіма нормами та правилами встановленими Законами України[10, с. 6-10].

Тому слід відзначити, що сучасні зміни досить суттєво торкнулися Основного

закону нашої держави. Наприклад, на відміну від положень Конституції 1996 року, положення Конституції 2017 містять зміни щодо правосуддя. Отже, скасовується 5-річний строк призначення суддів, і вони призначаються виключно безстроково; водночас скасовується можливість притягнення судді до відповідальності за винесення умисно неправосудного рішення або за порушення присяги; також конституційні зміни передбачають реорганізацію Вищої ради юстиції у Вищу раду правосуддя; крім того, передбачене позбавлення президента права створювати суди і закріплення за парламентом повноважень щодо створення, ліквідації та реорганізації судів; також передбачено позбавлення президента, парламенту і з'їзду суддів права звільняти суддів Конституційного Суду - суддя зможе бути звільнений тільки за рішенням не менше 2/3 складу КС. Також документом збільшується строк повноважень генпрокурора з 5 до 6 років, але забороняється йому обіймати цю посаду 2 строки підряд. Крім того, вводиться інститут конституційної скарги, тобто скарги на суперечності Конституції застосованого в кінцевому судовому рішенні закону при вичерпанні всіх інших національних засобів правового захисту. Вводиться право КС визначати конституційність пропонувань для винесення на всеукраїнський референдум з народної ініціативи питань (за зверненням Президента або не менше 45 депутатів Ради). У Конституції закріплюється, що прокуратура втрачає функцію нагляду і займається тільки поданням публічного обвинувачення в суді та процесуальному керівництві досудовим розслідуванням. Також, відповідно до конституційних змін, в Україні захищати громадян у суді можуть тільки адвокати. Ця норма почне діяти з 1 січня 2020 року. Крім того, у Конституції буде закріплено можливість визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду (Гаага, Нідерланди), однак це положення набуде чинності через три роки з наступному після опублікування закону дня, тобто 30 червня 2019 року. Новим законом «Про судоустрій і статус суддів» набула чинності передбачається ліквідація вищих спеціалізованих судів і створення нової структури Верховного Суду як єдиного суду касаційної інстанції [2]. Новий Верховний Суд, відбір до складу якого вперше буде проходити на конкурсній основі, має бути сформований до 30 березня 2017 року. Конкурсний відбір суддів Верховного Суду має бути проведено до 30 листопада. Разом з тим, законом передбачене створення Вищого антикорупційного суду, Вищого суду з питань інтелектуальної власності та місцевих окружних судів. Вищий суд з питань інтелектуальної власності (Вищий патентний суд) має бути створено протягом року, тобто до 30 вересня 2017 року. Строки створення Вищого антикорупційного суду та місцевих окружних судів у законі не визначені. При цьому Апеляційні суди в нових апеляційних округах мають бути створені до 30 вересня 2019 року. Відповідно до закону, до 10 жовтня поточного року Верховна Рада зобов'язана передати у Вищу раду правосуддя матеріали стосовно тих суддів, які претендують на обрання безстроково і не розглянуті парламентом. Законом передбачене проведення моніторингу способу життя судді для перевірки відповідності його рівня життя задекларованим доходам. Також відтепер суддя повинен крім декларації про доходи подавати декларацію сімейних зв'язків і декларацію добропорядності. Неподання зазначених декларацій може стати основою для притягнення судді до кримінальної відповідальності та звільнення. Крім того, законом створюється Суспільна рада добропорядності, що збирає та аналізує інформацію стосовно судді й надає Вищій кваліфікаційній комісії суддів висновок про його невідповідність критеріям професійної етики і добропорядності. Дисциплінарні провадження стосовно суддів будуть передані у Вищу раду правосуддя, а Вища кваліфікаційна комісія судів (ВККС) зосередиться на вирішенні кваліфікаційних питань, включаючи проведення кваліфікаційного оцінювання суддів, відкритих

конкурсів на посади, спеціального навчання суддів.

Слід зауважити, що основним принципом на якому має будуватися держава та взагалі на ньому ґрунтуються всі засади правової держави у Європейському Союзі, це принцип конституційної законності [8, с. 6-18]. Як відомо, він означає точне й неухильне виконання законів та підзаконних актів на основі відповідних конституційних вимог. Але в чинній Конституції термін «законність» узагалі відсутній. Не випадково правовий нігілізм узяв гору над верховенством права. Конституція і закон втратили своє високе призначення. У нас немає правової ідеології майбутнього. Законність і правопорядок у державі витіснені політичною та клановою доцільністю. Процвітають корупція і безвідповідальність у сфері виконання законів.

Конфлікт державних, групових і особистих інтересів перебуває у площині ще однієї проблеми – права і політичної доцільності. Нинішній український парламент є ареною жорсткої політичної боротьби, лобіювання законопроектів, фракційних торгів тощо, що негативно позначається на якості і законодавства, і права загалом. Із чинної Конституції зник навіть термін «законність». Забуто також про принцип невідворотності притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за вчинені злочини й корупційні діяння, а принцип рівності всіх перед законом перетворився на фікцію.

Особливо важливою у розвитку реального конституціоналізму в Україні є роль Конституційного Суду України — єдиного органу конституційної юрисдикції. Здійснюючи контроль за конституційністю законів та інших актів чи тлумачення Конституції і законів України, Суд у своїх рішеннях не тільки відповідає на питання, порушені у конституційних поданнях і зверненнях, а й на основі доктринального підходу нерідко формує певні правові позиції, що є найбільш цінним у його практиці. Серед питань, які Конституційний Суд України покликаний вирішувати в про' цесі забезпечення реального конституціоналізму, є питання конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції України[7]. Внесення змін до Основного Закону будь якої держави — це завжди певна конституційно встановлена процедура, з якою пов'язані ті чи інші політико правові наслідки. Як правило, конституції різних країн регулюють порядок внесення цих змін шляхом встановлення:

- 1) кола суб'єктів права законодавчої ініціативи щодо змін до конституції(Іспанія, Італія, Україна);
- 2) форми участі органів конституційного контролю в перевірці конституційності законопроектів про такі зміни на стадії їх внесення до парламенту (Молдова, Україна) або до опублікування закону про внесення змін до конституції(Франція);
- 3) порядку розгляду і прийняття парламентом (на референдумі) законопроекту про зміни до конституції (Казахстан, Україна, Франція);
- 4) порядку підписання, опублікування та набрання чинності закону про внесення змін до конституції (Греція, Казахстан, Португалія);
- 5) порядку перевірки органом конституційного контролю додержання процедури внесення змін до конституції (Болгарія, Україна).

Отже, органи конституційного контролю (конституційні суди, конституційні ради) країн світу виконують певні функції і повноваження у процесі внесення парламентами змін до конституцій. Однак реальне значення їхнього контролю залежить від місця й ролі конституційного суду (ради) в конституційній системі влади, багатьох правових і позаправових факторів, що накладають відбиток на його контрольну діяльність. У галузі конституційного реформування Конституційний Суд України фактично наділений двома видами повноважень у сфері контролю за внесенням змін до

Конституції України: 1) правом попереднього конституційного контролю за відповідними законопроектами (стаття 159 Конституції); 2) правом наступного конституційного контролю за додержанням парламентом конституційно встановленої процедури розгляду, ухвалення та оприлюднення закону про внесення таких змін (стаття 152 Конституції) [3].

Діяльність органів конституційного контролю різних країн з питань перевірки конституційності матеріальних і процесуальних норм законопроектів (законів) про внесення змін до конституцій потребує серйозної наукової розробки. На жаль, наукова література висвітлює лише окремі аспекти цієї теми. Відсутність напрацьованої, зокрема з позицій доктрини правової держави і верховенства права, наукової теорії конституційного контролю за змістом законопроектів про внесення змін до конституції та щодо додержання парламентом процедури розгляду, ухвалення або набрання чинності законами про ці зміни призводить, як переконує український досвід, до різних проблем. По-перше, невідомо, які доктрини потрібно застосовувати у питаннях конституційного контролю за законопроектами (законами) з питань конституційного реформування. По-друге, без зазначеної наукової теорії небезпечно вносити зміни в процедуру конституційного контролю з цих питань. По-третє, без такої теорії неможливо правильно зорієнтувати громадську думку у разі виникнення проблем з легітимністю тих чи інших державних рішень. Аналіз наукових підходів до питання про допустимість конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції свідчить про їх суттєві відмінності [5, с. 64-76]. Деякі науковці у цій сфері позитивно ставляться до цього питання, інші ж хоча й припускають такий контроль, але під певними приводами фактично заперечують його. Так, В. Кампо, аналізуючи деякі рішення Конституційного Суду, доходить висновку, що «втручання в тіло конституції» може бути здійснене лише установчою владою, а не якимось іншим органом державної влади, та у спосіб і формі, визначеними Конституцією України. Утім ряд науковців ще послідовніше заперечують право Конституційного Суду України здійснювати зазначений контроль, вважаючи, що конституційні зміни не можуть бути предметом наступного конституційного контролю. У більшості ж підручників і навчальних посібників з конституційного права і процесу України питання конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції України взагалі не розглядається [5, с. 64-76].

Також, слід звернути увагу на формування складу Конституційного Суду України, а зокрема на статтю 148 Конституції України, в якій вказано, що: Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Тобто, найголовніші суб'єкти державної влади заздалегідь формують для себе, такий склад Конституційного Суду України, який зобов'язаний вирішувати питання про відповідність Конституції України, Законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції (ст. 147 КУ) [1]. Тобто, аби змінювати Основний Закон держави та вносити до нього зміни, залежно від думки тої влади яка на даний час має повноваження, створюється саме такий порядок формування Конституційного Суду України, що кричуще суперечить принципам інституту демократії та здійсненню всебічного, справедливого, а насамперед законного тлумачення Законів України та норм Конституції України.

Висновки. Отож можна запропонувати ввести більш жорстку процедуру внесення змін до Конституції України, аби прирівняти її до Конституцій світового рівня, та зробити більш стабільною. Також, слід розробити механізм реалізації

положень які містить Конституція, як наприклад розділ «Правосуддя», має свій механізм реалізації через Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Тож основною причиною внесення більшості змін до Конституції України є боротьба за розподіл політичної влади, а не вдосконалення Основного Закону як суспільного договору між державою та громадянським суспільством. Можна припустити: допоки правова культура, повага до права і закону, дотримання демократичних цінностей не стануть невід'ємною частиною свідомості громадянського суспільства, Україна перебуватиме у стані перехідного періоду на шляху до демократії.

Список використаної літератури

1. Конституція України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр.](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр;); Konstytutsiia Ukrainy [Elektronnyi resurs]// Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141. – 1996. – Rezhym dostupu do resursu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр.>
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.>; Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» [Elektronnyi resurs]// Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2016, № 31, st.545. – 2016. – Rezhym dostupu do resursu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.>
3. Щербанюк О. В. Модернизация украинского законодательства как фактор обеспечения стабильности и развития государства и общества [Електронний ресурс] / О. В. Щербанюк// – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/5087/07-szczerbaniuk.pdf;jsessionid=9AFD0A563B9F997CB7AE67B6594F503A?sequence=1>; Shcherbanyuk O. V. Modernizatsiya ukrainskogo zakonodatelstva kak faktor obespecheniya stabilnosti i razvitiya gosudarstva i obshchestva [Yeletronnyi resurs] / O. V. Shcherbanyuk// – 2015. – Rezhim dostupu do resursu: <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/5087/07-szczerbaniuk.pdf;jsessionid=9AFD0A563B9F997CB7AE67B6594F503A?sequence=1>
4. Багатомовний юридичний словник-довідник/ І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 543 с.; Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk/ I. O. Holubovska, V. M. Shovkovyi, O. M. Lefterova ta in. – K.: Vydavnycho-polihra-fichnyi tsentr «Kyivskiyi universytet», 2012. – 543 s.
5. Кампо В., Овчаренко В. Деякі теоретичні проблеми конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції України/В. Кампо//Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – №. 3. – С. 64-76.; Kampo V., Ovcharenko V. Deiaki teoretychni problemy konstytutsiinoho kontroliu za doderzhanniam parlamentom protsedury vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy/V. Kampo//Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. – 2011. – №. 3. – S. 64-76.
6. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи/М.Козюбра//Право України. – 2010. – №. 3. – С. 6-18.; Koziubra M. Verkhovenstvo prava: ukrainski realii ta perspektyvy/M.Koziubra//Pravo Ukrainy. – 2010. – №. 3. – S. 6-18.
7. Тарасюк В. Конституція України як об'єкт політичних маніпуляцій/В.Тарасюк//Віче журнал. – № 11.- 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://veche.kiev.ua/journal/5241/>; Tarasiuk V. Konstytutsiia Ukrainy yak obiekt politychnykh manipuliatsii/V.Tarasiuk//Viche zhurnal. – № 11.- 2016. – Rezhym dostupu do resursu: <http://veche.kiev.ua/journal/5241/>

8. Кампо В., Овчаренко В. Деякі теоретичні проблеми конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції України/В.Кампо, В.Овчаренко //Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – №. 3. – С. 64-76.; Kampo V., Ovcharenko V. Deiaci teoretychni problemy konstytutsiinoho kontroliu za dodержanniam parlamentom protsedury vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy/V.Kampo, V.Ovcharenko //Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. – 2011. – №. 3. – S. 64-76.

9. Томенко М. П'ять уроків Мазепи – Орлика для сучасної конституційної дискусії [Електронний ресурс] //Віче.- № 23. - 2015.- Режим доступу до ресурсу: <http://veche.kiev.ua/journal/5026/>; Tomenko M. Piat urokiv Mazepy – Orlyka dlia suchasnoi konstytutsiinoi dyskusii [Elektronnyi resurs] //Viche.- № 23. - 2015.- Rezhym dostupu do resursu: <http://veche.kiev.ua/journal/5026/>

10. Максакова Р. М. Трансформація установчої влади в Україні: від Декларації про державний суверенітет до Конституції України/ Р. М. Максакова // Держава і регіони. Науково-виробничий журнал. Серія «Право» – 2010. – № 4.– С. 6-10.; Maksakova R. M. Transformatsiia ustanovchoi vlady v Ukraini: vid Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet do Konstytutsii Ukrainy/ R. M. Maksakova // Derzhava i rehiony. Naukovo-vyrobnychy zhurnal. Serii «Pravo» – 2010. – № 4.– S. 6-10.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.;

Y. Kamardina, I. Kushnir

IMPLEMENTING CHANGES TO THE UKRAINIAN CONSTITUTION AS A MEANS OF CONSTITUTIONAL MODERNIZATION OF SOCIETY: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

The article is devoted to the clarification of the essence and content of the provisions of the modern Constitution of Ukraine. The article analyzes the provisions of the Constitution of Ukraine, which require changes and additions in accordance with the international documents of the European standards. Indicates the need to take European standards into account when making changes to the Constitution of Ukraine.

It should be noted that the main and logical changes to be made to the Constitution are to establish an institution of civil society and strengthen its influence on the state and nature of the functioning of public authority. These include, in particular, the constitutional consolidation of citizens' rights to legislative initiative, the exercise of public control over the activities of state authorities and local self-government, the adoption of the Electoral Code, the updating of legislation on all-Ukrainian and local referendums, etc.

Key words: *the Constitution of Ukraine, the Basic Law, the Constitutional Court, the constitutional procedure.*

УДК 346.5(477)

Ф. Ф. Шибаніц, О. В. Крохмальова

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ (ПУБЛІЧНИХ) ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

У статті розглянуті питання реформування правового забезпечення процесу здійснення публічних закупівель в Україні, роль міжнародних стандартів в даному процесі. Проаналізовані ризикові аспекти запровадження публічних закупівель і сучасний стан їх здійснення. Намічені перспективні напрями вдосконалення правового

регулювання здійснення публічних закупівель в Україні в світлі євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: публічні закупівлі, система електронних закупівель, Prozorro, централізована закупівельна організація, міжнародні стандарти, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Протягом останніх декількох років Україною здійснюється активне реформування різних секторів суспільного життя і, зокрема, системи державних закупівель. На хвилі ідей щодо забезпечення більш прозорої та відкритої діяльності уряду, вдосконалення антикорупційного законодавства, інформатизації суспільства волонтерами на початку 2014 року було сформовано ідею щодо реформування сектору державних закупівель. І вже наприкінці 2015 року дана ідея знайшла своє втілення у прийнятому ЗУ «Про публічні закупівлі», який прийшов на зміну ЗУ «Про здійснення державних закупівель», а у 2016 році вже почала втілюватись практично шляхом здійснення закупівель замовниками через систему електронних закупівель Prozorro. Слід відзначити, що дана система також була розроблена волонтерами і держава не витратила на цей процес ані копійки. Таким чином, Україна перейшла в нову «еру» здійснення публічних закупівель.

Однак, наразі відсутня достатня кількість наукових розробок з досліджуваного питання, а більшість з наявних публікацій зводиться до порівняння законодавчих змін. Недостатньо уваги присвячено тим змінам у правовому регулюванні системи публічних закупівель, які відбуваються протягом останніх двох років. Також можна констатувати відсутність чіткого механізму здійснення перетворень у правовій площині з питань правового регулювання здійснення державних закупівель і невідповідність правового регулювання з питань здійснення публічних закупівель міжнародним стандартам, що свідчить про необхідність здійснення змістового дослідження проблем правового забезпечення здійснення державних (публічних) закупівель і розробці сучасних засобів їх подолання.

Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, соціально-економічну ситуацію у нашій державі, «антикорупційний бум», інформатизацію суспільства, зміни у правовій площині України, а також хвилю реформування багатьох пов'язаних сфер суспільного життя, питання правового забезпечення здійснення публічних закупівель в Україні залишаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих питань щодо особливостей правового забезпечення здійснення державних закупівель у різні часи займались Л. П. Гладченко, Є. О. Романенко, Р. Г. Щокін, Ю. С. Чайка, Н. М. Тополенко, О. М. Мартинюк, В. В. Смиричинський, Н. Б. Ткаченко, Г. А. Харченко, А. Б. Павловський, В. М. Колотій, О. О. Покрещук, С. А. Абросімов, О. Г. Турченко, О. С. Мельников та інші.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено вище, ідея переформатування державних закупівель на публічні електронні була запропонована волонтерами, які, у своїй більшості, були представниками бізнесу і прихильниками європейських економічних цінностей. Зважаючи на те, що багато держав, які беруть участь у міжнародній торгівлі, вже прийняли законодавство, яке адаптує їхні правові системи до нововведень в електронній торгівлі, дана ідея є прогресивною та такою, що відповідає сучасним потребам економіки України.

Є. О. Романенко і Р. Г. Щокін зазначають, що в Європі, як правило, використовуються дві моделі електронних державних закупівель:

1) централізовані закупівлі, які здійснюються єдиним органом з питань державних закупівель з метою забезпечення загальних потреб, тобто замовники доручають

здійснення державних закупівель від їхнього імені централізованому органу;

2) децентралізовані закупівлі, які передбачають самостійне здійснення замовниками закупівель, тобто дають змогу кожному замовнику здійснювати закупівлі товарів, робіт і послуг [1, с. 28-29].

Класичним представником Європейського союзу (далі – ЄС), якому притаманна централізована система закупівель, є Німеччина, а найбільш децентралізовану систему закупівель має Швеція. При цьому здійснення електронних закупівель регламентовано різноманітними Директивами ЄС і окремими актами національного законодавства [1, с. 29].

У 2014 році було підписано Угоду про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», якою, з метою приведення порядку здійснення державних закупівель до стандартів ЄС, передбачались наступні напрями здійснення реформи:

- законодавче визначення особливостей процедур державних закупівель у сферах, де вони проводяться за процедурою одного учасника, у тому числі передбачення заходів, спрямованих на недопущення здійснення закупівель за цінами вищими, ніж середньоринкові; створення реєстру основних постачальників та постійне здійснення моніторингу ринкових цін з метою оперативного контролю за цінами, що пропонуються до закупівлі;

- запровадження системи електронних державних закупівель відповідно до зобов'язань України, визначених Угодою про асоціацію з ЄС;

- законодавче закріплення вимоги до всіх компаній, які хочуть взяти участь у державних закупівлях, щодо встановлення та оголошення кінцевих бенефіціарних власників;

- істотне скорочення кількості винятків із загальних правил та розміщення моніторингової бази на етапах пропозицій і результатів виконання робіт у публічному доступі;

- забезпечення обов'язкового оприлюднення на порталі уповноваженого органу всіх документів, пов'язаних з проведенням тендеру та визначенням переможця, в обсязі необхідної достатності;

- істотне спрощення процедур для учасників тендерів;

- створення та функціонування електронного реєстру порушників у сфері державних закупівель;

- створення чітких регламентів оскарження результатів торгів до Антимонопольного комітету України і розкриття інформації про оскарження в електронному вигляді у спосіб, що найбільше сприяє прозорості процедури [2].

Одним з головних організаційних питань, яке потребувало вирішення, було питання щодо балансу утримувача нової електронної системи. Держава на той час не мала у своєму розпорядженні достатньої організаційно-ресурсної бази для того, щоб здійснювати утримання і забезпечення стабільної роботи електронної системи закупівель, а її створення потребувало б багато часу та суттєвих капіталовкладень. Отож, розробниками було прийнято рішення щодо обрання адміністратором нової електронної системи закупівель український філіал міжнародної громадської організації «Transparency International Ukraine». Дана організація є однією з найвідоміших у сфері боротьби з корупцією, тому вибір її у якості партнера при проведенні реформ державних закупівель є доцільним та обґрунтованим.

За словами О. Є. Стародубцева, робота здійснювалась у декількох напрямках:

1) розробка ІТ-системи та ІТ-інфраструктури;

2) створення нової нормативної бази;

3) тотальне навчання всієї країни допороговим закупівлям та підготовка до

переходу на повністю електронну систему [3].

Результатом виконаної роботи стало прийняття 25.12.2015 року суттєво нового ЗУ «Про публічні закупівлі», яким на сучасному етапі регулюється здійснення державних закупівель. Його було введено в дію для центральних органів виконавчої влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання з 1 квітня 2016 року, а для всіх інших замовників - з 1 серпня 2016 року. Даним законодавчим актом визначаються загальні засади здійснення закупівель і порядок проведення окремих процедур закупівель, основи державного регулювання та контролю у сфері закупівель, вимоги до договору про закупівлю, а також питання відповідальності у сфері публічних закупівель. За цим законом передбачено такі процедури закупівель: відкриті торги, конкурентний діалог, переговорна процедура закупівлі; також замовникам надано можливість укласти договір в межах порогових сум напряму з постачальником або виконавцем, або з використанням електронної системи (так звані «допорогові закупівлі») [4].

Для успішного переходу з «паперових» тендерів на електронну систему і затвердження на нормативному рівні умов та правил її використання Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову №166 від 24.02.2016 року «Про затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків». Ця подія ознаменувала остаточний перехід державних закупівель в нову еру електронних публічних закупівель.

З метою інтеграції національної системи державних закупівель до міжнародної системи закупівель, Україною було підписано Угоду про асоціацію з Європейським союзом (далі – Угода про асоціацію). Завдяки цьому, держава отримала змогу долучилась до міжнародного процесу переходу державних закупівель з паперової форми на електронний формат. Відповідно до Угоди про зону вільної торгівлі, яка є складовою Угоди про асоціацію, Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати своє законодавство про закупівлі до стандартів ЄС, і після реалізації даних зобов'язань матиме змогу отримати повний доступ до ринків державних закупівель ЄС. І, як слушно зауважують Н.М. Тополенко і О.М. Мартинюк, у такому разі українські компанії зможуть на загальних засадах брати участь у держзакупівлях країн ЄС, а це ринок із щорічним обігом близько 400 млрд. євро [5, с. 32].

Ключовими моментами Угоди про асоціацію, що стосуються сфери публічних закупівель, на думку Є. О. Романенко і Р. Г. Щокіна є:

- підготовка комплексної «дорожньої карти» реформи та адаптації законодавства;
- створення центрального органу виконавчої влади, що забезпечуватиме координацію політики у сфері державних закупівель та, окремо, незалежного органу для розгляду скарг;
- поступове приведення законодавства у сфері державних закупівель у відповідності до законодавства ЄС [1, с. 30].

Слід зазначити, що на сучасному етапі така «дорожня карта» вже прийнята. Департаментом регулювання державних закупівель Міністерства економічного розвитку і торгівлі України було розроблено Стратегію реформування системи публічних закупівель, яка була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України №175-р від 24.02.2016 р (далі – Стратегія). Стратегія охоплює період до 31 грудня 2022 р. та включає основні напрями розвитку і вдосконалення системи публічних закупівель, у тому числі комплекс завдань щодо гармонізації законодавства, розвитку інституційної структури, кадрового забезпечення, процедур та практики їх застосування [6].

Серед ключових заходів стратегії дослідники виділяють наступні:

- спрощення тендерної процедури;
- залучення реального бізнесу до участі в державних закупівлях;
- надання громадськості повного доступу до всіх проведених закупівель для аналізу та контролю;
- гармонізація українського законодавства з най кращими європейськими практиками [7, с. 12].

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує координацію політики у сфері державних закупівель є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, окремим підрозділом якого є Департамент регулювання публічних закупівель (раніше – Департамент регулювання державних закупівель, який в процесі реформування було перейменовано). І, хоча Україна будує систему електронних закупівель за децентралізованою схемою, наразі у рамках пілотного проекту функціонують центральні закупівельні організації (далі – ЦЗО). ЦЗО було створено на підставі Постанови Кабінету міністрів України «Про реалізацію пілотного проекту з організації діяльності централізованої закупівельної організації» №928 від 23.11.2016 року. А відповідно до Наказу МЕРТУ «Про організацію діяльності централізованої закупівельної організації в рамках реалізації пілотного проекту» №20 від 12.01.2017 року, ЦЗО було визначено державну установу «Професійні закупівлі» і затверджено перелік товарів і послуг, закупівлю яких може здійснювати ЦЗО. Такий перелік включає лише 14 позицій, до якого увійшли різне канцелярське приладдя, комп'ютерне обладнання та машини для обробки даних (апаратна частина), деякі засоби гігієни та продукція для чищення, електричні побутові прилади, елементи меблів (стілці та супутні вироби), а також послуги таксі, перекладу і ремонту і технічного обслуговування охолоджувальних установок [8].

Згідно такого пілотного проекту, ЦЗО набуває всіх прав та обов'язків замовників, несе відповідальність згідно із законодавством, і в інтересах замовників оприлюднює інформацію про закупівлю, визначає процедуру закупівлі, розглядає та приймає рішення щодо скарг суб'єктів оскарження процедури закупівлі, надає роз'яснення щодо тендерної документації та усуває порушення процедури закупівлі, розглядає тендерні пропозиції, звертається за підтвердженням інформації, наданої учасниками процедури закупівлі, до органів державної влади, підприємств, установ та організацій відповідно до їх компетенції, визначає переможця та приймає рішення про намір укласти з ним договір [9]. Наразі ЦЗО проведено близько 14 закупівель, 6 з яких успішно завершено укладанням договорів, які наразі виконуються. Щодо 3 процедур торги було визнано такими, що не відбулись, або було відмінено. І 5 процедур знаходяться на стадії подання пропозицій.

Тобто, при децентралізованій системі електронних закупівель, з метою підвищення ефективності здійснення закупівель та їх професіоналізації є спроби привнести елементи централізованої системи. Щодо результатів такого впровадження наразі неможливо робити категоричні висновки, адже досвіду функціонування ЦЗО недостатньо для проведення комплексного аналізу та оцінки ефективності їх діяльності. Але хочеться сподіватись, що діяльність ЦЗО сприятиме ефективному, прозорому та професійному проведенню закупівель. Тобто, при децентралізованій системі електронних закупівель, з метою підвищення ефективності здійснення закупівель та їх професіоналізації є спроби привнести елементи централізованої системи.

Слід зауважити, що міжнародною спільнотою модель системи публічних електронних закупівель «Prozorro» було визнано такою, що відповідає європейським стандартам. У травні 2016 року дана система отримала ~~отримала~~ найбільшу міжнародну винагороду в сфері закупівель World Procurement Award 2016, а також

стала найкращою реформою 2015 року за результатами опитування, проведеного Національною Радою Реформ. А у грудні 2016 року українську систему закупівель було визнано переможцем третьої щорічної премії ініціативи в сфері відкритого врядування Open Government Awards 2016. Українську електронну систему публічних закупівель також рекомендовано Європейським банком реконструкції і розвитку в якості успішного прикладу реформи і електронізації публічних закупівель [3].

На думку авторів, незважаючи на міжнародне визнання національної електронної системи публічних закупівель «Prozorro», чинне законодавство ще потребує доопрацювань. Зокрема, протягом двох років вже внесено декілька винятків до ЗУ «Про публічні закупівлі», а також наявні відмінності від європейського законодавства. Наприклад, О.П. Шатковський наголошує на таких відмінностях:

- відмінності в існуючих процедурах закупівлі (немає таких процедур як «обмежений тендер EU», «інноваційне партнерство», переговорна процедура UA vs EU)

- концесії (у т.ч. приватно-публічне партнерство) в Україні досить зарегульовані, на практиці мало застосовуються і далекі від системи закупівель;

- законодавство ЄС більш докладно описує кваліфікаційні вимоги (у тому числі таку як «фінансова спроможність»);

- регулювання е-закупівель (обов'язковість аукціону, оцінка відповідності до/після аукціону, е-інвойсинг, е-контрактинг);

- нові правила визначення очікуваної вартості закупівель тощо [10].

Наразі можна казати про те, що Україна має певні досягнення завдяки реформуванню сектору державних закупівель. За період функціонування системи «Prozorro», за статистичними даними, було здійснено близько 1,35 мільйона процедур і заощаджено близько 35,5 мільярдів гривень бюджетних коштів [11].

Н. М. Тополенко і О. М. Мартинюк до позитивних зрушень відносять такі елементи, як прозорість та відповідність чітким вимогам під час здійснення публічних закупівель, спрощення тендерної процедури та зменшення ризиків прояву корупції у цій сфері. У результаті зазначених змін передбачається, що наша держава буде цілеспрямовано використовувати власний бюджет і цим самим покращувати національну економіку країни. Але для того, щоб досягти поставлених цілей, органам влади потрібно звертати увагу не лише на створення нових ефективних, за свої змістом, нормативно-правових актів, а й чітко контролювати їх виконання для досягнення максимального результату, унеможливити корупцію та зловживання у сфері публічних закупівель [5, с. 34].

Проте, твердження щодо відсутності корупції у цій сфері викликає питання. Це пов'язано з тим, в Україні спостерігається слабка підзвітність уряду у сфері використання публічних фінансів.

Загальний напрям розвитку публічних фінансів демонструє недоліки у співпраці уряду з громадськими організаціями. Громадянське суспільство все ще не має дієвих інструментів контролю і впливу на політиків і бюрократів. Існують проблеми довіри та ефективного публічного діалогу. Українці відчувають брак інформації про державні доходи і видатки та їх розподіл, спричинений закритістю і непрозорістю процесу ухвалення рішень в урядовому секторі [12, с. 49].

Слід погодитись також із Л.П. Гладченко у тому, що співпраця між місцевими органами і місцевими громадами здатна забезпечити підзвітність місцевих урядів, правильний вибір бюджетних пріоритетів і сприяти успіху політики місцевих органів [13].

Висновки. Отже, незважаючи на значні здобутки, сфера публічних закупівель і

система електронних закупівель Prozorro потребують подальшого вдосконалення. Зокрема, недосконалість правового регулювання і його невідповідність у повній мірі міжнародним стандартам обумовлюють не лише зниження ефективності застосування нової системи публічних закупівель, але і блокують можливості відкриття нових ринків для національної економіки та її інтеграції до європейської спільноти.

Список використаної літератури

1. Романенко Є. О., Щокін Р. Г. Реформування системи державних закупівель в Україні / Є. О. Романенко, Р. Г. Щокін // Публічне урядування. – 2016. – № 4. – С. 25–34; Romanenko Ye. O., Shchokin R. H. Reformuvannia systemy derzhavnykh zakupivel v Ukraini / Ye. O. Romanenko, R. H. Shchokin // Publichne uriaduvannia. – 2016. – № 4. – S. 25–34.

2. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014 р.: за станом на 27.11.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>; Uhoda pro koalitsiiu deputatskykh fraktsii «Evropeiska Ukraina» vid 27.11.2014 r.: za stanom na 27.11.2014 r. // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>

3. Історія реформування публічних закупівель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <https://prozorro.gov.ua/news/istoriya-reformy-publichnykh-zakupivel>; Istoriiia reformuvannia publichnykh zakupivel [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL : <https://prozorro.gov.ua/news/istoriya-reformy-publichnykh-zakupivel>

4. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII (за станом на 06.11.2017 р.) // Голос України. – 2016. – № 30; Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 r. № 922-VIII (za stanom na 06.11.2017 r.) // Holos Ukrainy. – 2016. – № 30.

5. Тополенко Н. М., Мартинюк О. М. Проблеми та особливості реформування процедур публічних закупівель в державних підприємствах / Н. М. Тополенко, О. М. Мартинюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2016. – № 18. – С. 31–35; Topolenko N. M., Martyniuk O. M. Problemy ta osoblyvosti reformuvannia protsedur publichnykh zakupivel v derzhavnykh pidpriemstvakh / N. M. Topolenko, O. M. Martyniuk // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia: Ekonomichni nauky. – 2016. – № 18. – S. 31–35.

6. Про Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожню карту»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 175-р. (за станом на 24.02.2016 р.) // Офіційний вісник України. – 2016. – № 23. – ст.920; Pro Stratehiiu reformuvannia systemy publichnykh zakupivel («dorozhniu kartu»): Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.02.2016 r. № 175-r. (za stanom na 24.02.2016 r.) // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2016. – № 23. – st.920.

7. Склярів Р. Реформування системи державних закупівель в Україні 2014–2015 рр. / Р. Склярів, Г. Канаєвський // – К.: Центр політичних студій та аналітики. – 2015. – 24 с.; Skliarov R. Reformuvannia systemy derzhavnykh zakupivel v Ukraini 2014–2015 rr. / R. Skliarov, H. Kanaievskiy // – K.: Tsentr politychnykh studii ta analityky. – 2015. – 24 s.

8. Про організацію діяльності централізованої закупівельної організації в рамках реалізації пілотного проекту: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 12.01.2017 р. № 20 (за станом на 12.01.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=b134ef4b-b2fa-4de1-a4f2-f6765a97ebee>; Pro orhanizatsiiu diialnosti tsentralizovanoi zakupivelnoi orhanizatsii v ramkakh realizatsii pilotnoho proektu: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 12.01.2017 r. № 20 (za stanom na 12.01.2017 r.) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL :

<http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=b134ef4b-b2fa-4de1-a4f2-f6765a97ebee>

9. Про реалізацію пілотного проекту з організації діяльності централізованої закупівельної організації: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 928 (за станом на 23.11.2016р.) // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 234; Pro realizatsiiu pilotnoho proektu z orhanizatsii diialnosti tsentralizovanoi zakupivelnoi orhanizatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.11.2016 r. № 928 (za stanom na 23.11.2016r.) // Uriadovyi kurier. – 2016. – № 234.

10. Шатковський О. П. Розвиток законодавства України щодо державних закупівель: від еволюції до революції / О. П. Шатковський // Радник в сфері державних закупівель. – 2015 - № 5 (44). – С. 44–48; Shatkovskiy O. P. Rozvytok zakonodavstva Ukrainy shchodo derzhavnykh zakupivel: vid evoliutsii do revoliutsii / O. P. Shatkovskiy // Radnyk v sferi derzhavnykh zakupivel. – 2015 - № 5 (44). – S. 44–48.

11. Модуль аналітики системи електронних публічних закупівель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://bi.prozorro.org/sense/app/fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2/sheet/HbXjQep/state/analysis?QlikTicket=EGelZCotbNbxXdJJ>; Modul analityky systemy elektronnykh publichnykh zakupivel [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL : <http://bi.prozorro.org/sense/app/fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2/sheet/HbXjQep/state/analysis?QlikTicket=EGelZCotbNbxXdJJ>

12. Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов [та ін.]; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного // НІСД. – 2015. – 60 с.; Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini : analit. dor. / V. M. Yablonskyi, P. F. Vozniuk, D. M. Horielov [ta in.]; za red. O. A. Korniievskoho, M. M. Rozumnoho // NISD. – 2015. – 60 s.

13. Гладченко Л.П. Публічні фінанси на шляху до громадянського суспільства: український досвід / Л.П. Гладченко // [Електронний ресурс] – Режим доступу : URL : <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18933/1/53-56.pdf>; Hladchenko L.P. Publichni finansy na shliakhu do hromadianskoho suspilstva: ukrainskyi dosvid / L.P. Hladchenko // [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : URL : <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18933/1/53-56.pdf>

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

F. Shebanic, O. Krokhmalova

SPECIFIC QUESTIONS FOR REFORM OF LEGAL SUPPLY OF PUBLIC PURCHASES IN UKRAINE

The article is devoted to the definition of the legal framework for the implementation of public (public) procurement in Ukraine in the context of reforming this sphere of public relations and European integration processes.

The article deals with the aspects of the formation of legal support for the implementation of public procurement in Ukraine, the stages of its formation, the role of international standards in this process, the features of legal regulation of public procurement in the context of compliance with international standards, the risk aspects of their implementation, and the current state of legal provision of their implementation.

There are ways to improve the legal regulation of the implementation of public procurement in Ukraine and the mechanisms of its approximation to the EU standards. The prospects for the development of legal regulation of the implementation of public procurement in Ukraine were also identified.

Key words: public procurements, electronic procurement system, Prozorro, centralized procurement organization, international standards, eurointegration, strategy, reform.

УДК 341.29

Г. Є. Тихомирова, А. С. Бобкова

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ БЕЗПЕКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ В МИРНИХ ЦІЛЯХ

У статті комплексно надано характеристику міжнародно-правового режиму безпеки дослідження і використання космічного простору в мирних цілях. Окреслено міжнародно-правовий механізм охорони космічного простору від засмічення, від шкідливих наслідків використання ядерних джерел енергії у космічному просторі, та забезпечення безпеки людини у космічному просторі. Аналізуючи міжнародно-правові інструменти забезпечення космічної діяльності, досліджено процес реєстрації космічних об'єктів, дистанційного зондування космічного простору, забезпечення транспарентності та зміцнення довіри між учасниками дослідження та використання космічного простору, міжнародно-правової відповідальності за шкоду, що може виникнути в результаті здійснення космічної діяльності.

Ключові слова: безпека людини у космічному просторі, безпека космічної діяльності, охорона космічного простору

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена тим, що наразі майже не залишилося галузей людської діяльності, яких тією чи іншою мірою не торкнулися б досягнення у космосі, або в яких не знайшли б використання набутий досвід і техніка, розроблені у процесі дослідження космічного простору. Було винайдено безліч нових матеріалів та електронних пристроїв, створено унікальні джерела енергії тощо. Але варто зауважити, що дослідження та використання космічного простору пов'язане з низкою ризиків та загроз, що створюють небезпеку як для населення Землі, так і для космічного простору в цілому. Саме тому, логічним є розробка та закріплення міжнародно-правового режиму забезпечення діяльності в космічному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій показав, що окремі аспекти цієї проблеми опрацьовані, проте майже відсутні сучасні комплексні наукові дослідження щодо питання міжнародно-правового забезпечення космічної діяльності. Зокрема, теоретичні питання можна знайти в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: А. Андронов, Л. П. Ануфрієва, О. В. Беглий, К. А. Бекашев, В. Г. Буткевич, В. С. Верещетин, Ю. А. Волошко, В. Н. Денисов, М. Діков, В. І. Євінтов, Ю. М. Колосов, І. І. Лукашук, Н. Р. Малишева та інші.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, для того щоб охарактеризувати міжнародно-правовий режим космічного простору, необхідно визначитись що ми розуміємо під поняттям космічний простір та усвідомити його межі. Нажаль, міжнародне право досі не містить в собі чіткої дефініції цього терміну. Зазвичай під космічним простором, розуміють простір за межами земної атмосфери, правовий режим якого визначений міжнародним космічним правом [1, с. 372]. Проте саме визначення кордонів «простору за межами земної атмосфери», є проблемним аспектом в цьому питанні. Сутність цієї проблеми має природний характер, адже не існує в навколишньому середовищі чіткої межі між повітрям та космосом.

Обговорення цього питання почалось в 1979 році, коли СРСР вніс у Комітет ООН з космосу документ під назвою «Проект основних положень резолюції Генеральної Асамблеї ООН з питання розмежування повітряного і космічного простору та

правового статусу космічного простору, в якому проходять орбіти геостационарних супутників», де пропонувалося, щоб нижня межа космічного простору встановлювалась за згодою між державами на висоті, що не перевищує 110 км над рівнем океану [2].

Варто наголосити, що невирішеність питання делімітації повітряного та космічного простору пов'язана насамперед з наявністю двох протилежних підходів держав до його розуміння: функціонального та територіального (просторового). Згідно територіального підходу, розмежування базується на чіткому визначенні верхньої межі повітряного простору, яка одночасно буде і нижньою межею космічного простору [3, с. 58–59].

Відсутність міжнародно-правового регулювання відповідного питання призвела до того, що держави в рамках свого національного законодавства почали самостійно визначати лімітаційні межі відповідних просторів, що є небезпечною тенденцією. Досі це питання перебуває на порядку денному Юридичного підкомітету Комітету ООН з космосу, але нижня межа космічного простору, що не перевищує 110 км над рівнем океану, запропонована делегацією СРСР в Юридичному підкомітеті Комітету ООН з космосу ще у 1979 році, стала звичаєвою нормою і в практичній космонавтиці лягає в основу розмежування двох типів середовищ: національний суверенітет держави не поширюється на простір вище орбіти найнижчого перигею штучного супутника Землі, а саме 100 км ± 10 км над рівнем океану.

Також, для загальної характеристики міжнародно-правового режиму використання космосу, необхідно визначитись з об'єктами та суб'єктами космічної діяльності. Наприклад, відповідно до ст. 1 Закону України «Про космічну діяльність», суб'єкти космічної діяльності це підприємства, установи та організації, в тому числі міжнародні та іноземні, які здійснюють космічну діяльність [4]. Хоча на нашу думку, коло суб'єктів не може обмежуватись тільки цими органами, адже космічна діяльність широкомасштабна та потребує участі більшої кількості суб'єктів.

Аналіз міжнародних космічно-правових документів показав, що суб'єктами також виступають держави та міжнародні організації. Адже саме до держав та міжнародних організацій, звернені норми статей міжнародних договорів ООН з питань космічного простору. Водночас, зазначимо, що ще одним центральним поняттям, є поняття «запускаюча держава». У Договорі про космос 1967 року у зв'язку з встановленням міжнародної відповідальності держави за усю національну діяльність з дослідження та використання космічного простору ст. VII зазначає, що такою державою є «кожна держава – учасниця Договору, яка здійснює або організує запуск об'єкта в космічний простір...», а також «кожна держава-учасниця Договору, з території або з установок якої здійснюється запуск об'єкта...» [5].

Проте, останні 30 років характеризуються не тільки розвитком комерційної складової космічної діяльності, появою на світовому ринку транснаціональних корпорацій і приватних фірм, але й диверсифікацією систем запуску. Все більше комерційних контрактів із виведення на навколосезні орбіти космічних об'єктів здійснюється з установок морського базування, або з використанням технології повітряного старту.

В цих випадках поняття «запускаюча держава» може викликати неоднозначне трактування. Тому, з огляду на прогрес, певні терміни повинні оновлюватись [6, с. 50]. Проте суб'єкти на цьому не закінчуються, адже за пів століття космічної ери, зацікавленість в дослідженні космічного простору зросла в декілька разів. І насамперед, як вже зазначалось, це стосується приватного сектору, а саме: інвестори та кредитори, супутникові оператори, страхові компанії, органи, що займаються збором і

накопиченням даних та прогнозуванням тощо. І це тільки початок активізації приватного сектору в дослідженні та використанні космічного простору, через декілька років кількість так званих суб'єктів приватного сектору збільшиться в декілька разів.

Не менш цікавим є об'єктивна сторона космічної діяльності. Загальновизнаного тлумачення терміну «космічний об'єкт» досі не існує. У Договорі про космос 1967 р., такими об'єктами вважають не тільки запуснені в космічний простір, але і доставлені або споруджені на небесному тілі [5].

Варто констатувати, що конкретизація тлумачення терміну «космічний об'єкт» принципово важлива з точки зору ефективного правового регулювання міжнародних відносин суб'єктів космічної діяльності в таких важливих міжнародно-правових аспектах як відповідальність за шкоду, спричинену космічним об'єктом, реалізації принципу «юрисдикції та контролю» над космічним об'єктом, збереження права власності на цей об'єкт і розробка та впровадження в практику правил запобігання техногенному засміченню космічного простору тощо.

Якщо розглядати об'єкт космічної діяльності з призми його охорони, то можемо виділити наступну класифікацію:

- населення і довкілля Землі;
- особи, які перебувають у космосі, їх життя та здоров'я;
- космічний простір;
- фізична цілісність космічних апаратів, супутників та їх компонентів
- радіочастотний спектр, безперебійність супутникових послуг.

Якщо розглядати космічний об'єкт лише як космічну інфраструктуру, то можна виділити об'єкти цивільного, військового та подвійного призначення. Такі як супутники, космічна техніка, космічні апарати, космічні літаки тощо.

Істотним аспектом в процесі вивчення міжнародно-правового режиму використання космосу є забезпечення такої діяльності. На сучасному етапі розвитку політико-правової думки, термін космічна безпека заведено визначати як безпечний і сталий доступ до космічного простору та його використання, а також свободу від загроз, що виникають у космосі [7].

З огляду на те що, космічна безпека включає питання щодо забезпечення діяльності із дослідження та використання космічного простору шляхом природного та антропогенного характеру, так і щодо космічного простору в цілому, вважаємо його комплексним поняттям. Саме поняття «космічної діяльності» не можна вважати до кінця усталеним ні в космічно-правовій доктрині, ні в міжнародному праві, ні в практиці космічної діяльності її суб'єктів. Варто зазначити, що деякі науковці наголошують на тому, що поняття «безпеки космічної діяльності» є синонімічним до поняття, яке уточнює зміст цієї діяльності, а саме «безпеки дослідження та використання космічного простору» [8, с. 560]. Проте загальноприйнятої дефініції вони не мають.

Отож, з огляду на проаналізований матеріал, пропонуємо під безпекою космічної діяльності розуміти такі умови дослідження та використання космічного простору, в яких космічне середовище, життя та здоров'я людей, які перебувають у космосі, навколишнє середовище й населення Землі перебувають в стані захищеності від негативних факторів.

Проте, як взагалі можна говорити про безпеку в космічних дослідженнях, якщо навіть сміття може завдати масштабної шкоди. Проблема «космічного сміття» стала актуальною ще в 70-ті роки, коли в 1979 частини американської космічної станції «Sky Lab» впали на пустельні райони Австралії. На сьогоднішній день, за даними NASA близько 170 млн. часток космічного сміття обертаються навколо Землі, і лише 22 000 з

них відслідковуються [9]. Цікавим є те, що навіть незначний за розміром шматок космічного сміття, може завдати шкоди невиправного масштабу. Зокрема, енергія частинки такого «сміття», при швидкості 3 км/с еквівалентна шматку динаміта тієї ж маси. Кулька діаметром 10 см еквівалентна 25 динамітним шашкам. Вчені вважають, що шматок такого космічного сміття може знищити космічний апарат [10].

Сьогодні американська Мережа космічних спостережень, фіксує десятки тисяч об'єктів розміром більше тенісного м'яча, що літають у нас над головами. Загалом існують підозри, що на орбіті нині літає понад 100 млн об'єктів, більших від 1 мм [11]. З кожним роком ця цифра буде тільки зростати, якщо не вжити необхідних мір. Станом на сьогодні, найбільш помітні симптоми цієї проблеми – це регулярні маневри, які здійснює Міжнародна космічна станція, щоб уникнути зіткнень з так званим «космічним брухтом». Прикладами такої загрози може бути офіційно зареєстровані випадки зіткнення штучних супутників.

Проблема засмічення космічного простору протягом багатьох років перебуває в центрі уваги Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях. Обидва його підкомітети – Науково-технічний та Юридичний підкомітет проводять комплексні дослідження з визначення техніко-юридичних способів мінімізації утворення космічного сміття. Результатом їхньої роботи є розробка Керівних принципів попередження утворення космічного сміття 9 (далі – Керівні принципи), які прийняті Комітетом ООН з використання космічного простору в мирних цілях та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/62/217 від 01.02.2008 р. Відповідно до цього документа, під космічним сміттям розуміють усі нефункціонуючі антропогенні об'єкти, включаючи їх фрагменти й елементи, що перебувають на навколоземній орбіті або повертаються в атмосферу Землі [12].

Якщо в найближчий час не будуть врегульовані правові питання, пов'язані з попередженням і зменшенням кількості космічного сміття, встановленням відповідальності за засмічення, а також не звернуть увагу на розробку прогресивних засобів врегулювання даної проблеми, то через певний час рівень засміченості навколоземного космосу зробить неможливим подальше здійснення космічної діяльності.

Не менш небезпечним є використання ядерної енергії в процесі дослідження космічного простору. Однак, виходячи з сучасного рівня знань і можливостей, космічні ядерні джерела енергії – це єдиний існуючий варіант енергозабезпечення деяких космічних місій і значного розширення можливостей інших місій [13].

Проте, слід пам'ятати, що енергія атома вперше була застосована з воєнною метою. Трагедії Хіросіми, Нагасакі, Чорнобиля та потенційна можливість їх повторення спонукають міжнародне співтовариство до необхідності співпрацювати з метою забезпечення безпечного розвитку атомної енергетики, запобігання негативним наслідкам використання атома в мирних цілях [14, с. 492] та захисту навколишнього середовища від радіоактивного забруднення [14, с. 484].

Наразі мова не йде про можливість відмови від використання космічних ядерних реакторів у космосі, а навпаки завдяки науково-технічному прогресу використання радіоізотопних енергетичних установок та ядерних реакторів в майбутньому буде лише збільшуватись, що свідчить про актуальність питання забезпечення міжнародно-правової охорони космічного простору від ядерних джерел енергії. Міжнародне космічне право дозволяє використання ядерних джерел енергії в космосі лише в мирних цілях, що повинно ґрунтуватися на основному масиві норм, зосереджений в положеннях з питань, пов'язаних з застосуванням ядерних енергоустановок на борту космічних об'єктів.

Свого часу видатний вчений засновник сучасної космонавтики К. Е. Циолковський передрік: «Планета есть колыбель разума, но нельзя вечно жить в колыбели... Человечество не останется вечно на Земле, но в погоне за светом и пространством сначала робко проникнет за пределы атмосферы, а потом завоюет себе все околосолнечное пространство...» [15].

Більше ніж півстоліття тому, відбулась епохальна подія, яка змінила наше життя та розширила горизонти, а саме політ людини в космос. Отже, питання щодо забезпечення безпеки людини у космічному просторі є не менш вагомим. Тим паче, коли почав активно розвиватися космічний туризм. Відомий російський професор К. А. Бекяшев, під поняттям «космічний туризм» розуміє оплачувані приватним коштом польоти людини в космос чи на навколосолнечну орбіту з розважальною чи науково-дослідною метою [16, с. 712].

Висновки. Отже, забезпечення перебування та життєдіяльності людини в космічному просторі є орієнтир для побудови та гарантом розвитку правового режиму безпеки дослідження та використання космічного простору в мирних цілях.

Регламентація цього питання знаходить юридичне закріплення головним чином у підзаконних нормативно-правових актах (у межах національного законодавства) та в документах рекомендаційного характеру (на міжнародно-правовому рівні). Однак у більшості з них поняття безпеки людини розглядається масштабно, переважно крізь призму безпеки населення, космодромів, запусків тощо, але дуже обмежено, в частині життєдіяльності людини.

Для досягнення мети забезпечення безпеки космічної діяльності, необхідно розробити певний інструментарій. Зокрема, реєстрація космічних об'єктів як засіб їх ідентифікації та визначення правового зв'язку між об'єктом та державою запуску. Проте існує ряд проблем, які притаманні питанню процесу реєстрації космічних об'єктів. Зокрема, відсутність часового ліміту, недосконалість ідентифікації об'єктів.

Також, цікавим є дистанційне зондування космічного простору як складова міжнародно-правового режиму безпеки космічної діяльності. Суть цього процесу полягає в отриманні та використанні даних, крізь призму міжнародних організацій. Зокрема, здійснення операційного моніторингу клімату Землі та визначення глобальних кліматичних змін, розвитку космічного моніторингу довкілля, космічна розвідка тощо. забезпечують стратегічні переваги державі і є важливим гарантом забезпечення міжнародної безпеки. Дистанційне зондування космічного простору є прогресивним засобом забезпечення безпеки космічної діяльності, завдяки глобальності, надійності та безпеки джерел.

Однак, в жодних відносинах неможливо досягнути спільної цілі, якщо не має довіри. Тому є логічним розробляти міжнародно-правові заходи транспарентності та зміцнення довіри в космічній діяльності. Вони в цілому представляють собою інструмент, за допомогою якого держави можуть обмінюватись інформацією в цілях формування взаємної довіри. Це і проведення міжнародних консультацій, обмін інформацією про здійснювану космічну діяльність, про можливу небезпеку тощо. Все це може сприяти зміцненню взаєморозуміння та дружніх відносин між державами та народами.

Та головним елементом процесу забезпечення міжнародного режиму дослідження та використання космічного простору є механізм відповідальності. Міжнародне космічне право встановлює, відповідальність держави за національну космічну діяльність незалежно від того, здійснюється вона урядовими органами чи неурядовими юридичними особами. Як і в загальному міжнародному праві, так і в міжнародному космічному праві визнаються два види відповідальності суб'єктів: політична та

матеріальна. Політична відповідальність за національну діяльність у космічному просторі, матеріальна за шкоду, заподіяну космічними об'єктами. Проте поки не повністю враховані особливості відповідальності міжнародних міжурядових організацій та приватного сектору.

Отже, ми повинні зрозуміти що світ перебуває на порозі нових змін. І тільки нам вирішувати, яким шляхом нам освоювати космічний простір і яку ціль переслідувати. Ми не господарі Всесвіту, а тільки його гості.

Список використаної літератури

1. Дмитрієв А. І. Космічний простір / А. І. Дмитрієв // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 3: К–М. – 2001. – С. 372.; Dmytriiev A. I. Kosmichniy prostir / A. I. Dmytriiev // Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. / [red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in.]. – K. : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 1998–2004. – T. 3: K–M. – 2001. – S. 372.

2. Historical summary on the consideration of the question on delimitation of outer space: Report of the Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oosa.unvienna.org/oosa/en/SpaceLaw>.

3. Международное космическое право / [под ред. Г. П. Жукова и Ю. М. Колосова]. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 360 с.; Mezhdunarodnoe kosmicheskoe pravo / [pod red. G. P. Zhukova i Yu. M. Kolosova]. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1999. – 360 s.

4. Закон України «Про космічну діяльність» від 15.11.1996 р. № 502/96-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 1. – Ст. 2. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/502/96-vr>; Zakon Ukrainy «Pro kosmichnu diialnist» vid 15.11.1996 r. № 502/96-VR [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1997. – № 1. – St. 2. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/502/96-vr>.

5. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 1967 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [199http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_480](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_480); Dohovir pro pryntsyepy diialnosti derzhav z doslidzhennia i vykorystannia kosmichnoho prostoru, vkluchaiuchy Misiats ta inshi nebesni tila vid 1967 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : [199http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_480](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_480)

6. Міжнародне космічне право. Кредитно-модульна система : Навч. посібник / О. В. Беглий. – К. : НАУ, 2009. – 324 с.; Mizhnarodne kosmichne pravo. Kredytno-modulna systema : Navch. posibnyk / O. V. Biehllyi. – K. : NAU, 2009. – 324 s.

7. Space Security Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.spacesecurity.org/space.security.2011.revised.pdf>;

8. Стельмах О. С. До питання становлення інституту міжнародної космічної безпеки / О. С. Стельмах // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 54. – С. 554–562.; Stelmakh O. S. Do pytannia stanovlennia instytutu mizhnarodnoi kosmichnoi bezpeky / O. S. Stelmakh // Derzhava i pravo : zb. nauk. prats. – K. : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2011. – Vyp. 54. – S. 554–562

9. Latest NASA Education News Releases. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nasa.gov/>;

10. Борзак О. П. «Космічне сміття» – організаційно-правові та методологічні аспекти / О. П. Борзак // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2006. – № 1. – С. 48–51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2006_1_13; Borzak O. P. «Kosmichne smittia» – orhanizatsiino-pravovi ta metodolohichni aspekty / O. P. Borzak // Yurydychni visnyk. Povitriane i kosmichne pravo. – 2006. – № 1. – S. 48–51. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2006_1_13

11. DEEP SPACE NETWORK. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://deepspace.jpl.nasa.gov/>;

12. IADC Space Debris Mitigation Guidelines [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.unoosa.org/pdf/spacelaw/sd/IADC-2002-01-IADC-Space_Debris-Guidelines-Revision1.pdf;

13. Рамки забезпечення безпечного використання ядерних джерел енергії в космічному просторі А/АС.105/С.1/Л.292/Rev.4 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.unoosa.org/pdf/limited/c1/AC105_C1_L292Rev4R.pdf; Рамки zabezpechennia bezpechnoho vykorystannia yadernykh dzherel enerhii v kosmichnomu prostori А/АС.105/С.1/Л.292/Rev.4 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.unoosa.org/pdf/limited/c1/AC105_C1_L292Rev4R.pdf

14. Тимченко Л. Д. Міжнародне право : [підручник] / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с.; Tymchenko L. D. Mizhnarodne pravo : [pidruchnyk] / L. D. Tymchenko, V. P. Kononenko. – K. : Znannia, 2012. – 631 s.

15. Алиев А., Асланов Э. Международное туристское право: учебник. – Баку : издательское полиграфическое предприятие ООО «Чашиоглу», 2012. – 440 с.; Aliev A., Aslanov E. Mezhdunarodnoe turistskoe pravo: uchebnik. – Baku : izdatelskoe poligraficheskoe predpriyatie ООО «Chashioglu», 2012. – 440 s.

16. Международное публичное право : учебник / [Л. П. Ануфриева, К. А. Бекяшев, Е. Г. Моисеев, В. В. Устинов и др.] ; отв. ред. К. А. Бекяшев. – [5-изд., перераб. и доп.]. – М. : Проспект, 2011. – 1008 с.; Mezhdunarodnoe publichnoe pravo : uchebnik / [L. P. Anufrieva, K. A. Bekyashev, Ye. G. Moiseev, V. V. Ustinov i dr.] ; otv. red. K. A. Bekyashev. – [5-eizd., pererab. i dop.]. – M. : Prospekt, 2011. – 1008 s.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

G. Tykhomyrova, A. Bobkova

INTERNATIONAL LEGAL REGIME OF SECURITY FOR EXPLORATION AND USE OF OUTER SPACE FOR PEACEFUL PURPOSES

The article comprehensively provided general characteristics the international legal regime of security for exploration and use of outer space for peaceful purposes. The author traced the process of formation and development of an international legal regulation of security of space activities, the international legal mechanism of protecting the space environment from debris, as well as from harmful effects of the use of nuclear power sources in outer space and the legal framework of a security regime for human life and presence in outer space. were delineated. Furthermore, when analyzing the international legal mechanism for ensuring security of space activities, there were studied the process of registering the space objects, of remote sensing of outer space, of ensuring the transparency and confidence-building between the parties to the exploration and use of outer space, of the international liability for damage that may occur as a result of space activities.

Key words: *security regime for human life and presence in outer space, security of space activity, security of outer space.*

УДК 341.123.043

Є. В. Годованик, О. В. Деремо

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН

У статті висвітлено основні проблемні питання діяльності Ради Безпеки ООН на сучасному етапі. Автори намагаються критично осмислити основні наукові праці у сфері основних засад міжнародних відносин щодо підтримання міжнародного миру та безпеки. Проаналізовано існуючі моделі реформування Ради Безпеки ООН з питання зміни її кількісного складу.

Акцентовано увагу на можливостях підвищення ролі Військово-Штабного Комітету як одного з органів, створених під егідою Ради Безпеки, для проведення операцій з підтримання міжнародного миру та безпеки.

Ключові слова: Рада Безпеки ООН, Військово-Штабний Комітет, реформування, пропозиції, активізація, операції з підтримання миру, підтримання міжнародного миру та безпеки

Постановка проблеми. У нинішніх умовах критика в бік Ради Безпеки (далі – РБ) ООН не є рідкістю, особливо з огляду на кількість неврегульованих конфліктів за останнє десятиріччя (ситуація в Руанді, Сомалі, на Сході України). Така ситуація зумовлена великою кількістю чинників, серед яких можна назвати неоднорідність держав, які утворюють міжнародну систему та входять до ООН та Ради Безпеки, розрив між глобальним та наднаціональним характером викликів міжнародній безпеці та засобами вирішення цих проблем, що втрачають сьогодні ефективність.

До цього слід також додати практику останніх років щодо руйнування інституту державності та інституту внутрішнього управління в окремих регіонах світу, створення тінювих зон непризної державності, а також, непередбачуваність поведінки ряду авторитарних режимів. З огляду на це, можна зрозуміти очевидну складність виконання завдань з приводу забезпечення міжнародного миру, що стоять перед Радою Безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням сучасного стану міжнародних відносин, а також засад колективної безпеки та напрямків підтримання міжнародного миру та безпеки займалися В.Г. Буткевич, О.О. Грінченко, В.Н. Денисов, Г.В. Ігнатенко, І.І. Лукашук, В.М. Репецький, П.М. Рабінович, О.І. Тіунов, Ю.С. Шемшученко, та інші. Під час огляду літератури нами було відмічено, що сучасних серйозних робіт з цієї тематики досить мало. Однак, безпосередньо питанню реформування Ради Безпеки присвячено багато праць Є.В. Годованика, особливо важливо відмітити його дисертаційне дослідження «Рада Безпеки ООН: міжнародно-правовий статус та актуальні проблеми реформування», де розглянуто основні проблемні питання сучасного стану РБ та шляхи їхнього можливого вирішення, та монографію «Правова модернізація Ради Безпеки ООН: проблеми теорії та практики» під авторством М.О. Баймуратова, Ю.О. Волошина, Є.В. Годованика та М.М. Юрлова.

Серед західних вчених, праці яких було проаналізовано під час написання статті можна назвати Л. Гудріча, Г. Кельзена, П. Кеннеді, Б. Фассбендера, Е. Хмабро.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття реформування означає змінювати щось шляхом реалізації реформ у життя. Що ж стосується реформування Ради Безпеки ООН, то під цим поняттям розуміється розробка нових підходів до основних проблемних питань діяльності Ради, а саме, категорії членського складу,

представництва регіонів у складі Ради, активізація ролі Військово-Штабного Комітету та удосконалення робочих моментів.

Так, до питання реформування Ради щодо зміни кількісного складу звертались ще на початку 90-х років минулого сторіччя, коли на місце постійних членів претендували Німеччина та Японія. Тоді ж, 3 грудня 1993 року генеральною Асамблеєю ООН було створено Робочу групу щодо вирішення питання рівностороннього представництва в Раді Безпеки та збільшення кількості її членів. До питання реформування Ради щодо зміни кількісного складу звертались ще на початку 90-х років минулого сторіччя, коли на місце постійних членів претендували Німеччина та Японія. Тоді ж, 3 грудня 1993 року генеральною Асамблеєю ООН було створено Робочу групу щодо вирішення питання рівностороннього представництва в Раді Безпеки та збільшення кількості її членів. Однак, якихось особливих пропозицій не послідувало.

Активність розпочалась за головуванням в ООН Кофі Аннана, і в 2004 році Групою високого рівня з загроз, викликів та змін було підготовано доповідь «Безпечніший світ: наша спільна відповідальність», в якій міститься дві моделі розширення складу Ради Безпеки. Перша модель, Модель А, передбачає шість нових постійних місць в РБ ООН, але без будь-якого додаткового права вето, і три нових непостійних місця на дворічний строк, які будуть розподілені між основними регіональними зонами таким чином:

1. Африканський регіон отримає шість місць в Раді: два місця постійних членів і чотири - непостійних;
2. регіон Азії і Тихого океану отримає шість місць в РБ ООН: три місця постійних членів (з урахуванням Китаю) і три - непостійних членів;
3. Європейський регіон отримає шість місць: чотири - постійних членів (з урахуванням Франції, Великобританії, РФ) та два - непостійних членів;
4. Американський континент отримає шість місць: два - постійних членів (з урахуванням США) та чотири - непостійних членів [1].

Таким чином, відповідно до Моделі А, кількість всіх членів РБ ООН буде нараховувати 24 держави, з яких одинадцять держав будуть посідати місця постійних членів, а решта тринадцять держав - непостійних членів РБ ООН.

Друга модель запропонована Генеральним Секретарем, Модель В, не передбачає створення нових постійних місць у РБ ООН, але передбачає створення нової категорії у вигляді восьми місць на чотирирічний період з можливістю переобрання та одного непостійного місця на дворічний період з відсутністю можливості переобрання, які будуть розподілені між основними регіональними зонами таким чином:

1. Африка матиме шість місць, два з яких це місця непостійних членів строком на чотири роки та чотири непостійних місця строком на два роки;
2. Азія та Тихий океан отримають шість місць (з урахуванням одного постійного члена – Китаю), з яких два місця непостійних членів на чотири роки та три непостійних місця строком на два роки;
3. Європейський регіон отримає шість місць (з урахуванням трьох постійних членів – Франції, Великобританії, РФ), з яких два місця непостійних членів строком на чотири роки та одне непостійне місце строком на два роки;
4. Американський континент отримає шість місць (з урахуванням одного постійного члена – США), з яких два для непостійних членів строком на чотири роки та три непостійні місця строком на два роки [1].

Таким чином, Модель В передбачає збільшення складу РБ ООН до 24 держав-членів, але не збільшує кількість постійних членів.

Загалом, обидві пропозиції спрямовані на справедливе географічне представництво, однак фіксують ієрархію світового порядку: постійні члени з правом вето, напів-постійні члени без права вето, непостійні члени РБ ООН. Модель А посилює протиріччя між претендентами на статус постійних членів, в той час як Модель В не гарантує задоволення глобальних амбіцій нових членів РБ ООН у віддаленій перспективі. Більшість держав-членів ООН визнають необхідність адаптації РБ ООН до нинішніх геополітичних реалій, вважаючи нинішній формат анахронічним status quo, який склався в далекому 1945 р. Однак різні групи держав мають кардинально відмінні підходи у питаннях типу членства, процедурних питань, права вето та регіональних квот.

Згідно з іншим положенням доповіді (п. 255) у 2020 році має бути проведений перегляд внеску постійних і непостійних членів Ради у справі вживання колективних заходів для попередження та усунення нових та старих загроз міжнародному миру та безпеці [1].

Мають також місце більш радикальні пропозиції науковців, наприклад, існує думка щодо усунення категорії постійного членства та передбачення виборів кожні 10-12 років. Згідно іншої пропозиції науковця Р. Губаня, членство необхідно надати міжнародній організації наряду з суверенними державами. Вважаємо такі пропозиції нелогічними, адже, вибори кожне десятиліття не принесуть нічого окрім застоювання роботи Ради Безпеки, а включення до складу представників міжнародних організацій це є взагалі нонсенс і є не доцільним з огляду на те, що жодна міжнародна організація не буде рівноцінно відстоювати права усіх держав, що до неї входять [2, с. 66-68].

А отже, ми знову бачимо відсутність єдності в питанні реформування Ради з точки зору її складу. Так, можливо збільшення членського складу ООН і призвело би до якихось позитивних зрушень, однак, це лише поверхневі зміни. Кількість членів не завжди означає якість роботи. Можливо досі ще не було цього зроблено з однієї зрозумілої причини – побоювання ще більшого розбрату між членами Ради та затягування у прийнятті адекватних ефективних рішень.

Дискусія, яка виникла з приводу цього питання дає можливість виділити кілька напрямків, які визначають сьогоднішній стан розробки проблеми та можливо став би основою для майбутніх досліджень з цього питання:

- по-перше, значна кількість наукових ідей та конкретних висунутих на розгляд Ради Безпеки моделей реформування стосуються зміни кількісного складу її членів;

- по-друге, не має єдиної думки з приводу підстав до надання членства, а отже, необхідно їх чітко регламентувати, враховуючи як внесок кожної держави до розбудови миру та безпеки, так і географічний показник. Адже, за логікою створення ООН як єдиної універсальної організації, вона повинна мати у своєму складі представників якомога більшої кількості країн і захищати в рівній мірі усіх своїх членів;

- по-третє, будь-яка реформа не може бути проведена без внесення відповідних змін до Статуту ООН, а отже, повинна пройти усі необхідні етапи свого затвердження відповідно до норм міжнародного права.

Сьгодні є зрозумілим той факт, основною метою ООН взагалі та Ради Безпеки зокрема є пошук діалогу між державами. Хоча з огляду на обставини, пов'язані з конфліктом на Україні, ми бачимо, що виконати свою головну функцію Рада не може. Адже, зовсім не логічним є те, що держава, признана світовим співтовариством як одна зі сторін конфлікту, бере участь у голосуванні з приводу засудження цього самого конфлікту. І такі ситуації вже мають достатню історію, коли зацікавленою стороною у конфлікті виступала держава-постійний член РБ ООН.

На 70-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відкрилась 15 вересня 2015 року,

велика кількість світових лідерів виступила з заявою про обмеження права вето в Раді Безпеки, а також щодо кількості її членів. 30 вересня 2015 року Франція та Мексика подали спільну декларацію щодо обмеження права вето при розгляді ситуацій, що мають наявні ознаки злочинів проти людства, геноциду та військові злочини. Так, Франсуа Оланд заявив про підтримку Францією ідеї розширення РБ ООН, можливості обмеження права вето, особливо у випадках масової жорстокості [3, с. 432-433].

Можливо, для того щоб попередити можливі маніпулювання голосами «утримався», назріла потреба у внесенні змін до п. 3 ст. 27 Статуту [4], замінивши слова «включаючи співпадаючі голоси всіх постійних членів Ради» на поняття «за відсутності голосів «проти» щонайменше трьох постійних членів Ради». Таким чином, голоси постійних членів, що утрималися або не були присутні, не вважатимуться перешкодою для прийняття проекту або пункту резолюції чи поправок до неї.

За останніми даними більш ніж 110 країн ООН підтримують ідею обмеження використання постійними членами Ради Безпеки права вето. За словами міністра іноземних справ Ліхтенштейну Аурелії Фрік під час відкриття засідання Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2017 року «відповідь на ініціативу була виключною. На даний момент 114 держав, включаючи малі та великі, з усіх регіонів світу, підписались під декларацією, включаючи більшість нинішніх членів Ради Безпеки» [5].

Натомість, дискусію розпалює заява представника Російської Федерації О. Філімонова про те, що «Росія як постійний член Ради Безпеки відзначає необхідність надання цьому органу більш представницького характеру, насамперед за рахунок країн, що розвиваються, Азії, Африки і Латинської Америки. Однак зусилля в цьому напрямку не повинні позначатися на здібності Ради ефективно й оперативно реагувати на виклики, які виникають. У цьому контексті ми виступаємо за збереження компактного характеру складу Ради Безпеки. Його оптимальний чисельний склад не повинен перевищувати трохи більше 20 країн» [6].

Ми не можемо сказати, що подібні заяви повністю не мають сенсу. Так, існує необхідність у збільшенні чисельного складу Ради Безпеки ООН, однак, ми не беремось судити на скільки можливе таке збільшення. Це питання все ж знаходиться у компетенції діючих членів Ради. Що ж стосується права вето, то на нашу думку, воно повинно бути збереженим за постійними п'ятьма членами РБ ООН, адже, таке положення не просто так було прийнято з самого початку діяльності Організації. Вважаємо, що це виключне право є таким собі гарантом діяльності ООН, і причиною з якої ця організація ще досі функціонує.

Наступним елементом реформи, на нашу думку, повинно стати вдосконалення операцій ООН по підтримці миру та санкційного інструментарію. Як вже було сказано вище для вирішення міжнародних конфліктів використовуються різноманітні політико-дипломатичні процедури як то консультації, перемовини, посередництво, звернення до регіональних органів тощо. Однак, такі засоби ефективні лише по відношенню до законослухняних країн та громадян, і я підтвердив досвід останніх років, цей політико-дипломатичний набір та м'які рішення, як правило, не мають достатнього впливу на порушників, які ігнорують вимоги, що містяться в резолюціях Ради Безпеки ООН. Тим паче такі заходи не можуть дати результат, якщо справа стосується нейтралізації загроз, що виходять від екстремістських формувань та інших фанатичних угруповань. Саме тому підвищення ефективності миротворчого потенціалу ООН та оперативних дій Ради Безпеки по запобіганню та врегулюванню конфліктних ситуацій є однією з найважливіших напрямків реформування Ради.

Заслуговує на увагу ідея зміцнення потенціалу ВШК та його активізація, адже цей інститут є ніби замороженим та не функціонує як того потребує практика. Однак, деякі

науковці все ж дотримуються думки, що ВШК необхідно взагалі ліквідувати як орган. Ця точка зору має місце у Доповіді Групи високого рівня: «Статтю 47 (Військово-Штабний Комітет) необхідно виключити, так само як всі посилання на цей орган у статтях 26, 45 і 46», оскільки «зараз вже недоцільно, щоб начальники штабів п'яти постійних членів відігравали ту роль, яка передбачалася для них у 1945 році» (п. 300). Аналогічної точки зору дотримується П. Кеннеді, відносячи ліквідацію ВШК до «розумних та поступових» перетворень [7, с. 250] та порівнюючи архаїчність цього органу з архаїчністю Ради з опіки ООН.

Інша точка зору доводить доцільність реформування Військово-Штабного Комітету з метою актуалізації його діяльності, підвищення загальної результативності та впровадження у дію усіх покладених на нього завдань. Навіть з боку представника одного з постійних членів Ради Безпеки пролунала подібна ініціатива, і теза про відродження комітету увійшла до Підсумкового документу Всесвітнього саміту 2005 року [8], в якому держави-члени ООН просили Раду розглянути питання про склад, мандат та методи його роботи.

Ми беззаперечно підтримуємо ініціативу поновлення діяльності Військово-Штабного комітету, однак, досі не зроблено жодного конкретного заходу щодо реальної активізації даного інституту.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що з огляду на сьогоденну ситуацію у світі, особливо поширення міжнародних конфліктів, питання реформування Ради Безпеки ООН як головного органу по підтриманню міжнародного миру та безпеки постало особливо гостро. Це стосується і розширення складу Ради, і вдосконалення процесу проведення операцій з підтримання миру, і активізації Військово-Штабного Комітету. При чому, останній напрям є чи не найголовнішим. І звісно, що реформування ВШК слід проводити з урахуванням специфіки сьогодення, оскільки концепція системи колективної безпеки ООН повинна бути адаптована до сучасних глобальних викликів та загроз міжнародному миру і безпеці. Особливо це стосується викорінення та попередження тероризму, який вже давно набирає оберти та загрожує міжнародному правопорядку та міждержавним відносинам.

Важливим питанням ефективності операцій з підтримання миру та безпеки щодо України, на нашу думку, це є підняття стану її Збройних Сил на достатній рівень, для надання їм можливості в майбутньому приймати участь у миротворчих операціях ООН. Це було б своєрідним внеском до розбудови військового апарату Ради Безпеки та Військово-Штабного Комітету.

Список використаної літератури

1. Более безопасный мир: наша общая ответственность: Доклад Группы высокого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : http://www.un.org/ru/events/pastevents/a_more_secure_world.shtml . - Назва з екрана; Bolee bezopasnyi myr: nasha obshchaia otvetstvennost: Doklad Gruppy vysokoho razvytyia [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : URL : http://www.un.org/ru/events/pastevents/a_more_secure_world.shtml . - Nazva z ekrana.
2. Губань Р. Проблеми реалізації проєктів реформи Ради Безпеки ООН / Р. Губань // Юридичний журнал. - 2007. - № 11. - С.64-74; Huban R. Problemy realizatsii proektiv reformy Rady Bezpeky OON / R. Huban // Yurydychnyi zhurnal. – 2007. – № 11. – S.64-74
3. Жукорська Я.М. Окремі аспекти реформування Ради Безпеки ООН / Я.М. Жукорська // Порівняльно-аналітичне право. - 2015. - №4. - С. 431-434; Zhukorska Ya.M. Okremi aspekty reformuvannia Rady Bezpeky OON / Ya.M. Zhukorska // Porivnialno-analitychne pravo. – 2015. - №4. – S. 431-434

4. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Міжнародний документ від 26.05.1945. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010; Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu: Mizhnarodnyi dokument vid 26.05.1945. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhyim dostupu : URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

5. Ограничение права вето в СБ ООН поддержали 114 стран, заявил Лихтенштейн [Електронний ресурс]. - Режим доступу : URL : <https://ria.ru/world/20170923/1505392044.html> . - Назва з екрана; Ogranichenie prava veto v SB OON podderzhali 114 stran, zayavil Likhtenshteyn [Elektronnyi resurs]. - Rezhyim dostupu : URL : <https://ria.ru/world/20170923/1505392044.html> . - Nazva z ekrana

6. Росія підтримує розширення Радбезу ООН, але проти обмеження права вето [Електронний ресурс]. - Режим доступу : URL : http://zik.ua/news/2017/11/08/rosiya_pidtrymuie_rozshyrennya_radbezu_oon_ale_proty_obmezhenya_prava_veto_1201407;

Rosiia pidtrymuie rozshyrennia Radbezu OON, ale proty obmezhenia prava veto [Elektronnyi resurs]. - Rezhyim dostupu : URL : http://zik.ua/news/2017/11/08/rosiya_pidtrymuie_rozshyrennya_radbezu_oon_ale_proty_obmezhenya_prava_veto_1201407

7. Годованик Є.В. Реформа Ради Безпеки ООН у контексті загального реформування ООН на сучасному етапі / Є.В. Годованик // Науковий вісник Академії муніципального управління. - 2011. - Вип. 1. - С.248-253; Hodovanyk Ye.V. Reforma Rady Bezpeky OON u konteksti zahalnoho reformuvannia OON na suchasnomu etapi / Ye.V. Hodovanyk // Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. - 2011. - Vyp. 1. - S.248-253

8. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/1 від 16 вересня 2005р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e56 ; Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON 60/1 vid 16 veresnia 2005r. [Elektronnyi resurs]. - Rezhyim dostupu : URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e56

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017 р.

Y.V. Hodovanyk, O.V. Dereko

PERSPECTIVES OF THE UN SECURITY REVIEW

The article covers the main issues of the UN Security Council activities at the present stage. The author tries to critically understand the main scientific works in the field of the basic principles of international relations in maintaining international peace and security. The existing models of reform of the UN Security Council have been analyzed through studying the question of changes in its quantitative composition.

The emphasis was placed on the possibility of increasing the role of the Military Staff Committee as one of the bodies, which was set up under the auspices of the Security Council to conduct operations for the maintenance of international peace and security.

Key words: *UN Security Council, Military Staff Committee, reform, proposals, revitalization, peacekeeping operations, maintenance of international peace and security*

УДК 341.123

Є. В. Годованик, А. Т. Русаневич

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ «ГІБРИДНИХ» ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Стаття присвячена актуальній проблемі існування збройної агресії у сучасному світі, яка являє собою дуже велику небезпеку для всього людства у зв'язку з трансформуванням методів та засобів ведення збройних конфліктів. Визначається поняття, сутність «гібридних» збройних конфліктів та їх співвідношення з поняттям «гібридні війни». На підставі основних складових елементів «гібридних» конфліктів, які були виділені авторами, проаналізований збройний конфлікт, який сьогодні розгортається в Україні. Були запропоновані напрями реформування як міжнародного, так і внутрішнього регулювання протидії «гібридним» збройним конфліктам.

Ключові слова: «гібридний» збройний конфлікт, «гібридна війна», інформаційна війна, російська агресія, Україна.

Постановка проблеми. Сьогодні у міжнародному праві забороняється використання збройної агресії однією суверенною державною проти іншої. Це, насамперед, виражається через існування таких принципів як суверенної рівності держав, незастосування сили або погрози силою, мирного вирішення міжнародних спорів, територіальної цілісності держав та непорушності державних кордонів. Так, Статут ООН у п. 4 ст. 2 зазначає, що «...Всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй...» [1].

Однак, не дивлячись на ці основоположні ідеї сучасного міжнародного права, збройна агресія продовжує існувати у сучасному світі. На початку ХХІ століття такі конфлікти представляють дуже велику небезпеку для всього людства. Як зазначає В. Ю. Кравченко «В останні роки стрімкий технологічний розвиток, доступність зброї і посилення процесів глобалізації спричинили трансформацію політичної боротьби» [2, с. 139]. У зв'язку з наявністю нових потужних видів зброї (в т. ч. масового знищення), які є небезпечними, як для самого агресора, так і для всього світу; бажання агресора применшити свою роль у розв'язанні конфліктів задля уникнення санкцій з боку інших країн та міжнародних організацій, а також для недопущення втрати свого авторитету та позицій на світовій арені; намагання країн-агресорів встановити свій контроль над об'єктами агресії (в т. ч. інтегрувати їх до своїх політичних, економічних та безпекових систем) без надмірних для них збитків відбувається трансформація методів та засобів ведення війни. І такі трансформовані (нетрадиційні) засоби ведення війни у сучасних умовах отримали нову назву – «гібридна війна» або «гібридні засоби ведення війни».

Актуальність теми дослідження обумовлюється перш за все тим, що «поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення характеру російської агресії проти України» [3, с. 41]. І сьогодні Україні та її партнерам треба мати чітке уявлення про природу та характерні риси такого конфлікту з метою стримування агресора та подальшої можливості застосування міжнародної відповідальності до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість досліджень та

публікацій на тему «гібридних» збройних конфліктів свідчить про зацікавленість цим феноменом як зарубіжними, так і українськими науковцями. Серед зарубіжних авторів слід виокремити Ф. Хоффмана, Дж. МакКуена. Дослідженням проблем «гібридних» збройних конфліктів присвячено праці таких вітчизняних науковців, як В. Ю. Кравченко, Г. М. Яворська, М. Цюрупа, М. Требін, Є. В. Магда, В. П. Горбулін.

Незважаючи на значний науковий доробок дослідників, ними не був комплексно розглянутий феномен «гібридних» збройних конфліктів та не були запропоновані напрями вирішення проблемних питань, пов'язаних з таким видом конфліктів, як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні.

Мета дослідження. Мета даного дослідження полягає у виробленні основних напрямів реформування міжнародної та внутрішньої політики задля протидії «гібридним» збройним конфліктам та стримування держав-агресорів на прикладі україно-російського конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно визначитись із дефініцією основних понять, їх основними ознаками, характерними рисами. Історично першим видом збройних конфліктів була війна. Але на сьогодні існують певні складнощі щодо визначення та застосування такого терміну. Так, Гуго Гроцій зазначав, що війна є змагання силою, виключно тільки збройне зіткнення держав [4, с. 68]. Військовий теоретик Карл Клаузевіц вважав, що війна є продовженням політики іншими, насильницькими засобами [5, с. 1060]. Протягом усього розвитку світового суспільства, держав та міжнародного права поняття війни мало різні значення. Як бачимо, війна довгий час розумілася як саме збройне протистояння держав.

З початком міжнародно-правового регламентування збройних конфліктів термін «війна» з'явився та був закріплений в Гаазьких конвенціях 1907 р. та в Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших побічних газів та бактеріологічних засобів 1925 р.

Необхідно зазначити, що разом із розвитком міжнародного гуманітарного права розвивалася й наукова думка. Так, наразі вважається, що війна – це такі взаємовідносини між державами, при яких між ними ведуться військові дії і повністю припиняються всі правовідносини мирного часу [6, с. 188].

Не можна не погодитись з думкою А. П. Ладиненко, що термін «війна» став дедалі частіше використовуватися до ситуацій, які не можуть кваліфікуватися як збройний конфлікт [7, с. 141]. Дійсно, сьогодні війна перестала асоціюватися виключно зі збройним протистоянням двох держав і використовується в таких словосполученнях як інформаційна війна, ідеологічна війна, економічна війна.

У зв'язку зі зміною підходу до розуміння терміну «війна», його неспроможністю охопити різні види збройних протистоянь, що не підпадають під поняття війни, в другій половині ХХ століття відбувається відмова від терміну «війна» в його первісному розумінні. Замість нього починають використовувати термін «збройний конфлікт». При цьому міжнародне право не дає чіткого тлумачення такого терміну.

Аналізуючи ст. 2 Женевських конвенцій можна зробити висновок, що збройний конфлікт розуміється як всяке збройне зіткнення конфліктуєчих сторін, незалежно від того, чи носить воно політичний, релігійний або етнічний характер, чи має локалізований або міжнародний характер. В. О. Боженко наступним чином визначає збройний конфлікт – це суспільні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного права в період, коли одна сторона застосовує збройну силу проти іншої [8, с. 22]. При цьому у своїй роботі «Збройні конфлікти не міжнародного характеру і принцип територіальної цілісності держав» М.В. Остроухов вважає тотожними поняття «війни» і «міжнародного збройного конфлікту» [9, с. 114].

М. Цюрупа вважає, що «...замість поняття «війна», військово-політичне керівництво багатьох країн намагається вживати менш загрозливе слово – «збройний конфлікт» [10, с. 62]. Тобто він звертає увагу на синонімічність цих понять, а різниця між ними полягає лише в тому, що другий з них використовується для того, щоб мінімізувати загрозливий характер першого».

Щодо терміну «гібрид», то він має первісно біологічне значення – зрощування двох чи більше різних організмів. У сучасному світі «він набув нового змістовного наповнення в інших науках, як ми встановили, сьогодні має ще й інноваційний компонент стосовно війни як політичного явища. Йдеться про «зрощення» стану «озброєного миру», політики «ні війни, ні миру», використання м'яких та жорстких засобів у міжнародних справах, поєднання стратегій силового тиску та «не прямих дій», особливо через засоби «інформаційної війни», «зомбування» населення через одержавлені ЗМІ тощо» [10, с. 63].

На підставі вищезазначеного більш доцільним є використання терміну «гібридні збройні конфлікти», адже поняття «збройного конфлікту» є ширшим за поняття «війна», яка включає в себе тільки фізичний вимір протистояння. На відміну від цього «збройний конфлікт» може містити крім того економічну, інформаційну, релігійну складові, що найбільш точно виражає зміст «гібридності» конфлікту. Але, незважаючи на це, в науковій думці панує використання саме терміну «гібридна війна», яке сприймається як тотожне поняттю «гібридний збройний конфлікт». При цьому складовими «гібридної війни» є інформаційна війна, економічна війна, ідеологічна війна, релігійна війна, війна з тероризмом і т.д.

Треба підкреслити, що зараз у міжнародному праві немає нормативно визначених понять ані «гібридної війни», ані «гібридного збройного конфлікту» і це унеможливує у свою чергу розцінювання дії агресора як такі. А це призводить до неспроможності міжнародних інститутів притягнути до відповідальності винних.

Автором концепції «гібридної війни» є Френк Г. Хоффман, колишній офіцер морської піхоти, науковий співробітник міністерства оборони США. Хоффман зазначає, що конфлікти будуть мультимодальними (тобто такими, що ведуться різними способами) та багатоваріантними, що не входять в межі простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни. Також він вважає, що майбутні загрози можуть в більшій мірі бути охарактеризованими як гібридне співвідношення традиційних та нерегулярних стратегій і тактик, це децентралізоване планування та виконання, участь недержавних акторів з використанням одночасно простих та складних технологій [11]. Відповідно до його теоретичних уявлень сучасна війна перетворюється на складне політико-інформаційне, дипломатичне, економічне, терористичне, партизанське і психологічне асиметричне протистояння, яке є поліваріантним, мультивузловим та мультимодальним поєднанням традиційних і нерегулярних бойових дій із все більшим залученням недержавних суб'єктів, які володіють доступом до новітньої зброї і технологій [11].

Американський вчений Дж. МакКуєн підкреслює, що в гібридній війні існує поєднання традиційних і асиметричних форм насилля з одночасним залученням місцевого населення до участі у конфлікті і введення в оману міжнародної спільноти, або нівелюванням її впливу. Він вважає гібридну війну одним з із сучасних проявів асиметричної війни, яка розгортається у трьох вимірах: серед громадян зони конфлікту; серед громадян агресора; серед міжнародної спільноти [12, р. 108].

М. Требін одним з перших українських дослідників дає визначенні «гібридної війни», як: «Комбінації з партизанської і громадянської війни, заколоту і тероризму, головними дійовими особами яких є нерегулярні військові формування, бойовики,

кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, спецслужби іноземних держав, приватні військові компанії, військові контингенти міжнародних організацій» [13, с. 366].

Як слушно зазначає Є. Магда «Гібридна війна – це прагнення однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних інструментів. Саме тому в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу» [14, с. 27].

Сутність та специфіка «гібридної війни» найкраще відображається через термін «конвергенція» (злиття), під яким ми розуміємо злиття в єдине ціле збройних потужностей і цивільного населення, військової сили та інформаційної пропаганди, психологічний тиск та фізичне насилля.

Не можна не погодитись з висновком Г.М. Яворської про те, що війна реалізується як у матеріальному (фізичному), так і в дискурсивному вимірах. До дискурсивного аспекту «гібридних війн» автор відносить крім інформаційних ресурсів та економічного протистояння широкий спектр соціальної комунікації, починаючи від приватних розмов на теми тих або інших різновидів протистояння і закінчуючи перемовинами дипломатів, які намагаються віднайти дипломатичне розв'язання конфлікту [3, с. 42].

На основі вищезазначеного пропонуємо виділити декілька складових «гібридних війн».

Перш за все, це класичні засоби ведення війни, тобто наявність збройно-технічного компоненту. Це – маневрова війна, партизанські дії, застосування елементів тактики терористів, перманентні обстріли військових та цивільних об'єктів, артилерійські дуелі і т.п. При цьому агресором може використовуватися заборонена тактика ведення війни (відповідно до IV Гаазької конвенції 1907 р., а також додатковим протоколом до Женевських конвенцій 1949 р., заборонено: використовувати отруту або отруєну зброю; вбивати або ранили супротивника, який, поклавши зброю або не маючи можливості оборонятися, здався; віддавати наказ не залишати нікого в живих, чи погрожувати або діяти таким чином; використовувати зброю, боєприпаси або матеріали, створені з метою заподіяти зайві страждання; вживати не за призначенням прапор перемир'я, національний прапор, знаки відмінності і уніформу, так само як і емблеми, певні в Женевській конвенції; завдавати ударів по незахищених місцях, селищам і будівлям; оголошувати припиненими або позбавленими сили права чи вимоги підданих ворожій держави [15]) або заборонена чи обмежена зброя та боєприпаси (хімічна та біологічна зброя [16, 17], зброя, що породжує уламки, невидимі в рентгенівських променях [18], протипіхотні міни та міни-ловушки [19], осліплююча лазерна зброя [18]).

Другий компонент це – інформаційна складова. На думку В. Ю. Кравченко інформаційна війна включає отримання розвідувальної інформації, психологічний тиск і дезінформацію, кібератаки, руйнування інформаційної інфраструктури опонента [2, с. 141]. На нашу думку, інформаційна війна (англ. Information war) – вплив на цивільне населення та / або військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації. Об'єктом інформаційної війни є як масова свідомість, так і індивідуальна. Засобами ведення інформаційної війни є будь-які засоби передачі інформації – від ЗМІ до пошти і пліток. Інформаційний вплив містить спотворення фактів або нав'язує аудиторії емоційне сприйняття, вигідне стороні агресора. Як правило, методами інформаційної війни є виклад дезінформації, або подання інформації у вигідному для себе формі. Дані методи дозволяють спотворювати оцінку того, що відбувається,

деморалізувати громадян, і, в перспективі, забезпечити перехід на сторону інформаційного агресора.

«Інформаційний фронт «гібридної війни» розгортається одразу на декількох напрямках. Передусім: (1) серед населення в зоні конфлікту, (2) серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом, (3) серед громадян країни агресора і (4) серед міжнародного співтовариства» – зазначає Горбулін В.П. у своїй роботі [20, с. 9].

Третя характерна риса «гібридних війн» це – економічна складова. Л. Савін визначає цю складову як «економічну зброю», яка включає засоби економічної боротьби з дезорганізацією структур противника і подальше їх поглинання. Сюди входить контроль фінансово-кредитної системи країни, борговими зобов'язаннями розподілом коштів, повернення фінансів в державу, прибутковість державного сектору в економіці, її частка [21]. На нашу думку, в цей перелік проявів економічної агресії варто додати також і енергетичний складник «гібридних війн» з огляду на події, які наразі відбуваються в Україні. При цьому енергетична інфраструктура стала предметом особливої уваги з боку агресора, оскільки її захоплення (чи руйнування) завдає не тільки значних економічних збитків, а й загрожує сталому функціонуванню системи життєзабезпечення суспільства загалом.

Релігійний аспект як складова «гібридних» збройних конфліктів дуже часто може виступати одним із компонентів. В епоху Середньовіччя було запропоновано концепцію «справедливої війни». У найширшому смислі цей термін відноситься до цілого напрямку думки і практичної діяльності в культурі західного світу, націленого на визначення того, коли застосування сили в політичних цілях є виправданим, і встановлення межі навіть і для такого виправданого застосування сили. У такому сенсі її джерела і прояви охоплюють релігійну та філософську моральну думку. Релігійне забарвлення війни, на жаль, не увійшло в минуле. І сьогодні ми стикаємося з розв'язуванням збройних конфліктів на фоні релігійних вірувань, які є складовою частиною тактики ведення військових дій країн-агресорів.

Щодо соціального компоненту таких війн слід зазначити, що вони ведуться як представниками збройних сил держав, добровольцями-активістами, волонтерами, так і антисоціальними силами – маргіналами, декласованими елементами, найманцями, добровольцями та іншими учасниками збройних сутичок. У зв'язку з тим, що в таких війнах не оголошують ані про її початок, ані завершення, слід чекати довготривалої збройної боротьби, яка з середини виснажує суспільство.

На підставі вищевикладеного пропонуємо проаналізувати збройний конфлікт, який сьогодні розгортається на території України.

Перш за все необхідно з'ясувати визначення та характерні риси збройних конфліктів, які регламентовані міжнародно-правовими актами. Сьогодні міжнародне право розрізняє два види збройних конфліктів. Це – міжнародні збройні конфлікти та збройні конфлікти неміжнародного характеру.

Згідно з Женевською конвенцією 1949 р. міжнародними збройними конфліктами визнаються такі конфлікти, у яких один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта. Під такими суб'єктами розуміємо суверенні держави, а також у деяких випадках нації та народи, що борються за свою незалежність. Міжнародні збройні конфлікти регламентуються Додатковим протоколом I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру – це всі конфлікти, що не підпадають під дію Додаткового протоколу I. Вони, як правило, відбуваються на території відповідної держави між її збройними силами та іншими організованими

озброєними групами, які знаходяться під командуванням та здійснюють контроль над певною частиною території держави. Такі збройні конфлікти підпадають під регулювання Додаткового протоколу II, що стосується захист жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру характеризуються низкою ознак. Серед яких ми виділяємо застосування зброї; участь в такому конфлікті поліцейських підрозділів або військових збройних сил; перманентність конфлікту; наявність на території, на якій повстанці здійснюють свій контроль.

Тобто неміжнародні збройні конфлікти відрізняються від конфліктів, що мають міжнародний характер тим, що воюючими сторонами останніх є виключно суб'єкти міжнародного права. Що стосується суб'єктів не міжнародних збройних конфліктів, то це, перш за все, центральний уряд тієї чи іншої держави. Іншою стороною такого конфлікту можуть бути різноманітні незаконні збройні угруповування, формування, повстанці.

На перший погляд все просто та цілком зрозуміло. Згідно з Женевською конвенцією будь-який збройний конфлікт легко пояснити та віднести його чи до міжнародного, чи до внутрішнього на основі аналізу суб'єктного складу учасників такого протистояння. Але у сучасному світі інколи важко знайти чітку лінію розмежування між цими двома видами конфлікту. Дуже часто те чи інше протистояння може мати ознаки як міжнародного так і внутрішнього. На прикладі конфлікту, який відбувається сьогодні в Україні, спробуємо це пояснити.

Як зазначає В. Черниш цей конфлікт нібито можна віднести до внутрішнього за зовнішніми ознаками. За ознаками, що формально дозволяють віднести його до внутрішнього є те, що він відбувається і межах території України, а його учасниками є урядові війська з одного боку та незаконні збройні формування – з іншого [22]. До ознак конфлікту в Україні, які характеризують його як внутрішній можемо також віднести перманентність конфлікту та наявність на території, на якій повстанці здійснюють свій контроль. Таким чином, в даному випадку нібито немає прямого збройного протистояння між двома суверенними державами. Однак, є ряд ознак, які характеризують конфлікт на території України саме як міжнародний. Це, насамперед, підтримка Російською Федерацією незаконних збройних формувань як технічно, так і фінансово; засилання на територію України озброєних найманців та диверсантів, які мають на меті дестабілізацію українського суспільства та держави; проведення терористичних актів з метою залякування цивільного населення; розповсюдження в російських ЗМІ неправдивої інформації, що має на меті ввести в оману як населення Російської Федерації, так і населення окупованих територій України задля приховування реальних подій та винних; здійснення тиску на Україну у сфері політичній та економічній.

Тобто, можна з впевненістю констатувати, що конфлікт, який наразі існує на Сході України, має саме міжнародний характер. З цього висновку постають наступні актуальні питання: який характер має цей конфлікт? чи можна віднести його до «гібридних»?

«Росія застосувала проти України концепцію «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціональної точки зору: за формою вона є «гібридною», а за змістом – «асиметричною»» – зазначає В.П. Горбулін. Не можна не погодитися з такою думкою, але спробуємо її пояснити.

Що стосується збройно-технічного компоненту, то М. Цюрупа вказує цифри, які характеризують участь військових РФ у «гібридній війні» на Сході України. Це – 6-9 тис. осіб, 150-200 танків, 500-600 бойових машин. Окрім цього ворог використовує

заборонену тактику ведення війни (завдає удари по незахищених містам, селищам і будівлям) та заборонена чи обмежена зброя та боєприпаси (протипіхотні міни та міни-ловушки).

Інформаційну складову «гібридного» конфлікту в Україні характеризує Є. Магда: «Головний фронт гібридної війни – інформаційний, для наступальних дій на якому Росія інтенсивно використовує приватно-державне партнерство різноманітних медіа. Фактично Кремль реалізує три взаємопов'язані завдання: створює сприятливий для своїх дій інформаційний фон усередині Росії, здійснює килимові бомбардування дезінформацією українських громадян та формуванням сприятливого для себе інформаційного середовища на Заході» [14, с. 135]. Інформаційна агресія РФ проти України почалася ще за довго до вторгнення Росії в Україну. І не завжди така інформація вирізнялася логічністю, системністю та послідовністю. Це свідчить про незлагодженість російських інформаційних центрів в проведенні інформаційної «атаки» на українське суспільство. І з цього можна зробити висновок, що така інформація не є правдивою та, насамперед, має на меті дискредитувати українську державу.

Важливим елементом ведення «гібридної війни», що наочно продемонструвала російська агресія, є і вплив на життєдіяльність суспільства. Це проявляється через економічну складову такої агресії, основним елементом якої є саме енергетичний напрям. «При цьому енергетична інфраструктура стала предметом особливої уваги з боку агресора, оскільки її захоплення (чи руйнування) завдає не тільки значних економічних збитків, а й загрожує сталому функціонуванню системи життєзабезпечення суспільства загалом... Так, анексуючи Крим, військові підрозділи Російської Федерації фактично отримали під контроль українські енергетичні об'єкти, які знаходяться за межами адміністративних кордонів Криму. Внаслідок цієї анексії в Україні було захоплено не просто об'єкти енергетики й території Криму, а через захоплення енергетичної інфраструктури (трубопроводів та компресорних станцій) фактично викрадено нафтовидобувні поля на шельфі та безпосередньо природний газ в обсязі 2 млрд м. куб. щорічно. У подальшому даний елемент ведення «гібридної війни» ще з більшим розмахом був використаний в окремих районах Луганської та Донецької областей. Цілеспрямованими діями було фактично зруйновано значну кількість вуглевидобувних підприємств, здійснювалося блокування та руйнування транспортної інфраструктури. Своєю чергою це призвело до проблем із постачанням уже видобутого вугілля споживачам, передусім – на теплові електростанції, що стало викликом для стабільності функціонування всієї об'єднаної енергетичної системи України. Як наслідок – погіршилась і соціально-економічна ситуація не тільки у східних областях, а й загалом в Україні» [20, с. 8].

Релігійний аспект «гібридної війни» також знайшов свій прояв у конфлікті на території нашої держави. Використання християнської риторики щодо захисту «православної цивілізації», «руського мира» на Донбасі та в Криму хоча б на символічному рівні показує полікультурну складність феномену «гібридної війни».

Щодо соціального компоненту збройного конфлікту в Україні, то він ведеться як представниками збройних сил РФ, добровольцями-активістами, місцевими жителями, серед яких є і представники правоохоронних органів, які раніше підтримували В. Януковича, так і антисоціальними силами – маргіналами, декласованими елементами, найманцями, добровольцями, серед яких можна зустріти також представників різних національностей, зокрема, чеченців, осетинів чи вірменів. Мотиви у них різні – фінансові, ідеологічні, політичні, а інколи – просто авантюризм.

Окрім вищезазначених складових «гібридного» збройного конфлікту в Україні В.

П. Горбулін у своїй монографії «Світова гібридна війна: український фронт» виділяє ще й такий елемент як «торговельна війна», що ведеться РФ проти України. Зовнішньоторговельна діяльність України здійснюється в безпрецедентних умовах економічного тиску з боку РФ. Традиційна для останніх десятиліть практика застосування дискримінаційних заходів щодо українських поставок на внутрішній російський ринок отримала за нинішніх умов нову якість, вилившись у повномасштабну торговельну війну. Інструментарій економічного тиску на Україну, який активно використовує РФ у цій війні, - цілеспрямовані дії із закриття внутрішнього ринку для українських товарів і протекціоністські заходи щодо власних виробництв – доповнився транзитною блокадою (обмеження Росією міжнародних транзитних автомобільних та залізничних перевезень вантажів із території України) і подіяв у потрібному для агресора напрямі – створення негативних синергетичних ефектів на різних фронтах економічного протистояння [23, с. 283].

Терміном «асиметрична війна» можна описати конфлікт, який характеризується істотною різницею у військовій силі або можливостях використання стратегій і тактик сторонами-учасниками. Враховуючи те, що ми визначилися, що збройний конфлікт в Україні є міжнародним, і стороною агресором виступає саме Російська Федерація, то такий конфлікт цілком справедливо можна віднести до асиметричних. Адже, дійсно, Україна офіційно втратила ядерний статус 2 червня 1996 року після приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Навіть не говорячи про ядерний статус РФ, на сьогоднішній день країна-агресор перевершує Україну в чисельності кадрового складу ЗС та техніки.

Отже, слід погодитися, що існуючий конфлікт в Україні можна схарактеризувати як «гібридний» та «асиметричний».

Та найбільшою проблемою є відсутність визначення «гібридної війни» в Воєнній доктрині України, що є найголовнішим внутрішнім документом поглядів на причини виникнення, сутність та характер збройних конфліктів у сучасному світі. Більш того, такого поняття не існує, як вже зазначалося, і в міжнародно-правових актах. На жаль, на сьогоднішній день не існує будь-якої регламентації цього явища і в міжнародному гуманітарному праві, яке націлене, насамперед, на захист мирного населення. Тобто, у такому випадку норми міжнародного гуманітарного права взагалі не діють, тому що «гібридні» конфлікти не підпадають під правове поле регулювання.

Для того, аби покарати винних, згідно з нормами міжнародного кримінального права, потрібно перш за все розібратись із типом конфлікту. А як класифікувати гібридну війну нормами, на неї не розрахованими? Треба також зазначити, що основна проблема у регулювання «гібридних воєн» міжнародним гуманітарним правом полягає у тому, що воно концентрується виключно на фізичному вимірі конфлікту, в той час як його роль дедалі зменшується – її заміщують економічний та інформаційний способи ведення війни» [24].

Висновки. Можна зробити висновок, що норми міжнародного права щодо врегулювання такого роду конфліктів та притягнення до відповідальності винних на сьогодні є безсилими. Для протистояння та стримування агресора потрібні спільні злагоджені дії не тільки українського суспільства, а й усього світового співтовариства.

Маючи на меті протидію «гібридним війнам» та стримування держав-агресорів потрібно:

- дати правове визначення поняттю «гібридна війна» (англ. Hybrid war) у межах міжнародного права як такого виду міжнародного конфлікту, в якому використовуються різноманітні засоби та тактика ведення війни, види зброї, що виходять за рамки конвенційно-визначених варіантів та видів ведення війни та

відповідно доповнити існуючу Воєнну доктрину України таким терміном. Таким чином, таке явище буде введене в правове поле і буде можливість міжнародним інститутам кваліфікувати відповідний акт агресії однієї держави проти іншої як «гібридна війна»;

- задля притягнення до відповідальності винного суб'єкта міжнародного права за вищезгаданий акт агресії необхідно доповнити перелік злочинів, у відношенні до яких Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію (ст. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду), таким злочином як «гібридна війна». Це надасть змогу притягти до відповідальності винного суб'єкта, адже буде існувати чітка вказівка на те, що «гібридна війна» являє собою міжнародний злочин;

- в рамках ООН виробити в якості рекомендації єдину стратегію протистояння та боротьби з «гібридними війнами» та стримування держави-агресора. Такі уніфіковані норми сприятимуть більш ефективній як міжнародній, так і внутрішній політиці в сфері захисту національної безпеки та суверенітету держав;

- провести інституційну реформу Ради Безпеки ООН – нормативне і практичне удосконалення структури, складу, компетенції, організаційно-правових форм і методів діяльності РБ з метою підвищення її ефективності у виконанні своєї статутної функції з підтримання міжнародного миру та безпеки шляхом приведення статутних положень і практики їх застосування у відповідність до фактично існуючих сучасних загроз та викликів міжнародному миру та безпеці. А саме: а) загальна кількість членів РБ не має перевищувати 30; б) членам РБ мають бути виключно держави, а не міжнародні організації; в) для висунення кандидатур нових членів РБ необхідно провести рейтингове голосування у дві третини ГА ООН; г) застосування принципу одноголосся слід суттєво обмежити; ґ) термін повноважень непостійних членів РБ варто збільшити з двох до п'яти років та ін. [25, с. 234-236].

- кожна держава повинна розробити власну стратегію забезпечення економічної, в т.ч. енергетичної, та інформаційної безпеки на основі тієї стратегії, розробленої в рамках ООН, з урахуванням специфіки у відповідній сфері. Так, очевидно, що для України захист об'єктів енергетичної інфраструктури (особливо в зоні, наближеній до АТО) має стати одним із пріоритетів. Враховуючи важливість енергетичної інфраструктури для життєдіяльності суспільства, її система захисту повинна мати належний рівень. З огляду на те, що нині більшість суб'єктів господарювання в енергетичному секторі є приватними, відповідальність за забезпечення захисту критичної інфраструктури країни мають нести як відповідні органи державної влади, так і приватний сектор (оператори енергетичної інфраструктури). При цьому інші зацікавлені суб'єкти, зокрема місцеві органи влади та населення, також мають залучатися до діяльності у цій сфері. Більш цілісною має стати реакція і на інформаційну агресію. Вже вжито низку заходів переважно обмежувального характеру, однак навряд чи це може стати вичерпною відповіддю на такі виклики. Багато що залежатиме від медіа-сектору та громадських активістів, оскільки левову частку російського агітпропу держава обмежити часто не в змозі. Однак маємо створити умови, за яких усе це заміниться якісним вітчизняним інформаційним продуктом. Має бути посилена і реалізація державної інформаційної політики на окупованих російськими військами територіях [20, с.10];

- а також слід формувати відповідну соціальну культуру громадян та військових у контексті поваги до миру як до найвищої цінності, збереження гуманітарних надбань, які накопичені людством. Наукова спільнота, гуманітарії, соціально-політична думка має також «мобілізуватися» на осмислення змісту, тенденцій, закономірностей подальшої еволюції збройної боротьби, яка не вщухає у світі, робити свій внесок у

формування «миростверджуючої культури». Зокрема, В. П. Горбулін шлях України до перемоги у притаманній російській гібридній агресії бачить у створенні в Україні сектору безпеки і оборони – якісно нової форми об'єднання зусиль її військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів та спеціальних служб, у т.ч. за допомогою західних партнерів, зважаючи на інноваційний розвиток оборонної промисловості держави [23, с. 312]; прискоренні економічних трансформацій та структурних зрушень (зниження торгівельної залежності від РФ, запровадження антикорупційних інструментів, зміцнення міжнародного економічного співробітництва, створення належного фінансово-економічного середовища роботи підприємств та ін.) [23, с. 335-343]; діяльності, спрямованої на енергетичну захищеність, тобто побудови державної системи захисту інфраструктури життєдіяльності держави та суспільства [23, с. 352]; подальшому реформуванні соціального сектору [23, с. 360].

Отже, протистояти у «гібридних війнах» важко, адже держави-агресори готуються до такого протистояння роками. Але держава та світова спільнота мають навчитися протидіяти таким викликам. І тільки мобілізувавши свої зусилля можна перемогти та затвердити мир в цілому світі.

Список використаної літератури

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 ; Statut Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір / В. Ю. Кравченко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2015. – № 2. – С. 139-148 ; Kravchenko V. Yu. Teoriia «hibrydnoi viiny»: ukrainskyi vymir / V. Yu. Kravchenko // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. – 2015. – № 2. – S. 139-148.
3. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт / Г. М. Яворська // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 4 (41). – С. 41-48 ; Yavorska H. M. Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt / H.M. Yavorska // Stratehichni priorytety. – 2016. – № 4 (41). – S. 41-48
4. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. – Москва: Ладомир, 1994. – 868 с. ; Hrotsyi H. O prave voiny y myra / H. Hrotsyi. – Moskva: Ladomyr, 1994. – 868 s.
5. Ермишин О. Афоризмы. Золотой фонд мудрости / О. Ермишин. – Москва: Просвещение, 2006. – 1695 с. ; Ermyshyn O. Aforyzmy. Zolotoi fond mudrosty / O. Ermyshyn. – Moskva: Prosveshchene, 2006. – 1695 s.
6. Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми / Е. Е. Кузьмін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 12. том 2. – С. 187-190 ; Kuzmin E. E. Poniattia zbroinoho konfliktu: pervisni rozdumy / E. E. Kuzmin // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. – 2014. – № 12. tom 2. – S. 187-190.
7. Ладыненко А. П. Виды вооруженных конфликтов и применимое к ним право / А. П. Ладыненко. // Альманах международного права. – 2009. – № 1. – С. 136-150 ; Ladyinenko A. P. Vidyi vooruzhennyih konfliktov i primenimoe k nim pravo / A. P. Ladyinenko. // Almanah mezhdunarodnoho prava. – 2009. – # 1. – S. 136-150.
8. Боженко В. А. Международно-правовые основы участия России в урегулировании вооруженных конфликтов на территории Содружества Независимых Государств: дис. канд. юр. наук : 12.00.10 / Боженко В. А. – Москва, 2001. – 175 с. ; Bozhenko V. A. Mezhdunarodno-pravovyye osnovyi uchastiya Rossii v uregulirovanii vooruzhennyih konfliktov na territorii Sodruzhestva Nezavisimyyih Gosudarstv: dis. kand. yur. nauk : 12.00.10 / Bozhenko V. A. – Moskva, 2001. – 175 s.

9. Остроухов Н. В. Вооруженные конфликты международного характера и принцип территориальной целостности государств / Н. В. Остроухов. // Современное право. – 2009. – № 8. – С. 114-116 ; Ostrouhov N. V. Vooruzhennyye konflikty i mezhduнародnogo haraktera i printsip territorialnoy tselostnosti gosudarstv / N. V. Ostrouhov. // Sovremennoe pravo. – 2009. – # 8. – S. 114-116.

10. Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на Сході України (середина 2014-кінець 2015 рр.) / м. Цюрупа // Наукові записки. – 2015. – № 5-6(79-80). – С. 56-65 ; Tsiurupa M. Pytannia vyznachennia sutnosti «hibrydnoi viiny»: na prykladi zbroinoi borotby na Skhodi Ukrainy (seredyna 2014-kinets 2015 rr.) / m. Tsiurupa // Naukovi zapysky. – 2015. – № 5-6(79-80). – S. 56-65.

11. Major Shane R. Reeves, Major Robert E. Barnsby The New Griffin of War. Hybrid International Armed Conflicts // Academic journal article “Harvard International Review” 2013 . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-316203914/the-new-griffin-of-war-hybrid-international-armed> ; [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-316203914/the-new-griffin-of-war-hybrid-international-armed>

12. McCuen J. Hybrid Wars / John McCuen // Military review. – 2008. – March-April. – P. 107-113.

13. Требін М. Феномен «гібридної» війни / М. Требін // Гілея. – 2014. – Випуск 87 (8). – С. 366-371 ; Trebin M. Fenomen «hibrydnoi» viiny / M. Trebin // Hileia. – 2014. – Vypusk 87 (8). – S. 366-371.

14. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. / Є. В. Магда – Х.: Віват, 2015. – 304 с. ; Mahda Ie. V. Hibrydna viina: vyzyty i peremohty. / Ie. V. Mahda – Kh.: Vivat, 2015. – 304 s.

15. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_222 ; IV Konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli Sudu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_222

16. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_182 ; Konventsiiia pro zaboronu rozrobky, vyrobnytstva, nakopychennia, zastosuvannia khimichnoi zbroi ta pro yii znyshchennia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_182

17. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_054 ; Konventsiiia pro zaboronu rozrobky, vyrobnytstva ta nakopychennia zapasiv bakteriologichnoi (biologichnoi) i toksynnoi zbroi ta pro yikh znyshchennia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_054

18. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірккову дію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_266 ; Konventsiiia pro zaboronu abo obmezhenia zastosuvannia konkretnykh vydiv zvychainoi zbroi, yaki mozhut vvazhatysia takymy, shcho zavdaiut nadmirnykh ushkodzhen abo maiut nevybirkovu diiu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_266

19. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_379 ; Konventsiiia pro zaboronu zastosuvannia, nakopychennia zapasiv, vyrobnytstva i peredachi protypikhotnykh min ta pro yikhnie znyshchennia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_379

20. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. П. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4 (33). – С. 5-12 ; Horbulin V. P. «Hibrydna viina» yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostrategii revanshu / V. P. Horbulin // Stratehichni priorytety. – 2014. – № 4 (33). – S. 5-12.

21. Савин Л. Гибридная война / Информационно-аналитический портал Геополитика. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://geopolitica.ru/article/gibridnaya-voyna#.VazC1qTmko> ; Savin L. Hibridnaya voyna / Informatsionno-analiticheskiy portal Geopolitika. – 2015. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://geopolitica.ru/article/gibridnaya-voyna#.VazC1qTmko>

22. Черниш В. Що відбувається на Сході України. Ще раз про термінологію [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/scho_vidbuvaetsya_na_skhodi_ukraini_sche_raz_pro_terminologiyu/ ; Chernysh V. Shcho vidbuvaietsia na Skhodi Ukrainy. Shche raz pro terminolohiiu [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/scho_vidbuvaetsya_na_skhodi_ukraini_sche_raz_pro_terminologiyu/

23. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с. ; Horbulin V. P. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front : monohrafiia / za zah. red. V. P. Horbulina. – K. : NISD, 2017. – 496 s.

24. Гібридні виклики міжнародного гуманітарного права [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://tyzhden.ua/World/145884/> ; Hibrydni vyklyky mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/World/145884/>

25. Баймуратов М. О. Правова модернізація Ради Безпеки ООН: проблеми теорії та практики : моногр. / М. О. Баймуратов, Ю. О. Волошин, Є. В. Годованик, М. М. Юрлов ; за ред.. д.ю.н., проф., Заслуж. діяча науки і техн.. України М. О. Баймуратова. – Одеса : Фенікс, 2013. – 270 с. ; Baimuratov M. O. Pravova modernizatsiia Rady Bezpeky OON: problemy teorii ta praktyky : monohr. / M. O. Baimuratov, Iu. O. Voloshyn, Ie. V. Hodovanyk, M. M. Yurlov ; za red.. d.iu.n., prof., Zasluzh. diiacha nauky i tekhn.. Ukrainy M. O. Baimuratova. – Odesa : Feniks, 2013. – 270 s.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

Y. V. Hodovanyk, A. T. Rusanevych

INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF «HYBRID» ARMED CONFLICTS IN THE MODERN WORLD

The article is devoted to the actual problem of the existence of armed aggression in the modern world, which represents a very great danger to all mankind in relation to the transformation of methods and means of armed conflicts. The concept, the essence of «hybrid» armed conflicts and ratio of the concept of «hybrid wars» are determined. Based on the main components of the «hybrid» conflicts that were highlighted by the authors, the armed conflict that is currently unfolding in Ukraine is analyzed. Among the components of «hybrid» armed conflicts, the authors singled out: technical, informational, economical, religious and social. Each of these elements, which are reflected in the armed conflict in Ukraine, is described. Based on the analysis of international legal acts, the characteristic features of the

international armed conflict and internal armed conflict, the difference between them, were determined. Ways of reforming both international and internal regulation of counteraction to «hybrid» armed conflicts were proposed.

Key words: «hybrid» armed conflict, «hybrid war», information war, Russian aggression, Ukraine.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

УДК 341.4

Д. В. Дударець

НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Досліджено поняття транснаціональної організованої злочинності (ТОЗ). Зроблено висновок, що окремі держави не мають достатнього ресурсу для боротьби з ТОЗ, а отже, важливим є впровадження в конвенційному регулюванні положень «jus cogens». Зроблено висновок, що до основних ознак ТОЗ слід віднести: 1) «географію діяльності» ТОЗ; 2) метою ТОЗ є отримання прибутку; 3) ТОЗ є складно упорядкованою ієрархічною структурою; 4) наявність «корупційних зв'язків»; 5) використання новітніх засобів передачі інформації. Саме протидія цим ознакам має призвести до позитивних результатів.

Ключові слова: транснаціональна організована злочинність, транснаціональний злочин, причини та умови вчинення транснаціональних злочинів.

Постановка проблеми. Сучасне міжнародне співтовариство перебуває у стані постійної активної глобалізації. До факторів, які впливають на розвиток глобалізації, варто віднести новітні засоби комунікації (використання Інтернет-каналів зв'язку, космічних і хмарних технологій тощо), швидкісного транспорту, потреба людей в отриманні закордонних товарів, робіт і послуг, а також майже необмежений рух капіталів та людей через державні кордони. Такі обставини призвели до формування глобальної економіки, що стала базисом глобалізації світу, а отже основою її розвитку. Але у глобалізації, на превеликий жаль, є й інша – негативна сторона. Це передусім вплив глобалізації на створення так званої глобалізованої (світової) злочинності, яка використовує всі існуючі реальні можливості, включаючи передові і прогресивні ідеї для втілення злочинних цілей. Цілі таких організованих ієрархічних структур поєднуються в межах певної мети. При цьому варто виокремити дві основні мети їх діяльності: 1) ідеологічна (релігійна чи/та національна) та 2) економічна, а точніше – корислива. І коли перші діють в державах зі слабкою економікою, то «економічні» злочинні угруповання здійснюють свою діяльність переважно у економічно успішних державах, а їх основна ціль – «матеріальна нажива». І саме до другого типу злочинних організацій належить транснаціональні організовані угруповання.

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності у своєму звіті зазначає про такі «цифри» злочинності, що продукуються такими групами: «Транснаціональна організована злочинність – це великий бізнес. За оцінками, в 2009

році її оборот склав 870 млрд. дол. США, що рівнозначно 1,5 відсоткам світового ВВП. Ця сума більш ніж в шість разів перевищує обсяг офіційної допомоги на цілі розвитку за вказаний рік і дорівнює майже семи відсоткам світового експорту товарів»[1]. Але не зважаючи на такі об'єми, ця злочинність дуже важко піддається виявленню, оскільки має дієві засоби конспірації та протидії її розкриттю зі сторони влад окремих держав. Ось тому транснаціональна злочинність є високолатентною організованою системою злочинності. Для молодих держав за своїми масштабами та руйнівним впливом транснаціональна організована злочинність становить реальну небезпеку. Тому боротьба з такою злочинністю в умовах глобалізації як на міжнародному рівні, так на рівні окремих держав є актуальною проблемою не тільки працівників правоохоронних органів, які безпосередньо займаються виявленням та протидією таким злочинам, але і для юристів та кримінологів, які повинні підготувати обґрунтовані та дієві теоретичні заходи для такої боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження транснаціональної організованої злочинності (далі – ТОЗ) активізувалися порівняно недавно з середини 90-х років ХХ століття, що очевидно пов'язано із пришвидшенням розвитку такої злочинності на основі нових можливостей глобального світу. Транснаціональну організовану злочинність досліджували такі вчені, як В. Антипенко, І. Баранік, П. Біленчук, В. Бояринова, М. Вербенский, Ю. Воронін, І. Годунов, Ю. Голик, А. Долгова, Г. Жаровська, С. Еркенов, Г. Зорін, А. Кофанов, В. Лунєєв, В. Меркушин, І. Марусін, В. Номоконов, В. Овчинский, А. Політова, А. Репецька, Д. Хижняк та інші.

Завдання дослідження. Завданням даної наукової статті є з'ясування ефективних напрямків протидії транснаціональній організованій злочинності, враховуючи її ознаки.

Виклад основного матеріалу. Проблеми протидії ТОЗ полягають, по-перше, у нормативному регулюванні розуміння поняття, по-друге, у створенні дієвого механізму протидії ТОЗ.

Щодо першої проблеми, тобто неясності («розмитості») самого поняття транснаціональної злочинності, то це пояснюється тим, що в юридичній науці допоки не сформовано єдиного розуміння поняття ТОЗ. А це в свою чергу не формує підстави кваліфікувати діяльність як таку, що «продукується» ТОЗ і врешті-решт належно її оцінити. Фактично ТОЗ виникла не так давно, а її зародження і подальший розвиток пов'язані з інтенсифікацією міжнародної економіки. Зокрема, на V Конгресі ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками, що проходив в Женеві в 1975 році, було вперше визнано, що злочинність у формі міжнародного бізнесу є більш серйозною загрозою, ніж традиційні форми злочинної поведінки. В тому ж році американськими кримінологами був запропонований термін транснаціональна організована злочинність[2, с. 386].

Важливим кроком в дослідженні ТОЗ був Міжнародний симпозиум з організованої злочинності, який відбувся в американському місті Сант-Клауд (штат Мінесота) в 1988 році, в якому взяли участь 84 учасники з 46 країн-членів Інтерполу. Учасники дійшли згоди, що під транснаціональною організованою злочинністю слід розуміти будь-яку участь або організацію з групи людей, які безперервно практикують злочинну діяльність, і чия головна мета – отримувати прибуток всюди незалежно від національних кордонів[3, с. 8]. Дане визначення є очевидно не повним, але дає уявлення про поняття ТОЗ. Оскільки основною ціллю ТОЗ є отримання надприбутків, використовуючи прогалини у міжнародному законодавстві.

Але важливим діючим нині міжнародно-правовим документом, який дає певні правові орієнтири для боротьби з ТОЗ та певне розуміння суті поняття ТОЗ є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності[4, с. 340-350]. Вона

була схвалена резолюцією Генеральної асамблеї ООН 15 листопада 2000 року і вступила в силу в вересні 2003 року. ТОЗ за Конвенцією визначається виходячи з двох підходів: перший міститься п. а) ч. 1 ст. 3 Конвенції, де відсилна норма передбачає застосування Конвенції до злочинів, які визнаються такими відповідно до ст. 5 (криміналізація на національному рівні участі в організованій злочинній групі), 6 (криміналізація – відмивання доходів від злочинів), 8 (криміналізація – корупції) і 23 (криміналізація – перешкоджанню здійсненню правосуддя) Конвенції. Тобто фактично, виходячи з положень Конвенції, слід зробити висновок про те, які чотири види злочинів належать до транснаціональних. Разом з тим, відповідно до п. б) ч. 1 Конвенції (альтернативний варіант кваліфікації діянь як транснаціональних злочинів), цим міжнародним договором охоплюються серйозні злочини (за які передбачене покарання у вигляді не менш як 4 років позбавлення волі або більш строге покарання) і якщо ці злочини носять транснаціональний характер і вчинені за участі організованої злочинної групи (в розумінні Конвенції це структурно оформлена група в складі трьох і більше осіб яка діє протягом визначеного періоду часу і така, що діє погодженого з ціллю вчинення одного або декількох серйозних злочинів чи злочинів, які визнаються такими відповідно до Конвенції, з метою отримання прямо чи побічно фінансової чи іншої матеріальної вигоди). А відповідно до п. 2 ст. 3 Конвенції для цілей частини 1 цієї статті злочин носить транснаціональний характер, якщо: а) він вчинений у більш ніж одній державі; б) він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; с) він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі; або d) він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мали місце в іншій державі»[5, с. 397].

Таким чином, при конвенційному визначенні ТОЗ використовується два критерії організаційно-структурний, що передбачає ознаки групи, яка вчиняє транснаціональний злочин, і функціональний, що окреслює злочини, які можуть бути вчинені такою групою. При цьому, визначаючи як ознаку ТОЗ покарання у вигляді понад 4 років позбавлення волі або більш строге покарання, Конвенція робить відносно п. а) ч. 1 ст. 3 прив'язку, хоч і непряму, до національного кримінального законодавства, а в п. б) ч. 1 ст. 3 Конвенції й взагалі прямо говорить про необхідність криміналізації відповідних діянь в національному законодавстві. Тому реалізація зазначених міжнародних актів обумовлена національно-правовою регламентацією. А це в свою чергу нівелює можливість виключно міжнародно-правового рівня вирішення проблеми правової регламентації відповідальності, що вчиняються ТОЗ. Хоча, методами і засобами окремих держав здійснити ефективний вплив на ТОЗ неможливо, про що свідчить практика протидії ТОЗ зусиллями окремих самостійних держав. Самостійно держави не мають достатнього ресурсу боротися з ТОЗ, адже така злочинність крім всіх інших ознак має здатність мігрувати в інші країни або на території, де немає влади, враховуючи внутрішньодержавну кон'юнктуру боротьби зі злочинністю. А отже, важливим є впровадження в конвенційному регулюванні положень «*jus cogens*». Ніяким чином не применшуючи роль і значення Конвенції, адже вона є основним і єдиним підґрунтям для протидії ТОЗ, слід визнати, що на сьогоднішній день назріла необхідність зміни та удосконалення її положень, що передусім пов'язано з виокремленням ознак ТОЗ.

Конвенція не перераховує конкретних складів злочинів за деякими виключеннями на які розповсюджується дія Конвенції, а натомість передбачає поширення її дії на всі серйозні злочини до яких відносить злочини за які передбачене покарання більше 4 років позбавлення волі. У зв'язку з цим, варто погодитися з думкою А. Політової, яка

пише, що в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності відсутнє чітке визначення транснаціональної організованої злочинності, а лише пояснюються терміни, які характеризують це негативне явище[6, с. 325]. І дійсно Конвенція мало торкається суті ТОЗ, а лише роз'яснює її як таку, що існує за межами держави. Хоча очевидно, що основна мета конвенції є визначення суті ТОЗ, «кристалізація» її основних ознак. На наш погляд, намагання поєднати в конвенційному визначенні ТОЗ широке (наукове) і вузьке (спрямоване на точну кваліфікацію) визначення поняття призводить до певних дискусій щодо його розуміння.

Досить вдале визначення ТОЗ міститься в Стратегії боротьби з транснаціональною організованою злочинністю США. В преамбулі Стратегії міститься таке визначення: «Транснаціональна злочинність – це соціальне явище, яке пов'язане з самовідновлювальним об'єднанням осіб, що діють на транснаціональному рівні з метою отримання влади, впливу, грошової і (чи) комерційної вигоди повністю чи частково незаконним шляхом, захищаючи свою незаконну діяльність, застосовуючи корупційні моделі і (чи) насильство»[7].

А тому існує природня необхідність визначення ознак ТОЗ. Так, Ю. Шабаліна виокремлює чотири ознаки транснаціональної організованої злочинності: 1) наявність організації або участь у ній; 2) безперервність діяльності; 3) наявність мети – прибутку; 4) способи досягнення мети базуються на ігноруванні національних кордонів[8, с. 37]. В. Номоконов виокремлює принаймні чотири ознаки транснаціональної організованої злочинності: 1) наявність організації або участь у ній; 2) безперервність; 3) наявність мети – прибутку; 4) способи її досягнення, що базуються на ігноруванні національних кордонів[9, с. 22]. Г. Жаровська виокремлює такі ознаки ТОЗ: 1) широкий перелік об'єктів злочинної діяльності, до складу яких входить інформація, а також наявність суб'єктів, які потрапляють у сферу злочинної діяльності – людей; 2) використання прогалін у системі кримінального законодавства різних країн; 3) корупція як наслідок та інструмент злочинної діяльності. Окрім того вчена, дослідивши думки дослідників, наголошує на таких ознаках ТОЗ: 1) інтернаціональність, 2) структурованість, 3) гнучкість, 4) силові методи розв'язання проблеми, 5) злочинна іноваційність, 6) швидкість і мобільність, 7) контроль над сферою кримінальної діяльності, 8) адаптація, 9) мотив збагачення[10, с. 113, 114]. Натомість Л. Шелі виділяє три характерні ознаки транснаціональної організованої злочинності: 1) географія злочинної діяльності: транснаціональна організована злочинність, як правило, базується в одній державі, але вчиняє злочини у кількох країнах; 2) сфера інтересів транснаціональної організованої злочинності розповсюджується на всі сфери економіки, торгівлі, фінансів; 3) ця діяльність приносить надприбутки, частина яких у подальшому використовується в корупційних схемах, а також з метою подальшого вдосконалення злочинної діяльності[11, с. 174].

А. Репецька визначає транснаціональну організовану злочинність як «функціонування злочинних організацій і співтовариств, що мають розгалужену мережу філій в інших країнах, які використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або декількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди»[12, с. 9].

Проблематика поняття ТОЗ полягає насамперед в тому, що існуюче конвенційне визначення ТОЗ є дещо «відірваним» від реального розуміння та лише – формальним, а окрім того, аж занадто заплутаним для розуміння. Під ТОЗ до речі часто не підпадають

окремі діяння, які по суті ними являються. А отже конвенційне визначення надає лише загальні орієнтири для розуміння. Тоді як для точного розуміння воно повинно бути більш визначеним, а головне – містити певні ознаки для кваліфікації діяння, яке входить в конвенційне поняття ТОЗ. На наш погляд, до основних ознак ТОЗ слід віднести: 1) «географія діяльності» ТОЗ – вчинення діянь або настання наслідків в двох і більше країнах; 2) метою будь-якого ТОЗ є отримання прибутку; 3) ТОЗ є складно упорядкованою ієрархічною структурою зі своїм керівництвом; 4) наявність «корупційних зв'язків» з законною владою хоча б з однією з держав діяльності ТОЗ – корупційна складова, що часто супроводжується використанням прогалин в національному законодавстві та міжнародному праві; 5) використання новітніх засобів зв'язку та інших пристроїв передачі інформації. Окрім того факультативними ознаками ТОЗ є стійкі зв'язки з кіберзлочинністю, тероризмом, який часто використовується для досягнення прагматичних корисливих цілей, наркозлочинністю, контрабандою та подібними проявами масштабного рівня злочинності.

Другою проблемою при визначенні поняття ТОЗ є те, що в національному законодавстві направлено на боротьбу зі злочинністю, яке виходячи з логіки повинно було бути спрямоване на протидію ТОЗ, взагалі відсутнє визначення ТОЗ. Хоча такий вид злочинності в межах держави є більш небезпечним видом злочинності і в цьому контексті прогалини національного права створюють додаткові «комфортні» умови для розвитку ТОЗ.

Щодо другої важливої проблеми ТОЗ загалом, тобто напрямків протидії транснаціональній організованій злочинності, то такий важливий згаданий вже документ як Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності не дає чітко визначених механізмів протидії. А тому існує потреба у з'ясуванні векторів протидії ТОЗ.

По-перше, в залежності від обраного організаційного рівня (інституційна складова боротьби з ТОЗ) їх слід поділити на такі, що здійснюються: 1) національними правоохоронними органами, 2) регіональними наддержавними органами та їх правоохоронними структурами, 3) міжнародними організаціями. І саме Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності основний обов'язок щодо боротьби з цими організованими формами злочинності покладає на окремі держави – їх правоохоронні органи. І лише факультативно – на міжнародну взаємодію цих же органів. Проте часто державна влада є настільки слабкою, що не має змоги впоратися навіть з національною (внутрішньою) злочинністю, не кажучи вже про ефективну боротьбу з добре організованою і фінансованою ТОЗ. На національному ж рівні не запроваджено дієвого механізму протидії ТОЗ, який би включав в себе належне кримінально-правове та кримінально-процесуальне регулювання, а також, що найголовніше – створення відповідних національних органів для протидії ТОЗ. Навіть в базовому національному законі, який прийнятий з метою протидії організованій злочинності – ЗУ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», не визначено поняття «транснаціональна злочинна організована група» та не окреслено мережу органів, які повинні були б ефективно боротися з нею. Кримінальний та кримінально-процесуальний кодекси також не містять поняття «транснаціональна організована злочинність». Тому існує нагальна необхідність криміналізації діяльності ТОЗ на національному рівні, або хоча б покладення обов'язку на відповідні органи врахування при кваліфікації, як обтяжуючої обставини, вчинення злочинних діянь транснаціональними злочинними угрупованнями.

Окрім того, при здійсненні протидії важливо згадати про злочини, які вчиняє ТОЗ. До транснаціональних злочинів слід віднести відмивання коштів, тероризм, крадіжки

цінних предметів культури, торгівля зброєю та боєприпасами в тому числі хімічною і ядерною зброєю та речовинами, викрадення літаків, піратство, комп'ютерна та кіберзлочинність, екологічна злочинність, торгівля людьми та органами, незаконний оборот наркотиків, фіктивне банкрутство, незаконне переміщення мігрантів, торгівля дикими тваринами і рослинами, торгівля підробленими ліками та інші посягання. Боротися з такими транснаціональними злочинами потрібно виходячи з традиційних засобів і методів протидії таким злочинам, побічно враховуючи транснаціональну їх складову. В цьому і полягає функціональний підхід в протидії ТОЗ. Тобто в цьому випадку акцент ставиться на злочині, який вчиняє транснаціональне злочинне угруповання.

На основі організаційно-структурного підходу з'ясування суті поняття ТОЗ, слід сформулювати відмінний від функціонального підхід протидії ТОЗ, який зосереджується на природі такого транснаціонального злочинного угруповання, а не на злочинах, які ним вчиняються. Так, щодо такої ознаки ТОЗ як транснаціональність (наддержавність), то в цьому випадку слід протидіяти п'яти вищезазначеним основним компонентам (ознакам) ТОЗ: 1) географія, 2) мета, 3) ієрархія, 4) корупційні зв'язки, 5) новітні засоби зв'язку. В цьому контексті важливим заходом є створення такого транснаціонального правоохоронного органу, або їх системи для узгодженої та оперативної протидії ТОЗ (міжнародна поліція для боротьби з ТОЗ, а також міжнародний трибунал для розгляду справ, вчинених транснаціональними злочинними угрупованнями). В контексті такої ознаки ТОЗ як її географія діяльності, то найкращим засобом є транснаціональна протидія відповідними наддержавними правоохоронними структурами. Щодо іншої ознаки ТОЗ – її мети, то найліпшим стримувачем від досягнення корисливої мети будь-якої транснаціональної злочинної групи буде, на наш погляд, застосування конфіскації всього майна її учасників. На нашу думку, найефективнішим економічним засобом протидії ТОЗ буде виявлення таких коштів і їх подальша конфіскація в дохід органів та установ, що протидіють ТОЗ. Стосовно ж ієрархії ТОЗ, як основи завдяки якій вона діє, то напевно одним із найкращих заходів руйнації ієрархії є робота в таких структурах мережі працівників правоохоронних органів під прикриттям. Варто згадати про важливу пов'язану ознаку ТОЗ – використання сучасних засобів зв'язку. Тому важливими є застосування новітніх технічних засобів для протидії ТОЗ, оскільки часто учасники групи добре розуміються на сучасних засобах зв'язку, що дозволяють їх учасникам спілкуватися з іншими партнерами по злочинному бізнесу на іншому кінці земної кулі. Новоствореним міжнародним структурам для боротьби з ТОЗ обов'язково потрібно буде використовувати надсучасні засоби зняття інформації з каналів зв'язку транснаціональних організованих груп, сучасні засоби спостереження, виявлення кіберзлочинців тощо. Корупційна ознака ТОЗ є складним явищем, яке потребує різноманітних підходів для його «каналізування»: прозора діяльність державних органів і їх посадових осіб, чітке законодавство в цій сфері, декларування доходів і видатків службовцями, контроль за стилем їх життя з боку відповідних органів та інші подібного роду заходи повинні стати запобіжниками в формуванні корупційних зв'язків посадових осіб держави і ТОЗ.

Висновки. Можемо підсумувати, що по-перше, назріла необхідність конвенційного удосконалення поняття транснаціональна організована злочинність, враховуючи її ознаки, а також існує потреба в національній регламентації протидії ТОЗ, а, по-друге, протидія ТОЗ повинна базуватися на функціональних і організаційно-інституційних характеристиках ТОЗ і включати в себе як боротьбу з всіма видами злочинів, що продукує транснаціональне злочинне угруповання, а також протидія його

основним ознакам, що і складають його основу.

Список використаної літератури

1. Транснаціональна організована преступність – глобалізована нелегальна економіка / Управление ООН по наркотикам и преступности. – 2009. – Режим доступу до брошури: https://www.unodc.org/documents/toc/factsheets/TOC12_fs_general_RU_Plain.pdf (07.11.2016). – Назва з екрану. Transnatsyonalnaia orhanyzovannaia prestupnost – hlobalyzovannaia nelegalnaia ekonomyka / Upravlenye OON po narkotykam y prestupnosty. – 2009. – Rezhym dostupu do broshury: https://www.unodc.org/documents/toc/factsheets/TOC12_fs_general_RU_Plain.pdf (07.11.2016).
2. Хижняк Д.С. Предупреждение транснациональной преступности и борьба с ней как стратегическая задача государства: опыт США / Д.С. Хижняк // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2015. – № 2. – С. 385-393. Khyzhniak D.S. Preduprezhdenye transnatsyonalnoi prestupnosty y borba s neiu kak stratehycheskaia zadacha hosudarstva: opyt SShA / D.S. Khyzhniak // Krymynolohycheskyi zhurnal Baikalskoho hosudarstvennoho unyversyteta ekonomyky y prava. – 2015. – № 2. – С. 385-393.
3. Воронин Ю. А. Транснациональная организованная преступность : [монография] / Ю. А. Воронин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. юрид. акад., 1997. – 72 с. Voronyn Yu. A. Transnatsyonalnaia orhanyzovannaia prestupnost : [monohrafyia] / Yu. A. Voronyn. – Ekaterynburh : Yzd-vo Ural. hos. yuryd. akad., 1997. – 72 s.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14. – С. 340-350. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti vid 15.11.2000 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2006. – № 14. – S. 340-350.
5. Международное уголовное право в документах: Учебное пособие. В 2 т. Т. 1 / Сост. Р. М. Валеев, И. А. Тарханов, А. Р. Каюмова. – Изд. 2, перераб. и доп. – М.: Статут, 2010. – 792 с. Mezhdunarodnoe uholovnoe pravo v dokumentakh: Uchebnoe posobyue. V 2 t. T. 1 / Sost. R. M. Valeev, Y. A. Tarkhanov, A. R. Kaiumova. – Yzd. 2, pererab. y dop. – M.: Statut, 2010. – 792 s.
6. Политова А. С. Международное сотрудничество государств в борьбе с транснациональной организованной преступностью / А.С. Политова // Електронне наукове фахове видання. Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – №3-1. – С. 324-326. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pap.in.ua. Polytova A. S. Mezhdunarodnoe sotrudnychestvo hosudarstv v borbe s transnatsyonalnoi orhanyzovannoi prestupnosti / A.S. Polytova // Elektronne naukovе fakhove vydannia. Porivnialno-analitychne pravo. – 2013. – №3-1. – S. 324-326. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.pap.in.ua.
7. Strategy to Combat Transnational Organized Crime. July 19, 2011. Washington, The White House, 2011, з 29. – Режим доступу: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/Strategy_to_Combat_Transnational_Organized_Crime_July_2011.pdf. – Назва з екрану. Strategy to Combat Transnational Organized Crime. July 19, 2011. Washington, The White House, 2011, з 29. – Rezhym dostupu: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/Strategy_to_Combat_Transnational_Organized_Crime_July_2011.pdf. – Nazva z ekranu.
8. Шабалина Ю. В. Правовая регламентация международного сотрудничества в противодействии транснациональной организованной преступности / Ю. В. Шабалина // Российский следователь. – 2009. – № 21. – С. 36- 39. Shabalyna Yu.

V. Pravovaia rehlamentatsiya mezhdunarodnoho sotrudnychestva v protyvodeistvyu transnatsionalnoi orhanyzovannoi prestupnosti / Yu. V. Shabalyna // Rossyiskyi sledovatel. – 2009. – № 21. – S. 36- 39.

9. Номоконов В. А. Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность / В. А. Номоконов // Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та., 2001. – 375 с. Nomokonov V. A. Transnatsionalnaia orhanyzovannaia prestupnos: defynytsyy u realnost / V. A. Nomokonov // Monohrafiya. – Vladyvostok: Yzdvo Dalnevost. un-ta., 2001. – 375 s.

10. Жаровська Г. П. Транснаціональна злочинність: джерела, ознаки, структура взаємозв'язків Г. П. Жаровська // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Випуск 660. – С. 111-117. Zharovska H. P. Transnatsionalna zlochynnist: dzherela, oznaky, struktura vzaiemozviazkiv H. P. Zharovska // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. – 2013. – Vypusk 660. – S. 111-117.

11. Shelley L. The Threat to World Order // Organized Crime : Contemporary Issues. – 1999, San Diego. – 350 p.

12. Репецкая А. Л. Транснациональная организованная преступность: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2001. – 27 с. Repetskaia A. L. Transnatsionalnaia orhanyzovannaia prestupnost: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk. – M., 2001. – 27 s.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

D. V. Dudarets

DIRECTIONS COMBATING TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME

The concept of transnational organized crime (TOC) is explored. It is concluded that individual states do not have sufficient resources to combat TOC, and therefore it is important to introduce the «jus cogens» provisions in the convention regulation. In addition, the issue of the concept of TOC lies primarily in the fact that the existing convention definition of the concept is only – formal and somewhat confusing for understanding. Under the TOC often do not fall into the separate acts that are essentially they are. Consequently, the conventional definition provides only general guidance for understanding. It is concluded that the main features of TOC should include: 1) the «geography of activity» of the TOC; 2) the purpose of TOC is to generate profits; 3) TOC is a complicated hierarchical structure; 4) the existence of «corruption ties»; 5) use of the latest means of information transmission.

There is an urgent need to criminalize the activities of the TAC at the national level, or at least to oblige the relevant authorities to take into account when qualifying as an aggravating circumstance, committing criminal acts by transnational criminal gangs. It is necessary to counteract the five above mentioned main components (attributes) of TOC: 1) geography (the creation of a transnational law enforcement body, or their systems for coordinated and operational counteraction to TOC); 2) the purpose (confiscation of all the property of its participants); 3) the hierarchy (internal destruction TOC by creating a network of law enforcement officers under cover), 4) corruption links (the formation of a transparent system of state bodies), 5) the latest means of communication (the use of modern means of information removal).

Key words: *transnational organized crime, transnational crime, the causes and conditions of committing transnational crimes.*

УДК 34.038(328):343.352

В. А. Дем'янчук

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено місце та роль Верховної Ради України у сфері формування та реалізації антикорупційної політики держави. Встановлено, що діяльність Парламенту полягає у прийнятті законодавчих актів; ратифікації міжнародних договорів, угод про співпрацю, конвенцій, які стають частиною законодавства України у сфері запобігання та протидії корупції; визначенні однієї особи до складу конкурсної комісії з обрання членів Національного агентства з питань запобігання та протидії корупції; проведенні парламентських слухань з питань ситуації щодо корупції; затвердженні та оприлюдненні щорічної національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики. Також у складі. Розглянуто повноваження Комітету з питань запобігання і протидії корупції.

На підставі аналізу нормативно-правової бази та правозастосовної практики запропоновано внести зміни до ст. 52-1 Закону України «Про запобігання корупції».

Ключові слова: *корупція, антикорупційна політика, Верховна Рада України, Комітет з питань запобігання і протидії корупції, експертиза нормативно-правових актів.*

Постановка проблеми. У сучасному світі корупція є однією з основних соціальних проблем, від вирішення якої значною мірою залежить якщо не саме існування держави, то щонайменше стратегічний напрямок її економічного, політичного та матеріального розвитку. Для багатьох держав це питання виживання, не є виключенням і Україна.

В останні роки корупційні процеси глибоко укорінилися майже в усіх сферах суспільного життя, спричиняючи велику шкоду державним інтересам і змінивши усвідомлення населення у напрямок упокорення ним або навіть позитивного відношення. Тому боротьба з корупцією була оголошена пріоритетом номер один на шляху до зближення з Європейським Союзом. Почали прийматися пакети антикорупційного законодавства, створюватися спеціалізовані антикорупційні органи, посилюватися санкції відповідальності. Однак неузгодженість між собою норм законодавства, «війни за компетенцію» та зайвий бюрократизм уповільнюють проведення реформ.

Чотири роки тому відбулася зміна ключового носія політичної волі у сфері запобігання корупції (з Президента на Парламент) однак досі жодним нормативним актом чітко не визначено перелік та суб'єктний статус органів що мають формувати антикорупційну політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні напрацювання у цьому напрямку вже велися. Однак праці таких вітчизняних вчених як С. Б. Гавриш, С. А. Косінов, С. В. Невмержицький, Ф. П. Шульженко торкалися тільки окремих аспектів антикорупційної діяльності Верховної Ради України, не маючи ознак комплексності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення проблематики з окресленого питання дозволяє зробити висновок щодо відсутності у сучасних дослідженнях доктринального аналізу адміністративно-правового змісту діяльності Верховної Ради України як суб'єкта формування та реалізації

антикорупційної політики держави, також пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства у цій сфері.

Формування цілей статті. Метою статті є визначення місця та ролі Верховної Ради України у сфері формування та реалізації антикорупційної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність Верховної Ради України у сфері формування державної антикорупційної політики полягає у прийнятті законодавчих актів, ратифікації міжнародних договорів щодо її запобігання, прийнятті власних актів для проведення обов'язкової антикорупційної експертизи. Однак основна робота покладена на Комітет з питань запобігання і протидії корупції (далі – Комітет).

До предмету відання Комітету відноситься: формування та реалізація антикорупційної політики; проведення антикорупційної експертизи законопроектів, поданих суб'єктами права законодавчої ініціативи; запобігання та протидія корупції; запобігання корупції в діяльності юридичних осіб; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; правила етичної поведінки на публічній службі; фінансовий контроль стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування; відповідальність за вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією; правове регулювання діяльності Національного антикорупційного бюро (далі – НАБУ); правове регулювання діяльності Національного агентства з питань запобігання та протидії корупції (далі – НАЗК); діяльність інших правоохоронних і державних органів в частині їх повноважень у сфері запобігання та протидії корупції; державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції (Додаток до Постанови Верховної Ради України від 4 грудня 2014 р. № 22-VIII).

Аналіз наведеного доводить, що саме цей Комітет здійснює законопроектну роботу, готує, попередньо розглядає питання, віднесені до повноважень Парламенту та виконує контрольні функції у сфері протидії корупції. Не зважаючи на те, що останнім часом «діяльність Комітету була зосереджена не стільки на ухваленні законопроектів про внесення змін у закони антикорупційної сфери, як на кропіткій роботі з провадження вже діючих законів у цій сфері», Комітет тільки за перше півріччя 2017 року підготував 473 експертних висновків щодо проектів нормативно-правових актів, з яких 34 (7,2%) законопроектів визнані такими, що містять корупціогенні фактори та не відповідають вимогам антикорупційного законодавства [1, с. 1-2]. Слід окремо наголосити, що ці висновки завершують багатоступеневу антикорупційну експертизу законопроектів, що легко простежується на прикладі Концепції Антикорупційної стратегії на 2018-2020 роки.

Зазначена концепція була підготовлена міжвідомчою робочою групою з питань підготовки нової Антикорупційної стратегії, створеною з представників органів влади, голови Громадської ради при НАЗК, експертів Програми розвитку ООН в Україні, ОБСЄ, наукових установ, обговорена на засіданні НАЗК та пройшла його внутрішню антикорупційну експертизу. Далі, підготовлений з урахуванням пропозицій учасників робочої групи проект Антикорупційної стратегії мав бути опублікований на офіційному веб-сайті НАЗК для громадського обговорення [2].

Як зазначають Є. В. Невмержицький та Ф. П. Шульженко, спочатку слід здійснити кваліфіковану наукову експертизу, забезпечити широке обговорення серед населення, а вже після цього передати для схвалення Верховною Радою України з визначенням термінів подання проектів законів та конкретних виконавців [3, с. 36]. Однак сплинуло більше місяця, а текст законопроекту так і не з'явився. Після його опублікування етап громадського обговорення і наступного доопрацювання буде завершено, проект Антикорупційної стратегії переадресують до Кабінету Міністрів

України (якому НАЗК підконтрольне та підзвітне). Як суб'єкт законодавчої ініціативи Уряд буде зобов'язаний провести ще одну антикорупційну експертизу, керуючись вже власною методологією її проведення [4] і тільки після цього документ оформиться у Проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки», пройде реєстрацію у Верховній Раді України і надійде до Комітету з питань запобігання і протидії корупції для фінальної експертизи. Здається, що після такого ретельного опрацювання є висока вірогідність звести шанс виникнення корупціогенних чинників до нуля.

Експерти ООН, ЄС відзначають, що значну частку корупційних діянь унеможливають дефекти законодавчих та нормативно-правових актів. Поява таких «дефектів» обумовлюється як з причин не доопрацювання законопроектів, так і заздалегідь прогнозованою корупційною метою [5, с. 3]. Однак все це доопрацювання займає багато часу й вже зараз можна впевнено стверджувати, що у 2018 рік країна вступить без чітко окресленого плану боротьби із корупцією. Бажання Голови НАЗК дочекатися «перших результатів оцінювання рівня корупції в Україні за три попередніх роки, які будуть використані при підготовці Стратегії» [2] частково пояснює, хоч і не виправдовує, затягування строків.

Парламент не тільки формує державну антикорупційну політику. В процесі здійснення парламентського контролю він також бере участь у її реалізації. С. А. Косінов виділяє дві форми такого контролю «безпосередньо (наприклад, шляхом заслуховування звітів Кабінету Міністрів України, проведення «години запитань», парламентських слухань) і через свої органи (комітети, тимчасові слідчі комісії), окремих народних депутатів, а також органи зі спеціальною компетенцією (Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункову палату) [6, с. 14].

Слід зауважити, що парламентські слухання на тему «Стан реалізації засад антикорупційної політики в Україні» проводяться вже другий рік поспіль, причому забезпечення підготовки і проведення зазначених парламентських слухань також доручається Комітету. Під час слухань Голова НАЗК презентує щорічну національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики (яка перед цим пройшла обговорення і затвердження на засіданні Комітету). Учасники парламентських слухань (народні депутати України, посадові особи ГПУ, МВС, СБУ, НАБУ, НАЗК, громадяни України, представники громадських організацій тощо) у своїх виступах, письмових та усних пропозиціях надають свій аналіз стану реалізації засад антикорупційної політики в Україні, висвітлюють проблемні питання антикорупційного законодавства та пропонують шляхи його вдосконалення. За результатами обговорення щорічної національної доповіді за 2016 рік Комітетом внесено на розгляд Верховної Ради України проект Постанови № 6557 «Про затвердження і оприлюднення щорічної національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2016 році» [1, с. 4-5]. Станом на 24.10.2017 року доповідь ще не оприлюднена, однак основні її тези були висвітлені акредитованими на парламентських слуханнях 24.05.2017 року представниками ЗМІ.

Також Комітетом проводяться відкриті громадські слухання звіту директора НАБУ з основних питань діяльності НАБУ, виконання покладених завдань. Для забезпечення основних напрямів діяльності у Комітеті активно діють підкомітети, працюють створені Комітетом робочі групи. За результатами засідань до відповідних органів державної влади направляються депутатські звернення. Членами Комітету регулярно проводяться засідання круглих столів, окремі зустрічі пов'язані із взаємодією з представниками відомих міжнародних організацій у сфері запобігання і

протидії корупції, приймаються участі у заходах на яких обговорюються питання запобігання корупції в Україні. Зокрема, 20 березня 2017 року Комітет провів зустріч (у форматі круглого столу) із Незалежним антикорупційним комітетом з питань оборони (НАКО), де було обговорено прогрес реформ та координації дій, спрямованих на зниження рівня корупції та підвищення рівня прозорості в оборонному секторі [1, с. 6-12].

Для вивчення, підготовки і попереднього розгляду окремих питань у сфері антикорупційної політики Верховна Рада України відповідно до ст. 89 Конституції України може створювати тимчасові спеціальні комісії, а для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, – тимчасові слідчі комісії. Одним із характерних прикладів останніх років є утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань перевірки використання коштів, перерахованих громадянами України на підтримку Збройних Сил України та інших військових формувань, і видатків Державного бюджету України, спрямованих на потреби Збройних Сил України та інших військових формувань [7].

Формування й реалізація антикорупційної політики окремими народними депутатами України полягає у здійсненні права законодавчої ініціативи щодо правового регулювання проблем запобігання корупції; участі в обговоренні законопроектів та інших питань, пов'язаних з порядком проходження державної служби, держаними закупівлями тощо, на засіданнях Верховної Ради України, «Днях Уряду України», парламентських слуханнях, у парламентських комітетах і комісіях; надсилання депутатських запитів до керівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

16 лютого 2016 року Верховна Рада України прийняла закон про електронне декларування [8], який входив до пакету законів, ухвалення яких необхідне для запровадження Європейським Союзом безвізового режиму для громадян України. Президент України ветоував цей закон і подав свої пропозиції, більшість з яких полягали у пом'якшенні відповідальності за неподання та несвоєчасне подання декларації особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Утім у депутатів була низка зауважень до тексту законопроекту, зокрема щодо запровадження адміністративної та кримінальної відповідальності за недостовірні дані в декларації. Відзначалось, що попри суму, яка повинна розмежовувати відповідальність, це дасть можливість для маніпуляцій. Однак це не єдиний проблемний момент нового антикорупційного законодавства.

Вже тривалий час у нас викликає занепокоєння норма ст. 52-1 «Особливості здійснення заходів фінансового контролю стосовно окремих категорій осіб» Закону України «Про запобігання корупції». Стосовно осіб, які належать до кадрового складу розвідувальних органів України та/або займають посади, перебування на яких становить державну таємницю, зокрема, у військових формуваннях та державних органах, що здійснюють оперативно-розшукову, контролрозвідувальну, розвідувальну діяльність, а також осіб, які претендують на зайняття таких посад, заходи, передбачені розділом VII цього Закону, організуються і здійснюються у спосіб, що унеможливує розкриття їх належності до зазначених органів (формувань), у порядку, що визначається Національним агентством з питань запобігання корупції за погодженням із зазначеними органами (формуваннями).

Вважаємо, що перевірки та моніторинги зазначених осіб, проведені цивільними фахівцями НАЗК, все одно будуть грубо порушувати режим таємності і сприяти розкриттю факту їх негласної діяльності. А у зв'язку з тим, що сфера державної безпеки має вищий пріоритет ніж антикорупційна політика, порядок застосування превентивних

антикорупційних механізмів щодо зазначених осіб має відбуватися в межах підрозділів в яких вони несуть службу. Тому пропонуємо вивести осіб, які здійснюють контрозвідувальну та розвідувальну діяльність або претендують на зайняття таких посад, зі сфери регулювання Закону України «Про запобігання корупції» і перекласти вчинення превентивних заходів по боротьбі з правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, на відділи внутрішньої безпеки відповідних органів (формувань) [9, с. 42-43]. Слід позитивно відмітити той факт, що НАЗК приймає до уваги не тільки пропозиції науковців отримані під час громадських обговорень проектів нормативно правових актів та зауваження оголошені на засіданнях агентства, а також активно моніторить наукові публікації.

Так, через півроку після того, як наведені вище пропозиції були апробовані автором цієї статті на конференції, Голова НАЗК звернулася до Комітету з інформацією про необхідність внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» у частині обмеження відображення у відкритому доступі декларацій осіб, які належать до окремих державних органів і особового складу військових формувань (правоохоронних органів), що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, безпосередньо беруть участь в обороні, забезпеченні державної безпеки, охороні правопорядку, боротьбі з тероризмом, з метою забезпечення національної безпеки або захисту життя, здоров'я, майна суб'єктів декларування та членів їх сімей. За результатами обговорення Комітет звернувся до правоохоронних органів, Державної служби зв'язку та захисту інформації України, з проханням інформувати Комітет про факти настання негативних наслідків за результатами оприлюднення у відкритому доступі декларацій вище зазначених категорій суб'єктів декларування [1, с. 8-9].

Поки збиралися та аналізувалися статистичні дані проблему вдалося вирішити завдяки іншим чинникам. Спочатку Апеляційний суд м. Києва відмовив НАБУ в праві вивчити електронні декларації співробітників Служби безпеки України (далі – СБУ) [10]. А потім Окружний адміністративний суд міста Києва розглянувши у порядку письмового провадження адміністративну справу щодо оприлюднення декларації Голови та посадових осіб Служби безпеки України, ухвалив рішення – повністю відмовити позивачу у задоволенні позову. Під час розгляду адміністративного позову суд побачив конфлікт між захистом державної таємниці та зберіганням даних декларантів. Суд дійшов висновку, що даний конфлікт має бути вирішений у спосіб передбачений Законом України «Про запобігання корупції», шляхом затвердження відповідного порядку. Наразі триває узгодження даного порядку з усіма установами, де працюють декларанти, що мають доступ до державної таємниці. Водночас, СБУ, послуговуючись інтересами захисту державної таємниці, зберегла ці дані у спосіб, який був їй доступний. За таких підстав, колегія суддів не виявила ознак протиправності в рішенні про віднесення до державної таємниці інформації з електронних декларацій особового складу СБУ [11]. Але щоб не збільшувати кількість судових рішень з окресленого питання і остаточно врегулювати проблему, слід внести відповідні зміни до ст. 52-1 Закону України «Про запобігання корупції» і вивести осіб які здійснюють контрозвідувальну та розвідувальну діяльність або претендують на зайняття таких посад, зі сфери регулювання цього Закону.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи аналіз компетенції Верховної Ради України як суб'єкта формування та реалізації антикорупційної політики України слід зазначити, що діяльність Верховної Ради України полягає у прийнятті законодавчих актів; ратифікації міжнародних договорів, угод про співпрацю, конвенцій, які стають частиною законодавства України у сфері запобігання та протидії корупції; визначенні однієї

особи до складу конкурсної комісії з обрання членів НАЗК. Крім того, Верховна Рада України щороку не пізніше 1 червня проводить парламентські слухання з питань ситуації щодо корупції, затверджує та оприлюднює щорічну національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики. У складі Парламенту діє комітет, до предмета відання якого належать питання боротьби з корупцією.

Окремі питання антикорупційної політики держави, які були упушені Парламентом під час законотворчої діяльності й не зацікавили Президента при вивченні і підписанні закону, гостро постали під час правозастосовної та судової практики. Але у тому і полягає роль практики та наукової доктрини, щоб акцентувати увагу на таких аспектах. Тому доцільно внести зміни до ст. 52-1 Закону України «Про запобігання корупції» і вивести осіб, які здійснюють контрозвідувальну та розвідувальну діяльність або претендують на зайняття таких посад, зі сфери регулювання цього Закону.

Позитивним вбачається й те, що останнім часом значно покращилася якість законодавства, що відбувається завдяки процесу багатоступінчастої антикорупційної експертизи законопроектів та громадському обговоренню. Однак недоліком є неприпустима повільність цього процесу. Стратегічні та програмні документи не встигають набрати чинності до дати заявленої у їх назві, що автоматично зменшує час їх реальної дії. Тому наступним кроком має бути посилення контролю за вчасністю подання щорічних звітів та прийняттям глобальних стратегій розвитку держави, зокрема в частині встановлення відповідальності за порушення строків.

Список використаної літератури

1. Звіт про підсумки роботи Комітету Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції у лютому-липні 2017 року URL: <http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/doccatalog/document?id=58582> (дата звернення: 22.10.2017); Zvit pro pidsumky roboty Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan zapobihannia i protydii koruptsii u liutomu-lypni 2017 roku URL: <http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/doccatalog/document?id=58582> (data zvernennia: 22.10.2017).

2. Корчак представила нову Антикорупційну стратегію. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2301441-korcak-predstavila-novu-antikorupcijnu-strategiu.html> (дата звернення: 22.10.2017); Korchak predstavyla novu Antykoruptsiinu stratehiu. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2301441-korcak-predstavila-novu-antikorupcijnu-strategiu.html> (data zvernennia: 22.10.2017).

3. Невмержицький Є., Шульженко Ф. Перспективи адміністративної реформи в контексті проблеми легітимізації виконавчої влади. Віче. 2011. № 11. С. 35–39; Nevmerzhytskyi Ye., Shulzhenko F. Perspektyvy administratyvnoi reformy v konteksti problemy lehitymizatsii vykonavchoi vlady. Viche. 2011. № 11. S. 35–39.

4. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5 // База даних «Законодавство України» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10> (дата звернення: 22.10.2017); Pro zatverdzhennia Metodolohii provedennia antykoruptsiinoi ekspertyzy: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 23 chervnia 2010 r. № 1380/5 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10> (data zvernennia: 22.10.2017).

5. Гавриш С. Б. Стан та проблеми антикорупційної експертизи законодавства в Україні. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2008. Вип. 18. С. 3-10. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S

21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=boz_2008_18_1 (дата звернення: 29.10.2017); Havrysh S. B. Stan ta problemy antykoruptsiinoi ekspertyzy zakonodavstva v Ukraini. Borotba z orhanizovanoi zlochynnisti i koruptsiiei (teoriia i praktyka). 2008. Vyp. 18. S. 3-10. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=boz_2008_18_1 (data zvernennia: 29.10.2017).

6. Косінов С. А. Парламентський контроль як елемент принципу поділу влади. Юрист України. 2013. № 1 (22). С. 9-16; Kosinov S. A. Parlamentskyi kontrol yak element pryntsyuru podilu vlady. Yuryst Ukrainy. 2013. № 1 (22). S. 9-16.

7. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань перевірки використання коштів, перерахованих громадянами України на підтримку Збройних Сил України та інших військових формувань, та видатків Державного бюджету України, спрямованих на потреби Збройних Сил України та інших військових формувань: Постанова Верховної Ради України від 05.06.2014 № 1312-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 29. стор. 2294. Ст. 950; Pro utvorennia Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan perevirky vykorystannia koshtiv, pererakhovanykh hromadianamy Ukrainy na pidtrymku Zbroinykh Syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan, ta vydatkiv Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy, spriamovanykh na potreby Zbroinykh Syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 05.06.2014 № 1312-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2014. № 29. stor. 2294. St. 950.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році: Закон України від 15.03.2016 № 1022-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 13. стор. 10. Ст. 146; Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvostei podannia sluzhbovymy osobamy deklaratsii pro maino, dokhody, vytraty i zoboviazannia finansovoho kharakteru u 2016 rotsi: Zakon Ukrainy vid 15.03.2016 № 1022-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. № 13. stor. 10. St. 146.

9. Дем'янчук В. А. Щодо деяких неузгодженостей законодавства що регламентує реалізацію антикорупційної політики в Україні. Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Харків, 16-17 груд. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 41-43; Demianchuk V. A. Shchodo deiakykh neuzghodzhenostei zakonodavstva shcho rehlamentuie realizatsiiu antykoruptsiinoi polityky v Ukraini. Aktualni problemy pravovykh nauk v yevrointehratsiinomu vymiri: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konfer. (m. Kharkiv, 16-17 hrud. 2016 r.). Kharkiv: HO «Asotsiatsiia aspirantiv-yurystiv», 2016. S. 41-43.

10. Єдиний державний реєстр судових рішень: Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 12.05.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66563296> (дата звернення: 22.10.2017); Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: Ukhvala Apeliatsiinoho sudu m. Kyieva vid 12.05.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66563296> (data zvernennia: 22.10.2017).

11. Суд дійшов висновку про необґрунтованість позовних вимог щодо оприлюднення декларацій Голови та посадових осіб СБУ. Окружний адміністративний суд м. Києва. 24.10.2017. URL: <http://oask.gov.ua/node/2956> (дата звернення: 25.10.2017); Sud diishov vysnovku pro neobgruntovanist pozovnykh vymoh shchodo opryliudnennia deklaratsii Holovy ta posadovykh osib SBU. Okruzhnyi administratyvnyi sud m. Kyieva.

24.10.2017. URL: <http://oask.gov.ua/node/2956> (data zvernennia: 25.10.2017).

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

V. A. Demianchuk

VERKHOVNA RADA OF UKRAINE AS THE SUBJECT OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE ANTI-CORRUPTION POLICY

The article is focused on the scientific and theoretical study of the place and role of Verkhovna Rada of Ukraine in the field of the formation and implementation of anti-corruption policy of the state. It has been established that the activities of the Parliament are in the adoption of legislative acts; the ratification of international treaties, agreements on cooperation, conventions that become a part of Ukraine's legislation in the field of prevention and counteraction to corruption; determination of one person in the composition of the competitive commission on the election of NACP members; holding parliamentary hearings on the situation of corruption; approval and publication of an annual national report on the implementation of the principles of anti-corruption policy.

The author has studied the powers of the Committee on Corruption Prevention and Counteraction, which deals with the fight against corruption. It has been concluded that it is this Committee that carries out drafting activities, prepares, preliminarily examines issues assigned to the Parliament powers and performs control functions in the field of combating corruption.

Based on the analysis of regulatory base and law-enforcement practice, the author has offered to amend the Art. 52-1 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" and withdraw persons who carry out counterintelligence and intelligence activities or claim to occupy such positions from the regulation scope of this Law.

Key words: *corruption, anti-corruption policy, Verkhovna Rada of Ukraine, Committee on Corruption Prevention and Counteraction, examination of regulatory acts.*

УДК: 340: 378.147

І. Ф. Хараберюш

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються особливості дистанційного навчання та можливості використання цієї форми для отримання юридичної освіти в Україні. Визначаються категорії фахівців-юристів, яким найбільш ефективно використовувати дистанційне навчання.

Ключові слова: *юридична освіта, форми навчання, інформаційні технології, дистанційне навчання.*

Постановка проблеми. Сучасне трактування освіти взагалі і юридичної освіти зокрема пов'язане зі стрімким розвитком різних напрямків науки та знань про людину. Нині спостерігається переосмислення поняття освіти, її ролі, значення і функцій, а також підвищується її соціальна роль. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Тому удосконалення та перспектива освіти безпосередньо

залежать від прогресивних форм освіти, однією з яких є дистанційна освіта.

У пункті 1 статті 9 «Форми здобуття освіти» Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року визначається, що основними формами здобуття освіти є: інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); дуальна [1, п. 1 ст. 9]. Законом України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року у пункті 1 статті 49 «Форми навчання у закладах вищої освіти» визначається, що навчання у закладах вищої освіти здійснюється за такими формами: очна (денна, вечірня); заочна (дистанційна) [2, п. 1 ст. 49].

Ми бачимо певні неузгодженості у визначенні форм надання освітніх послуг. Якщо у Законі України «Про освіту» дистанційна форма здобуття освіти виділена як самостійна, то у Законі «Про вищу освіту» вона є синонімом заочної форми освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою аналізу дистанційної освіти як нової форми організації навчального процесу, займалися А.Л. Абрамовський [3], А.А. Андреев [4], О.М. Карпенко [5], А.І. Кузьмінський [6], Є.В. Нелін [7], В.В. Олійник [8] та ін. Однак потребують окремого розгляду перспективи дистанційної форми отримання юридичної освіти в Україні.

Мета дослідження. Метою статті є визначення дистанційного навчання як окремої форми освіти та проблем, пов'язаних з впровадженням дистанційної форми отримання юридичної освіти та окреслення перспектив її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Національною програмою «Освіта. Україна XXI сторіччя» передбачено забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій та науково-методичних досягнень, створення нової системи інформаційного забезпечення освіти, входження України у трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації.

Розвиток освітньої системи в Україні повинен призвести до:

- появи нових можливостей для оновлення змісту навчання та методів викладання дисциплін і розповсюдження знань;
- розширення доступу до всіх рівнів освіти, реалізації можливості її одержання для великої кількості молодих людей, включаючи тих, хто не може навчатись у вищих навчальних закладах за традиційними формами внаслідок браку фінансових або фізичних можливостей, професійної зайнятості, віддаленості від великих міст, престижних навчальних закладів тощо;
- реалізації системи безперервної освіти «через все життя», включаючи середню, довузівську, вищу та післядипломну;
- індивідуалізації навчання при масовості освіти.

Для досягнення зазначених результатів одним з напрямків може бути розвиток швидкими темпами дистанційної освіти, запровадження якої в Україні передбачено Національною програмою інформатизації [9].

Поява дистанційної освіти в Україні не випадкова, це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до сучасних умов. У всьому світі дистанційна освіта існує, займає своє соціально-значуще місце в освітній сфері. Історія сучасної системи дистанційної освіти починається в період глобального розвитку інформаційних технологій та засобів комунікації з 50-х років минулого століття.

У своєму сучасному вигляді, дистанційна освіта реалізується через «мегауніверситети», що являють собою найкращі зразки глобальної системи освіти, і на долю яких припадає близько 7,8 % від усіх студентів на планеті. Мегауніверситети XXI ст. становлять один із вишів, ядром якого є науково-адміністративний центр, а на

периферії функціонує мережа навчальних центрів, об'єднаних гнучкою системою доставки освітніх ресурсів у місця перебування споживачів з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій [7, с. 37].

Розвиток дистанційної освіти в Україні розпочався значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи та США і здійснювався за умов низького рівня інформатизації українського суспільства, незначної кількості оснащення комп'ютерною технікою навчальних закладів України та відсутності спеціалізованих методик дистанційного навчання. Теоретичні, практичні та соціальні аспекти дистанційної освіти були розроблені в нашій країні недостатньо. Кількість наукових організацій та вищих навчальних закладів України, які б активно розробляли або використовували відповідні курси дистанційного навчання теж була досить незначною [10, с. 41].

Безперечно, спираючись на досвід «мегауніверситетів», можна стверджувати, що система дистанційної освіти забезпечить загальнонаціональний доступ до освітніх ресурсів шляхом використання сучасних інформаційних технологій та телекомунікаційних мереж і надання умов для реалізації громадянами своїх прав на освіту. Технології дистанційного навчання складаються з педагогічних та інформаційних технологій дистанційного навчання. Аналіз показав, що сьогодні дистанційно можна отримати у вищих навчальних закладах освіту з технічних, економічних, філологічних спеціальностей (32 навчальних заклада). Юридична дистанційна освіта представлена лише кількома вищими навчальними закладами (наприклад, Київський університет права НАНУ, Сумський державний університет), а також можливостями дистанційно вивчати окремі дисципліни. Тому, спираючись на Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні, характерними позитивними ознаками дистанційної освіти повинні стати:

- *гнучкість* – студенти/слухачі, що одержують дистанційну освіту, в основному не відвідують регулярних занять, а навчаються у зручний для себе час та у зручному місці;
- *модульність* – в основу програми дистанційної освіти покладається модульний принцип; кожний окреми курс створює цілісне уявлення про окрему предметну область, що дозволяє з набору незалежних курсів-модулів сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним чи груповим потребам;
- *паралельність* – навчання здійснюється одночасно з професійною діяльністю (або з навчанням за іншим напрямком), тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності;
- *велика аудиторія* – одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації великої кількості студентів/слухачів, спілкування за допомогою телекомунікаційного зв'язку студентів між собою та з викладачами;
- *економічність* – ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентроване і уніфіковане представлення інформації, використання і розвиток комп'ютерного моделювання повинні призвести до зниження витрат на підготовку фахівців;
- *технологічність* – використання в навчальному процесі нових досягнень інформаційних технологій, які сприяють входженню людини у світовий інформаційний простір;
- *соціальна рівність* – рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу;
- *інтернаціональність* – можливість одержати освіту у навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни та надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що проживають за кордоном;

- *нова роль викладача* – дистанційна освіта розширює і оновлює роль викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен координувати пізнавальний процес, постійно удосконалювати ті курси, які він викладає, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій;

- *якість* – якість дистанційної освіти за рахунок залучення найкращих викладачів і використання найсучасніших навчально-методичних матеріалів, введення спеціалізованого контролю якості дистанційної освіти на відповідність її освітнім стандартам.

Але ми повинні враховувати і певні недоліки, як то: 1) дистанційна освіта більш тривала та менш ефективна у порівнянні з очною за рахунок відсутності у студентів необхідної самодисципліни та мотивації; 2) ускладнена ідентифікація дистанційних студентів; 3) недостатній безпосередній контакт між персональним викладачем та дистанційним студентом через надзвичайну професійну завантаженість вітчизняних педагогів; 4) складність об'єктивної оцінки знань студентів [11, с. 363–364].

Для забезпечення зазначених потреб, а також системності, комплексності і узгодженості дій у реформуванні освітньої системи у напрямку встановлення дистанційної освіти необхідно створення, впровадження і розвиток національної системи дистанційної освіти в Україні (НСДО).

Соціальне значення НСДО полягає у можливості позитивного впливу на вирішення таких проблем як:

- підвищення рівня освіченості суспільства і якості освіти;
- реалізація потреб населення в освітніх послугах;
- підвищення соціальної і професійної мобільності населення, його підприємницької і соціальної активності;
- збереження та поновлення знань, кадрового і матеріально-технічного потенціалу, що накопичені вітчизняною системою освіти;
- формування єдиного освітнього простору в рамках усього світового співтовариства.

Для нашого дослідження потрібно чітко усвідомлювати, що створення і розвиток НСДО орієнтується на наступні соціальні групи:

- учні старших класів, бажаючі одержати додаткові знання паралельно з навчанням у школі;
- особи, які готуються до вступу у вищі навчальні заклади;
- молодь, яка не має можливості одержати високоякісні освітні послуги в традиційній системі освіти із-за обмеженості пропускнуої спроможності цієї системи, необхідності суміщення навчання з роботою, географічної віддаленості від обласних центрів і престижних навчальних закладів;
- особи, які мають медичні обмеження для одержання регулярної освіти;
- військовослужбовці, які звільняються зі Збройних Сил України і члени їхніх родин;
- військовослужбовці строкової служби Збройних Сил України, МВС України та прикордонних військ України;
- фахівці конверсійних підприємств, які підлягають звільненню;
- безробітні;
- керівники державних органів управління різних рівнів;
- студенти, які бажають одержати другу паралельну освіту;
- особи, які бажають одержати післядипломну освіту;
- особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі;
- українсько- та російськомовні громадяни зарубіжних країн.

З іншого боку ми повинні також чітко визначити особливості та перспективи розвитку вищої юридичної освіти в Україні та зрозуміти як це корелюється з системою дистанційної освіти, яка будується в державі, наскільки вона спроможна покращити якість підготовки юристів і для якої групи населення дистанційна юридична освіта найбільше підходить.

Починаючи розглядати це питання, ми повинні зрозуміти, що популярність юридичної професії та відсутність чітких критеріїв визначення затребуваності таких фахівців спричинили хаотичне збільшення кількості вищих навчальних закладів з підготовки юристів. Натомість слабкий зв'язок вищої юридичної освіти з ринком праці спричинив занепокоєння із цього приводу на державному рівні, внаслідок чого Кабінетом Міністрів України було затверджено «Програму розвитку юридичної освіти на період до 2005 р.» [12]. Ця програма вперше порушила питання саме кваліфікованої юридичної освіти. Перелік окреслених цим нормативним актом завдань, зокрема щодо розроблення та впорядкування керівної нормативно-правової бази організації діяльності вищої юридичної освіти, оптимізації системи вищих навчальних закладів з підготовки юристів, розроблення стандартів для відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів, запровадження нових спеціалізацій відповідно до потреб юридичної практики, а також вироблення механізму забезпечення місцями для проходження практики або працевлаштування випускників юридичних спеціальностей, на жаль, залишаються актуальними й донині.

Також Програмою розвитку юридичної освіти була передбачена необхідність заходів до розвитку і впровадження сучасних інформаційних технологій навчання, створення локальних інформаційних мереж, навчальних курсів в електронній формі, що створює, на нашу думку, певну базу для дистанційного отримання юридичної освіти.

Окремі проблеми якісного складника вищої юридичної освіти виявляли дослідники різних галузей права. Так, автори комплексної наукової праці «Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис)» [13] звертали увагу на проблему певної несумісності юридичної освіти за заочною чи дистанційною формами навчання, закритість юридичної освіти, що полягає в низькому рівні обміну міжнародним досвідом, відірваність юриспруденції від інших дисциплін, яка передусім стосується тих випадків, коли фахівець певної галузі права не володіє деталями її економічного чи політологічного складника та ін. Ще однією причиною недосконалості вищої юридичної освіти України науковці вважають надмірну затеоретизованість вітчизняної правової освіти, що характеризується недостатнім володінням випускниками юридичних спеціальностей практичними навичками та формами і методами діяльності юриста [14, с. 279].

Ми вважаємо, що на сучасному етапі дистанційна юридична освіта найбільш ефективно може використовуватись для підготовки фахівців рівня магістр, а також в системі підвищення кваліфікації. Такі фахівці мають сильну мотивацію, можуть працювати самостійно, знають для чого потрібно вчитись і, в більшості своїй, працюють за фахом і не мають можливості приїжджати до навчального закладу.

Щоб система дистанційної освіти зайняла гідне місце в системі освіти України, потрібно, передусім, створити глобальну комп'ютерну мережу освіти й науки, оскільки саме комп'ютер дає змогу отримувати навчальний матеріал, є водночас і бібліотекою, і центром довідкової інформації, і комунікативним центром, що робить його одним з учасників реалізації програми безперервної освіти в Україні.

Висновки. Отже, дистанційна освіта є самостійною формою навчання і має властиві тільки такій формі навчання переваги та недоліки. При цьому вона здатна забезпечити вимоги державного стандарту вищої освіти для певної категорії фахівців-

юристів, а також перехід від індустріального до інформаційного суспільства. Це, в свою чергу, потребує системної державної підтримки – створення, впровадження і розвиток національної системи дистанційної юридичної освіти в Україні, яка стане частиною освітньої системи України та буде інтегруватись в Європейський та світовий освітній простір.

Список використаної літератури

1. Про освіту: Закон України від 5.09.2017 № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 38-39. – Ст. 380. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5.09.2017 № 2145-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2017. – № 38-39. – St. 380.

2. Про вищу освіту: Закон України від 1.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy 1.07.2014 № 1556-VII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – № 37-38. – St. 2004.

3. Абрамовский А.Л. Дистанционное образование на современном этапе развития российского высшего образования : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.06 / А.Л. Абрамовский ; Тюменский государственный нефтегазовый университет. – Тюмень, 2014. – 203 с. Abramovskij A. L. Distancionnoe obrazovanie na sovremennom jetape razvitija rossijskogo vysshego obrazovanija : dis. ... kand. soc. nauk : 22.00.06 / A.L.Abramovskij ; Tjumenskij gosudarstvennyj neftegazovuj universitet. – Tjumen', 2014. – 203 s.

4. Андреев А.А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация / А.А. Андреев, В.И. Солдаткин. – М. : Издательство МЭСИ, 1999. – 196 с. Andreev A.A. Distancionnoe obuchenie: sushhnost', tehnologija, organizacija / A.A. Andreev, V.I. Soldatkin. – M. : Izdatel'stvo MJeSI, 1999. – 196 s.

5. Карпенко О.М. Роль мегауниверситетов в развитии дистанционного образования / О. М. Карпенко, М. Д. Бердшадская, Ю. А. Вознесенская // Тр. Совр. гуманитар. акад. – 2008. – № 8. – С. 36–54. Karpenko O.M. Rol' megauniversitetov v razvitii distancionnogo obrazovanija / O.M. Karpenko, M.D. Berdshadskaja, Ju.A. Voznesenskaja // Tr. Sovr. gumanitar. akad. 2008. – № 8. – S. 36-54.

6. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А.І. Кузьмінський. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2011. – 486 с. Kuzminskyi A.I. Pedagogika vyshchoi shkoly : navch. posib. / A.I. Kuzminskyi. – 2-he vyd., ster. – K. : Znannia, 2011. – 486 s.

7. Нелін Є.В. Вища дистанційна освіта в Італії: проблеми, сучасність і перспективи розвитку / Є.В.Нелін // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 2. – С. 36-41. Nelin Ye.V. Higher distance education in Italy: the problems, the present and development prospects // Ukrainskiy pedagogichny zhurnal. – 2016. – № 2. – S. 36-41.

8. Олійник В.В. Організаційно-педагогічні основи дистанційної освіти і навчання: монографія / В. В.Олійник. – К.: Міленіум, 2003. – С. 390-393. Oliynyk V.V. Organizatsiyno-pedagogichni osnovy dystantcinoi osvity i navchannya: monografiya / V.V.Oliynyk. – K.: Milenium, 2003. – S. 390-393.

9. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, затверджена Постановою МОН України від 20 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>. Kontseptciya rozvytku dystantcinoi osvity v Ukraini, zatverdzhena Postanovoyu MON Ukrainy vid 20 grudnya 2000 r. [Elektronnyu resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.

10. Олійник В.В. Дистанційне навчання в післядипломній педагогічній освіті: організаційно-науковий аспект / В.В. Олійник, В.О. Гравіт // Післядипломна освіта в Україні. – 2001. – № 1. – С. 39–44. Oliynyk V.V. Dystantcayne navchannya v pislyadyplomniy pedagogichniy osviti: organizatsiyno-naukovy aspekt / V.V.Oliynyk,

V.O.Gravit // *Pislyadyplomna osvita v Ukraini*. – 2001. – № 1. – S. 39 – 44.

11. Адамова І.З. Дистанційна освіта: стан та проблеми / І.З. Адамова, Д.В. Кучерява // *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. – 2013. – Вип. 1. – С. 361–364. Adamova I.Z. Dystantciyna osvita: stan ta problemy / I.Z.Adamova, D.V/Kucheryva // *Visnyk Chernivets'kogo torgovelnо-ekonomichnogo instytutu. Ekonomichni nauky*. – 2013. – Вип. 1. – S. 361–364.

12. Про затвердження Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року (за станом на 20.04.2015 р.): Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344-2001-%D0%BF>. Pro zatverdzhennya Programy rozvytku yurydychnoi osvity na period do 2005 roku (za stanom na 20.04.2015 r.): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344-2001-%D0%BF>.

13. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / [Л.В. Анучина, Д.О. Вовк, Ю.М. Грошевий та ін.]; за ред. В.О. Лозового та В.О. Румянцева. – Х.: Право, 2011. – 264 с. Evolyutsiya etosu yurysta v Ukraini (istorychnyi ta sotcialno-psykhologichnyi narys) / [L.V.Anuchina, D.O/Vovk, Yu.M.Groshovy ta in.]; za red. V.O.Loizovogo ta V.O.Rumyantseva. – Kh.: Pravo, 2011. – 264 s.

14. Воронцова К.В. Стан дослідження розвитку вищої юридичної освіти незалежної України / К.В.Воронцова // *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія Педагогіка Психологія*. – 2015. – Випуск 31. – С. 275-281. Vorontcova K.V. Stan doslidzhennya rozvytku vyshchoi urydychnoi osvity nezalezhoi Ukrainy / K.V.Vorontcova // *Naukovyi visnyk kafedry Unesco KNLU Seriya Filologiya Pedagogika Psikhologiya*. – 2015. – Vypusk 31. – S. 275-281.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

I. F. Haraberjush

PROBLEMS AND PROSPECTS OF REMOTE JURIDICAL EDUCATION IN UKRAINE

In article features of remote training and possibility of use of this form for juridical education reception in Ukraine are considered. It is underlined that modern interpretation of formation in general and juridical education in particular is connected with a prompt development of education. This development occurs on the basis of new progressive concepts, introduction in teaching and educational process of the newest pedagogical technologies and scientifically-methodical achievements, creation of new system of information support of formation, occurrence of Ukraine in transcontinental system of the computer information. Therefore improvement and formation prospect directly depend on progressive forms of the formation one of which is remote formation. Affirms that remote formation is independent mode of study and has advantages inherent only in such mode of study and lacks. Categories of experts-lawyers which can use remote training most effectively are allocated. The requirement of system state support – creation, introduction and development of national system of remote juridical education in Ukraine which becomes a part of educational system of Ukraine is underlined and will be integrated into the European and world educational space.

Key words: *juridical education, modes of study, information technology, remote training.*

УДК 351

Є.В. Красников

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ.

У статті досліджено структуру органів державної влади України у сфері державного оборонного замовлення та запропоновано шляхи її вдосконалення.

Ключові слова: національна безпека, органи державної влади, державне оборонне замовлення, державні закупівлі, озброєння та військова техніка.

Постановка проблеми. Державне оборонне замовлення (далі – ДОЗ) є одним з важливих складових механізму державного управління, яке знаходить своє відображення в діяльності органів державної влади по забезпеченню Збройних Сил України (далі - ЗС) та інших військових формувань озброєнням та військовою технікою (далі - ОВТ). Система органів державної влади України у сфері управління ДОЗ є недосконалою, в зв'язку з відсутністю єдиного підходу до планування, розміщення, виконання та здійснення контролю у зазначеній сфері. В структурі органів виконавчої влади України відсутній спеціалізований орган до основних повноважень якого належить здійснення функцій у зазначеній сфері. Відсутність зазначеного органу в діючій структурі органів державної влади призводить до порушення балансу між інтересами державних замовників і виконавців, що в деяких випадках призводить до не ефективного використання бюджетних коштів, а в інших випадках до поставки не якісної, не надійної та не сучасної продукції військового призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом комплекс військових проблем в різних державах світу знаходиться у зоні підвищеної уваги державних управлінців та науковців, яка чітко виражена в наполегливому практичному намаганні здійснити переозброєння національних збройних сил сучасними видами ОВТ.

Загальним науково-практичним засадам державного регулювання оборонним замовленням присвячені наукові праці закордонних вчених: А.Б.Агапова, Г.В.Атаманчука, А.В.Бабкіна, І.Л.Бачило, Д.Н.Бахраха, К.С.Вельського, Б.Н.Габричидзе, В.С.Гладкова, О.В.Дьоміна, Л.А.Калініна, Ю.М.Козлова, Г.О.Кузьмічова, Б.М.Лазарева, А.Ф.Ноздрачова, М.Ю.Стадничука, Л.В.Слепенкової, Д.М.Овсянко, Л.Л.Попова, Ф.С.Разаренова, В.Д.Сорокіна, М.С.Студеникіна, Ю.Н.Старилова та інших.

Водночас, структура органів державної влади України у сфері ДОЗ в Україні досліджується вперше.

З метою розробки ефективних шляхів удосконалення, систему розміщення ДОЗ необхідно розглядати, з одного боку, як елемент системи державної контрактної системи, а з іншого – як самостійну систему, що володіє усіма властивими їй характерними ознаками (наявність внутрішніх елементів, зв'язку між ними у відповідному середовищі та інформаційним потоком).

Основними ознаками будь-якої системи, згідно теорії системного підходу, є: наявність структури; ієрархічність елементів; взаємозв'язок зовнішньої середовища та елементів, що представляють собою відкриту систему; участь речових елементів, людей та природного середовища; виникнення інших нових властивостей, які відсутні у елементів, але з яких складається система [1, с. 349].

Система розміщення ДОЗ в Україні має власну організаційну структуру, яка

включає в себе: об'єкт, суб'єкти, а також органи державного та військового управління (рис. 1.):

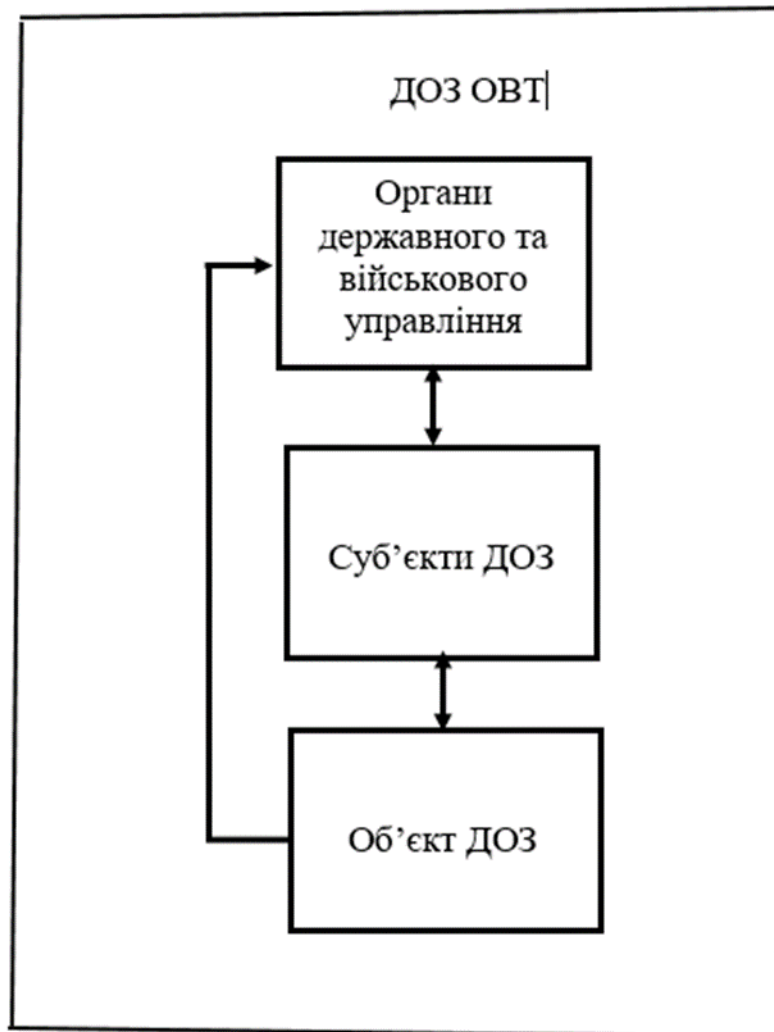

Рис. 1. Система розміщення ДОЗ в Україні
Джерело: Складено самостійно

Під органами державного та військового управління слід розуміти органи державної влади, які наділені повноваженнями в сфері національної безпеки та оборони та які сприяють регулюванню та контролю реалізації ДОЗ.

Під суб'єктами системи розміщення ДОЗ - державні замовники, які безпосередньо здійснюють розміщення ДОЗ в межах законодавства України, а також підприємства, установи та організації незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, які мають ліцензію на відповідний вид діяльності, який пов'язаний з виконанням ДОЗ.

Під об'єктом системи розміщення ДОЗ - продукцію (роботи, послуги) оборонного призначення.

Розглянуті окремі елементи в сукупності складають систему розміщення ДОЗ, який представляє собою самостійний інститут, який включає в себе відповідні правила, норми відносин та механізми їх реалізації. Процес здійснення управління даною системою передбачає цілеспрямований зовнішній вплив на зазначені елементи. Сама система розміщення ДОЗ не статична, всередині якої постійно відбувається процес взаємодії складових елементів.

Таким чином, під системою розміщення ДОЗ пропонується розуміти організовану сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, які функціонують в зовнішньому середовищі та які перебувають між собою у військово-економічних відносинах і представляють єдиний механізм, який направлений на вирішення задач з матеріально-технічного забезпечення ЗС та інших військових формувань з метою забезпечення належного рівня національної безпеки та оборони держави.

В сучасних умовах спостерігається новий етап розвитку ДОЗ, який пов'язаний з модифікацією її структурних елементів, зміни внутрішніх та зовнішніх елементів. Трансформація системи розміщення ДОЗ представляє собою процес її оновлення та адаптації в умовах особливого періоду ЗС та інших військових формувань, направлений на реалізацію крупномасштабних оборонних завдань.

Структура органів державної влади України у сфері управління ДОЗ виглядає наступним чином:

Рис. 2. Організаційна структура органів державної влади України у сфері ДОЗ

Джерело: складено самостійно

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України визначено уповноваженим центральним органом виконавчої влади щодо координації діяльності з реалізації ДОЗ.

Державними замовниками з оборонного замовлення визначено Міністерство внутрішніх справ, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство інфраструктури, Міністерство оборони, Міністерство юстиції, Державну службу з надзвичайних ситуацій, Службу безпеки, Службу зовнішньої розвідки, Державне космічне агентство, Адміністрацію Державної прикордонної служби, Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Головне управління розвідки Міністерства оборони, Управління державної охорони, Національне антикорупційне бюро, Національну гвардію, Національну поліцію.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі та Міністерство оборони зобов'язано щороку передбачати у проекті основних показників ДОЗ фінансування пріоритетних напрямів розвитку озброєння та військової техніки [2].

Контроль за виконанням ДОЗ здійснює державний замовник. Для виконання зазначених функцій державні замовники утворюють на підприємствах, в установах і організаціях в установленому законодавством України порядку свої представництва [3,4].

Указом Президента України від 13 лютого 2017 року № 31/2017 уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2017 року «Про основні показники державного оборонного замовлення на 2017 рік та 2018, 2019 роки».

Відповідно до зазначеного указу контроль за виконанням рішення Ради національної безпеки і оборони України покладено на Секретаря Ради національної безпеки і оборони України. Тобто Секретаря Ради національної безпеки і оборони України зобов'язано здійснювати контроль за виконанням програми ДОЗ [5].

Дослідження органів державної влади дає підстави стверджувати, що в структурі органів виконавчої влади Україні відсутній орган до основних повноважень якого належить здійснення функцій у сфері ДОЗ. Відсутність єдиного спеціалізованого органу у сфері ДОЗ (далі - спецорган у сфері ДОЗ) в діючій структурі органів державної влади призводить до порушення балансу між інтересами державних замовників і виконавців, що в деяких випадках призводить до не ефективного використання бюджетних коштів, а в інших випадках до поставки не якісної, не надійної та не сучасної продукції.

З метою ефективного управління у сфері ДОЗ в Україні пропонується вдосконалити організаційну структуру органів державної влади України шляхом створення спецоргану у сфері ДОЗ.

Спецорган у сфері ДОЗ пропонується наділити повноваженнями щодо здійснення функцій з розміщення та здійснення контролю за проведенням і виконанням ДОЗ, контролем за закупівлями у сфері ДОЗ, наглядом і ліцензуванням розробки, виробництва і ремонту ОВТ та боєприпасів, за організацією та контролем в межах виконання програм по залученню малого бізнесу, а також контролем і наглядом у сфері розміщення замовлень на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб, які не належать до ДОЗ і відомості про які становлять державну таємницю. Функції з управління спеціальним органом виконавчої влади та контроль за його діяльністю пропонується покласти на Кабінет Міністрів України.

В зв'язку з тим, що відповідно до механізму державного управління координація заходів і контроль у сфері оборонного планування здійснюються Радою національної безпеки і оборони України, тому пропонується встановити підзвітність спецоргану у сфері ДОЗ саме цьому органу.

Для ефективної та оперативної роботи цього органу пропонується створити на місцях територіальні (регіональні) органи у формі управлінь.

Відповідно до принципів, які закріплені у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держав» від 19 червня 2003 року № 975-IV [6] зазначений орган повинен бути принципово цивільним. Створення цього органу, який буде мати контрольні (наглядові) функції у сфері ДОЗ, додасть закінчений вигляд всій структурі органів виконавчої влади у сфері ДОЗ.

Запропонована схема механізму взаємодії суб'єктів ДОЗ виглядає наступним чином (рис. 3.):

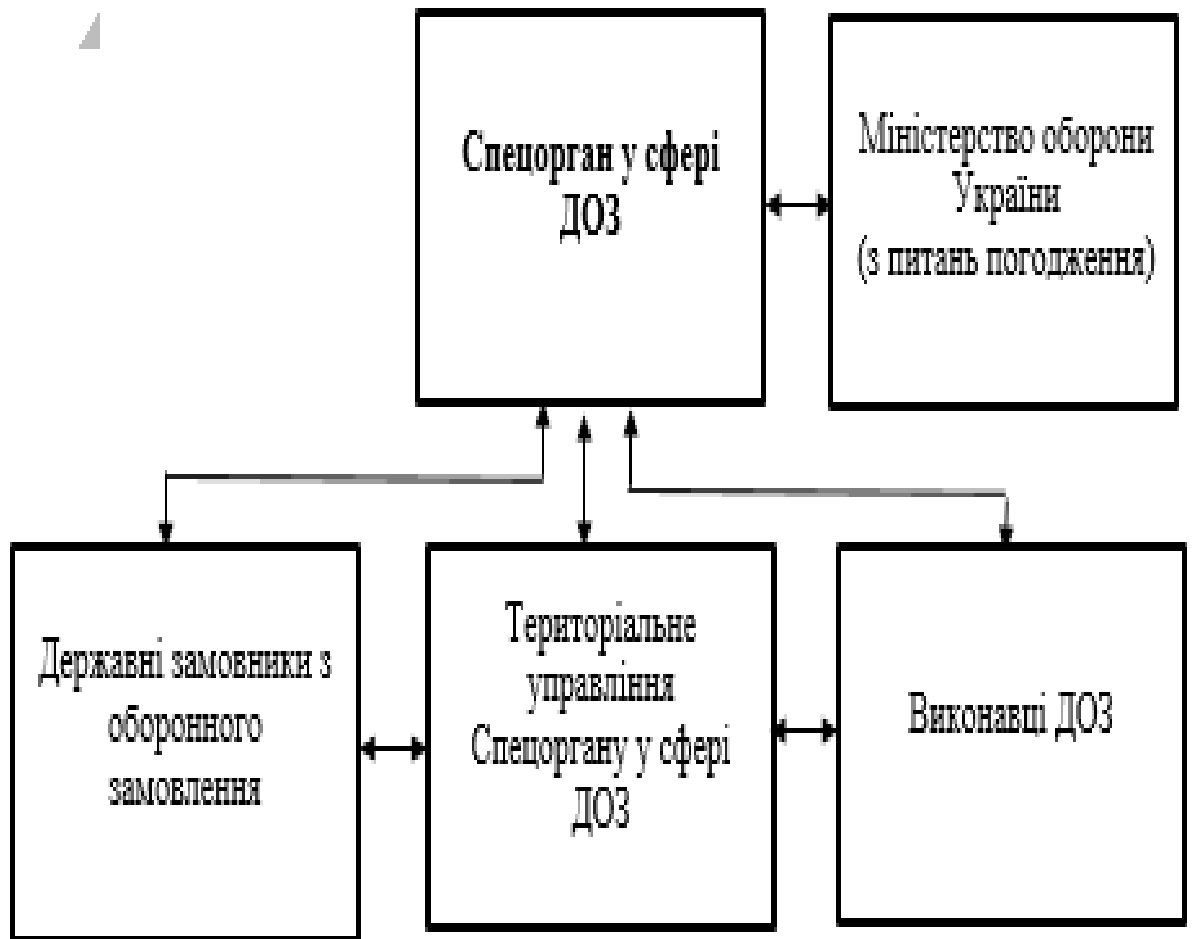

Рис. 3. Схема механізмів взаємодії суб'єктів ДОЗ в Україні
Джерело: складено самостійно

Таким чином пропонується наступна структура органів державної влади України у сфері ДОЗ (рис. 4.):

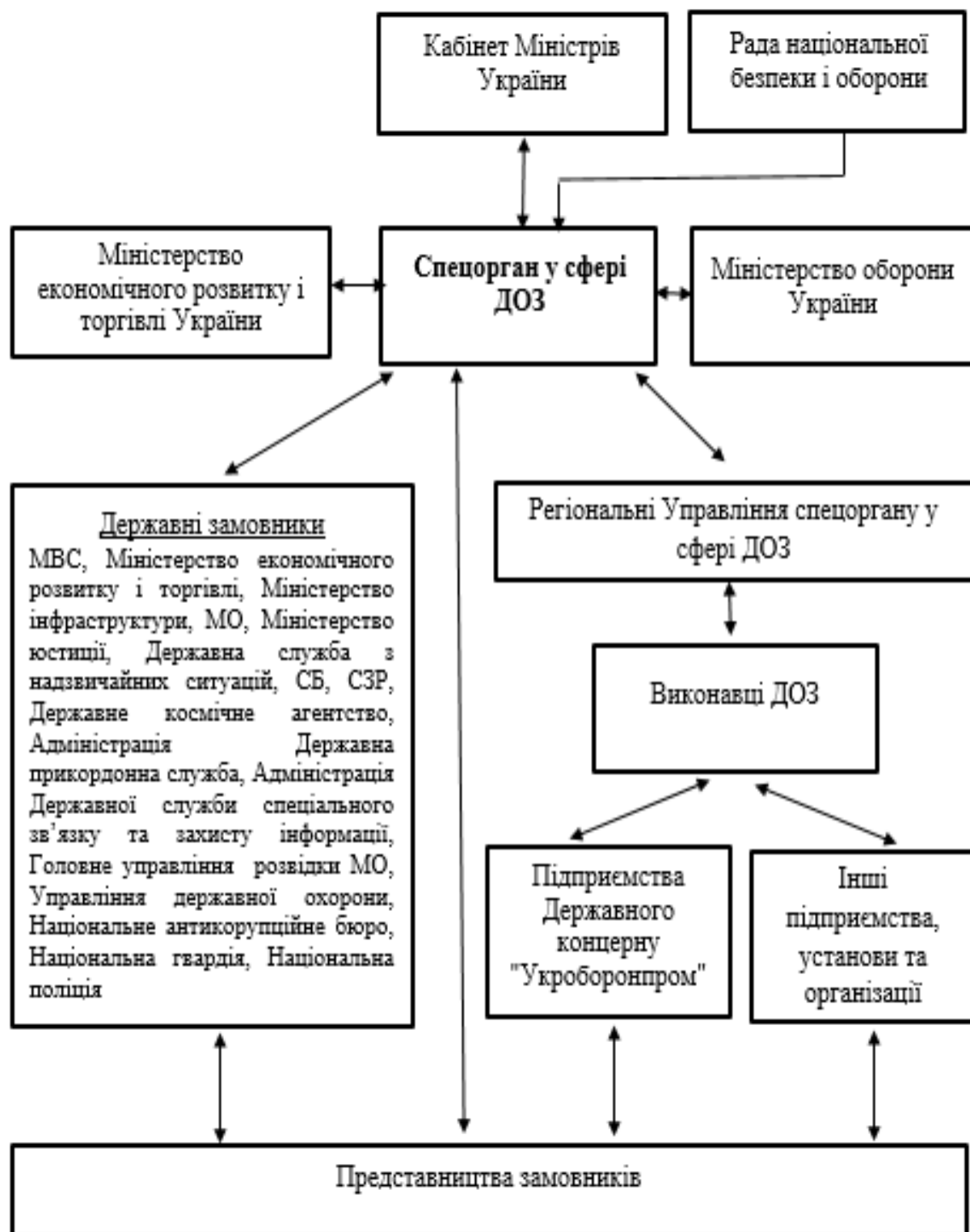

Рис. 4. Організаційна структура взаємодії органів виконавчої влади України у сфері ДОЗ в Україні, що пропонується

Джерело: складено самостійно

На законодавчому рівні пропонується Спецорган у сфері ДОЗ наділити повноваженнями щодо здійснення функцій з контролю (нагляду) у сфері ДОЗ, а також у сфері розміщення замовлень на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг для

державних потреб, які не належать до ДОЗ і відомості про які становлять державну таємницю. Встановити, що Спецорган у сфері ДОЗ буде здійснювати контроль (нагляд):

- за дотриманням державними замовниками вимог, встановлених законодавчими та іншими нормативними правовими актами України у сфері розміщення замовлень на поставки продукції (робіт, послуг) за ДОЗ, а також замовлень на поставки для державних потреб що не відносяться до продукції (робіт, послуг) ДОЗ, але відомості про які становлять державну таємницю;

- за дотриманням державними замовниками вимог, встановлених законодавчими та іншими нормативними правовими актами України у сфері ДОЗ, в тому числі за використанням бюджетних асигнувань, що виділяються з державного бюджету на виконання ДОЗ, і за виконанням фінансових зобов'язань за укладеними державними контрактами (договорами);

- за дотриманням головними виконавцями і виконавцями ДОЗ вимог, встановлених законодавчими та іншими нормативними правовими актами України у сфері ДОЗ;

- за дотриманням вимог технічних регламентів та інших обов'язкових вимог, встановлених законодавством України з технічного регулювання, до продукції (робіт, послуг), що поставляється за ДОЗ, та до процесів її проектування (включаючи вишукування), виробництва, будівництва, монтажу, наладки, експлуатації, зберігання, перевезення, реалізації, утилізації та захоронення;

- за обґрунтованістю укладення державних контрактів (договорів) за ДОЗ та дотриманням умов їх виконання;

- за дотриманням порядку ціноутворення на продукцію, яка поставляється за ДОЗ, формуванням та застосуванням державних регульованих цін на таку продукцію при розміщенні та виконанні ДОЗ;

- за реалізацією державних програм озброєння та інших державних програм, які передбачають здійснення заходів з виконання ДОЗ;

- за реалізацією передбачених ДОЗ заходів по збереженню і розвитку стратегічних організацій ОПК.

Передбачити, що Спецорган у сфері ДОЗ буде здійснювати:

- функції державного замовника з тематики та питань, що знаходяться у віданні Спецоргану у сфері ДОЗ, в тому числі щодо вдосконалення системи ДОЗ;

- ліцензування окремих видів діяльності у сфері ДОЗ відповідно до законодавством України;

- аналіз виявлених у ході контрольних перевірок недоліків і порушень, а також рекламаційних актів і претензій до якості продукції (робіт, послуг), поставленої з ДОЗ;

- мобілізаційну підготовку Спецоргану у сфері ДОЗ та його регіональних управлінь до виконання своїх функцій в особливий період;

- міжнародне співробітництво в межах своєї компетенції;

- соціальне забезпечення та соціальний захист працівників центрального апарату Спецоргану у сфері ДОЗ та його регіональних управлінь;

- державно-приватне партнерство з питань, що належать до його компетенції;

- інші повноваження у встановленій сфері діяльності відповідно до законодавством України.

До інших повноважень слід віднести проведення єдиної цінової політики у сфері реалізації, аналіз конкурсної документації про розміщення замовлень, перевірка потенційних виконавців ДОЗ, участь у проведенні тендерних процедур у сфері ДОЗ.

Для обґрунтування необхідності створення спеціального органу у сфері ДОЗ за аналогією необхідно навести приклад успішного функціонування в Україні Державної компанії «Укрспецекспорт», яка є монополістом та має виключне право здійснювати експорт та імпорт продукції, послуг військового і подвійного призначення. Зазначена компанія є уповноваженим державою посередником у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності у зазначеній сфері. Завдяки впровадження єдиного підходу у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та концентрація управління в єдиному органі Україна є одним із світових лідерів з експорту ОВТ.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Створення спеціального органу у сфері ДОЗ в Україні удосконалив механізм розміщення та виконання замовлення ОВТ, забезпечить надійний баланс інтересів між замовниками і виконавцями. Балансу, який дозволить підприємствам ОПК мати розумний рівень рентабельності, на основі прозорого ціноутворення та економічно-доцільного і відповідального підходу до закупівель з боку державних замовників. Наслідком чого буде не тільки ефективне використання бюджетних коштів, а й отримання ЗС та іншими військовими формуваннями якісної, надійної і сучасної продукції військового призначення.

Перспективи подальших розвідок полягають в розробці рекомендацій щодо механізмів взаємодії Спецоргану у сфері ДОЗ, Державних замовників та Виконавців ДОЗ.

Список використаної літератури

1. Викулов С.Ф., Жуков Г.П. Военно-экономический анализ и исследование операций. М.:Воениздат, 1987 р. с.349. ; 1. Vikulov S.F., Zhukov G.P. Voenno-ekonomicheskii analiz i issledovanie operatsiy. M.:Voenizdat, 1987 r. s.349.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2011 р. N 464 «Питання державного оборонного замовлення», Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua>. ; Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 kvitnia 2011 r. N 464 «Pytannia derzhavnoho oboronnoho zamovlennia», Elektronnyi resurs – [Rezhym dostupu]: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2009 р. N 1107 «Про затвердження Положення про представництва державних замовників з оборонного замовлення на підприємствах, в установах і організаціях», Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua>. ; Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovtnia 2009 r. N 1107 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro predstavnytstva derzhavnykh zamovnykiv z oboronnoho zamovlennia na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiakh», Elektronnyi resurs – [Rezhym dostupu]: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 червня 2000 р. № 908 «Про представництва генерального замовника - Державного космічного агентства на підприємствах космічної галузі», Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua>. ; Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 chervnia 2000 r. № 908 «Pro predstavnytstva heneralnoho zamovnyka - Derzhavnoho kosmichnoho ahentstva na pidpriemstvakh kosmichnoi haluzi», Elektronnyi resurs – [Rezhym dostupu]: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. Указ Президента України від 13 лютого 2017 року № 31/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2017 року «Про основні показники державного оборонного замовлення на 2017 рік та 2018, 2019 роки», Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua>. ; Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13 liutoho 2017 roku № 31/2017 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2017 roku «Pro osnovni pokaznyky derzhavnoho oboronnoho

zamovlennia na 2017 rik ta 2018, 2019 roku», Elektronnyi resurs – [Rezhym dostupu]: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

6. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держав» від 19 червня 2003 року № 975-IV, Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua>. ; Закон України «Pro demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad Voiennoi orhanizatsiieiu i pravookhoronnyu orhanamy derzhav» vid 19 chervnia 2003 roku № 975-IV, Elektronnyi resurs – [Rezhym dostupu]: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2017 р.

E. Krasnykov

WAYS TO IMPROVE THE STRUCTURE OF BODIES OF THE STATE AUTHORITY IN UKRAINE IN THE PUBLIC PROTECTION ORDER.

The state defense order is one of the important components of the mechanism of public administration, which is reflected in the activities of state authorities to provide the Armed Forces of Ukraine and other military formations with weapons and military equipment. The system of bodies of state power of Ukraine in the field of management of state defense orders is imperfect, due to the lack of a unified approach to planning, placement, implementation and control in this area. In the structure of executive bodies, Ukraine does not have a specialized body whose primary responsibilities include the exercise of functions in this area. The absence of the said body in the current structure of the state authorities leads to a disturbance of the balance between the interests of government customers and performers, which in some cases leads to an ineffective use of budget funds, and in other cases to the supply of non-quality, unsafe and non-modern military products.

In order to effectively manage the state defense order in Ukraine, it is proposed to improve the organizational structure of the state authorities of Ukraine by creating a special body in the field of state defense order.

A special body in the field of state defense order is offered to empower the implementation of functions for the placement and control of the conduct and execution of state defense orders, procurement control in the field of state defense orders, supervision and licensing of the development, production and repair of weapons and military equipment and ammunition, for organization and control within the framework of implementation of programs for attraction of small business, as well as control and supervision in the field of placement of supply orders Owari, works and services for state needs, which are not included in the state defense order and information constituting a state secret. The functions of management of a special executive body and control over its activities are proposed to be put on the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Due to the fact that, in accordance with the mechanism of public administration, the coordination of measures and control in the field of defense planning are carried out by the National Security and Defense Council of Ukraine, therefore it is proposed to establish the accountability of the special body in the field of state defense orders to this government body.

For the effective and efficient work of this body, it is proposed to create on the ground territorial (regional) bodies in the form of departments.

Key words: national security, state authorities, state defense orders, state purchases, armaments and military equipment.

УДК 347.65(477)

В. І. Теремецький

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Проаналізовано базові поняття спадкового права, закріплені у Цивільному кодексі України. Надана оцінка окремим науковим поглядам щодо інституту спадкового права. Розглянуто особливості тлумачення таких категорій як склад спадщини, відумерлість спадщини, усунення від права на спадкування. Визначено, що до складу спадщини входить: майно, майнові права та обов'язки спадкодавця, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Обґрунтована необхідність розширення кола правонаступників на відумерлу спадщину. Запропонована доцільність повернення до понятійного розуміння усунення від спадщини, а не усунення від права на спадкування.

Ключові слова: *спадкове право, Цивільний кодекс України, склад спадщини, усунення від спадщини, відумерлість спадщини, виморочне майно.*

Постановка проблеми. Прийняття у 2003 р. Цивільного кодексу України (далі – Кодекс) стало одним із найважливіших кроків у розвитку національної системи права та закріплення фундаментальних прав людини, зокрема її особистих немайнових та майнових прав. У цьому Кодексі істотне реформування зазнало спадкове право. Зміст норм спадкового права одразу став предметом наукових дискусій. І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, Л. В. Козловська, О. Є. Кухарєв, О. П. Печений, І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. Є. Ходико та інші науковці активно брали участь у вирішенні проблем при застосуванні норм Книги 6 Цивільного кодексу України, їх теоретичного обґрунтування та пропозицій щодо вдосконалення окремих положень. Нові підходи, закладені авторами Кодексу щодо категорій спадкового права, у деяких випадках призвели до науково-теоретичного неузгодження з досягненнями юридичних наук. Йдеться про склад спадщини, можливість усунення від суб'єктивного права на спадкування, відумерлість спадщини тощо. З часом ці дискусійні питання цивілістичної спадкової доктрини стали поглиблюватися та потребувати свого розв'язання. Крім того, наведене має і практичний аспект, оскільки спадкові справи є найбільш поширеними у судовій практиці. Окремо постала проблематика гармонізації національного спадкового законодавства з європейськими нормами у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим розробником книги ЦК «Спадкове право» З. В. Ромовською було закладено новий підхід до базових категорій спадкового права. Як зазначає дослідниця, у Кодексі чітко визначено зміст спадщини як об'єкта універсального правонаступництва: до неї входить великий комплекс прав і обов'язків, які не пов'язані з особою спадкодавця. Серед цих обов'язків – обов'язок не лише повернути борг за договором позики, а й обов'язок відшкодувати шкоду, яка була заподіяна померлим. Серед видів спадкування перше місце відведено спадкуванню за заповітом. Дозволені спільні заповіти подружжя. Істотне оновлення торкнулося спадкування за законом: запроваджено п'ять черг (замість двох), держава виключена з числа спадкоємців за законом. Змінено і порядок прийняття спадщини: подати заяву до нотаріуса мають лише ті спадкоємці, які проживали окремо; ті, що проживали зі спадкодавцем, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо письмово не відмовилися від неї [1, с. 13]. Стосовно цього Ю. О. Заїка зазначає, що сучасна ідеологія спадкового права базується на ідеології якісно нової історичної формації, на

новому розумінні економічних, культурних та духовних цінностей, співвідношенні обов'язків держави і суспільства та приватної особи, як суб'єкта спадкових правовідносин, що зумовлює принципові зміни доктринального ставлення до окремих, традиційних положень спадкового права [2, с. 8]. На істотному реформуванні спадкового права наголошує і О. П. Печений, який вказує на особливий методологічний підхід, покладений в основу реформування спадкового права і спрямований на максимальне усунення держави від спадкування майна фізичних осіб (і взагалі зі сфери спадкового права) [3, с. 78]. Він також підкреслює, що після проведення у 2003 р. кодифікації цивільного права, яка завершилася прийняттям 16 січня 2003 р. нового ЦК України, спадкове право, як і цивільне право загалом, увійшло у новий, посткодифікаційний етап свого розвитку. Однак потреба врегулювати окремі відносини у сфері спадкування існує вже зараз. Так, є необхідність у регламентації на законодавчому рівні питань спадкування окремих об'єктів цивільних прав, зокрема цінних паперів, прав та обов'язків щодо юридичних осіб, майнових комплексів підприємств тощо [4, с. 42, 44]. Дійсно, останнім часом у цивілістичній науці виникло питання щодо співвідношення диспозитивного та імперативного методу регулювання спадкових правовідносин, оскільки дії нотаріуса щодо спадкування чітко визначені законодавством, також як і дії спадкоємців та спадкодавців. Аналізуючи позиції науковців можна стверджувати, що останніми роками відбулося реформування спадкового права, а з моменту прийняття ЦК України виникли нові правовідносини, що потребують свого врегулювання на законодавчому рівні. Крім того, з'явилися наукові дискусії щодо категорій, які вже були закріплені у ЦК України.

Мета статті полягає у визначенні сучасних проблем спадкового права, виявленні їх зв'язку з важливими науковими та (або) практичними завданнями і формулювання авторського бачення їх доктринального розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Однією все ще не вирішеною проблемою спадкового права є поняття складу спадщини. Згідно зі ст. 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті [5]. Ця норма була побудована авторами ЦК України з метою максимального захисту прав спадкоємців та кредиторів померлого, оскільки до складу спадщини віднесені як права, так і обов'язки спадкодавця, за виключенням тих, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця. Незважаючи на універсальну конструкцію цієї норми в юридичній науці виокремлено декілька підходів до визначення складу спадщини.

Відповідно до сучасного законодавства склад спадщини – це права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Щодо цього А. О. Гелич вказує, що, виходячи зі змісту ст. 1218 ЦК України, при визначенні критеріїв встановлення складу спадщини, спадщину слід розглядати як певну єдність прав і обов'язків [6, с. 86]. У свою чергу З. В. Ромовська, як співавтор ЦК України, уточнює перелік прав та обов'язків, що входять до складу спадщини. Зокрема, до переліку таких прав вчена відносить право: власності; найму (оренди); інтелектуальної власності; на частку у статутному капіталі господарського товариства; вимоги (кредиторська заборгованість); на відшкодування матеріальної шкоди; на відшкодування моральної шкоди; на стягнення неустойки, повернення завдатку; на неодолені спадкодавцем заробітну плату, пенсію, аліменти. До складу спадщини можуть входити такі обов'язки: виконання договірних зобов'язань в натурі; відшкодування матеріальної та моральної шкоди; сплати неустойки, повернення завдатку; виконання податкових та інших зобов'язань [7, с. 48–49]. Незважаючи на такий доктринальний підхід у науці існують і інші погляди на склад спадщини.

Так, окремі науковці вважають, що до складу спадщини входить майно, майнові права та обов'язки. Зокрема на це звертала увагу І. В. Жилінкова, котра доводила доцільність введення поняття майна до складу спадщини як більш широкої категорії, ніж майнові права та обов'язки [8, с. 3]. Цю думку відстоює і Ю. Є. Ходико, який підкреслює, що об'єктом спадкування є речі, права та обов'язки [9, с. 63]. Наведена позиція потребує більш детального розгляду та уваги, оскільки у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод використовується термін «майно» без визначення поняття «майнові права» [10]. Аналізуючи підхід Європейського суду з прав людини щодо категорій «майно» та «майнові права» Б. П. Карнаух зазначає таке: якщо особа володіє певним правом, яке має економічну цінність і є цивільним за природою, то таке право, безсумнівно, становить «майно» у тому сенсі, якого надає цьому термінові ЄСПЛ. Майно охоплює права на речі (права *in rem*) і права вимоги (права *in personam*). При цьому до складу майна входять також і ті права на речі, які походять із договорів [11, с. 239]. Отже, майно у європейському праві є універсальною категорією, а тому його виключення зі складу спадщини не відповідає європейським тенденціям розгляду майнових прав та майна. Безумовно, автори ЦК України підкреслювали, що переходять саме права та обов'язки, а не майно у порядку універсального правонаступництва. Однак така позиція не відповідає європейським стандартам охорони прав людини. Крім того, ст. 1221 ЦК України місце відкриття спадщини визначається, зокрема, і за місцем знаходження майна спадкодавця [5]. Отже, до складу спадщини входить і майно. Виходячи з наведеного аналізу позиція науковців, які відносять до складу спадщини майно, майнові права та обов'язки спадкодавця, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, є більш обґрунтованою та такою, що відповідає європейському розумінню майна та суб'єктивних майнових прав. Незважаючи на такий висновок, варто стверджувати, що наведена дискусія щодо складу спадщини все ще залишається відкритою та потребує подальшого розгляду.

Новелою Книги «Спадкове право» ЦК України стала категорія «відумерлість спадщини». З. В. Ромовська як співавтор кодексу зазначала, що оскільки поняття «відумерщина» мало різне значення, то при введенні цієї категорії до ЦК України, насамперед, керувалися національною традицією. Відумерщиною називали древньоруську повинність, за якою феодал одержував натурою частку з майна померлого. Відумерщиною називали і майно, яке не було прийняте спадкоємцями [12, с. 43, 48]. Це поняття, незважаючи на його історичні витоки, викликало наукову дискусію. Так, Є. О. Рябоконт підкреслює, що термін «відумерлість» не може викликати особливих захоплень, оскільки майно, щодо якого не виявилось спадкоємців, не втрачає свого значення для цивільного обороту, воно не «відмирає», а є об'єктом права власності нового суб'єкта, який з його вартості задовольняє вимоги кредитора [13, с. 24]. Однак не лише лінгвістичне тлумачення цього правового терміну породжує різні позиції щодо нього. Варто зазначити, що воно охоплює різні за змістом правові явища, зокрема відумерле майно та процес переходу відумерлої спадщини до територіальної громади. На самостійність поняття «відумерле майно» звертає увагу О. Є. Аврамова, яка вказує, що це окрема правова категорія [14, с. 190]. Отже, введення поняття «відумерлість спадщини», без достатнього наукового обґрунтування, замість усталеного поняття «виморочне майно» призвело до розширення змісту цього правового феномену. Так, виморочне майно передбачає встановлення саме статусу майна, щодо якого відсутні спадкоємці, а відумерлість спадщини – це вже складна юридична категорія, що потребує уточнення. У зв'язку з цим однієї ст. 1277 ЦК України, яка визначає відумерлість спадщини, вже недостатньо. Зокрема у цій статті

використовується два взаємопов'язаних поняття «відумерле майно» та «відумерлість спадщини», однак як співвідносяться ці категорії у ЦК України не визначено. Тому така позиція законодавця потребує окремого уточнення. Визначення відумерлого майна та відумерлості спадщини, як самостійних категорій, зможе допомогти розмежувати (або об'єднати) поняття «відумерлого майна» та «безхазяйного майна»; встановити порядок переходу відумерлого майна до територіальної громади та вчинення дій щодо визнання майна відумерлим. Крім того, аналіз відумерлості спадщини є необхідним кроком для подальшого розвитку як доктринальних засад спадкового права, так і цивільного законодавства.

У юридичній науці існує дискусія щодо правової природи відумерлості спадщини. Так, О. В. Розгон зазначає, що за цивільним законодавством України визнання спадщини відумерлою та набуття прав на неї відповідною територіальною громадою є самостійною правовою підставою набуття права власності й територіальна громада, набуваючи прав на відумерлу спадщину, не є спадкоємцем ні за заповітом, ні за законом, оскільки територіальна громада не згадується в жодній черзі спадкоємців за законом. Набуття права власності на відумерлу спадщину є обов'язком відповідної територіальної громади. Відносини правонаступництва на «відумерлу спадщину» за чинним ЦК України не визнаються спадкуванням [15, с. 54, 55]. По іншому правову природу відумерлості спадщини розглядає О. Є. Кухарев. Він вважає, що історично під терміном «відумерлість» розуміється вид безхазяйного майна, що переходить до держави за правом окупації на підставі принципу суверенітету (кінцевим титульним володільцем майна стає той, на чій території воно знаходиться) [16, с. 119]. Щодо цієї дискусії то варто звернути увагу на таке. Об'єктом правовідносин відумерлості спадщини, як і об'єктом спадкових правовідносин є спадщина. Щодо об'єкта відумерлості спадщини – то це склад спадщини, а саме: майно, майнові права й обов'язки, що мали місце на момент смерті спадкодавця. Тобто ці категорії співвідносяться як загальне та спеціальне. Єдність об'єкта спадкових відносин та правовідносин відумерлості спадщини свідчить про те, що відумерлість спадщини є різновидом спадкування. Такий висновок базується і на тому, що законодавець визначив місце відумерлої спадщини у розділі спадкового права, присвяченого здійсненню спадкових прав. Крім того, відумерлість спадщини – це процес переходу майна до територіальної громади. Окремо підкреслимо, що відумерлість спадщини за юридичним складом є спадковим правовідношенням, але за наслідками є підставою для виникнення права комунальної власності. Тому вважаємо, що природа відумерлості спадщини має комплексний характер.

Окремою проблематикою відумерлості спадщини є її суб'єктний склад. Згідно зі ст. 1277 ЦК України правонаступником відумерлої спадщини є виключно територіальна громада. У зв'язку з тим, що орган місцевого самоврядування згідно з чинним законодавством позбавлений права відмовитись від прийняття відумерлої спадщини, він вважається правонаступником всіх прав та обов'язків спадкодавця з дня набрання законної сили рішення про визнання спадщини відумерлою, і неотримання відповідачем свідоцтва про право на відумерле майно так само, як і ухиляння від отримання необхідних документів не може бути підставою для відмови у задоволенні вимог кредиторів. У цьому полягає специфіка цивільних правовідносин відумерлості спадщини. Вони не містять вольовий елемент на отримання відумерлої спадщини.

Наведений підхід незавжди відповідає сучасним економічним інтересам, зокрема інтересам засновників юридичних осіб, якщо у статутному капіталі юридичної особи з'являється володільець в особі територіальної громади. Варто звернути увагу, що З. В. Ромовська, вводячи в науковий обіг термін «відумерлість», зверталась до

історичних правових джерел. Однак вона не врахувала, що історично допускалось декілька правонаступників щодо відумерлого майна. Так, Звід Законів Російської імперії 1832 року передбачав за яких обставин виморочне не зверталось до державної казни: виморочне майно, що залишилося після членів Університетів і чиновників відомства, зверталось на користь тих навчальних закладів, при яких померлі перебували (ст. 1168); чинів та художників відомства Імператорської Академії Мистецтв, зверталось на користь Академії (ст. 1169); службовців благодійних установ, надходило у власність цих установ, якщо в їх статутах про це було вказано (ст. 1169¹) [17, с. 137]. Також визначалася можливість переходу майна чернця після його смерті у власність монастиря. Виходячи з наведеного можна визначити, що одним із сучасних та перспективних напрямів дослідження спадкового права є напрям із розширення кола правонаступників на відумерлу спадщину.

Варто звернути увагу ще на одну проблемну категорію Книги «Спадкове право» ЦК України. Це поняття закріплено у ст. 1224 ЦК України «Усунення від права на спадкування» [5]. Назва статті побудована зовсім по іншому, ніж це було передбачено у ЦК України (1963 р.). Зокрема за цим Кодексом ст. 528 мала назву «Усунення від спадщини» [18]. Якщо за ЦК УРСР 1963 р. особа усувалася від спадщини, то відповідно до положень чинного ЦК України особа усувається від права на спадкування. У зв'язку з цим виникає питання: в яких випадках особа позбавляється суб'єктивного права на спадкування? Відповідаючи на це питання варто вказати, що більшість держав світу усунення від права на спадкування визначає як інститут негідних спадкоємців. Не є винятком і Україна. І це важливо, оскільки статус спадкоємця у особи виникає в силу закону (ст. 1222 ЦК України), а при настанні певних юридичних фактів (ст. 1224 ЦК України) і лише за умови набуття цього статусу може ставитися питання про усунення від спадщини.

Звернемо увагу, що у Стародавньому Римі негідність спадкоємця становила одну з форм неправоздатності отримання спадщини. Але незважаючи на це, негідний спадкоємець мав пасивну заповідальну можливість, тобто міг спадкувати за заповітом та отримувати майно в разі заповідального відказу. Його спадковий статус був умовним [19, с. 220]. Виходячи з наведеного слід проаналізувати позицію українського законодавця щодо усунення від права на спадкування.

Усунення від права на спадкування можливе щодо особи, яка визнається спадкоємцем. Так, у п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 р. «Про судову практику у справах про спадкування» закріплено, що правило ч. 5 ст. 1224 ЦК України стосується саме всіх спадкоємців за законом, зокрема й тих, які відповідно до СК України не були зобов'язані утримувати спадкодавця. Вважаємо, що наявність цієї норми, яка надає можливість для усунення осіб від права на спадкування, є необхідною і правильною. Утім, як показує судова практика, дуже важко усунути особу від спадкування на підставі ст. 1224 ЦК України [20]. Так, щоб усунути особу від спадщини варто її визнати спочатку спадкоємцем, зокрема спадкоємцем з пасивним статусом, а вже після цього можна ставити питання щодо усунення її від спадщини. Тобто у такої особи виникають пасивні спадкові права, котрі внаслідок її протиправних дій не можуть бути реалізовані. Тому вважаємо, що не можливо особу усунути від права, а її можливо лише усунути від спадщини, оскільки право на спадкування у спадкоємців виникає внаслідок їх родинного зв'язку, тому науково обґрунтованим терміном, є усунення від спадщини. У зв'язку з цим вважаємо, що назва та зміст ст. 1224 ЦК України «Усунення від права на спадкування» потребують уточнення та повинні бути змінені на «Усунення від спадщини».

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі висновки.

1. Щодо співвідношення понять «виморочне майно» та «відумерлість спадщини» зазначимо, що термін «відумерлість спадщини» та «виморочне майно» дослідниками спадкового права застосовується як аналогічні. Однак виморочне майно більш пов'язано з терміном відумерле майно, оскільки відумерлість спадщини може розглядатися в широкому та вузькому значенні. В останньому випадку – це процес переходу відумерлого майна до територіальної громади.

2. Об'єктом правовідносин відумерлості спадщини, як і об'єктом спадкових правовідносин, є спадщина. Щодо об'єкта відумерлості спадщини – то це склад спадщини, а саме: майно, майнові права й обов'язки, що мали місце на момент смерті спадкодавця. Тобто ці категорії співвідносяться як загальне та спеціальне.

3. Єдність об'єкта спадкових відносин та правовідносин відумерлості спадщини свідчить про те, що відумерлість спадщини є різновидом спадкування. Такий висновок базується і на тому, що законодавець визначив місце відумерлої спадщини у розділі спадкового права, присвяченого здійсненню спадкових прав. Крім того, підтримано наукову позицію, що відумерлість спадщини – це процес переходу майна до територіальної громади. Також вказано, що відумерлість спадщини за юридичним складом є спадковим правовідношенням, але за наслідками є підставою для виникнення права комунальної власності. Тому зроблено висновок, що природа відумерлості спадщини має комплексний характер.

4. Спадкове право України продовжує свій розвиток, пов'язаний з виникненням нових фактичних суспільних відносин та необхідністю переосмислення доктринальних понять спадкового права. Вважаємо, що дослідникам спадкового права слід і в подальшому приділяти увагу розкриттю змісту та співвідношенню таких понять, як склад спадщини, відумерлість спадщини, усунення від права на спадкування. Цікавим також є визначення підстав, на підставі яких спадкоємців слід позбавляти права на спадщину, котра перебуває в іншій державі. Адже у ЦК України не встановлено спеціального правила щодо відумерлості спадщини, якщо місце відкриття спадщини знаходиться в іноземній державі. Це правило закріплюється лише у міжнародних договорах, що укладаються Україною з іншими державами. Наведені напрями наукових досліджень є перспективними та необхідними для подальшого розвитку сучасного спадкового законодавства.

Список використаної літератури

1. Ромовська З.В. Цивільний та Сімейний кодекси України – честь Львівської правничої школи. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2004. Вип. 39. С. 9-27; Romovska Z.V. Tsyvilnyi ta Simeinyi kodeksy Ukrainy – chest Lvivskoi pravnychoi shkoly. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna.* 2004. Vyr. 39. S. 9-27.

2. Актуальні проблеми спадкового права: навч. посіб. / за заг. ред. проф. Ю. О. Заїки, ст. наук. спів. О. О. Лов'яка. Київ: КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.; Aktualni problemy spadkovoho prava: navch. posib. / za zah. red. prof. Yu. O. Zaiky, st. nauk. spiv. O. O. Loviaka. Kyiv: KNT, TsUL, 2014. 336 s.

3. Печений О.П. Деякі проблеми методології спадкування. *Вісник Академії правових наук України.* 2009. № 2. С. 77-83; Pechenyi O.P. Deiaki problemy metodolohii spadkuvannia. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy.* 2009. № 2. S. 77-83.

4. Печений О.П. Про деякі теоретичні проблеми спадкового права. *Право України.* 2010. № 12. С. 40-48; Pechenyi O.P. Pro deiaki teoretychni problemy spadkovoho prava. *Pravo Ukrainy.* 2010. № 12. S. 40-48.

5. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>; Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Гелич А.О. Узагальнені критерії встановлення складу спадщини. *Юридичний вісник*. 2012. № 2 (23). С. 86-89; Helych A.O. Uzahalneni kryterii vstanovlennia skladu spadshchyny. *Yurydychnyi visnyk*. 2012. № 2 (23). S. 86-89.
7. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алєрта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.; Romovska Z.V. Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo: pidruchnyk. Kyiv: Alerta; KNT; TsUL, 2009. 264 s.
8. Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права України (матеріали до семінару). Харків: Ксілон, 2009. 340 с.; Zhylinkova I.V. Aktualni pytannia spadkovoho prava Ukrainy (materialy do seminaru). Kharkiv: Ksilon, 2009. 340 s.
9. Ходико Ю.Є. Правова природа об'єкта спадкового правовідношення. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 59-64; Khodyko Yu.Ie. Pravova pryroda obiekta spadkovoho pravovidnoshennia. *Pravo i suspilstvo*. 2016. № 5. S. 59-64.
10. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_535; Protokol № 1 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_535
11. Карнаух Б.П. Поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7797/1/Karnauh_237-240.pdf; ; Karnauh B.P. Poniattia maina u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7797/1/Karnauh_237-240.pdf
12. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право. Академічний курс: підручник. Вид. 2-ге, допов. Київ, 2013: Дакор, 304 с. ; Romovska Z.V. Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo. Akademichnyi kurs: pidruchnyk. Vyd. 2-he, dopov. Kyiv, 2013: Dakor, 304 s.
13. Рябоконт Є.О. Відумерлість спадщини *Нотаріат України*. 2014. № 3 (3). С. 22-38; Riabokon Ye.O. Vidumerlist spadshchyny Notariat Ukrainy. 2014. № 3 (3). S. 22-38.
14. Аврамова О.Є. Відумерлість майна: аналіз правового статусу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 190-195 ; Avramova O. Ye. Vidumerlist maina: analiz pravovoho statusu. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2016. № 3. S. 190-195.
15. Розгон О.В. Визнання спадщини відумерлою як самостійна правова підстава набуття права власності територіальною громадою // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (22 травн. 2010 р.). Харків: Нац. ун-т внутр. справ / Харківський національний університет внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут права, економіки та соціології, 2010. С. 53-55; Rozghon O.V. Vyznannia spadshchyny vidumerloiu yak samostiina pravova pidstava nabuttia prava vlasnosti terytorialnoiu hromadoiu // Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. pamiati prof. O. A. Pushkina (22 travn. 2010 r.). Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprav / Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Navchalno-naukovyi instytut prava, ekonomiky ta sotsiologii, 2010. S. 53-55.
16. Кухарєв О.Є. Визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013 № 4(13). С. 119-1284 ; Kukhariev O.Ie. Vyznannia spadshchyny vidumerloiu: okremi pytannia pravozastosuvannia. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*. 2013 № 4(13). S. 119-128.

17. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т 2 / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1240 с.; Kodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva na ukrainskykh zemliakh: T 2 / uklad.: Yu. V. Bilousov, I. R. Kalaur, S. D. Hrynko ta in. / za red. R. O. Stefanchuka ta M. O. Stefanchuka. Kyiv: Pravova yednist, 2009. 1240 s.

18. Цивільний кодекс УРСР 1963 р.: закон УРСР від 18.06.1963 р. / Відомості Верховного Совета УРСР. 1963. № 30. Ст. 463. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page> ; syvilnyi kodeks URSR 1963 r.: zakon URSR vid 18.06.1963 r. / Vidomosti Verkhovnoho Soveta URSR. 1963. № 30. St. 463. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page>

19. Абрамов М.В. Щодо підстав усунення від права на спадкування у Римському праві. *Часопис цивілістики*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8262/Chasopys%20219-222.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y> ; Abramov M.V. Shchodo pidstav usunennia vid prava na spadkuvannia u Rymskomu pravi. Chasopys tsyvilistyky. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8262/Chasopys%20219-222.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

20. Про судову практику справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08?nreg=v0007700-08&find=1&text=%E2%B3E4F3EC&x=11&y=13> ; Pro sudovu praktyku spravakh pro spadkuvannia: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.05.2008 № 7 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08?nreg=v0007700-08&find=1&text=%E2%B3E4F3EC&x=11&y=13>

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

V. I. Teremetskyi

MODERN PROBLEMS OF THE SUCCESSION LAW OF UKRAINE

The basic concepts of the succession law, which are enshrined in the Civil Code of Ukraine, have been analyzed. The author has criticized some scientific positions of the institution of the succession law. The peculiarities of interpretation of such categories as the composition of the succession, the escheat, and the elimination from the right to the succession, have been considered. It has been determined that the composition of the succession includes: property, property rights and obligations of the testator belonging to the testator at the time of the discovery of the succession and were not terminated as a result of his death. The necessity of extending the range of successors to escheated property has been substantiated. The author has suggested the expediency of returning to the conceptual understanding of the removal from the succession, rather than the removal from the right to the succession.

Key words: *succession law, Civil Code of Ukraine, composition of succession, abatement of a succession, escheat of succession, escheated property.*

УДК 347.73:336.22

А. В. Логвин

ЗАРЕЄСТРОВАНА ПОДАТКОВА НАКЛАДНА – ПІДСТАВА ТА БЕЗЗАПЕРЕЧНЕ ПРАВО ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОГО КРЕДИТУ

В статті проаналізовано правове регулювання механізму формування податкового кредиту з урахуванням запровадження системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, та обов'язкової реєстрації податкових накладних (чи можна вважати факт реєстрації податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН, Реєстр) беззаперечним (безумовним та неоспорюваним) правом на податковий кредит), та зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: *Податковий кодекс України, податок на додану вартість (ПДВ), система електронного адміністрування ПДВ, система моніторингу критеріїв оцінки ступеня ризиків, податковий кредит; податкова накладна.*

Постановка проблеми. Головна юридична проблематика податкової сфери полягає переважно у визначенні та ефективному забезпеченні меж свободи й необхідності у поведінці суб'єктів податкових правовідносин через відповідні правові, законодавчі норми, у захисті права власності окремих платників та інтересів суспільства, які реалізуються у фінансово-податковій діяльності держави.

Податковий кредит з податку на додану вартість – це сума, на яку платник податку на додану вартість має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду. Оскільки, податковий кредит в майбутньому може бути або відшкодований, або зменшить податкові зобов'язання до сплати, майнова вигода від отримання права на податковий кредит (тим більше по реально сплаченому податку на додану вартість (ПДВ) у ціні товару/послуги), очевидна. У зв'язку з чим постає необхідність наукових досліджень з питання правового регулювання механізму формування податкового кредиту (в тому числі, з урахуванням запровадження обов'язкової реєстрації податкових накладних).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час дослідження з даного питання не проводились.

Постановка завдання. Нормативно-правове регулювання адміністрування податку на додану вартість в Україні перебуває у русі з урахуванням проведення постійних реформ. Так, з 01.07.2017 року в Україні для платників податку на додану вартість запроваджено систему моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/ розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (СМ КОР, Система).

Запроваджена Система певним чином впливає на порядок формування податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість, в тому числі, з урахуванням внесення змін до правових норм щодо нарахування сум податку, що відносяться до складу податкового кредиту за рахунок зареєстрованих податкових накладних.

Метою даної статті є здійснення аналізу правового регулювання механізму формування податкового кредиту з урахуванням запровадження СМ КОР, та обов'язкової реєстрації податкових накладних (чи можна вважати факт реєстрації

податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН, Реєстр) беззаперечним (безумовним та неоспорюваним) правом на податковий кредит), та зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу. Податковий кодекс України (Податковий кодекс, Кодекс) [1] визначає основні засади адміністрування податку на додану вартість та його елементи (платники податку (реєстрація та її анулювання), об'єкт та база оподаткування, ставки податку, порядок обчислення, податковий період, строк та порядок його сплати, строк та порядок подання звітності).

Законом України № 1797-VIII від 21.12.2016 р. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні (Закон № 1797-VIII) [2] внесені зміни до ст. 201 Податкового кодексу, яку доповнено п. 201.16, відповідно до якого, реєстрація податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних може бути зупинена у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, у разі відповідності такої податкової накладної/розрахунку коригування сукупності критеріїв оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН, встановлених відповідно до п. 74.2 ст. 74 цього Кодексу.

Ця процедура, як заявляється представниками влади, є важливою складовою автоматичного відшкодування ПДВ, запровадженого з початку 2017 р. Згідно з новими положеннями податкового законодавства “ризикові” операції мають виявлятися та призупинятися саме на етапі реєстрації податкових накладних, тоді як реальні операції мають проходити реєстрацію без яких-небудь ускладнень.

Але в даному випадку ми не будемо зупинятись на тому як працює Система та які встановлено критерії (мова про це йшла у наших попередніх публікаціях). Ми розглянемо чи можна вважати факт реєстрації податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних беззаперечним (неоспорюваним) правом на податковий кредит.

Відповідно до п. 201.10 ст. 210 Податкового кодексу [1] (в редакції з 01.01.2017 р.), при здійсненні операцій з постачання товарів/послуг платник податку - продавець товарів/послуг зобов'язаний в установлені терміни скласти податкову накладну, зареєструвати її в Єдиному реєстрі податкових накладних та надати покупцю за його вимогою.

Податкова накладна, складена та зареєстрована в Єдиному реєстрі податкових накладних платником податку, який здійснює операції з постачання товарів/послуг, є для покупця таких товарів/послуг підставою для нарахування сум податку, що відносяться до податкового кредиту.

Податкова накладна та/або розрахунок коригування до неї, складені та зареєстровані після 1 липня 2017 р. в Єдиному реєстрі податкових накладних платником податку, який здійснює операції з постачання товарів/послуг, є для покупця таких товарів/послуг достатньою підставою для нарахування сум податку, що відносяться до податкового кредиту, та не потребує будь-якого іншого додаткового підтвердження.

На перший погляд вказані норми (аб. 2 та аб. 3 п. 201.10 ст. 201 Кодексу) ні чим принципово не відрізняються. Можна сказати, що як у першому, так і в другому випадку мова йде про право покупця на податковий кредит у разі, якщо податкова накладна складена та зареєстрована продавцем в ЄРПН. Тобто, в певному сенсі кореспондують із нормою аб. 19 п. 201.10 ст. 201 Податкового кодексу, яким передбачено, що відсутність факту реєстрації платником податку-продавцем товарів/послуг податкових накладних в ЄРПН не дає права покупцю на включення сум податку на додану вартість до податкового кредиту...

В той же час фраза “*є для покупця таких товарів/послуг достатньою підставою для нарахування сум податку, що відносяться до податкового кредиту, та не потребує будь-якого іншого додаткового підтвердження*” вбачається як спроба законодавця зробити податковий кредит покупця “беззаперечним” (безумовним), тобто таким, що в подальшому не може бути підданий сумніву за умови реєстрації податкової накладної в ЄРПН.

Можливо законодавець мав на увазі, що у разі, якщо податкова накладна зареєстрована в ЄРПН після 1 липня 2017 р. не може бути згодом визнана податковим органом недійсною (навіть якщо містить помилки), а кредит покупця – неправомірним, в ході здійснення податкового контролю (під час проведення перевірок).

За умовою п. 201.1 ст. 201 Податкового кодексу [1], у податковій накладній зазначаються в окремих рядках такі обов’язкові реквізити: порядковий номер податкової накладної; дата складання податкової накладної; повна або скорочена назва, зазначена у статутних документах юридичної особи або прізвище, ім’я та по батькові фізичної особи, зареєстрованої як платник податку на додану вартість, - продавця товарів/послуг; податковий номер платника податку (продавця та покупця); повна або скорочена назва, зазначена у статутних документах юридичної особи або прізвище, ім’я та по батькові фізичної особи, зареєстрованої як платник податку на додану вартість, - покупця (отримувача) товарів/послуг; опис (номенклатура) товарів/послуг та їх кількість, обсяг; ціна постачання без урахування податку; ставка податку та відповідна сума податку в цифровому значенні; загальна сума коштів, що підлягають сплаті з урахуванням податку; код товару згідно з УКТ ЗЕД, для послуг - код послуги згідно з Державним класифікатором продукції та послуг (ДКПП) (може зазначатись неповністю, але не менше ніж чотири перших цифри відповідного коду).

Разом з цим слід зазначити, що Форма податкової накладної та Порядок заповнення податкової накладної затверджені наказом Міністерства фінансів України (МФУ) № 1307 від 31.12.2015 р. [3].

Разом з цим, згідно з аб. 10 п. 201.10 ст. 201 Кодексу [1], якщо надіслані податкові накладні/розрахунки коригування сформовано з порушенням вимог, передбачених пунктом 201.1 цієї статті та/або пунктом 192.1 статті 192 цього Кодексу, а також у разі зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування відповідно до пункту 201.16 цієї статті, протягом операційного дня продавцю/покупцю надсилається квитанція в електронному вигляді у текстовому форматі про неприйняття їх в електронному вигляді або зупинення їх реєстрації із зазначенням причин.

Крім того, відповідно до аб. 11 п. 201.10 ст. 201 Податкового кодексу [1], помилки в реквізитах, визначених пунктом 201.1 цієї статті (крім коду товару згідно з УКТ ЗЕД), які не заважають ідентифікувати здійснену операцію, її зміст (товар/послугу, що постачаються), період, сторони та суму податкових зобов’язань, не можуть бути причиною неприйняття податкових накладних у електронному вигляді.

З чого можна зробити висновок, що помилки не допускаються у таких реквізитах як: сторони (продавець/покупець); період (дата складання); опис (номенклатура) товарів/ послуг (тобто що саме постачається); ціна постачання, ставка податку та відповідна сума податку; код товару/послуги згідно з УКТ ЗЕД або ДКПП (помилки не допускаються в жодному разі).

Тобто, під час реєстрації податкової накладної система перевіряє відповідність (здійснює співставлення) реквізитів, таких як: дата складання податкової накладної; повна або скорочена назва юридичної особи або прізвище, ім’я та по батькові фізичної особи, зареєстрованої як платник податку на додану вартість, - продавця товарів/послуг; податковий номер платника податку (продавця та покупця); повна або

скорочена назва юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, зареєстрованої як платник податку на додану вартість, - покупця (отримувача) товарів/послуг; ціна постачання без урахування податку; ставка податку та відповідна сума податку в цифровому значенні; загальна сума коштів, що підлягають сплаті з урахуванням податку; наявність коду товару згідно з УКТ ЗЕД, для послуг - коду послуги згідно з ДКПП.

При чому, фактичне встановлення помилок у даних реквізитах можливе виключно в ході проведення перевірки та встановлення суті господарської операції із вивченням первинних документів сторін, зокрема щодо того, чи правильно визначений код товарів згідно з УКТ ЗЕД та/або код послуг згідно з ДКПП з урахуванням положень договору та інших первинних документів, дата складання податкової накладної в залежності від першої події – оплата за товар або відвантаження товарів (постачання робіт/послуг).

Таким чином, скоріш за все під час прийняття податкової накладної в електронному вигляді може йтись про виявлення грубих, технічних помилок (не заповнення певних реквізитів; помилки в податковому номері продавця/покупця; дата складання податкової накладної, яка ще не настала, та інші).

У зв'язку з чим можна сказати, що податкова накладна (фактична відповідність реквізитів) та, як наслідок, податковий кредит покупця, повинні бути підтвержені додатковими документами, складеними у зв'язку з здійсненням конкретної господарської операції. Тому, в такому випадку факт реєстрації податкової накладної в ЄРПН після 1 липня 2017 р. не знімає ризиків невизнання податкового кредиту покупця у разі, якщо виявлено помилки в податковій накладній, невідповідність вказаних реквізитів фактичним обставинам справи (проведеної господарської операції).

Однак, як свідчить аналіз норм Податкового кодексу [1] фактично контроль за правильністю заповнення (відсутністю помилок) реквізитів податкової накладної та ризик наявності таких помилок покладається на платника податків – покупця. Оскільки саме він зацікавлений у правильності оформлення податкової накладної та можливості віднесення сум податку за такою накладною до складу податкового кредиту.

Так, відповідно до аб. 21 п. 201.10 ст. 201 Кодексу [1], у разі допущення продавцем товарів/послуг помилок при зазначенні обов'язкових реквізитів податкової накладної, передбачених пунктом 201.1 статті 201 цього Кодексу, та/або порушення продавцем/ покупцем граничних термінів реєстрації в ЄРПН ... податкової накладної та/або розрахунку коригування покупець/продавець таких товарів/послуг має право додати до податкової декларації за звітний податковий період заяву із скаргою на такого продавця/покупця. Таке право зберігається за ним протягом 365 календарних днів, що настають за граничним терміном подання податкової декларації за звітний (податковий) період, у якому не надано податкову накладну або допущено помилки при зазначенні обов'язкових реквізитів податкової накладної та/або порушено граничні терміни реєстрації в ЄРПН. До заяви додаються копії товарних чеків або інших розрахункових документів, що засвідчують факт сплати податку у зв'язку з придбанням таких товарів/послуг, або копії первинних документів, складених відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", що підтверджують факт отримання таких товарів/послуг.

Протягом 90 календарних днів з дня надходження такої заяви із скаргою з урахуванням вимог, встановлених підпунктом 78.1.9 пункту 78.1 статті 78 цього Кодексу, контролюючий орган зобов'язаний провести документальну перевірку зазначеного продавця для з'ясування достовірності та повноти нарахування ним зобов'язань з податку за такою операцією

Однак, зазначене не виключає можливості звернення покупця до продавця та складання останнім розрахунку коригування, яким будуть виправлені допущені помилки при складанні податкової накладної. В такому разі звернення до контролюючого органу із скаргою на постачальника не є необхідним.

Таким чином, контролювати правильність заповнення податкової накладної (навіть за умови її реєстрації в ЄРПН) має саме покупець. У разі виявлення помилок, покупець може звернутись до покупця щодо виправлення помилок у складеній та зареєстрованій накладній та отримати розрахунок коригування, або (у разі відсутності порозуміння з постачальником) має подати заяву на продавця, що стане підставою перевірки продавця. Разом з цим, вказане не дає підстави для формування податкового кредиту.

Наслідком цього буде прийняття контролюючим органом податкового повідомлення-рішення та зобов'язання продавця виправити помилки (п. 120¹.3 ст. 120¹ Кодексу [1]). Однак, продавець може так і не зробити цього, що також передбачено п. 120¹.3 ст. 120¹ Кодексу [1] (можливість застосування штрафу у розмірі 100 % суми податку на додану вартість за такою податковою накладною у разі невиправлення помилок після спливу 181 календарного дня після отримання податкового повідомлення-рішення).

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що по-перше: якщо податкова накладна прийнята та зареєстрована в ЄРПН, вона є підставою для віднесення сум податку до складу податкового кредиту. Однак, в подальшому таке право може бути заперечено контролюючим органом (під час проведення планових або позапланових перевірок) у разі встановлення розбіжностей між даними податкової накладної та документами, складеними у зв'язку з здійсненням конкретної господарської операції. По-друге, покупець, у разі виявлення помилок у реквізитах податкової накладної має право подати скаргу на продавця (у тому разі якщо останній відмовляється виправити допущені помилки) з наданням всіх необхідних первинних документів (без права на податковий кредит).

Разом з цим, як зазначалось з 01.07.2017 р. запроваджена система моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН [1] [4]. Вказана процедура передбачає можливість зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН. ДФС України намагається на стадії реєстрації податкових накладних виявляти та зупиняти "ризикові" операції. Фактично у разі зупинки реєстрації податкової накладної ДФС проводить перевірки окремих господарських операцій. При цьому у разі зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування, за наслідками розгляду наданих платником пояснень та/або копії документів, контролюючим органом може бути прийнято рішення про реєстрацію або відмову у реєстрації такої податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН [5] [6].

З чого можна зробити висновок, якщо контролюючим органом за наслідками розгляду наданих платником пояснень та/або документів під час зупинення реєстрації податкової накладної, прийнято рішення про реєстрацію такої податкової накладної, то в даному випадку в подальшому право платника на податковий кредит за такою податковою накладною не може бути піддано сумніву та буде безумовним. Можливо саме це мав на увазі законодавець.

Разом з цим, не слід виключати можливість, що реальність господарської операції, за якою складено та зареєстровано податкову накладну (навіть за умови прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної після її зупинення, за наслідком розгляду

пояснень та документів платника), в подальшому може бути піддана сумніву. Це може статись у разі отримання інформації про наявність вироку суду у відношенні контрагента-постачальника, якого визнано винним за вчинення злочину, передбаченого ст. 205 Кримінального кодексу України (Фіктивне підприємництво) [7] або закриття такого кримінального провадження за не реабілітуючими підставами.

Висновки.

1. Якщо податкова накладна прийнята та зареєстрована в ЄРПН, вона є підставою для віднесення сум податку до складу податкового кредиту. Однак, в подальшому таке право може бути заперечено контролюючим органом (під час проведення планових або позапланових перевірок) у разі встановлення розбіжностей між даними податкової накладної та документами, складеними у зв'язку з здійсненням конкретної господарської операції.

2. Покупець, у разі виявлення помилок у реквізитах податкової накладної має право подати скаргу на продавця (у тому разі якщо останній відмовляється виправити допущені помилки) з наданням всіх необхідних первинних документів (без права на податковий кредит).

3. Право платника на податковий кредит за податковою накладною не може бути піддано сумніву та буде безумовним якщо рішення про реєстрацію такої податкової накладної прийнято контролюючим органом за наслідками розгляду наданих платником пояснень та/або документів під час зупинення реєстрації податкової накладної.

Разом з цим, це не виключає можливості виникнення в подальшому спорів між платником податку та контролюючим органом (під час проведення планових та позапланових перевірок за умови наявності певних обставин), у зв'язку з чим платник податків змушений буде звертатись до суду для захисту своїх прав, тому остаточний висновок з цього питання буде зроблений судовими органами скоріш за все на користь платника податків.

4. Особливістю існування нормативно-правового забезпечення адміністрування податку на додану вартість в Україні були і досі є правові колізії окремих положень законодавчих документів, що призводять до суперечок між контролюючими органами та платниками податків.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України, № 2755-VI 02.12.2010 р. / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”, – Режим доступу: www.ligazakon.ua; Podatkoviyi kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy, № 2755-VI 02.12.2010 r. / Informatsiino-analitychnyi dovidnyk, internet resurs “Liha-Zakon”, – Rezhym dostupu: www.ligazakon.ua.

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні [Електронний ресурс] : Закон України, № 1797-VIII 21.12.2016 р. / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”, – Режим доступу: www.ligazakon.ua; Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo pokrashchennia investytsiinoho klimatu v Ukraini [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy, № 1797-VIII 21.12.2016 r. / Informatsiino-analitychnyi dovidnyk, internet resurs “Liha-Zakon”, – Rezhym dostupu: www.ligazakon.ua.

3. Про затвердження форми податкової накладної та Порядку заповнення податкової накладної [Електронний ресурс] : Наказ МФУ, № 1307 31.12.2015 р. / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”, – Режим доступу: www.ligazakon.ua; Pro zatverdzhennia formy podatkovoi nakladnoi ta Poriadku zapovnennia podatkovoi nakladnoi [Elektronnyi resurs] : Nakaz MFU, № 1307 31.12.2015 r. /

Informatsiino-analitychnyi dovidnyk, internet resurs “Liha-Zakon”, – Rezhym dostupu: www.ligazakon.ua.

4. Про затвердження Критеріїв оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних та Вичерпний перелік документів, достатніх для прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних [Електронний ресурс] : Наказ МФУ, № 567 13.06.2017 р. / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”, – Режим доступу: www.ligazakon.ua; Pro zatverdzhennia Kryteriiv otsinky stupenia ryzykiv, dostatnikh dlia zupynennia reiestratsii podatkovoi nakladnoi/rozrakhunku koryhuvannia v Yedynomu reiestri podatkovykh nakladnykh ta Vycherpnyi perelik dokumentiv, dostatnikh dlia pryiniattia rishennia pro reiestratsiiu podatkovoi nakladnoi/rozrakhunku koryhuvannia v Yedynomu reiestri podatkovykh nakladnykh [Elektronnyi resurs] : Nakaz MFU, № 567 13.06.2017 r. / Informatsiino-analitychnyi dovidnyk, internet resurs “Liha-Zakon”, – Rezhym dostupu: www.ligazakon.ua.

5. Про затвердження Порядку роботи комісії Державної фіскальної служби України, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації [Електронний ресурс] : Наказ МФУ, № 566 13.06.2017 р. / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”, – Режим доступу: www.ligazakon.ua; Pro zatverdzhennia Poriadku roboty komisii Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, yaka pryimaie rishennia pro reiestratsiiu podatkovoi nakladnoi/rozrakhunku koryhuvannia v Yedynomu reiestri podatkovykh nakladnykh abo vidmovu v takii reiestratsii [Elektronnyi resurs] : Nakaz MFU, № 566 13.06.2017 r. / Informatsiino-analitychnyi dovidnyk, internet resurs “Liha-Zakon”, – Rezhym dostupu: www.ligazakon.ua.

6. Про встановлення підстав для прийняття рішення комісією Державної фіскальної служби про реєстрацію податкової накладної/ розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або про відмову в такій реєстрації [Електронний ресурс] : Постанова КМУ, № 190 29.03.2017 р. / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”, – Режим доступу: www.ligazakon.ua; Pro vstanovlennia pidstav dlia pryiniattia rishennia komisiieiu Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby pro reiestratsiiu podatkovoi nakladnoi/ rozrakhunku koryhuvannia v Yedynomu reiestri podatkovykh nakladnykh abo pro vidmovu v takii reiestratsii [Elektronnyi resurs] : Postanova KМУ, № 190 29.03.2017 r. / Informatsiino-analitychnyi dovidnyk, internet resurs “Liha-Zakon”, – Rezhym dostupu: www.ligazakon.ua.

7. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України, № 2341-III 05.04.2001 р. / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”, – Режим доступу: www.ligazakon.ua; Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy, № 2341-III 05.04.2001 r. / Informatsiino-analitychnyi dovidnyk, internet resurs “Liha-Zakon”, – Rezhym dostupu: www.ligazakon.ua.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2017 р.

A. Lohvyn

REGISTERED TAX INVOICE AS A GROUND AND ABSOLUTE RIGHT TO FORM TAX CREDIT

Major legal problems of tax sphere lie primarily in defining and effective providing for limits of freedom and necessity in the behavior of entities of tax legal relationships through relevant legal, legislative regulations, in protection of the right for property of individual taxpayers and interests of the society, which are implemented in financial and tax activity of the State. Tax credit of value added tax has the right to decrease tax liability for the

accounting (tax) period. Since tax credit either may be reimbursed in future, or may decrease tax liabilities regarding payments, property benefit from obtaining the right for tax credit is obvious (in greater degree, for actually paid value added tax in a price for goods/ services). In this respect, this causes the necessity to carry out scientific research into the issue of legal regulation of the mechanism of regulation of tax credit (including consideration of obligatory registration of tax invoices). The article presents the analysis of legal regulation of the mechanism of formation of tax credit, with regard to implementation of the system of electronic administration of value added tax and the system of monitoring of compliance of tax invoices/adjustment calculations with the criteria of assessment of a risk degree and obligatory registration of tax invoices.

Key words: Tax Code of Ukraine, value added tax (VAT), e-administration of VAT, system of monitoring the criteria of risk level assessment, tax credit, tax invoice.

УДК 342.4(045)

В. В. Шамрай

МІЖДЕРЖАВНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З РОЗВИТКОМ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення поняття «конституційно-правова реформа» у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Автор аналізує юридичний зміст вказаної категорії, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення галузі конституційного права та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як найважливішому напрямку діяльності публічної влади у контексті сприйняття національною правовою системою України європейських правових стандартів.

Ключові слова: конституційне право, конституційно-правова реформа, конституційна модернізація, суспільство, національна правова система.

Постановка проблеми. Основною процедурною формою взаємодії міжнародного та конституційного правопорядків є імплементація міжнародних договорів до національної правової системи. Більше того, у цьому контексті слід відзначити, що сучасна правова доктрина визначає міжнародні договори не тільки як джерела міжнародного права, а й як джерела національного права, в тому числі й конституційного права. При цьому кількість міжнародних договорів, які укладаються сьогодні в світі, постійно зростає. Договірні відносини набувають універсального характеру, що вимагає від сучасних держав на конституційному рівні визначати статус міжнародних договірних норм в національній правовій системі, в тому числі й у сфері конституційно-правових відносин, а також визначати засади співвідношення міжнародних договорів і національних нормативно-правових актів як джерел права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що різноманітні аспекти здійснення конституційної реформи в Україні розглядалися у працях багатьох вчених, серед яких слід окремо назвати таких, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов,

В. І. Борденюк, Ю. О. Волошин, П. Ф. Гураль, О. В. Зайчук, Б. В. Калиновський, А. М. Колодій, О. Л. Копиленко, М. І. Корнієнко, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, П. М. Любченко, М. П. Орзіх, М. В. Пітцик, В. Ф. Погорілко, Х. В. Приходько, М. О. Пухтинський, А. Ф. Ткачук, Ю. М. Годика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній глибокий та різнобічний теоретико-методологічний аналіз категорії «конституційна реформа» у сучасних європейських конституційно-правових системах, включаючи практику їх реалізації та впровадження.

Викладення основного матеріалу. Конституційні реформи – явище досить поширене в сучасній політичній історії світу. Внесення змін до конституції є звичайною світовою практикою, яка пов'язана з потребою правового забезпечення змін, що відбуваються в суспільному житті та відображають певний етап розвитку державної організації суспільства. В останнє століття, мабуть, не можна знайти держави, яка б не змінювала свою конституцію. Так, в літературі звертається увага, що «сьома за рахунком конституція Бразилії, прийнята у 1988 р., вже зазнала 64 зміни; конституція Венесуели, що набула чинності 30 грудня 1999 р., стала 26-ю конституцією країни; Конституція Грузії 1995 р. змінювалася вже 19 разів. До конституції ФРН, що набула чинності 24 травня 1949 р., було внесено більш ніж 50 змін. Серед них зміни, що стосувалися вступу до НАТО (1956 р.), стану оборони (1968 р.), наслідків об'єднання Німеччини (1994 р.). Конституція Франції від 1958 р. діє зі змінами та доповненнями від 1962, 1992, 1993, 1996, 2000, 2008 років. До неї, в період з 1791-го до 1946 р., у Франції було прийнято 13 конституцій. Конституція Мексики, що набула чинності 1 травня 1917 р., є єдиною у своєму роді, оскільки відповідно до її ж положень вона є «вічною» конституцією, прийнятою «на всі часи» та не може бути скасована «навіть у результаті революцій». При цьому за час існування цієї конституції до неї було внесено... понад 400 змін і доповнень» [1, с. 40].

Аналіз змісту конституційних змін останніх років в зарубіжних країнах дозволяє виділити деякі напрямки вказаних змін. По-перше, в конституціях зарубіжних країн знаходять подальший розвиток окремі принципи. Так, розширюється правове регулювання принципу рівності жінок і чоловіків: якщо на початковому етапі конституційні тексти містили лише норми про рівність політичних прав, рівний доступ жінок і чоловіків до отримання виборних мандатів і виборних посад, то згодом зміст вказаного принципу було істотно розширено і посилено. Так, Конституційний закон Французької Республіки від 23 липня 2008 закріпив в ст. 1 Конституції принцип рівності не тільки прав жінок і чоловіків, а й їх обов'язків. Нова Конституція Марокко 2011 року передбачила положення про те, чоловіки і жінки наділені не тільки рівними політичними, але і цивільними, економічними, соціальними, культурними, екологічними правами. Подальший розвиток отримує конституціоналізація правового статусу парламентської опозиції: якщо раніше окремі зарубіжні конституції (Португалії і ін.) фіксували право на створення опозиції, сучасні конституції XXI ст. (Бутан, Марокко, Непал), сприйнявши зазначене положення, розвивають його, конкретизуючи права опозиції [2, с. 55-56].

Поряд з демократизацією політичної системи удосконалення конституцій пов'язано з відповідями і на соціальні питання. У конституціях, прийнятих в останні десятиліття, знайшли відображення нові виклики соціально-економічного характеру. Так, в деяких з них йдеться, хоча і не дуже чітко, про соціально орієнтовану економіку (наприклад, Конституція Польщі 1997 г.). У конституціях Португалії (1976 г.), Іспанії (1978 г.) сказано про державне планування економічного розвитку. В Конституції Єгипту 1971 г. (в ред. 2007 року) є положення про соціальне партнерство. У деяких

конституціях встановлено, що окремі об'єкти економіки знаходяться у виключній державній власності [3, с. 34-35].

Розвиток науково-технічного процесу зумовлює виникнення також і нових суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Показовим у цьому плані є приклад Конституції Швейцарії 1999 року, частиною 2 статті 119 якої заборонено будь-яку форму клонування і будь-яке втручання у спадковий матеріал людських гамет і ембріонів; перенесення в людський зародковий матеріал генотипу, що не належить людині; дарування ембріонів; всі види сурогатного материнства [2, с. 58].

Зазнають певних змін і традиційні об'єкти конституційного регулювання. Так, право власності стало регулюватися з середини ХХ в. з урахуванням соціальної функції, яка означає, що власність повинна використовуватися власником не тільки в його інтересах, а й в інтересах суспільства. Виникли нові підходи до регулювання організації і діяльності держави – використання нетипових форм правління, поява тенденції регіоналізації держав, закріплення в конституціях основних принципів державної політики, які все частіше відображаються в використанні таких конституційних характеристик держави, як правове, світське, соціальне, демократичне.

Деякі конституції зарубіжних країн закріплюють ряд нових обов'язків особистості. Наприклад, Конституція Бутану 2008 року передбачає, що «особа в міру своїх сил має допомагати жертвам нещасних випадків і природних катастроф», «кожна особа має ... виступати проти корупції» [2, с. 59].

Завданням сучасного конституційного процесу в Україні є напрацювання пропозицій щодо здійснення децентралізації влади, конституційного вдосконалення прав і свобод людини, реформи судової системи, які забезпечать поступальний розвиток нашої держави до прогресу та її інтеграцію в перспективі до Європейського Союзу та європейських оборонних структур [4, с. 128].

З огляду на вітчизняну політику, спрямовану на інтеграцію до європейського простору, доцільним є врахування досвіду проведення конституційної реформи в Польщі.

16 грудня 1991 р. Польща та ЄЕС підписали «Європейську угоду про створення асоціації між РП, з одного боку, та європейськими спільнотами та державами – її членами, – з іншого». Європейська угода (про асоціацію) передбачала тісну співпрацю між ЄЕС та Польською державою за кількома стратегічними напрямками: політика, економіка, культура та євроінтеграція. Поворотним моментом стало прийняття нової Конституції Польщі 2 квітня 1997 року [5, с. 14].

Конституція Республіки Польща завершила процес політичної інституціоналізації, закріпила основні досягнення Польщі на шляху до розбудови демократичної правової системи: принцип поділу влади, пропорційний їх розподіл, зв'язки між основними інституціями, які повинні працювати як механізм, що саморегулюється [6, с. 19].

Ухвалена Конституція стала результатом тривалих політичних дискусій та переговорів. Маючи за пріоритет потенційне членство Польщі в ЄС, проєктанти Конституції 1997 р. заклали в неї окреме підґрунтя для майбутнього делегування певних компетенцій до ЄС. Важливий пункт «Європа» вміщено у ст. 90 Конституції. Він мав за мету знайти рівновагу між збереженням засад національного суверенітету і передбаченою можливістю інтеграції в ЄС. У цій особливій ст. 90 Конституції стверджується, що: «Республіка Польща може, на підставі міжнародних угод, делегувати до міжнародної організації або міжнародної інституції компетенцію органів державної влади з деяких конкретних питань». Це положення створило достатню законну основу для приєднання Польщі до Європейського Союзу [5, с. 15].

Внаслідок національної конституційної реформи Конституція України поповнилась схожою за конструкцією правовою нормою, яка передбачає можливість визнання юрисдикції такої міжнародної установи як Міжнародний кримінальний суд, однак можливість делегування компетенції органів державної влади до міжнародних організацій, міжнародних інституцій національною конституційною реформою не передбачена. Перейняття досвіду Польщі в сфері конституційного реформування допоможе правовому закріпленню європейського вибору України на найвищому рівні.

«Лабораторією конституцій» завжди вважалась Франція і проведена в 2008 році конституційна реформа підтвердила це твердження, змінивши вигляд Конституції 1958 року. Майже половина тексту Конституції V Французької Республіки була доповнена або викладена в новій редакції. Липнева реформа 2008 року була проведена за трьома основними напрямками: 1) посилення ролі парламенту; 2) посилення контролю над виконавчою владою; 3) набуття громадянами нових прав. Реформа посилила роль Парламенту в державному механізмі, наділивши його новими правами, серед яких можна назвати: право приймати резолюції; дозволяти або продовжувати військові втручання за кордоном; обговорювати проекти по тексту, поправленому комісією, а не Урядом; наділила правами в галузі міжнародної та європейської політики. В Конституції збережені і розширені істотні елементи парламентського правління. Права Президента наразі дещо обмежені, наприклад, право помилування може бути реалізовано лише в індивідуальному порядку; обмежено право призначення Президентом Республіки ряду посадових осіб (наприклад, членів Конституційної Ради). Закріплена заборона для заняття посади Президента більше двох разів поспіль [7].

Конституційна реформа 2008 року відкрила можливість для громадян звертатись в зв'язку з подачею позову до французького суду з пріоритетним запитом на відповідність Конституції, тобто стверджувати, що діюче законодавче положення порушує права та свободи, гарантовані Конституцією. Таким чином, введення подібного контролю за законодавством дозволяє учасникам судового процесу отримувати додатковий захист своїх прав і свобод, оскільки оголошена неконституційною норма законодавства не може бути застосована, і в силу цього вона виключається з числа норм, що регулюють правопорядок [8, с. 4].

Дана практика конституційного реформування Франції була перейнята і українським законодавцем та знайшла свій розвиток в галузевому законодавстві, зокрема в Законі України «Про Конституційний Суд України» [9], яким запроваджуються можливість подання до Конституційного Суду України письмового клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі. Право на таке подання надається особі, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

В свою чергу, умови наступного конституційного контролю, ініційованого громадянами, у Франції і в Україні різняться. Для Франції не є необхідним елементом для такого звернення вирішення спору по суті національними судами, оскільки питання про відповідність закону, який підлягає використанню, певним конституційним положенням може бути поставлене перед судом, який розглядає справу по суті, в письмовій формі в вигляді окремого клопотання. Суд повинен негайно розглянути дане питання і встановити наявність відповідності критеріям допустимості. У випадку позитивної відповіді матеріали повинні бути передані в одну із високих юрисдикцій [10, с. 84], до яких відносяться Державна рада та Касаційний суд. Саме Державна рада та Касаційний суд приймають рішення про передачу матеріалів в Конституційну раду

[11].

В Україні ж звернення до Конституційного суду України з конституційною скаргою можливе лише після винесення остаточного рішення по справі. Застосована вітчизняним законотворцем модель наступного конституційного контролю є менш прогресивною, порівняно з тою, що застосована Францією, оскільки передбачає захист від положень законів України, що не відповідають Конституції України вже після того як правовий конфлікт буде вирішений на підставі неконституційних положень та потягне за собою виникнення відповідних прав та обов'язків у сторін. Слід наголосити і на тому, що громадяни України наділені правом оскаржувати положення лише законів України, однак положення підзаконних нормативно-правових актів на відповідність Конституції України не можуть бути перевірені за ініціативою громадян, в той час, як, виходячи з практики Конституційного Суду України, кількість підзаконних нормативно-правових актів, які не відповідають Конституції України є значною, про що свідчать Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» [12], Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ [13] та ін.

Відображенням існуючої в деяких зарубіжних країнах тенденції регіоналізації та автономізації є закріплення в конституційних текстах принципу децентралізації [2, с. 57].

Показовим з точки зору послідовності та ефективності проведення реформи з децентралізації публічної влади є досвід Франції [14, с. 223], у якій в 2003 році до ст. 1 Конституції було включено принцип децентралізованого устрою держави [2, с. 57].

Найбільш централізована в минулому держава Франція, кількість самоврядних одиниць (комун) якої сягає нині 36 тис., за економічним потенціалом посідає четверте місце в світі. У 2002 році Франція прийняла закон, відповідно до якого створюються так звані агломерації, тобто об'єднання населених пунктів, об'єднання комун. З одного боку, це сприяє вирішенню проблем, які цікавлять жителів сусідніх громад, а з іншого – дозволяє економити державний ресурс і створює умови для того, щоб територія сама заробляла кошти, тобто, створює умови для саморозвитку. Для України цей досвід є повчальним, бо протягом останньої чверті минулого сторіччя самоврядування Франції отримало більше автономії щодо ресурсів та легітимності [14].

Однак впровадження реформ децентралізації не принесе позитивних результатів, якщо цей процес матиме примусовий характер [15]. Україна повинна враховувати даний постулат в вітчизняній практиці децентралізації публічної влади, добровільне об'єднання територіальних громад не повинно здійснюватися за планами, що затверджуються державними органами влади.

Корисним для України є інститут префектів, який успішно діє у Франції.

У Франції функції префектів поділяють на три категорії: 1) загальне управління, у тому числі повноваження щодо місцевих органів центральних державних відомств; 2) нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування; 3) безпека та захист населення. Запровадження посади префекта в Україні буде сприяти розмежуванню компетенції органів місцевого самоврядування з органами державної влади, представником якої стане префект.

Розглядаючи французьку модель інституту префектури, одним з найбільш цікавих елементів для України є взаємозв'язок органів місцевого самоврядування та префектів, які є представниками держави на місцях. Так, префекти наділяються повноваженнями

оспорювати рішення органів місцевого самоврядування, які виходять за межі їх компетенції та протирічать законодавству. Однак до 1982 року префекти мали право забороняти та відмінити акти органів місцевого самоврядування своїм одноособовим рішенням, тобто без звернення до суду.

Проте в Україні наділення префекта повноваженням зупиняти дію актів органів місцевого самоврядування має свої ризики. Рівень правової культури в Україні є значно нижчим від Франції, що зумовлює можливе виникнення ситуацій, за яких префект, як представник держави, буде керуватись політичною доцільністю при прийнятті рішень про зупинення дії актів органів місцевого самоврядування або ж буде використовувати свої повноваження для тиску на органи місцевого самоврядування.

Надання префектам контрольно-наглядових повноважень стосовно органів місцевого самоврядування не супроводжується симетричним наданням органам місцевого самоврядування законних засобів захисту від неправомірної поведінки префектів.

Привертає увагу досвід децентралізації публічної влади в Італії. Конституційна реформа 2001 року, як її прийнято називати, «Реформа V Глави» остаточно закріпила децентралізацію і автономізацію регіонів в якості провідного принципу реформування державного устрою Республіки Італія [16, с. 123]. Для організації самоврядування у цій державі застосовано модель автономії, оскільки всі територіальні одиниці визнаються автономними утвореннями з власним статусом.

Результатом реформування стало формування трирівневої системи організації влади в країні: регіон – провінція – комуна. Україна Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади також запроваджує трирівневу систему місцевого самоврядування: базовий, районний та регіональний рівні.

Завданнями комун є запровадження та акумулювання місцевих податків, регулювання діяльності місцевої поліції, закладів охорони здоров'я, початкової та середньої освіти, громадського транспорту, надання соціальних послуг на місцевому рівні, дозволу на торгівлю, збір та утилізація сміття, місцева транспортна інфраструктура та освітлення вулиць.

До основних функцій провінційних органів місцевого самоврядування відносяться територіальне планування, регулювання діяльності місцевих поліцейських органів та пожежної служби, транспортне забезпечення та реєстрація, охорона навколишнього середовища, розвиток культурної спадщини, медичні питання та утилізація твердих побутових відходів, менеджмент середньою освітою.

Італійські провінції об'єднані в регіони (області), які обирають раду та президента. П'ять регіонів мають спеціальний статус (це ті області, що межують з іншими країнами) – вони наділені законодавчими повноваженнями. Видатки на забезпечення функціонування освіти, охорони здоров'я, транспортних мереж, цивільної авіації, надання адміністративних послуг для промисловості та бізнесу зосереджені у регіональних бюджетах.

Досвід Італії з розподілу повноважень між різними рівнями місцевого самоврядування може слугувати базисом для проведення відповідних перетворень в Україні, оскільки, виходячи з Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, тенденції розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів є відірваними від реальної спроможності їх виконання на даному рівні. Наприклад, до основних повноважень органів місцевого самоврядування районного рівня відноситься лише виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю та надання медичних послуг

вторинного рівня, в той час, як базовий рівень органів місцевого самоврядування є переважаним наданими йому повноваженнями, це і надання адміністративних послуг через відповідні центри, і розвиток доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання, і водовідведення, управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти та ін. Факт того, що дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 відсотків, а 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету свідчить про те, що фінансова основа для виконання місцевим самоврядуванням повноважень на базовому рівні є недостатньою.

Висновки. Отже, характеризуючи роль держав у функціонуванні та прогресивному розвитку міжнародного права, слід зазначити про значний вплив процесів міждержавної інтеграції на зростання форм та методів участі держав в інституціоналізованому міждержавному співробітництві. Зокрема, у сучасних умовах йдеться вже не тільки про можливість створення та участі у діяльності традиційних міжнародних міжурядових організацій, але і у специфічних інтеграційних об'єднаннях з елементами наднаціональності, таких, як Європейський Союз, що посилює відповідні функції держави та збільшує можливості реалізації її зовнішньополітичних суверенних прав, визначених на конституційно-правовому рівні.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Агафонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності : дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.02 / Агафонова Наталія Володимирівна – К., 2017. – 407 с.; Ahafonova N. V. Konstytutsiina reforma v Ukraini: poniattia, instytutsiinyi mekhanizm ta zabezpechennia efektyvnosti : dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. jur. nauk : spets. 12.00.02 / Ahafonova Nataliia Volodymyrivna – K., 2017. – 407 s.

2. Масловская Т. С. Некоторые направления конституционных изменений в зарубежных странах на современном этапе / Т. С. Масловская // Актуальные проблемы публичного права. – 2012. – № 3. – С. 54-62.; Maslovskaya T. S. Nekotorye napravleniya konstitutsionnykh izmeneniy v zarubezhnykh stranakh na sovremennom etape / T. S. Maslovskaya // Aktualnye problemy publichnogo prava. – 2012. – № 3. – S. 54-62.

3. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование : монография / отв. ред. В. Е. Чиркин. – М. : Норма : ИНФРАМ, 2011. – 656 с.; Konstitutsiya v XXI veke: sravnitelno-pravovoe issledovanie : monografiya / отв. red. V. Ye. Chirkin. – M. : Norma : INFRAM, 2011. – 656 s.

4. Скрипнюк О. Сучасний конституційний процес і проблеми модернізації виборчого законодавства України / О. Скрипнюк // Юридична Україна. – 2015. – № 7-8. – С. 128-134.; Skrypniuk O. Suchasnyi konstytutsiinyi protses i problemy modernizatsii vyborchoho zakonodavstva Ukrainy / O. Skrypniuk // Yurydychna Ukraina. – 2015. – № 7-8. – S. 128-134.

5. Демчишак Р. Особливості євроінтеграційного процесу у Польщі: внутрішньополітичний та зовнішньополітичний виміри [Електронний ресурс] / Р. Демчишак // Humanitarian vision. – 2015. – Vol. 1, Num. 2. – С. 13-18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_5; Demchyshak R. Osoblyvosti yevrointehratsiinoho protsesu u Polshchi: vnutrishnopolitychnyi ta zovnishnopolitychnyi vymiry [Elektronnyi resurs] / R. Demchyshak // Humanitarian vision. – 2015. – Vol. 1, Num. 2. – S. 13-18. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_5

6. Мельниченко Б. Б. Конституційна реформа Польщі як наслідок демократичних змін в країні у 1989-1990 роках / Б. Б. Мельниченко // Університетські наукові записки.

– 2011. – № 4. – С. 15-20.; Melnychenko V. B. Konstytutsiina reforma Polshchi yak naslidok demokratychnykh zmin v kraini u 1989-1990 rokakh / V. B. Melnychenko // Universytetski naukovi zapysky. – 2011. – № 4. – S. 15-20.

7. Юбко В. А. Французская конституционная реформа 2008 г.: основные направления [Электронный ресурс] / В. А. Юбко. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/36076/1/%D0%92.%D0%90.%20%D0%AE%D0%B1%D0%BA%D0%BE.pdf>; Yubko V. A. Frantsuzskaia konstytutsyonnaia reforma 2008 h.: osnovnye napravleniya [Elektronnyi resurs] / V. A. Yubko. – Rezhym dostupu: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/36076/1/%D0%92.%D0%90.%20%D0%AE%D0%B1%D0%BA%D0%BE.pdf>.

8. Национальный доклад, представленный в соответствии с пунктом 5 приложения к резолюции 16/21 Совета по правам человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.refworld.org.ru/pdfid/50fe84d32.pdf>; Natsionalnyy doklad, predstavlenyy v sootvetstvii s punktom 5 prilozheniya k rezolyutsii 16/21 Soveta po pravam cheloveka [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.refworld.org.ru/pdfid/50fe84d32.pdf>.

9. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 35. – Ст. 376.; Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 № 2136-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2017. – № 35. – St. 376.

10. Конституционный Совет Франции на современном этапе : збірник наукових статей. М. : Видавнича група «Юрист», 2015. – 268 с.; Konstitutsionnyy Sovet Frantsii na sovremennom etape : zbirnik naukovikh statey. M. : Vidavnicha grupa «Yurist», 2015. – 268 s.

11. Конституция Франции 1958 г. с изменениями, внесенными 23 июля 2008 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf; Konstitutsiya Frantsii 1958 g. s izmeneniyami, vnesennymi 23 iyulya 2008 goda [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu : http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf.

12. Рішення Конституційного Суду України від 11.11.2008 № 25-рп/2008 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» (справа про земельні аукціони) // Офіційний вісник України – 2008. – № 89. – Ст. 2993.; Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11.11.2008 № 25-rp/2008 u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia poriadku provedennia u 2008 rotsi zemelnykh auktsioniv» (sprava pro zemelni auktsiony) // Ofitsiyni visnyk Ukrainy – 2008. – № 89. – St. 2993.

13. Рішення Конституційного Суду України 14.11.2001 № 15-рп/2001 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>; Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 14.11.2001 № 15-rp/2001 u spravi za konstytutsiinym podanniam 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia pidpunktu 1 punktu 4 Polozhennia pro pasportnu sluzhbu orhaniv vnutrishnikh sprav,

zatverdzhenohto postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy (sprava shchodo propysky) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>

14. Науменко Р. А. Перспективи використання європейського досвіду при впровадженні сучасної моделі децентралізації влади в Україні [Електронний Ресурс] / Р. А. Науменко, В. В. Рильська // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 9. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/6.pdf; Naumenko R. A. Perspektyvy vykorystannia yevropeiskoho dosvidu pry vprovadzhenni suchasnoi modeli detsentralizatsii vlady v Ukraini [Elektronnyi Resurs] / R. A. Naumenko, V. V. Rylska // Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. – 2015. – № 9. – Rezhym dostupu: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/6.pdf.

15. Сус Л. Проведення децентралізаційних реформ: уроки для України [Електронний ресурс] / Л. Сус. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7910/3/FIRR_2016_20-23.pdf; Sus L. Provedennia detsentralizatsiinykh reform: uroky dlia Ukrainy [Elektronnyi resurs] / L. Sus. – Rezhym dostupu: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7910/3/FIRR_2016_20-23.pdf

16. Сардарян Г. Т. Конституционная реформа 2001 года в Италии в контексте перехода от сложного унитарного государства к федеративному / Г. Т. Сардарян // Право и управление XXI век. – 2013. – № 2 (27). – С. 123-129.; Sardaryan G. T. Konstitutsionnaya reforma 2001 goda v Italii v kontekste perekhoda ot slozhnogo unitarnogo gosudarstva k federativnomu / G. T. Sardaryan // Pravo i upravlenie KhKhI vek. – 2013. – № 2 (27). – S. 123-129.

V. V. Shamray

INTERSTATE INTEGRATION AND ITS RELATIONSHIP WITH DEVELOPMENT OF MODERN CONSTITUTIONALISM

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of «constitutional law reform» in the current conditions of legal globalization and European interstate integration.

The author analyzes the legal content of this category, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the field of constitutional law and the constitutional modernization of society and the state in the current conditions of legal globalization and European interstate integration.

The need for further improvement of the constitutional and legal regulation of the most important social relations as the most important line of public power in the context of the perception of the European legal system by the national legal system of Ukraine is underlined.

Key words: constitutional law, constitutional law reform, constitutional modernization, society, national legal system.

УДК 341(045)

О. В. Єпіфанов

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ

Стаття присвячена дослідженню проблем визначення та реалізації охорони культурної спадщини як інституту конституційного права.

Проаналізовано модель конституційно-правового регулювання охорони культурної спадщини, надано теоретико-методологічну оцінку юридичного змісту поняття «культурна спадщина» у контексті особливостей розвитку сучасного європейського конституціоналізму.

Ключові слова: культурна спадщина, імплементація, конституційно-правові стандарти, правова охорона, конституційне право.

Постановка проблеми. Охорона та збереження матеріальних свідчень минулих історичних епох нині постає поруч з такими глобальними проблемами, як екологічна, енергетична, продовольча, а також є одним із пріоритетних напрямів культурної політики усіх держав світу. Набуття Україною незалежності сприяло динамічному розвитку нормативно-правової основи щодо культурної спадщини, створенню та закріпленню системи публічного адміністрування в цій сфері. Ставлячи за мету досягнення світових стандартів з охорони та збереження її матеріальних об'єктів, Україна вдосконалює пам'яткоохоронне законодавство, проте й нині воно відрізняється своєю незавершеністю, фрагментарністю та недосконалістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що зазначена проблематика досить ретельно розглядається у конституційно-правовій літературі. Зокрема можна відзначити праці М. О. Баймуратова, Ю. О. Волошина, О. В. Зайчука, Б. Я. Кофмана, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до визначення оптимальної моделі комплексної імплементації міжнародно-правових стандартів охорони культурної спадщини на тлі інтенсифікації впровадження європейських правових стандартів до національної системи конституційного права, а крім того – потребує ретельного дослідження важливе теоретико-методологічне питання про вплив конституційних стандартів охорони культурної спадщини на подальший розвиток спеціально-правового галузевого регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією державної культурної політики.

Викладення основного матеріалу. На сучасному етапі українське суспільство знаходиться у стані всебічної модернізації конституційного ладу з метою модернізації правового регулювання суспільних відносин, удосконалення механізмів забезпечення конституційних прав громадян, адаптації національної правової системи до європейської політико-правової моделі соціуму.

У цьому контексті вбачається, що у сучасній правовій державі охорона культурної спадщини в частині її принципів, стандартів та об'єктивації у формі культурних прав людини і громадянина має знаходити відображення саме на конституційно-правовому рівні з подальшим розвитком та деталізацією на рівні спеціальних галузей національної системи права, а тому відповідні питання потребують

як належної регламентації у чинному профільному законодавстві, так і посилення практичних механізмів реалізації конституційно-правових принципів охорони культурної спадщини.

Головною метою в сфері охорони культурної спадщини у сучасних умовах сприйняття європейських правових стандартів та конституційної модернізації національної правової системи, як вбачається, є створення умов для організаційно-правового, фінансово-економічного та науково-виробничого забезпечення охорони культурної спадщини в інтересах динамічного соціально-економічного, культурного та духовного розвитку суспільства.

На конституційно-правовому рівні інститут охорони культурної спадщини при цьому слід невід'ємно розглядати у контексті забезпечення конституційних культурних прав людини та громадянина.

У правовій доктрині визначення культурних прав виникло як продовження й поглиблення загальної концепції прав людини й широко використовується на сучасному етапі не лише світовою культурно-мистецькою громадськістю, а й такими авторитетними міжнародними організаціями, як, наприклад ЮНЕСКО [1, с. 24].

Більше того, культурні права виокремлюються в якості самостійного об'єкта правової охорони у цілому комплексі універсальних міжнародних договорів, що пройшли конституційно-правову процедуру ратифікації та є невід'ємною частиною національної системи права України.

Так, згідно ст. 27 Загальної декларації прав людини, кожен має право вільно брати участь у культурному житті своєї спільноти, користуватися здобутками мистецтва та науковими досягненнями, кожен має право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, які впливають із його авторства наукових, літературних чи мистецьких творів [2].

У відповідності до ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, держави, що беруть участь у даному Пакті, визнають право кожної людини на: а) участь у культурному житті; б) користування результатами наукового прогресу і їхнього практичного застосування; в) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними або художніми працями, автором яких він є [3].

Згідно ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у тих країнах, де існують етнічні, релігійні і мовні меншості, особам, що належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою [4].

Відповідно до положень ст. 5 Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, право на рівну участь у культурній діяльності, розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу [5].

Водночас у вітчизняній науковій літературі теоретико-правової та конституційно-правової спрямованості немає уніфікованої позиції як щодо самого визначення конституційних культурних прав людини і громадянина, так і щодо їх змістовного обсягу.

Так, О. Ф. Скакун визначає культурні права як можливість збереження та розвитку національної самобутності людини, доступ до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку [6, с. 114].

Водночас П. М. Рабінович зазначає, що серед класифікації людських прав, яка була в свій час запропонована, на рівні з фізичними, особистими правами стоять і

культурні права, реалізація яких задовольняє потреби людини у доступі до культурних надбань свого народу та інших народів у її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури [7, с. 78].

Ю. Соколенко до культурних прав і свобод людини відносить право на освіту (дошкільну, загальну середню, позашкільна освіта, професійно-технічну та вищу) [8, с. 28].

На погляд І. Шумака, нечіткість системи культурних прав і свобод людини обумовлена тим, що конституційні права людини реалізуються у певних сферах суспільного життя, котрі часто взаємно перетинаються [9, с. 86].

У будь-якому випадку, безсумнівно, що у сучасних умовах розвитку універсального та, зокрема, європейського конституціоналізму достатньо важливе місце в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина займають саме культурні права і свободи, які ще іноді визначають як духовні або ідеологічні права і свободи [9, с. 87].

Така множинна назва цієї групи прав і свобод, як вбачається, є виправданою з огляду на те, що реалізація культурних прав сприяє духовному розвитку особи та формуванню національної ідеології як суспільного феномена.

При цьому на сучасному етапі цивілізаційного розвитку українського суспільства культурним правам належить далеко не остання роль, про що свідчить ряд нормативно-правових актів, які визначають культурні права і свободи людини.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає фундаментальні засади визначення та реалізації культурних прав і свобод людини, є Конституція України [10].

Згідно зі ст. 54 Конституції України, кожна людина має право на вільний і всебічний розвиток своєї особистості; кожен має право користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; держава гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [10].

Конституційні норми деталізуються у спеціальному профільному законодавстві України про культуру, яке має на меті забезпечення реалізації і захист відповідних конституційних прав громадян України, створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них.

Таким чином, поняття «культурні права» у чинному законодавстві визначаються, перш за все, у вузькому сенсі як «права у сфері культури», реалізація яких насамперед покладається на органи державного управління спеціальної компетенції.

В той же час, В. В. Зуй визначає культурні права як «права громадян у галузі культури» [11, с. 52], але при цьому слід враховувати, що системі культури притаманна сукупність однорідних (або близьких) видів культурної діяльності, які самі по собі становлять окремі галузі, які розрізняються залежно від способу й характеру такої діяльності.

Виходячи з подібного методологічного підходу, побудованого на системно-структурному принципі класифікації, окремими галузями культури як об'єкту конституційно-правового регулювання та охорони, слід вважати:

а) мистецтво (театральне, музичне, хореографічне, образотворче, декоративно-прикладне, естрадне, циркове);

б) культурні послуги населенню (клубна, бібліотечна музейна справа);

в) гастрольна діяльність, кінематографія, телебачення й радіомовлення, видавнича справа, поліграфія та книготоргівля;

г) пам'ятки історії й культури, причому у даному випадку йдеться саме про спеціальний об'єкт конституційно-правового регулювання, який можна комплексно визначити як «охорона культурної спадщини», тобто, іншими словами, охорона культурної спадщини є одним з найважливіших напрямів забезпечення конституційних культурних прав людини і громадянина.

Отже, у контексті конституційного забезпечення прав і свобод громадян, як здається, більш оптимальним є застосування поняття «сфера культури» замість «галузь культури», оскільки охорона культурної спадщини якраз і є однією з галузей культурної політики держави, основоположні засади якої встановлюються на конституційно-правовому рівні.

Розширений перелік культурних прав і свобод людини, у тому числі – пов'язаних з необхідністю збереження культурної спадщини для теперішнього та майбутніх поколінь, визначено в Законі України «Про культуру» [12], а саме до таких прав і свобод відносяться:

а) свобода творчості;

б) вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором;

в) провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;

г) створення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм;

д) об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури; збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів; захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав; доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ;

д) здобуття культурно-мистецької освіти;

е) інші права, передбачені чинним законодавством.

Крім того ЗУ «Про культуру» встановлює систему організаційно-компетенційних заходів гарантування прав громадян у сфері культури підвищення культурного рівня, створення умов для творчого розвитку особистості, доступності освіти у сфері культури, естетичного виховання громадян, а також підтримки вітчизняного виробника у сфері культури і розвитку міжнародної культурної співпраці, що загалом віднесено до основних засад державної політики у сфері культури.

Специфічною особливістю чинного законодавства у сфері культури, що безпосередньо відображає принципову сутність європейського конституціоналізму та європейські правові цінності, є системне та послідовне гарантування права громадянам будь-якої національності зберігати, пропагувати і розвивати свою культуру, традиції, мову, обряди і звичаї, а також утворювати національно-культурні товариства (у тому числі з метою найповнішого забезпечення зберігання та розвитку національно-культурної спадщини. – Авт.).

В той же час, слід зазначити, що законодавчо гарантовані культурні права і свободи людини та громадянина є достатньо проблемними з точки зору їх практичної реалізації у суспільних відносинах на сучасному етапі державно-правового розвитку України, оскільки існуючий протягом багатьох років стан культурної сфери в Україні спричинив не тільки проблеми реалізації культурних прав і свобод людини, а й проблеми розвитку і належної підтримки національної культури в цілому.

При цьому важливою обставиною є те, що протягом 2014-2017 рр. після Революції Гідності було зроблено перші кроки на шляху до адаптації сфери культури до нових соціально-економічних та суспільно-правових умов, а держава чи не вперше почала приділяти належної уваги питанням збереження національного культурного надбання, а саме, на наш погляд, можна відзначити такі основні напрями новітньої державної культурної політики України:

- розроблено і прийнято ряд нових нормативно-правових актів (зокрема доповнено та удосконалено визначення об'єктної характеристики культурної спадщини. – Авт.);

- створено задовільні бюджетно-фінансові умови для функціонування закладів культури, підприємств, установ та організацій культурної сфери;

- відбулися помітні зміни в системі підготовки кадрів для закладів культури, у тому числі – в музейній галузі.

Зокрема, необхідно вказати на те, що наслідком подібного ставлення до культурної сфери стала відсутність достатніх умов для творчого розвитку особистості, забезпечення інформаційних потреб суспільства, організації змістовного дозвілля, недостатня початкова мистецька освіта, що реально обмежило конституційне право людини на задоволення культурних потреб, вільний розвиток особистості, а тому конституційно-правове регулювання у вказаній сфері потребує удосконалення та належного забезпечення на практично-праксіологічному рівні.

Висновки. Таким чином, до компетенції виконавчих органів місцевого самоврядування входять досить широкі повноваження щодо забезпечення збереження пам'яток місцевого значення та покладені окремі повноваження з охорони пам'яток національного значення, фізично розташованих в межах відповідної територіальної громади.

При цьому виконавчий орган місцевого самоврядування є основним суб'єктом охорони культурної спадщини в частині збереження пам'яток місцевого значення, у тому числі – в частині забезпечення фізичної охорони пам'яток шляхом укладання спеціальних охоронних договорів та здійснення контролю за їх належним виконанням.

Органи місцевого самоврядування наділені в порядку делегування великою кількістю повноважень органів державної виконавчої влади, а отже, вони також виконують відповідні завдання та функції держави, тому діяльність органів місцевого самоврядування у сфері охорони культурної спадщини слід розглядати як інституціональний елемент реалізації конституційної функції держави з охорони культурної спадщини на національному рівні, адже держава системно, структурно та територіально складається з суми самоврядних громад, на території яких безпосередньо розташовані об'єкти, що знаходяться під охороною як системи державних органів, так і органів місцевого самоврядування з відповідним розподіленням повноважень між ними.

Водночас актуальною проблемою чинного законодавства є обмежений перелік суб'єктів охорони культурної спадщини на рівні місцевого самоврядування, який включає лише «виконавчий орган сільської, селищної, міської ради» (п. 2 ст. 6 Закону України «Про охорону культурної спадщини») при відсутності зазначених повноважень у виконавчого органу об'єднаної територіальної громади, а тому у сучасних умовах конституційної децентралізації публічної влади в Україні та створення об'єднаних територіальних громад вказане положення слід доповнити відповідним формулюванням.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Голуб Н. В. Україна та міжнародні організації : Інформаційно-довідкове видання / Н. В. Голуб, П. А. Клімкін. – К. : Кондор, 2003. – 212 с.; Holub N. V. Ukraina ta mizhnarodni orhanizatsii : Informatsiino-dovidkove vydannia / N. V. Holub, P. A. Klimkin. – К. : Kondor, 2003. – 212 s.
2. Загальна декларація прав людини : Документ ГА ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015; Zahalna deklaratsiia prav liudyny : Dokument HA OON vid 10 hrudnia 1948 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Документ ГА ООН від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042; Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava : Dokument HA OON vid 16 hrudnia 1966 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
4. Міжнародний пакт про цивільні і політичні права : Документ ГА ООН від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043; Mizhnarodnyi pakt pro tsyvilni i politychni prava : Dokument HA OON vid 16 hrudnia 1966 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації : Документ ООН від 7 березня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105; Konventsiiia pro likvidatsiiu usikh form rasovoi dyskryminatsii : Dokument OON vid 7 bereznia 1966 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687/>; Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava : Pidruchnyk / Per. z ros. / O. F. Skakun. – Kharkiv : Konsum, 2001. – 656 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687/>
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права : Навчальний посібник. Видання 9-е, зі змінами / П. М. Рабінович. – Львів : Край, 2007. – 192 с.; Rabinovych P. M. Osnovy zahalnoi teorii derzhavy ta prava : Navchalnyi posibnyk. Vydannia 9-e, zi zminamy / P. M. Rabinovych. – Lviv : Krai, 2007. – 192 s.
8. Соколенко Ю. Поняття культурних прав і свобод людини та громадянина / Ю. Соколенко // Право України. – 2005. – № 2. – С. 27-32.; Sokolenko Yu. Poniattia kulturnykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna / Yu. Sokolenko // Pravo Ukrainy. – 2005. – № 2. – С. 27-32.
9. Шумак І. Духовні права і свободи людини – права людини нового покоління / І. Шумак // Право України. – 2005. – № 2. – С. 84-88.; Shumak I. Dukhovni prava i svobody liudyny – prava liudyny novoho pokolinnia / I. Shumak // Pravo Ukrainy. – 2005. – № 2. – С. 84-88.
10. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : Конспект лекцій / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. – Х., 1996. – 160 с.; Bytiak Yu. P. Administratyvne pravo Ukrainy : Konspekt leksii / Yu. P. Bytiak, V. V. Zui. – Х., 1996. – 160 s.

12. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.; Pro kulturu : Zakon Ukrainy vid 14 hrudnia 2010 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – № 24. – St. 168.

O. V. Yepifanov

**REGULATORY LEGAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE SYSTEM
OF THE AUTHORITIES OF THE STATE AUTHORITY IN THE FIELD OF
CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT**

The article is devoted to research of problems of definition and realization of protection of cultural heritage as institute of constitutional law.

The model of the constitutional and legal regulation of the protection of cultural heritage is analyzed, the theoretical and methodological assessment of the legal content of the concept «cultural heritage» is given in the context of the peculiarities of the development of contemporary European constitutionalism.

Key words: *cultural heritage, implementation, constitutional law standards, legal protection, constitutional law.*

УДК 341(045)

М. С. Пластун

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У НОВІТНІЙ ЧАС

У статті розглянуто історичні аспекти антикорупційної правової політики у новітній час. З'ясовано, що явище корупції має глибокі історичні корені та тривалий процес еволюції, упродовж якого йшло постійне осмислення його природи і сутності. Наголошено, що історичні приклади успішного досвіду реалізації антикорупційної правової політики переконують у тому, що подолання корупції можливе за умов відповідної волі правлячих еліт держави.

Ключові слова: *корупція, антикорупційна правова політика, правлячі еліти держави, новітній час.*

Постановка проблеми. Явище корупції є однією із найактуальніших проблем не лише для Української держави, але й більшості країн світу. Водночас, це явище не є модерним витвором історії. Адже, як свідчать історичні джерела, корупція супроводжує людство на всіх етапах його розвитку. А тому звернення до історичного минулого цього феномену, з'ясування передумов його виникнення, тенденцій розвитку та наслідків, а також історичного досвіду боротьби з корупцією, надасть можливість ефективно протидіяти цьому явищу, якісно формувати та реалізовувати антикорупційну правову політику в Україні. Таким чином, наукове осмислення історичних аспектів антикорупційної правової політики у новітній час, тобто від перших буржуазних революцій до сьогодення, має важливе значення у сучасних умовах розбудови правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дослідженню феномену корупції присвятили свої праці багато науковців як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема, А. В. Волошенко, К. М. Зубов, Н. В. Кимлик, Т. Р. Ковалець, Г. В. Кохан, А. П. Кошкін, В. С. Макарчук, М. І. Мельник, А. М. Михненко, Є. В. Невмержицький, В. М. Соловйов та інші.

Однак, незважаючи на вагомий науковий внесок дослідників корупційної проблематики у вивчення історичних аспектів протидії корупції, слід констатувати, що

сама генеза антикорупційної правової політики з'ясувалася ними здебільшого фрагментарно, вибірково концентруючи увагу науковців на окремих історичних фактах антикорупційної боротьби.

Отже, існує нагальна необхідність системного вивчення проблеми еволюції антикорупційної правової політики протягом новітнього періоду світової історії держави і права, що зумовило становить важливу теоретико-методологічну та практичну проблему у вітчизняній юридичній науці.

Викладення основного матеріалу. Важливим етапом у розвитку явища корупції та протидії цьому явищу слід вважати Новий час, адже процес становлення капіталістичних відносин, розбудова централізованих держав та подальший розвиток товарно-грошових відносин призводили не тільки до економічного зростання, але й до збільшення спектру громадського розподілу та підвищення значення владних рішень.

Водночас завдяки активному залученню буржуазії до корумпування вищих посадових осіб, у тому числі й безпосередньої купівлі державних посад, політична влада перетворилася, по суті, на «товар».

Саме на межі епохи Середньовіччя та Нового часу починає формуватися сучасне поняття корупції. Так, важливий імпульс до осмислення політичного аспекту корупції надають праці відомого італійського мислителя епохи Відродження Ніколо Макіавеллі, який визначив корупцію як використання публічних можливостей у приватних інтересах. У своїх працях Н. Макіавеллі порівнював корупцію із хворобою, зокрема сухотами (туберкульозом). Спочатку хворобу важко розпізнати, однак простіше вилікувати. Якщо вона запущена, то її легко розпізнати, проте вилікувати важко. Так само і корупція у справах держави: якщо своєчасно виявити недугу, на що здатні лише мудрі правителі, то від неї неважко позбутися, якщо ж вона запущена до такої міри, що усі її бачать, то жодне зілля вже не допоможе [1, с. 54].

З часом акцент у науковому осмисленні поняття корупції було перенесено на правові аспекти цього явища. Зокрема, відомий англійський мислитель Томас Гоббс, один із засновників теорії суспільного договору, наголошував, що корупція «є корінь, з якого випливає в усі часи та за усіляких спокус зневага до усіх законів». Т. Гоббс зазначав, що «люди, які пишаються своїм багатством, сміливо скоюють злочини в надії, що їм вдасться уникнути покарання шляхом корумпування державної юстиції або отримати прощення за гроші чи інші форми винагороди». До цієї когорти він відносив також тих, «хто має впливових родичів чи відомих людей, що набули собі високу репутацію», які вдаються до порушення законів, сподіваючись шляхом тиску на владу отримати для себе поблажливе та лояльне ставлення [2, с. 235].

Аналогічне ставлення до феномену корупції простежується у працях інших фундаторів теорії суспільного договору: Гуго Гроція, Френсіса Бекона та Джона Локка. Адже ідеологія суспільного договору проголошувала, що піддані платять податки державі в обмін на те, що вона розумно творить закони і суворо стежить за їх неухильним виконанням. Відповідно, особисті інтереси повинні поступатися місцем службовим, а тому отримання чиновником особистого прибутку, окрім належної йому платні, тлумачилось прибічниками теорії суспільного договору як волаюче порушення суспільної моралі та норм закону.

Проблема корупції висвітлювалася також у працях видатних мислителів епохи Просвітництва Ж.Ж. Руссо, К. Гельвеція та Ш. Монтеск'є. Так, феномен корупції розглядався ними переважно як соціальна хвороба, дисфункція суспільства. Зокрема, Ш. Монтеск'є характеризував корупцію як дисфункціональний процес, внаслідок якого хороший політичний порядок або система перетворюються у непридатні, а монархія вироджується у деспотизм. Водночас Ш. Монтеск'є наголошував, що «з досвіду віків

відомо – будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона буде продовжувати так поступати, доки не досягне певної межі» [3, с. 9-10].

Загальну ситуацію із корупцією в розвинутих країнах Нового часу яскраво ілюструється влучним висловом спікера палати громад англійського парламенту, який у 1601 р. характеризує мирових суддів наголосив, що «ці тварюки за півдужини курчат готові наплювати на цілу дюжину кримінальних законів» [4, с. 105].

Процвітала корупція в той час і на українських землях. Як повідомляв на початку XVII ст. цареві Борису Годунові російський торговець та шпигун Семен Волковський-Овсяний, що «в Литву приїду,.. тільки в Остер приїду – і пану старості подарунки давати, і самій пані, і слугам, і всякому чоловіку добришся... І до Києва приїхавши, та ж біда: всяк бачить, що я тобі, государю, служу, тож усяк приказний сам і слуги до мене деруться: вони розуміють, що я у тебе, государя, без ліку казну беру» [5, с. 49].

Втім в Україні існувала й інша практика. Зокрема, на Запорізькій Січі прояви корупції були максимально мінімізовані. Як зазначав у своєму щоденнику Еріх Лясота – військовий дипломат, посланий австрійським імператором для вербування українських козаків на службу, який у 1594 році побував на Запорізькій Січі, що «утримання цього війська обійдеться значно дешевше, ніж найманих солдатів інших народностей, оскільки їхні начальники вдовольняються загальними паями», тобто не брали хабарів [5, с. 52].

Слід зазначити, що упіймані на привласненні казни Війська Запорізького старшини позбавлялися посади, а іноді й життя, незважаючи на їх попередні заслуги. Так, у 1630 р. за спробу привласнення частини платні реєстрового війська полковник Чорний, що раніше неодноразово водив козаків у морські походи, був старчений повсталими козаками. Опис цієї страти наочно підтверджує головне обвинувачення, висунуте проти реєстрового керівника: Чорному за те, що він наважився полізти до військової казни, відрубали руки, а тіло четвертували [5, с. 53-54].

Щоправда з часом, вірус корупції проник у козацьке середовище, виявивши свою руйнівну силу у справі відродження української державності. Найбільшого розквіту корупція в Україні набула в період Руїни та Гетьманщини, по суті, знищивши відроджену Богданом Хмельницьким Українську державу.

Наступним етапом розвитку феномену корупції у розвинутих країнах світу став рубіж XIX-XX ст. Цей процес, насамперед, вирізнявся посиленням ролі державного регулювання усіх сфер життя суспільства та відповідного зростання значимості влади чиновників. Крім того, становлення великого капіталу та загострення конкурентної боротьби штовхало капітал на тотальний підкуп державних службовців найвищого рівня, так звану «скупку держави».

Водночас зі зростанням ролі та значення політичних партій у житті розвинутих країн отримав розвиток такий специфічний вид корупції як партійна корупція – коли за лобіювання інтересів великі фінансові корпорації платили навіть не особисто політикам, а в партійну касу. Згодом у деяких країнах цей вид корупції був фактично легалізованим. Зокрема, в 1946 р. у США було прийнято закон, що регламентує лобістську діяльність. Схожі законодавчі акти, що встановлюють правила взаємовідносин держслужбовців із групами інтересів, були прийняті в Канаді, Німеччині, Франції та інших розвинутих країнах [6, с.12].

У другій половині XX ст. найбільш виразно корупція проявилася у політичній практиці країн так званого третього світу, державний апарат яких ще на зорі набуття ними незалежності був схильним до системної корупції. Причиною цього, на думку Ю. Латова, стало накладення на східні традиції особистих взаємовідносин між начальником та підлеглим величезних безконтрольних можливостей, пов'язаних із

державним регулюванням основних сфер життєдіяльності [7, с.79]. Наслідком цього стала поява в країнах третього світу цілої низки клептократичних режимів (на Філіппінах, в Парагваї, на Гаїті, у більшості африканських країн), де корупція тотально пронизувала усі види соціально-економічних відносин.

Ще більшої актуальності проблема корупції набула наприкінці ХХ ст., коли більша частина пострадянських країн, отримавши незалежність продемонстрували такий розмах корупції, що співставляється із ситуацією країн третього світу. Зокрема, Україна у світовому рейтингу – Індексі сприйняття корупції СРІ за 2015 рік отримала лише 27 балів зі 100 можливих та посіла 130 місце зі 168 позицій, так і не подолавши 30-бальний бар'єр, що зветься «ганьбою для нації» [8].

Не обходять на сьогодні корупційні скандали і так звані розвинуті країни світового товариства. Однак попри усю складність ситуації, кожен національний випадок корупції залежить від того, наскільки ефективно працює у країні механізм стримувань і противаг, чи існує політична воля еліти до здійснення антикорупційних реформ, тиск громадськості знизу і публічний запит на прозорість і доброчесність політичної системи [9, с. 203].

Разом з тим, інтенсифікація глобалізаційних процесів у світовій економіці, що розпочалася внаслідок закінчення холодної війни, надала феномену корупції нової якості глобальної проблеми сучасності. На сьогодні до системної корупції починають залучатися не лише окремі люди або окремі інститути влади, а цілі країни і навіть регіональні групи країн.

Висновки. Усе вищенаведене переконує у тому, що корупція як соціально-правовий феномен має глибокі історичні корені та тривалий процес еволюції, упродовж якого йшло постійне осмислення його природи і сутності. Розглядаючи корупцію як соціальне зло, що несе загрозу суспільному розвитку та суперечить Божій волі, людству, час від часу, намагалося виробити дієві механізми протидії злочинному зловживанню владними повноваженнями. Однак, незважаючи на усі епізодичні зусилля окремих правителів та політичних еліт подолати корупцію, навіть шляхом застосування до виявлених корупціонерів жорстоких покарань, людству так і не вдалося. Водночас поодинокі історичні приклади успішного досвіду реалізації антикорупційної правової політики переконують нас у тому, що її успіх можливий лише за умов відповідної волі правлячих еліт та інституту глави держави до здійснення кардинального, масштабного та системного антикорупційного реформування.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Макиавелли Н. Государь : Сочинения / Н. Макиавелли. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с.; Makiavelli N. Gosudar' : Sochineniya / N. Makiavelli. – М. : ЗАО Изд-во ЕНКСМО-Press; Har'kov: Izd-vo «Folio», 2001. – 656 s.
2. Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Т. Гоббс. Сочинения: в 2 т. / Сост. В. С. Соколов; пер. с латин. и англ. Н. Федорова и А. Гутермана – Т. 2. – М. : Мысль, 1991. – С. 3-590; Gobbs T. Levafan ili Materiya, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo // T. Gobbs. Sochineniya: v 2 t. / Sost. V. S. Sokolov; per. s latin. i angl. N. Fedorova i A. Gutermana – Т. 2. – М. : Mysl', 1991. – S. 3-590.
3. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія / М. І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.; Melnyk M. I. Koruptsiia – koroziiia vladu (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii) : monohrafiia / M. I. Melnyk. – К. : Yurydychna dumka, 2004. – 400 s.

4. Эрнандо де Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Э. Де Сото ; Пер. с англ. Б. Пинскер, науч. ред. Р. Левита. – М. : ЗАО «Олимпик-Бизнес», 2004. – 272 с.; Ehrnando de Soto. Zagadka kapitala. Pochemu kapitalizm torzhestvuet na Zapade i terpit porazhenie vo vsem ostal'nom mire / EH. De Soto ; Per. s angl. B. Pinsker, nauch. red. R. Levita. – М. : ЗАО «Olimpik-Biznes», 2004. – 272 s.

5. Ковалець Т. Корупція і Військо Запорозьке у 20–30-х рр. XVII ст. / Т. Ковалець // Український історичний збірник. – Вип. 16. – 2013. – С. 47-57; Kovalets T. Koruptsiia i Viisko Zaporozke u 20–30-kh rr. XVII st. / T. Kovalets // Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. – Vyp. 16. – 2013. – S. 47-57.

6. Противодействие коррупции в Российской Федерации: проблемы, приоритеты, технологии / В. И. Гришин, О. А. Гришина, А. И. Болвачев, А. П. Кошкин, И. В. Бочарников; под ред. А. П. Кошкина. – Вып. 3. – М. : ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова», 2015. – 76 с.; Protivodejstvie korruptcii v Rossijskoj Federacii: problemy, prioritety, tekhnologii / V. I. Grishin, O. A. Grishina, A. I. Bolvachev, A. P. Koshkin, I. V. Bocharnikov; pod red. A. P. Koshkina. – Vyp. 3. – М. : FGBOU VPO «REHU im. G.V. Plekhanova», 2015. – 76 s.

7. Латов Ю. В. Функции теневой экономики как институциональной подсистемы / Ю. В. Латов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – № 1. – С. 61-83; Latov YU. V. Funkcii tenevoj ehkonomiki kak institucional'noj podsystemy / YU. V. Latov // Ekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2006. – № 1. – S. 61-83.

8. Индекс корупції CPI-2015 [Електронний ресурс] // Transparency International. Ukraine. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2015/> ; ndeks koruptsii CPI-2015 [Elektronnyi resurs] // Transparency International. Ukraine. – Rezhym dostupu : <http://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2015/>

9. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Г. В. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с. ; Kokhan H. V. Yavyshche politychnoi koruptsii: teoretyko-metodolohichniy analiz : monohrafiia / H. V. Kokhan. – К. : NISD, 2013. – 232 s.

M. S. Plastun

THE HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF COMBATING CORRUPTION IN RECENT TIMES

The article considers historical aspects of anti-corruption legal policy in recent times. It was found out that the phenomenon of corruption has deep historical roots and a long process of evolution, during which there was a constant comprehension of its nature and essence. It is noted that historical examples of successful experience in implementing anti-corruption legal policy convince that corruption can be overcome if the will of the ruling elites of the state is appropriate.

The phenomenon of corruption is one of the most pressing problems not only for the Ukrainian state, but most countries. However, this phenomenon is not a work by modern history. In fact, according to historical sources, corruption accompanies humanity at all stages of its development. Therefore reference to the historical past of this phenomenon, clarifying the preconditions of its origin, development trends and implications, as well as the historical experience of fighting corruption, will provide an opportunity to counteract this phenomenon, efficiently generate and implement anti-corruption legal policy in Ukraine. Thus, the scientific understanding of the historical aspects of anti-corruption legal policy is essential.

Corruption as a social phenomenon has existed since ancient times. Its historic

background to be considered custom to make gifts to certain people (leaders, priests, etc.). With the development of society, the emergence of private property and the emergence of the state there was separation of management functions in a single industry-specific professional activity which allowed certain individuals who exercise authority, abuse them for their own selfish interests. That corruption as a social and legal phenomenon occurred with the advent of the state, which is an integral part of the state apparatus, which has the managerial functions.

However, few historical examples of successful implementation of anti-corruption legal policy to convince us that its success is possible only if the respective ruling elites will institute and head of state to implement a radical, massive and systematic anti-corruption reform.

All of the above assures that corruption as a social and legal phenomenon has deep historical roots and a long process of evolution, during which there was a continuous understanding of its nature and essence. Considering corruption as a social evil that threatens social development and contrary to the will of God, humanity, at times, tried to develop effective mechanisms for combating the criminal misuse of powers.

Key words: *corruption, anti-corruption legal policy, ruling elite of the state, recent times.*

УДК 341(045)

А. Гадималиев

ОНТОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КАТЕГОРИИ «РЕФОРМА» В СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОМ ДИСКУРСЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В статье рассмотрены характерные особенности социально-правового дискурса проведения реформ в современном обществе. Установлено, что правовые реформы обусловлены объективными закономерностями общественного развития. Показано, что реформа – это активно-действенный способ преобразования общественной реальности и социальных отношений, направленный на обновление политико-правовых институтов, иерархическую структуру органов государственной власти, функций системы объектов гражданского общества, осуществляемый властным субъектом на основе конкретного механизма реформирования, направленного на объект реформирования с целью его эффективного функционирования.

Ключевые слова: *реформа, социально-правовой дискурс, теоретическая характеристика, общество, правовая модернизация.*

Постановка проблемы. Раздумывая об исторических и современных событиях можно увидеть, что определяющей точкой вокруг которой и начинают развиваться действия имеющие историческое значение, является не просто простая человеческая идея, а объективные предпосылки и необходимость развития общества и реализации его прогрессивных задач.

Политические события и их правовые события на 90-х годов XX в. и на рубеже XX и XXI, так кардинально изменившие судьбу государств бывшего СССР, инициировали процессы реформирования базовых социально-политических и экономических институтов общества. Понятие реформы стало употребляться в связке с понятиями социально-политической модернизации, социальной трансформации.

Одновременные преобразования в экономической, политической, социальной и правовой сферах за последние двадцать лет сформировали у исследователей различные точки зрения в понимании причин и движущих сил происходящих изменений. Вместе с тем, общество и социальная система в целом воспринимается исследователем как постоянноизменяемая категория. Детерминанты общественного развития постоянно нам напоминают и свидетельствуют о стремлении изменений тех обстоятельств, которые мешают ему полноценно развиваться в том пространстве, которое объективно определено его непосредственной жизнедеятельностью.

Для определения такого поступательного развития социальных систем нужна определенная информация и конкретные научные знания о предмете, на который направлена преобразовательная деятельность. Ведь сама идея преобразования окружающей действительности прямо пропорциональна формуле «хочу изменить» и «знаю или могу как изменить». На историческом пути человеческого развития есть множество примеров поиска более совершенных форм общественного устройства. При этом мы постоянно наблюдаем и стараемся исследовать смысл той или иной цивилизационной эпохи, которая определяет те или иные идеи, концепции, теории, содержащих в себе современный дух социальной организации общества.

Изложение основного материала. Разнообразие социальных изменений, произошедших в посткоммунистических странах (в том числе в Азербайджане) конца XX в., показало возможность особых путей реформирования общества в ситуации кризиса. Такая вариативность во многом повлияла на неоднозначность восприятия реформационных процессов в обществе. Методологические трудности их анализа в рамках современных междисциплинарных дискурсов вызваны противоречивостью, неоднозначностью определения содержаний понятий реформы, реформатора, реформаторства. Идентификация их существенных признаков с культурно-историческим разнообразием явлений реформационных изменений представляют собой проблему выбора методологического основания, позволяющего полноценно отражать в исследовании реальную практику реформ. Традиционное для марксизма философское понимание реформы как уступки господствующего слоя своему противнику, чтобы отсрочить свершение социальной революции, во многом обусловило отсутствие интереса у советских обществоведов к процессам реформирования общественных институтов, учреждений или отношений.

В научной литературе, периоды кардинальных изменений под воздействием общественного устремления называют реформационными сдвигами. По мнению исследователей сущность такого социального явления проявляется в духовно-теоретической и духовно-практической деятельности, которая выступает одним из детерминантом социального развития в его исторической динамике. Поэтому, на наш взгляд, актуальность данного подраздела в общем избранном предмете нашего исследования определена потребностью в знании онтологии, гносиологии и аксиологии реформационных процессов в целом и реформы как категории в частности. Востребованность таких аспектов знаний задана объективными потребностями осуществления реформ в Азербайджане в условиях развития национальной государственности, эволюции системы общественных отношений направленные на достижения основных конституционных целей и принципов как демократическое, правовое, социальное и унитарное государство.

Современное социально-политическое и правовое развитие азербайджанской государственности формирует особые параметры изучения реформационных процессов. На сегодня, несмотря на богатый опыт исторического развития и преобразований, категория «реформа или реформ» изучена слабо, а именно не берется

во внимание особенностей и определение места реформ в преобразовательных процессах общества, выделение структурных компонентов, выявление источника реформационного процесса, изучение динамики и технологии реформирования общества, не изучены нормативно-концептуальные аспекты реформ. Такие пробелы в обществоведении, привлекают наше исследовательское внимание в необходимости не только выявить онтологическую, гносиологическую и аксиологическую сущность реформ, но и описать практическую модель реформирования общества. Это поможет нам проникнуть глубже в сущность такого феномена как реформы и реформирование.

Итак, предварительно отметим, что в обществоведении термин «реформа» происходит от лат. *reformo, reformare* - превращать; франц. *réforme* - преобразование и имеет следующие значения: преобразование, изменение, переустройство в общественной жизни или организации; реформировать - коренным образом преобразовывать, изменять путем реформ. Реформа также понимается как изменения в какой-либо сфере жизни, не затрагивающих функциональных основ, или преобразование, которое осуществляется законодательным путем. Термин «реформа» толкуют исходя из морфологического анализа этого слова: приставка «ге» имеет значение - «назад, снова» и «*formare*» - формировать, образовывать, от «*forma*» «форма, вид» - как изменение формы, содержания или сути чего-то (какого-то объекта реализации реформы), что позволяет толковать термин «реформа», как преобразование, совершенствование формы. Тем временем словарь «Википедия» дает нам очень лаконичное определение категории «Реформа» — изменение правил в сфере человеческой жизни, не затрагивающее функциональных основ, или преобразование, вводимое законодательным путём. В частности, процесс преобразования государства, начинаемый властью по необходимости. Реформа, может трактоваться как «ге-» и «*form*», то есть изменение формы, изменение содержания или сути чего-либо (какого-то объекта реализации реформы). Реформа по утверждению словаря, предполагает существенные изменения в механизме функционирования объекта, возможна смена основополагающих принципов, ведущих к принципиально новому результату и получению принципиально нового объекта. Не стоит путать понятия «реформа» и «усовершенствование» или «модернизация». Реформа в таком случае, по сути, коренной перелом устоявшихся процессов, традиций и т.д.

Данное определение термина «реформа», по нашему мнению, носит универсальный, описательный характер и лишь частично определяет его онтологическую сущность, а именно как категорию направленную на преобразование какой-либо сферы жизнедеятельности. В нашем исследовании при изучении предмета основной упор делается на представлении реформ как социально-правового явления. Онтологическое содержание непосредственно заложено в его признаках в первую очередь как социального явления.

В социальной философии понятие «реформа» толкуется как способ преобразования общественных отношений, институтов, структуры и функций объектов подсистем общества, осуществляемый субъектом власти на основе специализированного под объект механизма реформирования. По мнению И.И. Кравченко, реформа – необходимый элемент социального изменения, эволюционный этап общественного процесса. Содержательность реформ определяет их радикальность, глубину и эффективность. Реформа – это способ введения инноваций, обновления, модернизации общества. Масштабы и глубина реформ характеризуют свойственную обществу динамику, его адаптивные способности, темпы роста и потенциал развития, а также наличные средства предупреждения и устранения противоречий и конфликтов – отмечает ученый. Рассматривая реформу как системообразующее явление он

указывает, она может служить альтернативой революции (либо контрреволюции), предупреждать ее либо заменять, снимая предреволюционную ситуацию, но основная функция реформ – взаимодействие с революцией (если реформы прогрессивны) или с эволюцией (если реформы консервативны или реакционны).

Структура реформы, по мнению некоторых ученых, включает в себя заранее разрабатываемый механизм изменения объекта. Он единичен и уникален, поскольку его рождение и осуществление всегда происходит в неповторимой социально-исторической ситуации. Конструируется способ видоизменения, создается идеальный образ ожидаемого изменения, организуется деятельность людей, осуществляющих процесс. И, тем не менее, реформационные процессы характеризуются определенной степенью непредсказуемости в достижении поставленных целей и явлениями неуправляемости не только поведением людей, но и стадиями в осуществлении всего процесса. Опыт реформ в каждой из посткоммунистических стран был исторически уникален, но социальные последствия, вызванные процессами быстрых экономических и социально-политических изменений, были во многом идентичны – рост преступности, падение рождаемости, рост смертности, нивелирование духовных ценностей, снижение показателей образованности молодежи, обнищание основной массы населения и резкий рост богатства политической и хозяйствующей элиты.

Несоответствие поставленных целей преобразований с достигнутыми результатами указывает на существование достаточно серьезной проблемы – проблемы неопределенности и управляемости процесса реформирования. Очевидны и проблемы открытых возможностей реализации двойных стандартов в достижении целей. На выбор технологии реформирования избранного объекта всегда влияет политическая борьба за власть. Решение о том, каков будет видоизменяемый объект в системе общественных отношений, принимается в ситуации, когда сталкиваются интересы двух и более сторон, преследующих разные цели реформирования. Важность изучения механизмов формулирования целей реформы, сопоставление достигнутых и заявленных в начале результатов формируют особую актуальность анализа феномена вариативности экономических, политических, правовых, социальных реформ. Исследование преобразовательных механизмов реформ позволит выявить слабые стороны, осознать необходимость создания инструментов мониторинга и контроля общественностью за процессом реформирования, снизить степень неопределенности.

Вместе с тем, необходимо понять, каким образом происходит реформирование объекта социальной реальности как «мира самого по себе», какова гносеологическая диспозиция субъекта-объекта реформирования, позволяющая отразить формирование значений-смыслов у реформатора о социальной действительности. Понимание механизмов взаимодействия субъектов друг с другом, позволяющих осуществлять реформационный процесс на основе согласованной совместной деятельности в достижении поставленных целей реформы, не менее важно в анализе различия понятий «реформатор» и «субъект реформирования». Актуальность анализа личностных и социально-ролевых черт субъекта выделяет проблему соотношения индивидуального и социального в личности реформатора. Не каждый субъект деятельности может осуществлять реформирование, и не каждая целенаправленная деятельность будет реформированием. В этой связи важно выявить особенности, условия и критерии преобразовательной деятельности, определяющие ее как реформаторство. Анализ социально-философского содержания данного понятия связан с проблемами исследования механизма преобразовательного воздействия на объект, со спецификой и разновидностями объектов реформирования, с изучением динамики жизнедеятельности социальных объектов, вызывающих реформационную активность субъектов

социальной деятельности. Сформулированное Т.И. Грицкевич понятие предела в трансформационных процессах акцентирует исследовательское внимание на проблеме предела преобразований общественных институтов или отношений. В этой связи, неоспоримую важность приобретают вопросы: есть ли предел реформирования; должны ли публично объявлять о конце реформы; необходимо ли подводить итоги процесса и объявлять общественности о достигнутых результатах? Проблема социальной ответственности исполнительной власти за негативные последствия реформирования весьма актуальна для обществ, которые оказались в ситуации кризиса, вызванного некорректными реформами.

Если продолжать рассматривать виды реформ, то в научной и справочной литературе встречается очень многообразная их классификация и характеристика. Раскроем некоторые из них для определения онтологической характеристики феномена реформ.

На первый план выходит такой вид реформ как политическая. В научной литературе политическая реформа как правило выступает синонимом конституционной реформы. То есть содержание, направленность и цель таких реформ изменение формы правления (к примеру переход из президентской форме правления к парламентской или смешанной модели ит.д.), изменения механизма осуществления политической или государственной власти. Вместе с тем ученые подчеркивают механизмы таких реформ как эволюционный, революционный, социально-системный и прочие.

Так, политическая реформа, по мнению Г.Ю. Семигина это превращение, изменение, переустройство политической жизни общества (отношений, порядка, институтов, организаций), совершающееся без изменения основ существующего строя. Ученый считает, что политические реформы связаны с эволюционным развитием общества, его политических и социальных институтов власти. Это изменения политической системы общества, политических отношений, направленные и организуемые политические преобразования. Их направленность определяет прогрессивный или регрессивный характер, а их глубина – их радикальность и эффективность. Любая реформа является способом введения инноваций в подсистемы общества и модернизацией всего общества. Масштабы и глубина реформ характеризуют динамику общества, его способность к адаптации и изменениям, потенциал развития, присущий обществу, выработку в нем механизмов выявления и устранения противоречий и конфликтов.

В свою очередь, по мнению А.М. Лопухова реформа – в отличие от революции, постепенное, эволюционное преобразование, переустройство какой-либо стороны общественной жизни, порядков, учреждений при сохранении основ существующего строя. Современные социальные и политические науки великие реформы («революции сверху») признают такими же социальными аномалиями, как и великие революции. Оба эти способа решения острых социальных проблем противопоставляются органической, здоровой практике «перманентного инновационного процесса в саморегулирующемся гражданском обществе». Не лечить уже запущенную болезнь «терапевтически», с помощью реформ или с помощью «хирургического вмешательства», т. е. революционными методами, а заниматься постоянной профилактикой прогнозируемых наукой социальных проблем — вот главная задача современных прогрессивных политических плит [1, с. 348].

Вместе с тем, политические реформы могут объективно готовить революцию либо пытаться ее предотвратить. Социальные реформы (политические и др.) неизменно следуют за революцией, они предусматриваются ею, входят в программные документы революционных и реформистских партий. О какой бы революции ни шла речь

(соціальної, політичної, культурної, наукової, технічної і т.п.), к якій би новою парадигмою розвитку не звернулося суспільство, саме реформаційний процес здійснює ідеї революції, її лозунги, декларації і програми. Системна сукупність послідовних реформ може стати рівнозначною революції за масштабами і наслідками перетворень.

З точки зору наукового сприйняття, як зазначається в науковій літературі реформа є раціональним цілеспрямованим процесом, що включає всі звичайні фази будь-якого перетворення: задум нового об'єкта, цілепокладання, вибір ресурсів, вибір засобів і методів, планування в просторі і часі, врахування залежних і незалежних змінних і ймовірнісного характеру процесу, групування виконавців, схему прийняття рішень і т.д. Тому реформи завжди проводяться «зверху», владними силами, владою і є складовою частиною політики, перш за все державної [2, с. 124].

Реформи, в тому числі політичні, за думкою В.В. Ільїна і А.С. Панаріна є альтернативою революції (або контрреволюції), попереджаючи її, зменшуючи напруженість в суспільстві в передреволюційній ситуації. При цьому реформи можуть об'єктивно сприяти революції навіть при всіх спробах її запобігти. Така, за їх думкою, є сутність процесів демократизації режиму в пореформенній Росії 19 століття. Соціальні реформи (політичні і др.) невіддільно йдуть за революцією, оскільки вони передбачувалися нею, їх здійснення входило в програмні документи революційних і реформистських партій. Система структурних, послідовних і глибоких реформ може стати за своїми масштабами і наслідками рівнозначною революції.

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна зробити наступний суттєвий висновок: реформа – це активно-дійсний спосіб перетворення суспільної реальності і соціальних відносин, спрямований на оновлення політико-правових інститутів, ієрархічну структуру органів державної влади, функцій системи об'єктів громадянського суспільства, здійснюваний владним суб'єктом на основі конкретного механізму реформування, спрямованого на об'єкт реформування з метою його ефективного функціонування.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Словарь терминов и понятий по обществознанию / Автор-составитель А. М. Лопухов. 7-е изд. переб. и доп. – М., 2013. – С. 348-349; Slovar' terminov i ponyatij po obshchestvoznaniyu / Avtor-sostavitel' A. M. Lopuhov. 7-e izd. pereb. i dop. – M., 2013. – S. 348-349.

2. Данилов А. Н. Переходное общество. Проблемы системной трансформации / А. Н. Данилов. – Минск, 1998. – 300 с.; Danilov A. N. Perekhodnoe obshchestvo. Problemy sistemnoy transformacii / A. N. Danilov. – Minsk, 1998. – 300 s.

А. Гадималієв

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КАТЕГОРІЇ «РЕФОРМА» В СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ: ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглянуті характерні особливості соціально-правового дискурсу проведення реформ в сучасному суспільстві. Встановлено, що правові реформи обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку. Показано, що реформа – це активно-дійсний спосіб перетворення суспільної реальності і соціальних відносин, спрямований на оновлення політико-правових інститутів, ієрархічну структуру органів державної влади, функцій системи об'єктів громадянського суспільства, який здійснюється владним суб'єктом на основі конкретного механізму

реформування, спрямованого на об'єкт реформування з метою його ефективного функціонування.

Ключові слова: реформа, соціально-правовий дискурс, теоретична характеристика, суспільство, правова модернізація.

A. Gadimaliyev

THE ONTOLOGICAL MEASUREMENT OF «REFORM» CATEGORY IN SOCIAL AND LEGAL DISCOURSE: THEORETICAL CHARACTERISTICS

The article deals with the specific features of the socio-legal discourse of reform in modern society. It is established that legal reforms are conditioned by objective laws of social development. It is shown that reform is an active and effective way of transforming social reality and social relations, aimed at the renewal of political and legal institutions, the hierarchical structure of public authorities, functions of a system of objects of civil society carried out by a power subject on the basis of a specific mechanism of reformation, aimed at the object of reformation with a view to its effective functioning.

Key words: reform, social-legal discourse, theoretical characteristic, society, legal modernization.

УДК 347.77(045)

Є. В. Годованик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ ЯК ЕЛЕМЕНТА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена проблемам визначення конституційно-правової норми як базового елемента сучасних правових систем, що забезпечує їх нормальне функціонування. Автор аналізує найважливіші методологічні підходи до змісту правової норми у сучасних умовах суспільно-правового розвитку. Акцентується на особливостях європейського праворозуміння та інтерпретації конституційно-правової норми у діалектичному взаємозв'язку з конституційною модернізацією інших структурних елементів правової системи розвинутого суспільства.

Ключові слова: конституційно-правова норма, правова система, праворозуміння, суспільні відносини, конституційно-правове регулювання, конституційне право.

Постановка проблеми. Комплексне теоретико-правове дослідження категорії «конституційно-правова норма» у контексті об'єктивно існуючих філософських, соціально-економічних, політичних, культурно-духовних, юридичних особливостей функціонування сучасних правових систем передбачає проведення фундаментального концептуально-методологічного аналізу сутності та змісту норми права як центрального елемента правової системи суспільства з метою формулювання її загальної характеристики у діалектичній єдності з іншими основними інститутами правової дійсності.

Як вбачається, для побудови сучасної моделі розуміння сутності правової норми як елемента правової системи необхідно з'ясувати та скласти доктринальне уявлення про декілька аспектів змісту та форми норми права, виходячи з загальних підходів до права як нормативної, системної, формально визначеної системи певних соціальних правил поведінки, створених для абсолютного кола адресатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем визначення конституційно-правової норми як елемента сучасної системи права присвячено праці

таких вітчизняних й зарубіжних науковців, як С. С. Алексєєв, М. О. Баймуратов, Л. Д. Воєводін, Ю. О. Волошин, Л. Дюгі, Л. І. Заморська, К. Корсгаард, В. В. Лазарєв, А. Пінер, П. М. Рабинович, О. Ф. Скакун, С. Г. Стеценко, В. Л. Федоренко, Ю. С. Шемшученко та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення соціальної та юридичної цінності конституційно-правової норми у сучасних умовах розвитку системи права, у тому числі – з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем.

Виклад основного матеріалу. У загальному значенні поняття «норма» (від лат. norma – «правило») має декілька етимологічних значень. Так, Словник іншомовних слів фіксує наступні три лексичні значення слова «норма»: 1) узаконена постанова, визнаний обов'язковим порядок, лад чого-небудь, наприклад, юридична норма, норма літературної мови; 2) встановлена міра, середня кількість чого-небудь, наприклад, норма вироблення; 3) у поліграфічному сенсі – надрукована дрібним шрифтом назва книги (часто – скорочена) або прізвище її автора, що поміщені знизу на першій сторінці кожного друкованого аркушу [1, с. 346].

У класичній філософській думці досить типовою є позиція І. Канта, відповідно до якої було розроблено розуміння норми як нормативу, а нормальним видатний інтелектуал вважав середньостатистичне [2]. Подібним чином норма, нормативність, нормальність у суспільстві визначається і представниками сучасної європейської філософської думки. Наприклад, А. Пінер у своїй праці «Норма» наголошує на доцільності використання трьох значень цього поняття: у повсякденній мові, науковій і філософській. Так, зокрема, у повсякденному житті поняття «норма» вживається: 1) для вияву реально існуючого масштабу речей, який встановлюється через порівняння, це середня величина, котра вираховується статистично; 2) для фіксації деякого взірця, шаблону, міри, що мають технічно-прагматичний вираз [3, с. 1009-1021].

Деякі джерела акцентують увагу на одному з представлених значень. Наприклад, С. Ю. Головін розкриває поняття «норма» як «встановлену міру, середню кількість чого-небудь» (але у даному випадку слід відзначити ту обставину, що визначення надається у вузькому психологічному значенні, без глибокого та цілеспрямованого врахування спеціальних категорій інших гуманітарних наук, зокрема юриспруденції. – Авт.). Подібне значення норми використовується і в медичній науці, у якій під вказаним терміном розуміється масштаб оцінки, причому вона є не тільки безпосередня кількісна міра, але і той критерій, що відносить об'єкт до певного якісного класу. Норма при цьому не є трансцендентною, незмінною величиною і не існує в ізольованому вигляді, вона розглядається як співвідношення чогось з чимось. На погляд науковців-медиків, норму завжди треба розглядати динамічно в конкретних умовах, у зв'язку з усіма оточуючими моментами, до яких вона відноситься. Крім того, норма як категорія належного, як термін телеологічної оцінки найбільш часто розуміється в логіці, етиці, естетиці: нормальним і позитивним тут вважається те, що відповідає ідеальним постулатам етики, естетики і т. п. Але і в природничих науках і в медицині норма також нерідко трактується в тому ж сенсі – як постулат досконалості людини.

Подібне психологічне, медичне, біологічне, логічне, етичне та естетичне трактування норми як зразку досконалості, на наш погляд, становить значну цікавість і для правильного розуміння внутрішньої сутності соціальної, зокрема – правової, норми, оскільки правова норма так само відображає ідеальний, бажаний, правильний стан суспільних відносин, який є метою правового регулювання. Виходячи з подібних міркувань, до загального визначення правової норми можна застосувати комплексний

підхід, що включає відразу декілька значень досліджуваної категорії.

На перший погляд, у правовому сенсі доцільно використовувати виключно перше значення, запропоноване класичним Словником іншомовних слів, на яке і вказується його упорядниками-філологами саме щодо поняття «юридична норма» (поняття «юридична норма» та «правова норма» є фактично синонімічними у загальноприйнятому науково-практичному інструментарії теоретико-правової науки. – Авт.). Погоджуючись з цим загальновизнаним підходом до правової інтерпретації дефініції «норма», зазначимо, що водночас норма права є мірою справедливості, істини, дотримання прав людини у суспільстві, що у сукупності є необхідними ознаками сучасної правової держави, а тому повне розкриття поняття «правова норма» з цієї точки зору повинна частково охоплювати і друге наведене значення, яке розглядає норму як «встановлену міру», що є ключовою позицією для подальшої розробки методики оцінки ефективності реалізації правових норм у суспільстві, і саме ця міра, встановлена в однаковій кількості для кожного члена відповідного соціуму, є своєрідним «лакмусовим папірцем» стану правової врегульованості суспільних відносин та загалом віднесення певної держави до категорії правових, адже держава має не тільки формально встановити правило поведінки, а ще й забезпечити його правовий характер, відповідність найважливішим цінностям цього суспільства, які неодмінно ґрунтуються на повному сприйнятті та практичній імплементації фундаментальних суспільно-правових уявлень про природні права людини, їх абсолютне верховенство, невід'ємність та невідчужуваність у процесі формування національної правової системи. Іншими словами, за прямою аналогією з медичним визначенням категорії «норма», у суспільних відносинах правову норму цілком справедливо розглядати як постулат досконалості суспільства, держави та правового регулювання суспільних відносин, але лише за умови відповідності конкретної норми принципам права, ідеям права, концепту-аксіоми пріоритету природних основних прав особи.

При цьому правова норма є різновидом соціальних норм, адже унормувати є сенс та потреба виключно ті відносини, у яких присутні взаємовідносини між кількома або великою кількістю індивідів, які у сукупності складають єдиний соціум як соціокультурну сферу їх нормального повсякденного буття у відповідності до їх спільних уявлень про організацію суспільного ладу. О. Ф. Скакун розуміє під правовою нормою (або нормою права, що є тотожним поняттям) «загальнообов'язкове правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), що сформувалося в суспільстві відповідно до визначеної в ньому міри свободи, сформульоване (санкціоноване) і забезпечуване державою в якості юридично значимого засобу регулювання суспільних відносин» [4, с. 398].

З цього традиційної для вітчизняної правової парадигми визначення можна зробити висновок про принципову необхідність виключно державної форми організації суспільства для появи правової норми як факту реального життя. Варто зазначити, що подібний підхід не є винаходом лише вітчизняної теоретико-правової науки.

За великим рахунком, державницький підхід до визначення правової норми та передумов походження їх сукупності у вигляді системи права був започаткований ще Р. Ієрінгом, на погляд якого «визнання, що право обумовлено державою, було великим прогресом сучасної філософії права у порівнянні з доктринами природного права...» [5, с. 13], а «право є сума примусових норм, що застосовуються у державі; оскільки держава має монополію примусу, то лише норми, наділені державою цією якістю, є правовими; держава є єдине джерело права» [5, с. 13].

Отже, у радянській теорії права було продовжено започатковану ще окремими

представниками німецької класичної філософії права традицію нівелювання ролі природного права у формуванні правових норм як міри справедливості, добра, істини, розуму, співрозмірності протиправної дії (бездіяльності) та примусової реакції держави тощо. Означений підхід, як вбачається є радикально етатистським за своєю сутністю, адже фактично розглядає в якості джерела правотворчості не народ, суспільство, політичну націю, а державу у вузькому її розумінні як державного апарату – ієрархічно упорядкованої сукупності суб'єктів державного управління. Водночас ідея про виключність державної монополії на примус є своєчасною та абсолютно справедливою і дуже важливою в умовах сучасності, як і визначення особливої ролі держави у правотворчості, оскільки, дійсно, ухвалювати або санкціонувати загальні правові норми має лише держава як носій публічної влади, що жодним чином не позбавляє народ статусу єдиного джерела як влади, так і правотворчості у суспільстві.

У цьому контексті слід зазначити, що правовий вимір справедливості є тісно пов'язаний із загальним філософським тлумаченням справедливості як найвищої морально-етичної цінності будь-якого суспільства (з урахуванням норм моралі кожного окремого суспільства на певному конкретно-історичному етапі його становлення та розвитку), а для аналізу правових і моральних явищ сучасного соціуму необхідно виявити спочатку значення права і моральності в задоволенні потреб українського суспільства і потім проаналізувати їхнє співвідношення із загальними потребами прогресивного розвитку українського суспільства, адже правові і моральні цінності виникають із практичного відношення індивіда до дійсності і, відповідно, носять суспільний характер.

При цьому не варто протиставляти цінність істинності. Ці категорії можуть збігатися, хоча це і необов'язково. Пізнавальне судження є передумовою міркування про цінності, частиною його значення й одночасно об'єктом оцінки. Однак істинність і цінність є різними соціологічними категоріями. Істинність не містить у собі власне самої оцінки. Але при цьому виступає як об'єкт оцінки і має власну пізнавальну цінність. Цінність же – це завжди оцінка відповідності даного процесу або явища відповідним соціальним потребам, інтересам і цілям. Цінність містить у собі елементи не тільки корисного, бажаного, але і життєво необхідного для визначеної системи.

Право і моральність відповідають визначеним потребам сучасного соціуму, тому що служать регуляторами відносин у суспільстві, погоджуючи інтереси окремої особистості з інтересами різних об'єднань і суспільства в цілому. Виникнення моралі обумовлене процесом становлення і розвитку суспільної праці, коли з'являється необхідність регулювання відносин між особистістю і первісним колективом. Право з'являється у більш пізній період, коли у класовому суспільстві виникає насущна потреба регулювання відносин індивідуумів, що належать до протилежних класів. У той же час соціальна цінність права і моральності полягає в їхній здатності підкорити інтереси особистості, окремих форм спільності інтересам більш широких спільнот, суспільству в цілому (моральність) та громадськості інтересам держави (право).

Тому право і моральність насамперед виступають як регулятори поведінки окремої особистості, визначених спільнот, суспільства і держави. Правова і моральна системи говорять про належне і справедливе, вимагають додержуватися відповідної поведінки з погляду суспільства і держави, наділяють особистість визначеними правами і свободами, а у випадку невиконання обов'язку застосовують до особистості порушника норми відповідальності. Тим самим відносинам людей у соціумі надається стійкість і визначеність, тому що у таких умовах поведінка людей підпорядкована справедливому, належному і законному – моральній і правовій нормам. Проте роль права і моральності не зводиться тільки до збереження і забезпечення стійкості

суспільства, вона є значно ширшою.

До того ж, правова і моральна системи виступають регуляторами активності й удосконалювання суспільних відносин. Первинні об'єктивні властивості права: нормативність, формальна визначеність, примусовість, динамізм – знаходять свій прояв при реалізації вказаних функцій як правові властивості і характеризують соціальну цінність права.

Моральні цінності можна класифікувати на цільові, нормативні і практичні. До цільових належать ідеали і принципи свободи, гуманізму, героїзму, патріотизму. Ідеали – це зразки, моделі високоморальних, бажаних відносин, почуттів, орієнтацій, такі, що незамінні при становленні нових відносин у соціумі. Це деякою мірою передбачення майбутнього. До ідеалів сучасного соціуму, як здається, слід віднести ідеал гуманних стосунків між людьми, визнання гідності і цінності окремої особистості у всьому людському співтоваристві, консолідацію людей світового соціуму в активній боротьбі за права і свободи особистості, екологічну безпеку планети.

Моральні цінності включають до свого складу переживання і почуття. Моральні якості особистості виявляються у практичній діяльності на підставі визначених ідеалів окремої особистості й існуючих у соціумі моральних і правових норм.

У категорії функції правової норми відбувається конкретизація загального призначення права і моральності як соціальних цінностей. Ця категорія уточнює поняття загального призначення і ролі правової і моральної систем у суспільному прогресі, пов'язуючи їх із конкретними соціальними обов'язками.

Правова і моральна системи в сучасному соціумі виконують різні функції, розкриваючи при цьому свою сутність. Як найбільш загальні функції права і моральності варто виділити функції соціальної орієнтації і соціального регулювання, що виражають суспільний та правовий ідеал справедливості.

Правова і моральна системи регулювання відносин сучасного соціуму дають уявлення про належне, справедливе і законне. У такий спосіб загострюється увага на визначених правових і моральних цінностях у суспільстві, формується потреба їхнього прийняття і засвоєння. Дана функція, власне кажучи, служить узагальнюючим підсумком дії пізнавальної, оцінної функції.

Таким чином, елементи правової і моральної системи явищ несуть у собі функціональне навантаження. Свідомість, насамперед, виконує функцію знання. Моральна і правова свідомість – це знання моральних і правових норм, принципів, практики моральних і правових відносин. У сфері моралі знання норм є обов'язковим, тому що тільки в такому випадку вони виступають передумовою моральної відповідальності особистості як перед мораллю (суспільством), так і перед власною совістю. Тому що, тільки переломлюючись через свідомість індивіда, норми виступають як його індивідуальні (особистісні) цінності, тобто моральні норми суб'єкта. У правовій сфері незнання норм права не є підставою для звільнення особи від юридичної відповідальності. Унаслідок цього ця норма в якості конституційної знайшла юридичне закріплення в Основному законі нашої держави. Знання правових і моральних норм окремим індивідом забезпечує правильність та ефективність їхнього застосування у практичних відносинах.

Свідомість може виступати й у вигляді переконань у необхідності, справедливості і законності юридичних і моральних норм. Переконання особистості формуються у тому випадку, якщо знання закону і моральних норм підкріплено також і почуттям усвідомлення необхідності, розумінням особливості, справедливості, розумності правових і моральних норм. У сучасному кримінальному процесі прийнята і діє правова норма, що передбачає оцінку суддею повноти і вірогідності доказів при розгляді

кримінальної справи і винесення вироку за своїм внутрішнім переконанням. Знання і переконання особистості є важливими складовими частинами правової і моральної культури.

Особистість у сучасному соціумі постійно пізнає правові і моральні норми, розуміє правові або моральні вимоги, приймає або відкидає їх, пропускаючи через свою свідомість, тобто оцінює, застосовуючи на практиці ті з них, які вона вважає пріоритетними з огляду на їх цінність. Отже, функція оцінки є загальною функцією для усіх елементів правової і моральної систем.

У праві і моральності постійно знаходять свій прояв такі оцінні категорії, як справедливість, обов'язок, совість, відповідальність, основу яких складають особисті переконання індивіда про добро і зло, законне і незаконне. За допомогою оцінки встановлюється правова і моральна цінність окремих вчинків особистості для розвитку усього суспільства в цілому. Критерієм моральної і правової оцінки норм виступає їхня відповідність історично прогресивному і необхідному ходу розвитку, а безпосереднім критерієм правової і моральної оцінки – принципи і норми моралі і права, що відповідають цим прогресивним суспільним відносинам. Моральні норми і принципи як загальновизнані цінності виступають відносно конкретної поведінки особистості як моральна необхідність і як критерій моральності вибору варіанта її поведінки, який вона обирає відповідно до свого внутрішнього переконання (моральність). Оцінюючи поведінку особистості у складній системі соціальних відносин, правова і моральна системи надають індивіду право обирати свій варіант можливого вектора поведінки. Таким чином, право і моральність є не тільки елементами свідомості (суспільної та індивідуальної) та норми (як правила поведінки та особисті принципи), а також включають до свого складу і практику сформованих соціальних відносин. За допомогою функцій пізнання та оцінки забезпечується і функція соціальної орієнтації, проявом якої служать соціальні установи і сформовані системи соціальної орієнтації. Схвалюючи або, навпаки, засуджуючи визначені вчинки особистості в соціумі, вимагаючи від неї визначеного поведіння, моральна і правова системи регулюють її поведінку. Тим самим виявляється взаємозв'язок і взаємозумовленість функцій соціальної орієнтації і регулювання поведінки. Регулятивна функція права і моральності виявляється в тому, що дані соціальні цінності забезпечують підпорядкування інтересів особи інтересам усього соціуму, окремих спільнот, об'єднань, встановлюючи відповідальність окремого індивіда за невиконання норм належної поведінки. Захищаючи права і законні інтереси окремої особистості, моральність і право при цьому відстоюють визначений порядок у соціумі, соціальну єдність.

Таким чином, за допомогою права і моральності підтримується визначений порядок у життєдіяльності сучасного суспільства, забезпечується його стійкість. Тим самим правова і моральна системи відіграють комунікативну роль у соціумі. Регулююча функція права і моральності виявляється шляхом впливу на поведінку особистості через його свідомість, волю за допомогою стимулювання визначених мотивів, інтересів, настановлень поведіння, що забезпечують або сполучення інтересів особистості і суспільства, або їхнє підпорядкування суспільній волі.

Натомість, видатний французький правознавець Л. Дюгі вказує на теоретичну можливість існування права (відповідно, як буде логічно припустити, і його окремих структурних елементів – правових норм, сформульованих у тому чи іншому вигляді. – Авт.) у такому суспільстві, яке не має політичної влади та писаних законів, оскільки у будь-якому випадку свідомість людини відчуває об'єктивну потребу у правовій нормі, обов'язковій як для держави, так і для її громадян [5, с. 12-13].

У зв'язку з досить цікавою позицією Л. Дюгі виникає питання про співвідношення мононом, які, як вважається, врегульовували суспільні відносини на додержавницькому періоді історії людства, та правовими нормами, в частині того, чи можна вважати монономи позадержавними правовими нормами, а якщо можна – то що саме, якщо не держава, є первинною сферою виникнення права як основного соціального регулятора.

На наш погляд, у цьому контексті слід проводити та чітко усвідомлювати різницю між поняттями «носій влади», «носій правотворчої функції» та «джерело влади», «джерело права», «джерело національної правової системи». Джерелом правової системи та усіх її елементів, включаючи правові норми, у подібному розумінні є виключно народ, який легітимізує державу та її апарат у статусі носіїв публічної влади, включаючи повноваження щодо створення та подальшого забезпечення належної реалізації норм права в інтересах усього суспільства як своєрідного «роботодавця» будь-яких публічно-владних інституціональних структур.

Висновки. Отже, на наш погляд, конституційно-правова норма у сучасних концепціях розвитку та трансформації національної системи права виступає у декількох теоретико-методологічних вимірах.

По-перше, конституційно-правова норма є первинним, базовим, «атомарним» юридичним та соціальним регулятором тих суспільних відносин, що об'єктивно складаються між членами соціуму на конкретному історичному етапі його життєдіяльності.

По-друге, конституційно-правова норма виступає певним категоричним імперативом справедливості у процесі регулювання суспільних відносин, адже в умовах сучасного конституціоналізму відображає певний баланс між індивідами, соціальними групами, державою.

По-третє, сучасні системи права являють собою відкритий простір, в межах якого відбувається постійне удосконалення форм та методів реалізації правових норм, що обумовлюється, в першу чергу, процесами правової глобалізації та міждержавної інтеграції з відповідною галузевою гармонізацією широкого масиву норм конституційного права.

Список використаної літератури

1. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с. ; Slovar inostrannykh slov. – 18-e izd., ster. – M. : Rus. yaz., 1989. – 624 s.
2. Ющенко Ю. П. Філософсько-методологічні проблеми визначення поняття «норма» як найважливішої медико-біологічної категорії / Ю. П. Ющенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2004. – № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Uchenko.htm ; Yushchenko Yu. P. Filosofsko-metodolohichni problemy vyznachennia poniattia «norma» yak naivazhlyvishoi medyko-biolohichnoi katehorii / Yu. P. Yushchenko // Multyversum. Filosofskiyi almanakh. – K. : Tsentr dukhovnoi kultury. – 2004. – № 39.
3. Piener A. Norm / A. Piener // Handbuch philosophischer Grundbegriff. Bd. 4. – Munchen, 1973. – 1800 s.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – 704 с. ; Skakun O. F. Teoriya gosudarstva i prava / O. F. Skakun. – Kharkov : Konsum, 2000. – 704 s.
5. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / Л. Дюги. – М. : ИНФРА-М, 2013. – 427 с. – (Научная мысль). ; Dyugi L. Konstitutsionnoe pravo.

Obshchaya teoriya gosudarstva / L. Dyugi. – M. : INFRA-M, 2013. – 427 s. – (Nauchnaya mysl).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017 р.

Y. V. Hodovanyk

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE CONSTITUTIONAL LAW NORM AS A ELEMENTS OF THE MODERN LEGAL SYSTEM

This article is devoted to the problems of determining the legal standard as a basic element of modern legal systems that ensure proper operation. The author analyzes the major methodological approaches to the content of the constitutional law norm in modern conditions of social and legal development. The attention on the features European thinking and interpretation of constitutional law norms in dialectical relationship with the modernization of other structural elements of the legal system of a developed society.

Agreeing with the generally accepted approach to legal interpretation of the definition of « constitutional law norm», we note that while the rule of law is the measure of justice, truth, respect for human rights in society, which together are essential features of the modern constitutional state, so full disclosure of the concept of «legal provision» from this point of view should partially cover and the second providing values which considers norm as «established as» a key position to further develop methodologies for evaluating the effectiveness of implementation of law in society, and this measure is set at the same amount for each member of the relevant society is a kind of «litmus test» state legal of public relations and general classification of certain state categorized as legal, because the state has not only formally establish the rule of conduct, but also to ensure its legal nature, compliance with core values of the society, which inevitably based on full perception and practical implementation of the fundamental social and legal notions of natural rights, their absolute rule, inalienability and inalienability in the formation of the national legal system. In other words, by direct analogy with the medical definition of the « constitutional law norm» in public relations legal rule rightly regarded as a postulate perfect society, the state and legal regulation of social relations.

Key words: constitutional law norm, legal system, legal understanding, public relations, constitutional law regulation, constitutional law.

УДК 349.2

О. О. Осадько

ПРАВО НА ДІЛОВУ РЕПУТАЦІЮ ПРАЦІВНИКА»: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ

У статті автором проаналізовано конструкцію поняття «право на ділову репутацію» як складової такої базової правової конструкції як «особисті немайнові трудові права», що в свою чергу становить собою цілісну систему проголошених і гарантованих Конституцією України й закріплених нормами трудового права можливостей, властивих і невід’ємних від особистості працівника і спрямованих на формування всебічно й гармонічного розвиненої працюючої людини

Ключові слова: ділова репутація, права працівника, особисті немайнові права, норми трудового права, роботодавець.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 4 ст. 32 Конституції України [1], ст. 10

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [2] і Протоколів № 1, 2, 4, 7 і 11 до цієї Конвенції кожному гарантується право на захист ділової репутації та спростування недостовірної інформації особою, яка її поширила. Разом із тим за змістом зазначених норм кожному гарантується право на свободу висловлювання власних поглядів (ст. 34 Конституції України), у тому числі право поширювати інформацію без втручання органів державної влади, за умови, що вона є правильною і достовірною, а інформатор діє добросовісно, не завдає при цьому шкоди репутації окремих осіб і не порушує їх прав. Статтею 15 ЦК України [3] передбачено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. На жаль, у трудовому законодавстві, зокрема, у чинному КЗпП України, законодавець поняття «ділова репутація працівника» не застосовує.

Аналіз останніх досліджень. Питання становлення та розвитку інституту ділової репутації у своїх працях в рамках цивільного законодавства досліджували В.Д. Костюк, Р.О. Стефанчук, Є.І. Булах, М.С. Малейн, Т.Р. Ханнанової, М.В. Дулясова проводили свої дослідження в рамках цивільного права, а такі вчені, як М. І. Бару, Н. П. Зарубіної, А. Б. Жерукова, Я. С. Протопопова, С. В. Вишневецька, М. В. Рошук – приділили увагу дослідженню цього питання в галузі трудового права. Однак не зважаючи на достатню розробку зазначеної тематики, питання що стосуються визначення категорії «ділова репутація працівника» і досі залишається актуальним.

Метою статті є дослідження конструкції поняття «право на ділову репутацію» та виокремлення її змістовних частин.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння змісту права на ділову репутацію працівника розглянемо етимологічне та семантичне значення термінів «діловий» і «репутація». Поняття «діловий» тлумачиться як такий, «що належить до суспільної, службової діяльності, до роботи» [4, с. 155]. Під терміном «репутація», як узагальнює В. Д. Костюк, слід розуміти: (а) як думку, яка склалася про особу і яка ґрунтується на оцінці суспільно значимих її якостей; (б) як переважаюча в певному суспільному середовищі думка про окрему особу чи групу осіб; (в) як слава людини – добра й погана, хто, як і ким вважається; (г) як загальна думка про якості, переваги та недоліки кого-небудь, чого-небудь; (д) як відображення ділових якостей особи у суспільній свідомості, що супроводжується позитивною оцінкою суспільства; (е) як думка, що склалася в оточуючих, про моральний облік тієї чи іншої людини (колективу), що базується на її попередній поведінці (попередній діяльності) [5, с. 315]. У тлумачному словнику «репутація» трактується як «слава людини, добра й дурна, як і чим, хто славиться, загальна думка про когось» [6, с. 94].

Поєднання цих 2-х термінів дозволило виокремити особливий різновид репутації взагалі, який є відображенням рівня професіоналізму [7, с. 555] як фізичної особи, так і юридичної.

У юридичній енциклопедичній літературі ділова репутація (франц. reputation – відомість, добре ім'я, від лат. reputation – міркування, роздум) – формулюється як оцінка діяльності юридичної або фізичної особи – суб'єктів підприємницької діяльності, що ґрунтується на висновках про ділові якості та моральне обличчя цих суб'єктів, про дотримання ними вимог законодавства (законослухняність) і належного виконання договірних та інших зобов'язань перед діловими партнерами і споживачами. Ділова репутація виражається у загальному визнанні здобутків фізичної особи, підприємницької організації чи установи, їх авторитету, в тому, що від них чекають надалі, який обсяг відповідальності на них покладається і як оцінюються вчинки

оточенням, суспільством у цілому. Змістом категорія «ділова репутація» близька до понять честі та гідності, однак за обсягом дещо звужена, оскільки формується у взаємовідносинах, пов'язаних з реалізацією фізичною або юридичною особою своїх ділових якостей [8, с. 211].

Розглянемо ще декілька усталених підходів до змісту ділової репутації, яка набувається у процесі професійної чи підприємницької діяльності. Отже ділова репутація розглядається як: 1) суспільна оцінка, загальна або дуже поширена думка про ділові якості, гідність, достойність людини або юридичної особи, що належить до числа нематеріальних благ, охоронюваних законом [9, с. 544-545]; 2) інформація, якій властиві риси суспільного знання про досягнення тієї чи іншої особи, яка ґрунтується на висновках щодо морального обличчя, ділових якостей і законслухняності фізичної особи і пов'язується у сучасному баченні найчастіше з добрим ім'ям фізичної або юридичної особи [10, с. 11]; 3) особисте немайнове благо, під яким слід розуміти усталену оцінку фізичної особи, що ґрунтується на інформації про її позитивні та негативні суспільно значущі діяння (поведінку), як правило у певній сфері (професійній, підприємницькій, службовій і т.д.), яка відображена в суспільній свідомості як думка про особу з точки зору моралі цього суспільства чи соціальної групи [11, с. 238]; одне з нематеріальних благ, яке становить собою оцінку професійних якостей конкретної особи. Діловою репутацією може володіти будь-який громадянин, у тому числі підприємець, а також будь-яка юридична особа – комерційна й некомерційна організація, державні й муніципальні підприємства, організації та ін.) [11, с. 151].

У науці трудового права під правовою категорією «ділова репутація працівника» розуміються певні відомості про професійні і особисті якості, вроджені або набуті особою під час навчання чи за попереднім місцем роботи, засновані на основі відгуків чи рекомендацій, які формують у роботодавця чи уповноваженого ним органу певне уявлення про якості майбутнього працівника під час прийняття його на роботу [12, с. 71].

Важливо зауважити, що узагальнена дефініція досліджуваного поняття розроблена також і законодавцем. У ст. 2 Закону України від 7 грудня 2000 р., № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» [13] зазначено таке тлумачення поняття ділової репутації: це відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників і засновників юридичної особи, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також про порядність, професійні й управлінські здібності фізичної особи. Зазначене поняття застосовується до правовідносин, на які поширюється цей Закон. До того ж законодавець у ст. 14 останнього оперує поняттям «ділова репутація» й «бездоганна ділова репутація», вимоги щодо якої встановлюються Національним банком України. Як вбачається, наведене визначення безпосередньо стосується як керівного складу банків, так і фізичних осіб (працівників), які здійснюють там свою трудову діяльність.

З огляду на вагомість бездоганної ділової репутації керівних осіб у фінансових установах визначення цього поняття передбачається у п. 2 Порядку погодження набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі, затвердженого розпорядженням Нацкомфінпослуг від 04 грудня 2012 р., № 2531 [14]. Ділова репутація в названому документі, трактується як сукупність документально підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про відповідність її господарської та/або професійної діяльності вимогам законодавства, а щодо фізичної особи – також про належний рівень її професійних здібностей та управлінського досвіду, про відсутність у неї судимості за корисливі злочини або за злочини у сфері

господарської діяльності, не знятої або не погашеної в установленому законом порядку.

Судова практика також містить усталене й чітко визначене поняття ділової репутації. Відповідно до п. 4. постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 № 1 під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи (у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб) мається на увазі оцінка її підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює ця особа як учасник суспільних відносин [15].

Для повноти цього дослідження вважаємо за необхідне навести різні наукові підходи у спеціальній юридичній літературі щодо визначення інших правових понять, які за змістом близькі або майже тотожні (концептуально) з тлумаченням поняття «ділова репутація». Це такі категорії, як «честь», «ділові якості працівника» і «професійна компетентність».

Як вже зазначалося вище, трудову репутацію в науці трудового права нерідко розглядають як трудову честь [16, с. 8] [17, с. 175-176]. Однак, попри їх схожість, поняття «ділова репутація» і «честь» необхідно розмежовувати, оскільки: а) честь розкриває людину саме як особистість, громадянина, індивіда без указівки на певний рід занять, професію чи іншу соціальну роль у суспільстві, тоді як ділова репутація прямо залежить від того, як особа виконує покладені на неї професійні, службові чи інші рольові обов'язки, а не як взагалі дотримується етично-моральних норм як член суспільства; б) честь може бути лише позитивною, тоді як ділова репутація може бути як позитивною, так і негативною; в) честю наділена тільки фізична особа, тоді як ділова репутація, будучи особистим немайновим благом, притаманна як фізичним, так і юридичним особам [18, с. 238]. Як бачимо, ознаки розглянутих понять іноді є зовсім протилежними за своїм змістовним наповненням, що і відрізняє їх одне від одного.

У понятійному апараті трудового права є ще одна категорія, яка близька за змістом з досліджуваним поняттям «ділова (професійна, трудова) репутація». Вона йменується як «професійна компетентність» й означає успішність особи при виконанні професійної діяльності, її готовність і здатність ефективно виконувати свою роботу. Поряд із цим підготовка професійно компетентних кадрів є важливою для узгодження попиту і пропозиції на ринку праці, для забезпечення ефективної зайнятості населення. Дуже важливою для розвитку особистості, створення сприятливих умов для її соціального розвитку й самореалізації в суспільстві є професійна освіта [19, с. 182].

І. А. Кох, В. А. Орлов указують на те, що професійна компетентність виражає певний рівень соціальної зрілості людини у професійній діяльності, у розвитку особистості працівника, його індивідуальності та самореалізації [20, с. 89]. Так, у Російській Федерації було проведено експеримент щодо визначення професійної компетентності (й не тільки) кандидатів на посади суддів. Мотивом його проведення послужив пошук шляхів до виявлення осіб, здатних здійснювати судову діяльність за високими професійними, індивідуально-психологічними та моральними якостями. В інформації (аналітичній довідці) про результати експерименту зазначалося, що відмова в рекомендації щодо призначення на посаду захищає самих кандидатів від непосильної для них за психоемоційними і психофізіологічними параметрами діяльності. Інформується, що лише деякі з претендентів заявили про те, що процедура психодіагностичного і психофізіологічного обстеження не зовсім обґрунтована і

принижує їх гідність. У подальшому психодіагностичне обстеження показало, що цим особам властивий низький рівень інтелекту, культурного розвитку, соціальна незрілість, недостатній самоконтроль, брак аналітичних здібностей, емоційна неврівноваженість, вузький кругозір [21, с. 8].

Отже, оцінка професійної компетентності працівників є дуже важливою при прийомі на роботу, атестації, визначенні стратегії професійного розвитку персоналу, при вирішенні конфліктних ситуацій. На сьогодні орієнтація на професійну компетентність є необхідною у першу чергу у професійному навчанні [19, с. 182].

Розглянемо інше поняття – «ділові якості працівника», яке є близьким за змістом з категорією «ділова репутація працівника». У юридичній енциклопедичній літературі зауважується, що ділові якості людини оцінюються роботодавцем в основному при прийомі на роботу, атестації працівника або для визначення переважного права залишення працівника на роботі при скороченні штатів. Обов'язкові для виконання тих чи інших видів робіт ділові якості можуть бути встановлені законами або бути необхідними як доповнення до типових професійно-кваліфікаційних вимог у силу специфіки тієї чи іншої роботи (наприклад, володіння однією чи декількома іноземними мовами, вміння працювати на комп'ютері тощо) [22, с. 347, 348].

Ділові якості працівників та вимоги до них нерідко вказуються в законодавчих актах. На думку Н. М. Лукашевої, категорія «ділові якості» включає в себе передусім наявність відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня за певною професією [23, с. 23]. Вчена переконує, що розмежування понять «ділові якості», з одного боку, й освітньо-кваліфікаційний рівень, «кваліфікація» та «професійний рівень», – з другого сьогодні не є актуальним, оскільки перше поняття не використовується при формулюванні підстав звільнення чи переведення працівника. Однак на перспективу треба враховувати, що існує потреба в уніфікації термінології, якою оперують в актах законодавства [23, с. 23]. До ділових якостей Н. М. Лукашевої відносить організаторські здібності, що передбачаються у ст. 31 Закону «Про дошкільну освіту» [24], а також вимоги до працівника, передбачені п. 2.6 Довідника типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців [25], як-от: уміти вільно орієнтуватися в соціально-політичному просторі, відбирати, узагальнювати інформацію, аналітично мислити, розуміти сучасні проблеми менеджменту, володіти технологією адміністративної роботи, мати здатність до продукування нових ідей, управлінських рішень і соціальних технологій.

На законодавчому рівні термін «професійно-ділові якості» закріплено у ст. 94 КЗпП України, де зазначається, що розмір заробітної плати залежить від професійно-ділових якостей працівника. Однак, законодавець, на жаль, не розкриває зміст вживаного поняття ні в цій статті, ні в інших.

Вимоги до ділових якостей педагогів впливають зі ст. 54. Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р., № 1060-ХІІ [26], де зазначається, що педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають відповідну освіту, професійно-практичну підготовку, фізичний стан яких дозволяє виконувати службові обов'язки. Такі ж вимоги формулюються й у ст. 30 Закону «Про дошкільну освіту» [24], ст. 21 Закону «Про позашкільну освіту» [27], ст. 58 Закону «Про вищу освіту» [28].

Ділові якості працівника у судовій практиці розглядаються ще як здібність фізичної особи виконувати визначену трудову функцію з урахуванням притаманних їй професійно-кваліфікаційних якостей (наявність певної професії, спеціальності, кваліфікації, досвіду роботи за даною спеціальністю, у даній галузі), особистісних якостей працівника (стану здоров'я, наявності певного рівня загальної освіти,

володіння загальною культурою поведінки й мови, творче мислення, здатність приймати рішення, старанність та ін.) (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 17 березня 2004 р., № 2) [29].

На нашу думку, не належать до ділових якостей працівника стан здоров'я, стан фізичної підготовки, соціально-психологічні характеристики (особисті здібності), антропометричні дані (зріст, дані спірометрії тощо).

Відомості про ділові та інші особисті якості, що мають оціночний характер [30, с. 99], віднесені до персональних даних працівника, які на сьогодні вимагають захисту спеціальними нормами (мається на увазі нормами Кодексу законів про працю), або до трудової інформації, захист якої слід розглядати як самостійний правовий інститут у системі трудового права [31, с. 420]. Нині у трудовій доктрині право на інформацію віднесено до особистих немайнових трудових прав, що утворюють особливу групу останніх, у змісті яких основною є особистісна складова [32]. Однак важливо зауважити, що національне трудове законодавство, на жаль, не містить спеціальних норм про захист персональних даних працівника [33, с. 143], наслідком чого в наявності недостатня ефективність судового захисту права працівника на повагу до його ділової репутації, ділових якостей на практиці.

У різних дисциплінах, особливо економічних, використовуються й інші терміни-синоніми поняття «ділова репутація», як-от: «престиж», «імідж», «гудвіл», «реноме», «репутаційний капітал», «бренд» та ін. [34, с. 92, 93], які більше стосуються юридичних осіб, їх господарської діяльності, а не трудової діяльності працівників. Вважаємо, що вивчати зміст цих понять у нашому дослідженні немає сенсу, бо це виходить за межі останнього.

Грунтуючись на проведеному аналізі спеціальної юридичної літератури й законодавства, пропонуємо більш удосконалену дефініцію ділової репутації працівника як трудової категорії: ділова репутація працівника як об'єкт особистого немайнового трудового права – це суспільна оцінка професійно-ділових якостей, морального обліку, законслухняності працівника, набута ним при виконанні трудових обов'язків, обумовлених трудовим договором.

На наш погляд, до системи поняття «ділова репутація працівника» слід віднести такі категорії: «професійно-ділові якості», «моральний облік», «законслухняність», «професійна компетентність», «професійна етика працівника». За своїм змістом кожна з них служить характеристикою ділової репутації працівника й співвідноситься з нею як частина з цілим. Також слід зауважити, що в законодавстві, поруч із загальним поняттям «ділова репутація» закріплено термін, що означає його різновид – «бездоганна ділова репутація» (зокрема, для співробітників банківської сфери, які повинні бути зразком дисциплінованості й сумлінності для свого керівництва).

Далі розглянемо ділову репутацію працівника вже в аспекті права – в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Приділимо більше уваги саме суб'єктивному розумінню вказаного права. Право на ділову репутацію у спеціальній юридичній літературі розглядається як 3 можливості (правомочності): а) як гарантована законодавцем можливість бути носієм об'єктивної, повної та своєчасної оцінки фізичної особи як фахівця у будь-якій сфері професійної чи іншої діяльності та її діянь (поведінки) з боку суспільства, певної соціальної групи та окремих громадян, а також право на формування цієї оцінки та користування нею; б) як заборона здійснювати будь-які дії, якими може бути порушено особисте немайнове благо; в) як можливість фізичної особи у випадку порушення недоторканності своєї ділової репутації вимагати застосування способів захисту цього права. [35, с. 186].

У трудовій науці С. В. Вишневецька, М. В. Рошук право працівника на

ділову репутацію визначають як різновид особистих немайнових трудових прав [36]. І. В. Лагутіна у структурі права на трудову честь і гідність виділяє окрему правомочність – всесторонню охорону трудової репутації працівника [19, с. 367].

Реалізацію права на ділову репутацію можна проілюструвати через виникнення, зміни та припинення будь-яких трудових відносин. Так, ділова репутація посилюється у разі звільнення працівника у зв'язку з переведенням на іншу роботу за попередньою домовленістю керівників (при такому працевлаштуванні він уже відразу в очах нового трудового колективу заздалегідь набуває певного авторитету, поваги й довіри). Законне переведення як заохочення за успіхи в роботі теж підвищує авторитет працівника, а з ним одночасно й ділову репутацію.

І, навпаки, ділова репутація й повага до працівника принижуються, якщо звільнення й переведення здійснюється незаконно. Наслідком незаконного звільнення буває і запис формулювання його причини у наказі або у трудовій книжці, який ганьбить потерпілого працівника і прямим чином впливає його на трудову репутацію. Адже такий запис нерідко ускладнює йому можливість отримати гідну роботу на іншому підприємстві. Так само негативно впливає на ділову репутацію й неправильне застосування заходів дисциплінарного стягнення (догани), що само по собі вже ганьбить ділову репутацію працівника, який є невинно покараним (наприклад, через упереджене ставлення до нього адміністрації).

Висновки. Виходячи з вищезазначеного і враховуючи різні підходи до визначення розглядуваного поняття, пропонуємо уточнюючу дефініцію «право на ділову репутацію працівника» як категорії трудового права: це можливість працівника розраховувати на належну моральну оцінку своєї трудової діяльності, усвідомлювати всю її цінність, вимагати від оточуючих (роботодавця, членів трудового колективу, третіх осіб, які користуються послугами роботодавця) не принижувати своєї ділової репутації, захищати її всіма законними способами й засобами.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r., № 254k/96-VR // Vidom. Verkh. Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 40. – Ст. 263; Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Zakon Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1997. - № 40. – St. 263.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2001 р., № 435–IV // Відом. Верхов. Ради. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356; Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2001 r., № 435–IV // Vidom. Verkhov. Rady. – 2003. – № 40–44. – St. 356.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 1996. – 928 с.; Ozhegov S. I. Tolkovyy slovar' russkogo yazyka / S. I. Ozhegov, N. YU. SHvedova. – М., 1996. – 928 s.
5. Костюк В. Д. Нематериальные блага. Защита чести, достоинства и деловой репутации. – М.: Лекс-Книга, 2002. - 320 с.; Kostyuk V. D. Nematerial'nye blaga. Zashchita chesti, dostoinstva i delovoy reputacii. – М.: Leks-Kniga, 2002. - 320 с.
6. Даль В. Толковый словарь живаго великорускаго языка. – [2-е изд. 1892 г.] - Т. 4. – М. – Спб.: Изд. книгопродавца-типографа М. О. Вольфа. – с. 712.; Dal' V. Tolkovyy

slovar' zhivago velikoruskago yazyka. – [2-e izd. 1892 g.] - T. 4. – M. – Spb.: Izd. knigoprodavca-tipografa M. O. Vol'fa. – s. 712.

7. Супрунов А. Г. К вопросу о законодательной дефиниции «деловая репутация» // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: матер. междунар. «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сент. 2006 г.) / под ред. В. М. Баранова и др. – Ниж. Новг.: Нижегород. иссл. науч.-прикл. центр «Юрид. техн.», 2007. – 1456 с.; Suprunov A. G. K voprosu o zakonodatel'noj definicii «delovaya reputaciya» // Zakonodatel'naya definiciya: logiko-gnoseologicheskie, politiko-yuridicheskie, moral'no-psihologicheskie i prakticheskie problemy: mater. mezhdunar. «kruglogo stola» (СНernovcy, 21-23 sent. 2006 g.) / pod red. V. M. Baranova i dr. – Nizh. Novg.: Nizhegorod. issled. nauch.-prikl. centr «YUrid. tekhn.», 2007. – 1456 s.

8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: «Укр. Енцicl.», 1999. Т. 2: Д-Й. – 744 с.; Iurydychna entsyklopediia: V 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. – K.: «Ukr. Entsykl.», 1999. Т. 2: D-Y. – 744 s.

9. Краткий юридический словарь / под ред. М. Ю. Тихомирова. – М.: Изд. Тихомирова М. Ю., 2011. – 828 с.; Kratkij yuridicheskij slovar' / pod red. M. Yu. Tihomirova. – M.: Izd. Tihomirova M. YU., 2011. – 828 s.

10. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики). Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Київ. нац. ун-ет ім. Т. Шевченка. – К.: 2006. – 20 с.; Saprykina I. V. Zakhyst chesti, hidnosti, dilovoi reputatsii fizychnoi osoby za zakonodavstvom Ukrainy (za materialamy sudovoi praktyky). Avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk: 12.00.03. – Kyiv. nats. un-et im. T. Shevchenka. – K.: 2006. – 20 s.

11. Енциклопедія цивільного права України // Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 952 с.; Entsyklopediia tsyvilnoho prava Ukrainy // In-t derzh. i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; vidp. red. Ya. M. Shevchenko. – K.: In Yure, 2009. – 952 s.

12. Осадько О. О. До питання ділової репутації працівника / О. О. Осадько // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2014. – С. 69–72; Osadko O. O. Do pytannia dilovoi reputatsii pratsivnyka / O. O. Osadko // Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. – 2014. – S. 69–72.

13. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р., № 2121–111 // Відом. Верх. Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30; Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 2000 r., № 2121–111 // Vidom. Verkh. Rady Ukrainy. – 2001. – № 5–6. – St. 30.

14. Про затвердження Порядку погодження набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі: розпор. Нац. комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 04.12.2012 р., № 2531 // Оф. вісн. України. – 2013. – № 6. – Ст. 217; Pro zatverdzhennia Poriadku pohodzhennia nabuttia abo zbilshennia istotnoi uchasti u finansovii ustanovi: rozpor. Nats. komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh vid 04.12.2012 r., № 2531 // Of. visn. Ukrainy. – 2013. – № 6. – St. 217.

15. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Пост. Пленуму Верх. Суду України від 27.02.2009 р., № 1 // Вісн. Верх. суду України. – 2009., – № 3, – стор. 7; Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby: Post. Plenumu Verkh. Sudu Ukrainy vid 27.02.2009 r., № 1 // Visn. Verkh. sudu Ukrainy. – 2009., – № 3, – stor. 7.

16. Зеленко Б. И. Право на трудовую честь и достоинство рабочих и служащих и его обеспечение: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. 12.00.05. – М., 1980. – 25 с.; Zelenko B. I. Pravo na trudovuyu chest' i dostoinstvo robochih i sluzhashchih i ego obespechenie: avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. yurid. nauk. 12.00.05. – М., 1980. – 25 s.

17. Припхан І. І. Право працівника на повагу його гідності і честі // Вісн. Акад. адвокат. України. – № 3(25). – 2012. – С. 175–177; Prypkhan I. I. Pravo pratsivnyka na povahu yoho hidnosti i chesti // Visn. Akad. advokat. Ukrainy. – № 3(25). – 2012. – S. 175–177.

18. Енциклопедія цивільного права України // Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 952 с.; Entsyklopediia tsyvilnoho prava Ukrainy // In-t derzh. i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; vidp. red. Ya. M. Shevchenko. – K.: In Yure, 2009. – 952 s.

19. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / І. В. Лагутіна; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". – О., 2015. – 429 с.; Lahutina I. V. Yurydychnyi mekhanizm zabezpechennia osobystykh nemainovykh trudovykh prav pratsivnykiv : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.05 / I. V. Lahutina; Nats. un-t "Odes. yuryd. akad.". – O., 2015. – 429 s.

20. Кох І. А. Профессиональная компетентность в структуре профессиональной подготовки рабочих / И. А. Кох, В. А. Орлов // Вопросы управления. – 2011. – №14. – С. 89; Koh I. A. Professional'naya kompetentnost' v strukture professional'noj podgotovki robochih / I. A. Koh, V. A. Orlov // Voprosy upravleniya. – 2011. – №14. – S. 89.

21. Психодиагностическое обследование кандидатов на должность судьи / Управление государственной службы и кадрового обеспечения Судебного департамента при Верховном Суде РФ // Росс. юстиция. – 2002. – № 10. – С. 7–9; Psihodiagnosticheskoe obsledovanie kandidatov na dolzhnost' sud'i / Upravlenie gosudarstvennoj sluzhby i kadrovogo obespecheniya Sudebnogo departamenta pri Verhovnom Sude RF // Ross. yusticiya. – 2002. – № 10. – S. 7–9.

22. Большой юридический словарь / под ред. А. В. Малько. – М.: Проспект, 2011. – 704 с.; Bol'shoj yuridicheskij slovar' / pod red. A. V. Mal'ko. – M.: Prospekt, 2011. – 704 s.

23. Лукашева Н. М. Вимоги до працівників за трудовим правом України: дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.05. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007 р. – 191 с.; Lukasheva N. M. Vymohy do pratsivnykiv za trudovym pravom Ukrainy: dys. kand. yuryd. nauk za spetsialnistiu 12.00.05. – Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. – Kh., 2007 r. – 191 s.

24. Про дошкільну освіту: Закон України від 20.12.2001р. // Оф. вісн. України. – 2001. – № 31. – Ст. 1388; Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 20.12.2001r. // Of. visn. Ukrainy. – 2001. – № 31. – St. 1388.

25. Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців: наказ Нац. агентства України з питань державної служби від 13.09.2011 р., № 11 / 36. систематиз. зак-ва. – 2013. – № 7; Pro Dovidnyk tyrovuykh profesiino-kvalifikatsiinykh kharakterystyk posad derzhavnykh sluzhbovtsiv: nakaz Nats. ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby vid 13.09.2011 r., № 11 / Zb. systematyz. zak-va. – 2013. – № 7.

26. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 р., № 1060-XII // Відом. Верх. Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451; Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 23.05.1991 r., № 1060-XII // Vidom. Verkh. Rady URSR. – 1991. – № 34. – St. 451.

27. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р., № 2120-III // Відом. Верх. Ради України. – 2000. – № 46. – Ст. 393; Pro pozashkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r., № 2120-III // Vidom. Verkh. Rady Ukrainy. – 2000. – № 46. – St. 393.

28. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р., № 1556-VII // Відом. Верх. Ради України. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004; Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r., № 1556-VII // Vidom. Verkh. Rady Ukrainy. – 2014. – № 37–38. – St. 2004.

29. О применении судами Российской Федерации Трудового кодекса Российской Федерации: пост. Пленума Верхов. Суда РФ от 17.03.2004 р., № 2 // Росс. газета. – № 34; O primenenii sudami Rossijskoj Federacii Trudovogo kodeksa Rossijskoj Federacii: post. Plenuma Verhov. Suda RF ot 17.03.2004 r., № 2 // Ross. gazeta. – № 34.

30. Лушников А. М. Защита персональных данных работника: сравн.-прав. коммент. гл. 14 Трудового кодекса РФ / А. М. Лушников // Труд. право. – 2009. – №9 (115). – С. 93–101; Lushnikov A. M. Zashchita personal'nyh dannyh rabotnika: sravn.-prav. komment. gl. 14 Trudovogo kodeksa RF / A. M. Lushnikov // Trud. pravo. – 2009. – №9 (115). – S. 93–101.

31. Чанишева Г. І., Чанишев Р. І. Поняття та класифікація права на інформацію за трудовим законодавством України / Г. І. Чанишева, Р. І. Чанишев // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: зб. наук. праць. матер. I міжнар. наук.-практ.конф. (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, проф. Н. М. Хуторян, доц. В. І. Щербини. – К.: Ніка-Центр, 2013. – С. 416-420; Chanysheva H. I., Chanyshev R. I. Poniattia ta klasyfikatsiia prava na informatsiiu za trudovym zakonodavstvom Ukrainy / H. I. Chanysheva, R. I. Chanyshev // Tendentsii rozvytku nauky trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia: zb. nauk. prats. mater. I mizhnar. nauk.-prakt.konf. (Kyiv, 25-26 kvit. 2013 r.) / za red. prof. M. I. Inshyna, prof. N. M. Khutorian, dots. V. I. Shcherbyny. – K.: Nika-Tsentr, 2013. – S.416-420.

32. Чанишева Г. І., Чанишев Р. І. Право на інформацію за трудовим законодавством України: моногр. / Г. І. Чанишева, Р. І. Чанишев. – О.: Фенікс, – 2012. – С. 61; Chanysheva H. I., Chanyshev R. I. Pravo na informatsiiu za trudovym zakonodavstvom Ukrainy: monohr. / H. I. Chanysheva, R. I. Chanyshev. – O.: Feniks, – 2012. – S. 61.

33. Чанишева Г. І. Право на інформацію за трудовим законодавством України: моногр. / Г. І. Чанишева, Р. І. Чанишев. – О.: Фенікс, 2012. – 196 с.; Chanysheva H. I. Pravo na informatsiiu za trudovym zakonodavstvom Ukrainy: monohr. / H. I. Chanysheva, R. I. Chanyshev. – O.: Feniks, 2012. – 196 s.

34. Стародубцев А. Теоретико-правові засади визначення поняття «ділова репутація» // Наук. часопис Нац. акад. пр-ри України. – 2015. – № 2. – С. 92–102; Starodubtsev A. Teoretyko-pravovi zasady vyznachennia poniattia «dilova reputatsiia» // Nauk. chasopys Nats. akad. pr-ry Ukrainy. – 2015. – № 2. – S. 92–102.

35. Сергеев А. А. Пояття та особливості механізму забезпечення права на захист честі, гідності та ділової репутації / А. А. Сергеев // Право і безпека. – 2013. – № 2. С. 182-188; Serhieiev A. A. Poiattia ta osoblyvosti mekhanizmu zabezpechennia prava na zakhyst chesti, hidnosti ta dilovoi reputatsii / A. A. Serhieiev // Pravo i bezpeka. – 2013. – № 2. S. 182-188.

36. Вишневецька С. В., Рошук М. В. Право працівника на честь, гідність та ділову репутацію як різновиди особистих немайнових трудових прав / С. В. Вишневецька, М. В. Рошук // Матеріали кафедри цивільного права і процесу Нац. авіац. ун-ту, 2016. [Електрон. ресурс]. Репозитарій НАУ – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/17506> ; Vyshnovetska S. V., Roshchuk M. V. Pravo pratsivnyka na chest, hidnist ta dilovu reputatsiiu yak riznovydy osobystykh nemainovykh trudovykh prav / S. V. Vyshnovetska, M. V. Roshchuk // Materialy kafedry tsyvilnoho prava i

protsesu Nats. aviats. un-tu, 2016. [Elektron. resurs]. Repozytarii NAU – Rezhym dostupu: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/17506>

O. O. Osadko

«THE RIGHT TO A WORKER'S REPUTATION»: CONCEPT AND CONTENT

In accordance with Part 4 of Art. 32 of the Constitution of Ukraine [1], art. 10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) [2] and Protocols Nos. 1, 2, 4, 7, and 11 to this Convention guarantee each one the right to protect business reputation and to refute inaccurate information by the person who circulated it. At the same time, according to the content of these norms, everyone is guaranteed the right to freedom of expression (Article 34 of the Constitution of Ukraine), including the right to disseminate information without interference by public authorities, provided that it is correct and accurate, and the informant acts in good faith, at the same time, does not detract from the reputation of individuals and does not violate their rights. Article 15 of the Civil Code of Ukraine [3] provides for the right of every person to protect his civil law in case of his violation, non-recognition or disputes, as well as his interest, which does not contradict the general principles of civil law. Unfortunately, in the labor legislation, in particular, in the current Labor Code of Ukraine, the legislator does not apply the concept of "employee's reputation".

The aim of this work is a research of the design of the concept of "the right to a business reputation" and the selection of its content parts.

Questions of the formation and development of the Institute of Business Reputation in their works within the framework of civil law were investigated by V.D. Kostyuk, R.O. Stefanchuk, Ye.I. Bulakh, MS Malein, T.R. Hannanova MV Dulysov was conducting his research within the framework of civil law, and such scholars as M. I. Baru, N. P. Zarubin, A. B. Zherukov, J. S. Protopopov, S. V. Vyshnovetsky, M. V. Roschuk - paid attention to the study of this issue in the field of labor law. However, despite the development of this topic, issues relating to the definition of the category "employee's reputation" are still relevant.

To understand the meaning of the right to a worker's reputation, consider the etymological and semantic meaning of the terms "business" and "reputation." The notion of "business" is interpreted as "belonging to public service activities, to work" [4, c. 155]. The term "reputation", as generalized by VD Kostyuk, should be understood: (a) as an opinion that has developed on a person and based on the assessment of its socially significant qualities; (b) the prevailing opinion in a particular social environment about an individual or a group of individuals; (c) as the glory of man - good and bad, who, how and who is considered; (d) as a general idea of the quality, advantages and disadvantages of someone, something; (e) as a reflection of the business qualities of a person in the public consciousness, accompanied by a positive assessment of society; (e) as an opinion in the surrounding, about the moral record of one or another person (collective), based on its previous behavior (previous activity) [5, c. 315]. In the explanatory dictionary, "reputation" is interpreted as "the glory of man, good and stupid, as well as what is famous, the general idea of someone" [6, c. 94].

The combination of these two terms made it possible to distinguish a particular type of reputation in general, which is a reflection of the level of professionalism [7, c. 555] both physical and legal.

Proceeding from the foregoing and taking into account the different approaches to the definition of the concept under consideration, we propose a clarifying definition of "the right to a worker's reputation" as a category of labor law: it is an employee's ability to rely on a proper moral assessment of his labor activity, to realize all its value, to demand from others (the employer, members of the labor collective, third parties who use the services of the

employer) do not degrade their business reputation, protect it by all legal means and means.

Key words: *business reputation, employee rights, personal non-property rights, norms of labor law, employer.*

УДК 341.231.14(045)

А. Ю. Замула

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У СФЕРІ БОРЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ КАТУВАННЯ І ТЕРОРИЗМУ

Стаття присвячена дослідженню проблем ефективності міжнародного права у сфері боротьби зі злочинами катування і тероризму, можливості забезпечення прав людини в умовах глобальної конфліктності, особливо, що стосується заборони катування. Автор акцентує увагу на пошуку міжнародним правом шляхів у подальшій дієвій боротьбі з катуваннями і тероризмом.

Ключові слова: *катування, тортури, заборона катування, насильницька природа катування, міжнародна криміногенність катування, глобальні конфліктні зіткнення, тероризм, боротьба з тероризмом.*

Постановка проблеми. Ескалація тероризму набуває загрожуючих масштабів, що до того ж посилюється практикою катувань. Адже численні терористичні акти досить часто застосовуються саме з елементами катування. Всі заходи, вжиті державами та міжнародними організаціями для протидії та попередження тероризму не увінчалися успіхами. Актуалізується проблема заборони катування як соціального явища та невід'ємної частини суспільного життя, що порушує своїм існуванням будь-які соціальні цінності та моральні почуття. Відзначається, що особливе місце в структурі глобального соціального конфлікту займають злочини катування і злочини тероризму, оскільки становлять собою чи не найактуальніші проблеми, які потребують невідкладного розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі висвітлення проблем ефективності міжнародного права у сфері боротьби зі злочинами катування і тероризму використано праці таких вчених як А.Х. Абашидзе, В.Ф. Антипенко, А.В. Антипенко, І.А. Ільїн, А.П. Данилов, С.У. Дікаєв, І.І. Лукашук, Л.Х. Мінгазов, А.А. Мішин, Н.А. Соколова та інші.

Метою статті є з'ясування та розкриття кумулятивних наслідків взаємопроникнення та взаємовпливу катування і тероризму як злочинів за міжнародним правом та виявлення можливостей (потенціалу принципів, норм, положень) міжнародного права в ефективній боротьбі із зазначеними злочинами (через вдосконалення чинних міжнародно-правових механізмів у боротьбі з тероризмом, у результаті чого відбувається посилення (упорядкування) протитортурної дії права).

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах тероризм відноситься до числа найбільш небезпечних та складно прогнозованих явищ, які набувають все більш різноманітних форм та погрожуючих масштабів. Багатоаспектність та багаторівневість виявів тероризму передбачає розширення меж міжнародно-правового впливу на нього за рахунок удосконалення норм міжнародного права, що передбачають дію на суміжну

з тероризмом міжнародну криміногенність, зокрема, норм проти катування.

Міжнародне право у сфері боротьби з тероризмом здатне вносити додаткову напруженість у відносини сторін, що стоять за терористичними конфліктами, оскільки базується на не для всіх прийнятному понятті тероризму. Ескалація тероризму багато в чому обумовлюється витікаючою з цього неефективністю міжнародно-правових актів, прийнятих у сфері боротьби з тероризмом. За своїм змістом вони не припускають ефективного впливу на спрямованість міжнародних соціально-політичних і економічних процесів, що утворює основу для активізації тероризму. Міжнародне право у сфері боротьби з тероризмом концептуально не визначилося у вихідній оцінці загальної відповідальності міжнародного співтовариства за створення умов та можливостей для виникнення і поширення тероризму, а також для реалізації терористичних актів як таких. Завзято обираючи полем свого регулювання лише той сегмент тероризму, який пов'язаний в основному з об'єктивною стороною злочинних дій терористів, міжнародно-правові акти залишають без належної уваги ті політичні, соціальні та економічні аспекти міжнародних відносин, які породжують і підсилюють терористичні процеси. Іншими словами, проблема ефективності міжнародного права у сфері боротьби з тероризмом полягає в тому, що воно ґрунтується на оцінках тероризму як злочинного діяння, тобто терористичного акту [1, с. 19-28].

Тероризм же набув форми міжнародного соціального явища. Як відомо, явище - це те, в чому полягає сутність. Сутність тероризму як соціального явища міститься в конфлікті, який характеризується протиборством двох сторін, із застосуванням хоча б однією із них терористичних актів. Отже, присутня в сучасному міжнародному праві юридична оцінка тероризму як прояву тільки однієї сторони терористичного конфлікту (тероризму) не може відповідати його сутності. Тому не можуть бути об'єктивними і похідні такої оцінки, зокрема правова кваліфікація тероризму, що характеризує склад цього міжнародного злочину. Таким чином, тероризм як міжнародний злочин значною мірою залишається, по суті, поза полем регулювання міжнародного права. Разом із тим, тероризм як соціальне за своїм походженням явище, є спільним продуктом діяльності соціуму, і здолати його можна, задіявши комплекс заходів із пріоритетом вирішення фундаментальних соціально-економічних і політичних проблем при регулятивному забезпеченні відповідними міжнародно-правовими механізмами. Науково-теоретичне обґрунтування такого підходу вибудовується з позицій суміжних з міжнародним правом наук: геоелектроніки, соціології міжнародних відносин, культурології, конфліктології, військової та інших наук [1, с. 19-28].

Як справедливо вказує російський вчений А.А. Ковальов: «численні акти міжнародного тероризму ставлять перед наукою міжнародного права і практикою міждержавних відносин питання про вироблення необхідних ефективних правових засобів для боротьби з цим злом» [2, с. 115-129].

Ефективний вплив міжнародного права на тероризм може бути забезпечений за умови, якщо в рамках складу тероризму глибоко і всебічно будуть кваліфіковані дії держави або держав, у результаті яких виникли причини й умови для вчинення терористичних актів, що в сукупності утворює об'єктивну сторону складу цього злочину [3, с. 36-53].

В умовах глобалізації терористичного (соціального) конфлікту актуалізується і «терористичний» різновид катувань, який залишається малодослідженим у доктрині міжнародного права. Катування, з одного боку, можуть виступати у якості складової терористичної діяльності, як інструмент залякування влади або певної суспільної категорії, як це, наприклад, роблять представники «Ісламської держави» щодо західних суспільств, відтинаючи голови або спалюючи людей живцем. З іншого боку, витончені

масштабні катування, здійснювані в умовах свавілля щодо нації, народу, певної соціальної групи тощо, з метою утримання у стані обмеженого розвитку і повної покори, можуть породжувати у відповідь терористичну діяльність, що у рамках протиборчої взаємодії сторін утворює склад міжнародного злочину «тероризм».

Разом із тим, у XXI столітті людство зіткнулося з такою кількістю глобальних проблем (серед яких і соціально-політичні конфлікти), що вони стали з усією очевидністю новим етапом світового розвитку. Зростаючі взаємозв'язки й взаємозалежність країн і регіонів підтверджують динаміку широкомасштабних процесів світової глобалізації, які проявляють себе в різних галузях, насамперед у сучасній глобальній конфліктній взаємодії. Аналіз розвитку глобальної конфліктної кризи сучасної цивілізації переконливо доводить, що для її подолання необхідно сформулювати нове суспільне бачення й уявлення про події, що відбуваються. Таке бачення дозволило б не тільки адекватно усвідомити причини конфліктних процесів, але також створило б основу для об'єднання зусиль із вирішення багатьох загальних для всього людства глобальних конфліктних зіткнень. У той же час більшість сучасних соціально-політичних конфліктних зіткнень є новим фактором міжнародних відносин у період зміни епох, хоча глобалізаційні процеси сучасного світу припускають становлення єдиних взаємних зв'язків наявного світопорядку, які охоплюють провідні сфери світового співробітництва: економіку, політику, інформатику, технологію, фінанси [4, с. 382-411].

Попри активізацію діяльності міжнародних структур у напрямі забезпечення прав людини в умовах глобальної конфліктності, не можна не погодитися з думкою вітчизняного вченого В.Ф. Антипенка стосовно того, що міжнародне право не визначилося у початковій оцінці загальної відповідальності міжнародного співтовариства за створення умов і можливостей для виникнення й поширення конфліктних ситуацій. Наполегливо обираючи полем свого регулювання лише той сегмент конфліктності, який пов'язаний в основному з об'єктивною стороною, тобто станом насильницького протистояння, яке поряд з нанесенням шкоди національним інтересам зазіхає на якісь аспекти міжнародних відносин, міжнародно-правові акти залишають без належної уваги ті політичні, соціальні й економічні можливості міжнародних відносин, які породжують і підсилюють конфліктні процеси в умовах глобалізації [1, с. 19-28].

У свою чергу, світове господарство в сучасних умовах зазнає глибокої кризи, що супроводжується зниженням якості життя для більшості населення Землі, а також неухильним зростанням міжнародних правопорушень та інтенсивності міжнародної злочинності. Так звані позитиви глобалізації не трансформуються у головну якість «незлочинного» суспільства – соціальну рівність. Глобалізація не несе соціального примирення, вона підсилює соціально-економічну поляризацію, породжує й нарощує міжнародну конфліктність, а отже, міжнародну криміногенність. Звідси виникають сумніви щодо ефективності міжнародного права [5, с. 58-60]. До прикладу, відомий фахівець із міжнародного права Л.Х. Мінгазов вказує, що «ефективність міжнародно-правових норм у багатьох випадках залишається ще досить невисокою ... У низці галузей співпраці вони часом порушуються, ... ці порушення мають місце у сферах, пов'язаних із підтримкою миру та безпеки, захистом прав людини, навколишнього середовища і т.д.» [6, с. 5].

За переконанням І.І. Лукашука, ефективність міжнародного права визначається тим, наскільки воно (міжнародне право) досягає поставлених перед ним цілей, якою мірою реальні відносини відповідають його нормам [7, с. 48].

На думку Н.А. Соколової, ефективність міжнародного договору проявляється в

різних аспектах: у впливі на національне законодавство, у реальному захисті жертв злочинів, у справжньому зупиненні і попередженні злочинів, а також у плані справедливого ставлення до прав обвинувачених [8, с. 68].

Прийнятною є також позиція К.Н. Салімова: «на даний момент не можна високо оцінювати ефективність співпраці держав у боротьбі з тероризмом, тому що єдності поглядів не досягнуто навіть стосовно основних напрямів цієї співпраці. Ці угоди мають ряд прогалин» [9, с. 87].

«Система міжнародного права поступається у протиборстві з тероризмом, – зазначав В.Ф. Антипенко, – дозволяючи цьому злочинному явищу у випереджувальному ключі впливати на ефективність права та створювати внутрішньо-правові складнощі» [4, с. 220].

Окрім того, відомий вчений А.Х. Абашидзе констатує, що «будь-яка модель, будь-яка конвенція про боротьбу з тероризмом за відсутності єдиного підходу держав до понятійного апарату і категорій ... перетворюється у фікцію» [10, с. 37].

Проблему ефективності міжнародного права насамперед утворює ситуація, коли злочинні наслідки, що мають місце у міжнародному суспільстві, які є співставними з руйнівним потенціалом світових війн, у сучасних умовах глобальної капіталізації світу на деконструктивному фундаменті фінансової цивілізації настають у результаті зазвичай легітимних, правомірних дій провідних держав світу та правлячих еліт [5, с. 58-60].

У якості порівняння, наприклад, можна стверджувати, що норми Статуту та юридичні оцінки Трибуналу в ході Нюрнберзького процесу значною мірою базувалися на очевидності злочинного результату, яким були значні людські жертви і руйнації, причому (на відміну від сучасної міжнародної злочинності) трагічні наслідки гітлерівської злочинності повною мірою сполучались із жорстоким і бузувірським характером її дій. На тому, до речі, ґрунтується п. 3 ст. 6 Статуту Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу [11].

На окрему увагу заслуговує ситуація щодо неприпустимості зловживання силою з боку держав як у зовнішній, так і у внутрішній політиці. Що стосується використання терору, то це поняття після атак 11 вересня 2001 р. набуло додаткового значення. Більше того, досить поширеною стала думка, що тероризм у новій якості ніби радикально змінив попередні уявлення про доцільність використання сили або, наприклад, тортур [12, с. 131].

Цілком виправдано, що терористичні атаки 11 вересня можна розглядати як злочини проти людства, і в їх засудженні досвід Нюрнбергу міг би бути надзвичайно цінним. Але США замість цього шляху зробили вибір на користь військових трибуналів. У підсумку сформувалась зовсім інша судова практика, ніж у Нюрнбергу. Грубо порушуючи права людини, підозрюваних на кілька років ув'язнювали у Гуантанамо Бей на Кубі без висунання їм звинувачення й без можливості скористатися юридичною допомогою. Гасло «боротьби зі світовим тероризмом» стало використовуватися не тільки для застосування сили й нападу на інші держави, але й для виправдання використання тортур. У американців навіть з'явився вислів «легкі тортури» на кшталт легкої пепсі-коли. Наразі вже відомо, що це була поширена практика, а не окремі прикрі випадки, як це хотіла представити адміністрація Дж. Буша, зокрема, під час скандалу з Абу-Грейб. Нагадаємо, що у 2004 р. Америка була просто шокована фотографіями із цієї іракської в'язниці, на яких були зняті сцени фізичних та сексуальних знущань над в'язнями. Таке повернення до силової політики з боку окремих держав, що виправдовується нібито принциповою відмінністю сучасних умов, є руйнацією фундаментальних принципів Нюрнбергу. У європейському досвіді теж

існує багато прикладів відходу від принципів Нюрнбергу. Достатньо пригадати вибірковість у застосуванні прав і законів Нюрнберзького трибуналу в політиці щодо Югославії. Зокрема, косовським албанцям спочатку відмовляли у їхньому конституційному праві на самовизначення і вимагали, щоб вони залишались у межах Югославії, попри несправедливі умови [12, с. 126-133].

Таким чином, основний соціальний зміст катувань полягає у тому, що це одне з найбільш небезпечних посягань на особу. Катування порушують найважливіші соціальні норми, які зачіпають основні принципи існування людини в суспільстві, сформовані еволюційним шляхом. Адже цінність особистості є фундаментальним благом для суспільства, без якого його існування неможливе. У тій чи іншій формі катування продовжують залишатися широко поширеним явищем практично в усіх країнах світу. При цьому є держави, в яких застосування катування є систематичним і широкомасштабним. У межах таких держав цілі народи стають жертвами масових катувань, страждаючи від нестерпних умов життя. Більше того, маючи в якості одного з напрямів формування деструктивного політичного впливу, зі звичайних актів катування така загроза перетворилася на більш складні форми застосування тортурного насильства з використанням можливостей політичних інститутів і процесів, що накладає свій відбиток на сучасний світопорядок. На фоні цього виникає потреба ефективного нормотворення у сфері протидії катуванням.

Міжнародно-кримінологічний зміст такої нормотворчості має базуватися на вибудовуванні системи глобальних (геополітичних, геоекономічних та ін.) детермінант, що створюють нове «глобалізаційне» розуміння криміналізації суб'єктів міжнародних правовідносин, які прямо чи опосередковано створюють загрозу міжнародному миру та безпеці. Наразі в світі зростає конфліктність як дестабілізуючий фактор, що супроводжується порушенням норм міжнародного права. Вона (конфліктність) при цьому все більш насичується глобальним катастрофогенним змістом [4, с. 33].

Хоча тортури існують усупереч заборонам, усупереч закону й засуджуються суспільством, на початку XXI століття деякі держави поставили під сумнів доцільність позиції надалі дотримуватися раніше підписаних ними міжнародних угод про заборону тортур. Зокрема, ідеї про необхідність обмеження прав і конституційних свобод громадян як заходи боротьби зі світовим тероризмом набули широкого поширення після того ж таки 11 вересня 2001 року. У березні 2008 року Президент США Дж. Буш наклав вето на закон, що забороняє певні види психологічного катування, мотивуючи це надзвичайними обставинами боротьби з тероризмом. Нібито тими ж мотивами боротьби з тероризмом США керуються, прослуховуючи весь світ [13, с. 41-47].

Виправдовуючи тортури щодо терористів, прем'єр-міністр Італії заявляв, що не можна впливати за допомогою цивілізованих заходів на людей, що знаходяться на рівні середньовічних понять добра і зла. Ухвалення 12 червня 2008 р. Верховним судом США історичного рішення, яке визнає необґрунтованими доводи виконавчої влади про вилучення ув'язнених, що утримуються на військовій базі Гуантанамо за межами США, з-під дії американських законів, що гарантують права особистості, не зупинило спецслужби цієї країни від продовження донині незаконного утримання в ув'язненні громадян іноземних держав і застосування до них тортур [14].

Як і за часів інквізиції, за свідченнями, отриманими під тортурами, сьогодні спецслужби США застосовують викрадення людей, яких утримують у секретних в'язницях ЦРУ, розташованих зокрема й у країнах «цивілізованої» Європи. У секретних в'язницях ЦРУ від викрадених людей під тортурами отримують відомості про інших осіб, які повторюють долю тих, хто їх обмовив. Можливо, отримана під тортурами інформація дозволить запобігти новим терористичним актам. Однак виникає

питання про те, чи припустимі тортури як вимушене зло, заподіяне в інтересах загального блага (загальної безпеки)? [15, с. 23-30].

Той факт, що США практикують катування для досягнення своїх цілей, означає, що для них не існує авторитету, який міг би утримати їх від цього. Розуміння того, що навіть ООН не здатна захистити від цього агресивного і аморального монстра, змушує й миролюбні країни озброюватися. Звичайно, не варто нічого абсолютизувати, зокрема й виключення права держави на застосування насильства відносно своїх або чужих громадян. Благо безпеки, яке несе в собі держава, як вважав Т. Гоббс, вартує права індивідів на самооборону. Але держава, набуваючи монополії на застосування сили, не повинна віднімати право громадян судити про справедливість цього застосування. Крім того, фізичний вплив, як вказує І.А. Ільїн, повинен за всіх умов зберігати духовну очевидність людини, не пригнічуючи в ній почуття її власної духовної гідності, не знищуючи довіри людини до самої себе. Із цієї причини, вважав він, усі форми фізичного спонукання (позбавлення їжі, сну, непосильна робота, тортури, ув'язнення в суспільстві злодіїв, принизливе поводження та ін.), що руйнують душевне здоров'я й духовну силу людини мають бути засуджені й відкинуті [16, с. 70].

Безумовно, руйнація інституту тортур має розглядатися як найбільше досягнення людства. Це досягнення має дотримуватися та оберігатися, бути закріпленим у нормах міжнародного та національного права. Тортури вказують на деструктивність системи правосуддя та верховенство влади через насильницькі методи дій. Тортури як міра безпеки, як засіб належного забезпечення права безпеки є недопустимими і повинні суворо каратися.

Перспективу посилення міжнародно-правового потенціалу щодо сфери боротьби з тероризмом протитортурних норм слід пов'язувати з переоцінкою тероризму як злочину за міжнародним правом і кваліфікаційним його розмежуванням із злочином «терористичний акт» як загальнонебезпечне злочинне діяння у тероризмі зі створення умов впливу на міжнародну організацію, державу, юридичних та фізичних осіб або груп осіб з метою примусу до певної дії або відмови від такої, здійснене шляхом залякування за наявності прямого умислу на спричинення смерті невинним випадковим людям. Таке розмежування розширює межі впливу правових норм, спрямованих проти катування на весь комплекс факторів і обставин, що зумовлюють виникнення, дію і ескалацію тероризму.

У той же час, логіка глобалізації вимагає однозначного визнання єдності загальнолюдської перспективи. Через єдність і взаємозалежність світу сепаратні стратегії прориву в краще майбутнє створюють небезпеку глобальної терористичної війни. Ознаки невідворотності такого глобального консенсусу вказують також на велику вірогідність консенсусу на такому актуальному вістрі міжнародних соціальних взаємодій, яким є терористичне протистояння. До того ж спонукає об'єктивний процес етнокультурної асиміляції, у результаті якого на території розвинених країн Європи й Америки мешкають десятки мільйонів представників країн «третього світу». З погляду терористичних технологій цей незворотний за своїм змістом процес створює практично невразливий «арсенальний» базис, який дозволить перенести епіцентр терористичних вогнищ на територію Європи, США й інших розвинених країн. Масштабні терористичні акти, які вчинені останнім часом у таких благополучних країнах, як Велика Британія, Іспанія, Норвегія, є красномовним свідченням можливого започаткування зазначеного процесу [17, с. 397-405].

Висновки. Наразі існує нагальна потреба у вдосконаленні існуючих міжнародно-правових механізмів у боротьбі з тероризмом, де ключовим фактором розглядається можливість реалізації усього потенціалу норм протитортурного права,

що в результаті призведе до посилення ефективності антитерористичного права. Опрацювання з цією метою проблеми міжнародно-правової кваліфікації катування щодо соціальних груп, народів і націй передбачає юридичну експертизу злочинного механізму катування і обґрунтування його екстраполяції на рівень міжнародних відносин. У зв'язку з цим необхідно комплексне дослідження діючих у розглянутій галузі міжнародно-правових норм, вивчення ряду міжнародних угод з ціллю внесення в них доповнень і змін, а також аналіз правозастосовчої практики міжнародних контрольних механізмів і судових органів для усунення недоліків в їх діяльності та поширення позитивного досвіду.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Антипенко В. Ф. Международное антитеррористическое право в условиях глобального кризиса / В. Ф. Антипенко // Альманах міжнародного права. – 2009. – Вип. 1. – С. 19-28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2009_1_4; Antipenko V. F. Mezhdunarodnoe antiterroristicheskoe pravo v usloviyah global'nogo krizisa / V. F. Antipenko // Al'manah mizhnarodnogo prava. – 2009. – Vip. 1. – S. 19-28. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu do resursu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2009_1_4
2. Ковалев А.А. Терроризм и международное право / А.А. Ковалев // Европа и США перед вызовом терроризма: Сб. научных трудов / Под. ред. А.К. Субботина. – М.: ИНИОН РАН, 2003. – С. 115 – 129 ; Kovalev A.A. Terrorizm i mezhdunarodnoe pravo / A.A. Kovalev // Evropa i SSNA pered vyzovom terrorizma: Sb. nauchnyh trudov / Pod. red. A.K. Subbotina. – М.: INION RAN, 2003. – S. 115 – 129.
3. Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление / Ю. И. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 36-53 ; Avdeev Yu. I. Terrorizm kak social'no-politicheskoe yavlenie / Yu. I. Avdeev // Sovremennyyj terrorizm: sostoyanie i perspektivy. – М.: Ehditorial URSS, 2000. – S. 36-53.
4. Антипенко В.Ф. Теории мирового развития. Логика сопрягаемости. К. 2007. – 440 с.; Antipenko V.F. Teorii mirovogo razvitiya. Logika sopryagaemosti. K. 2007. – 440 s.
5. Антипенко В.Ф. Щодо проблем ефективності міжнародного права // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – № 1042. – 2013. – С. 58-60; Antypenko V.F. Shchodo problem efektyvnosti mizhnarodnoho prava // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. – № 1042. – 2013. – S. 58-60.
6. Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права: Теоретические проблемы: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. юрид. наук: спец.12.00.10 «Международное право» /Л. Х. Мингазов. – Казань, 2000. – 41 с.; Mingazov L.H. Ehhfektivnost' norm mezhdunarodnogo prava: Teoreticheskie problemy: avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni dokt. yurid. nauk: spec.12.00.10 «Mezhdunarodnoe pravo» /L. H. Mingazov. – Kazan', 2000. – 41 s.
7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: [учебник] / И.И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.; Lukashuk I.I. Mezhdunarodnoe pravo. Obshchaya chast': [uchebnik] / I.I. Lukashuk. – М.: Volters Kluver, 2005. – 432 s.
8. Соколова Н.А. Проблемы эффективности Римского Статута Международного уголовного суда / Н.А. Соколова // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. – 2003. – С. 68-75; Sokolova N.A. Problemy ehffektivnosti Rimskogo Statuta Mezhdunarodnogo ugovnogo suda / N.A.

Sokolova // Rossijskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava. Special'nyj vypusk. – 2003. – S. 68-75.

9. Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма / К.Н. Салимов. – М.: Издательство «Щит-М», 1999. – 216 с.; Salimov K.N. Sovremennye problemy terrorizma / K.N. Salimov. – М.: Izdatel'stvo «SHCHit-M», 1999. – 216 s.

10. Абашидзе А.Х. Борьба с терроризмом, международный уголовный суд и Российская Федерация / А.Х. Абашидзе // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. – 2003. – С. 35-40; Abashidze A.H. Bor'ba s terrorizmom, mezhdunarodnyj ugovovnyj sud i Rossijskaya Federaciya / A.H. Abashidze // Rossijskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava. Special'nyj vypusk. – 2003. – S. 35-40.

11. Устав Международного высшего трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_2014; Ustav Mezhdunarodnogo vysshego tribunala dlya suda i nakazaniya glavnyh voennyh prestupnikov evropejskih stran osi [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_2014

12. Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького Трибуналу. Матеріали міжнародної конференції, 22-23 жовтня 2010 р. – Одеса. – 269 с.; Rozbudova demokratychnoho suspilstva pislia Niurnberzkoho Trybunalu. Materialy mizhnarodnoi konferentsii, 22-23 zhovtnia 2010 r. – Odesa. – 269 s.

13. Данилов А.П. Всеобъемлющее нарушение тайны общения как мера безопасности // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 1 (32). – С. 41-47; Danilov A.P. Vseob'emlyushchee narushenie tajny obshcheniya kak mera bezopasnosti // Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra. – 2014. – № 1 (32). – S. 41-47.

14. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник для вузов. – 17-е изд., испр. и доп. – М.: Статут, 2013. – 520 с.; Mishin A.A. Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnyh stran: uchebnik dlya vuzov. – 17-e izd., ispr. i dop. – М.: Statut, 2013. – 520 s.

15. Дикаев С.У. Допустимо ли применение пыток в целях обеспечения национальной безопасности? – Криминология. – 2 (33). – 2014. – С. 23-30; Dikaev S.U. Dopushtimo li primenenie pytok v celyah obespecheniya nacional'noj bezopasnosti? – Kriminologiya. – 2 (33). – 2014. – S. 23-30.

16. Ильин И.А. О сопротивлении злу силою. – М.: Республика, 1993. – 480 с.; Il'in I.A. O soprotivlenii zlu siloyu. – М.: Respublika, 1993. – 480 s.

17. Антипенко А.В. Терористичний конфлікт як об'єкт регулювання міжнародного права збройних конфліктів / А.В. Антипенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2013. – Вип. 67. – С. 397-405; Antypenko A.V. Terorystychnyi konflikt yak ob'iekt rehuliuвання mizhnarodnogo prava zbroinykh konfliktiv / A.V. Antypenko // Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. prats. – Odesa: Yurydychna literatura, 2013. – Vyp. 67. – S. 397-405.

A. Yu. Zamula

PROBLEMS OF EFFICIENCY OF INTERNATIONAL LAW IN THE FIELD OF COMBATING CRIMES OF TORTURE AND TERRORISM

The article investigates problems of efficiency of international law in the field of combating crimes of torture and terrorism, human rights provide opportunities in a global conflict, especially as regards the prohibition of torture. The author focuses on the search for international law, effective ways to further the fight against torture.

Struggle against torture is determined to be one of the directions of enhancing the effectiveness of international law in fighting international criminality (including terrorism) through the analysis of qualification characteristics of torture and terrorism as crimes under

international law. It is proposed to consider torture in the broader international criminological meaning, namely in two ways: through direct causing of a physical and moral suffering to a particular social group, nation and through intimidation, causing suffering and harassment of individuals.

It is proved that at a global level the problem of the use of torture and ill-treatment (including those while terrorist activities) has not gained appropriate criminalization. Such important issues of today as violation of rights of peoples, nations, states because of hunger, war, extreme degree of poverty, hopelessness, lack of appropriate conditions for development, which in many cases result in terrorism, have not received more careful consideration. Following this, it was proposed to make an important step in the evolution of anti-terrorist law-making by improving the current international legal norms in struggle against terrorism and strengthening (streamlining) the law against torture, due to which the effectiveness of anti-terrorist law will be increased.

Key words: *torture, prohibition of torture, the forced nature of torture, the international criminality of torture, global conflict collision, terrorism, the fight against terrorism.*

УДК 341.1/8

М. Ю. Яцишин

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У КІБЕРПРОСТОРИ

У статті аналізуються концептуальні підходи до розуміння кіберпростору, досліджуються основні міжнародні ініціативи в рамках міжнародних міжурядових організацій щодо захисту прав людини в кіберпросторі.

Автор обґрунтовує необхідність захисту прав людини в кіберпросторі, аргументує важливість забезпечення рівних прав як офлайн, так і онлайн, зокрема: права на свободу вираження поглядів, права на доступ, права на повагу до приватного життя і захист персональних даних. Розглянуто проблему обмеження цих прав внаслідок втручання держави.

Ключові слова: *права людини, кіберпростір, кібербезпека, ефективний контроль, свобода вираження поглядів, право на доступ, мережевий нейтралітет, право на приватне життя.*

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток науки і техніки у ХХІ столітті обумовив перехід суспільства до якісно нової стадії розвитку. Поступово значна частина комунікативної сфери перейшла у віртуальну реальність, яка вже повною мірою є частиною повноцінного життя людини. Як результат, виникло нове середовище існування – кіберпростір.

Поняття «кіберпростір» активно використовується в сучасній міжнародно-правовій доктрині та практиці. Водночас, застосування визначеного терміну є досить умовним і суперечливим, немає чітких загальноприйнятих рамок, а також часто пов'язується чи ототожнюється з іншими поняттями. Необхідно констатувати відсутність єдиного універсального підходу до розуміння цього явища, і, як наслідок, системи його правового регулювання.

За таких умов, особливо важливим для міжнародного співтовариства є не лише

розробка спеціальних норм та принципів, що визначили б режим кіберпростору, а й адаптація уже існуючої системи міжнародного права до застосування у новому середовищі. Особливо актуальним є питання забезпечення основних принципів міжнародного права у кібернетичному просторі, зокрема принципу поваги прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародно-правового захисту прав людини у кіберпросторі є об'єктом дослідження широкого кола зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких: Я. Акдениц, Я. Браун, Е. Дікс, М. Кіттіманн, Г. Коу, Ф. Ла Рю, М. Шмітт, Л. Васечко, Ю. Волков, Д. Дубов, І. Забара, О. Мережко, А. Пазюк, І. Рассолов. Однак, концепція прав людини у кіберпросторі на сьогоднішній день залишаються несформованою та недостатнього науково обґрунтованою. Потребують дослідження та аналізу нові ініціативи міжнародних міжурядових організацій.

Виклад основного матеріалу. З огляду на неоднозначність у підходах до розуміння поняття «кіберпростір», в контексті дослідження першочерговою є необхідність визначення даного терміну. На рівні повсякденного сприйняття, простір - форма існування матерії, яка проявляється у вигляді характеристик взаємного розташування тіл, їх координат, відстані між ними, тобто певних геометричних чи фізичних вимірів.

Доктор філософських наук, професор Зінков Е. Г. визначає «простір» як універсальну форму буття, яка виражається в суспільній життєдіяльності осіб, пов'язаних між собою не лише територіально, політично, економічно, юридично, але і в багатьох інших формах соціальних зв'язків. [1] З розвитком суспільства відбувається процес освоєння простору та боротьба за владу над ним у соціально-політичному та культурно-правовому аспектах. Професор університету Сорбони, Ж. Матор, у своїй монографії «Людський простір» також розглядає простір в аспекті взаємодії суб'єктів права в певному соціумі: державі, міжнародному співтоваристві. [2, с. 31]

Категорія простору має фундаментальне значення для юридичної науки і практики. Теорія права першочергово розглядає співвідношення терміну «простір» з територією та державою, що виступають певним межами дії юридичних норм та систем. Правовий простір держави обмежується її територіальними кордонами. Однак, із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кордони держав розмиваються. Фактично новий вимір – кіберпростір об'єктивно існує поза межами таких соціумів як держава чи міжнародне співтовариство. На наш погляд, із цього загальнотеоретичного контексту виплаває основна проблема щодо міжнародно-правового регулювання кіберпростору – проблема визначення юрисдикції.

Саме поняття «кіберпростір» передбачено деякими міжнародно-правовими актами, зокрема Окінавською хартією глобального інформаційного суспільства, Рекомендацією ЮНЕСКО про розвиток і використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору. Новим та прогресивним етапом розвитку національного законодавства України вважаємо прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (від 5 жовтня 2017 р.), що також містить поняття «кіберпростір» та його визначення.

В процесі проведеного дослідження та для цілей цієї статті під кіберпростором розуміємо віртуальний простір, створений з використанням інформаційної інфраструктури, в межах якого відбуваються комунікації та суспільні відносини.

Щодо проблеми юрисдикції у кіберпросторі, досить детальним дослідженням став Таллінський посібник з ведення кібервоєн, розроблений під керівництвом професора Майкла Шмітта та під егідою Центру НАТО з кібероборони. На основі положень

посібника можна стверджувати про формування концепції, згідно з якою держави можуть здійснювати свою юрисдикцію щодо кібер інфраструктури, розташованої на її території, осіб, учасників кібер активності, а також екстериторіально згідно з нормами міжнародного права. [3]

Проблема щодо визначення юрисдикцій та поширення дії міжнародного права у кіберпросторі не вирішена та потребує подальшого вивчення. Це комплексна проблема, що є об'єктом окремого наукового дослідження.

У той же час, дискусія щодо розширення сфери дії міжнародного права з прав людини на кіберпростір є більш однозначною. Так, Комітет ООН з прав людини визнав зобов'язання держав поважати і забезпечувати права, закріплені в Пакті про громадянські та політичні права 1966 р., для всіх в межах влади та ефективного контролю держави-учасниці, навіть якщо вони не знаходяться на території цієї Держави-учасниці. Рішення Європейського суду з прав людини та Міжамериканської комісії з прав людини також підтверджують екстериторіальне застосування системи захисту прав людини. Верховний комісар ООН з прав людини запропонував застосовувати право у сфері захисту прав людини екстериторіально у випадку, якщо держава здійснює владу чи ефективний контроль стосовно інфраструктури цифрових комунікацій, що розташована за її межами. [4]

В рамках цієї концепції для цілей захисту прав людини застосовують такі поняття, як «ефективний контроль» (effective control) та «повноваження і контроль» (authority and control), на основі яких обґрунтовується застосування державної юрисдикції поза межами її території. Такий підхід, однак, є досить небезпечним з огляду на можливість його використання для окупації територій інших держав. Тому, вважаємо за необхідне теоретичне і практичне розмежування концепції «екстериторіальності» щодо позатериторіальних просторів, а саме кіберпростору, та територій, що знаходяться під суверенітетом окремих держав.

Не зважаючи на проблему юрисдикцій, необхідність міжнародно-правового регулювання кіберпростору у сфері захисту прав людини є беззаперечною. Права людини в «реальному» світі мають своє відображення у кіберпросторі. Фактично, відбувається процес формування нового принципу сучасного міжнародного права, згідно з яким всі передбачені права людини в середовищі «офлайн» повинні бути збереженні у повному обсязі і в «онлайн» сфері. Даний принцип знаходить своє формальне закріплення в деяких міжнародних договорах та багатьох актах міжнародних організацій, серед яких – ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейський Союз та ін. Окрім цього, більше 180 держав ще у 2003 році на Міжнародному саміті з інформаційної безпеки (WSIS) підтвердили повне застосування норм і принципів Статуту ООН і Загальної декларації з прав людини у середовищі «онлайн». [5]

Важливою у сфері захисту прав людини у кібернетичному просторі є проблема їх реальності. Васечко Л. О. визначає реальність прав людини як можливість дійсної реалізації, охорони, захисту та поновлення у разі порушення прав особи, що проявляється у відповідних гарантіях. [6, с. 124] Тому одне із актуальних завдань міжнародного права є визначення обсягу, механізмів застосування і забезпечення прав людини у кіберпросторі, а також гарантій їх захисту. Відповідно до проекту декларації Ерїче з принципів кіберстабільності і кібермиру: «Всі держави повинні розуміти, що міжнародне право гарантує людям свободу передачі інформації та ідей; ці гарантії також повинні розповсюджуватись на кіберпростір». [7] Доцільно наголосити, існують погляди, що аналогія та адаптація існуючих міжнародно-правових норм не є достатніми і не відповідають сучасним вимогам часу [8], а отже існуюче міжнародне право поки не може забезпечити реальність прав людини у кіберпросторі.

Узагальнивши існуючу міжнародно-правову практику, приходимо до висновку, що центральним напрямком захисту прав людини у кіберпросторі є захист права на свободу вираження поглядів, передбаченого ст. 19 Загальної декларації з прав людини та ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Це право включає «свободу шукати, отримувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір». [9] На сучасному етапі розвитку суспільства здійснювати визначені свободи практично неможливо без використання інформаційно-комунікативних технологій. Професор Гарольд Гонджу Коу заявив, що кібер комунікації стають панівним способом вираження в XXI ст. Все більше людей висловлюють свої погляди у блогах, твітах, коментарях та відеопублікаціях. [10]

Важливість усесторонньої поваги права на свободу думки і свободу вираження поглядів, що фактично утверджуються за допомогою Інтернету, закріплена Рішенням Постійної ради ОБСЄ №633 «Сприяння толерантності і свободі ЗМІ в Інтернеті» ще у 2004 році. Вашингтонська декларація, прийнята в рамках ЮНЕСКО в 2011 р., також закликає держав-членів визнати та забезпечити принцип свободи вираження поглядів в інтернеті та інших інформаційних технологіях аналогічно, як і в традиційних формах медіа. [11]

Свобода вираження поглядів у кіберпросторі тісно пов'язана з можливістю безперешкодного доступу до нього. А це означає, що відсутність чи створення штучних перешкод у доступі до кіберпростору фактично спричиняють обмеження права доступу до інформації.

В сучасній науці міжнародного права існує два підходи до розуміння «доступ до Інтернету». З однієї сторони, він розглядається як умова реалізації прав людини, а з іншої – як самостійне право чи свобода. Провідний фахівець з міжнародного інформаційного права, А. В. Пазюк пропонує визнати «доступ до Інтернету» в якості фундаментального права людини, що повинно проявлятися в позитивних та негативних обов'язках держав створювати необхідні умови для вільного і недискримінаційного доступу до мережі з однієї сторони, а також неможливості безпідставного відключення – з іншої.[12] Таке визнання забезпечить застосування існуючих інституційних механізмів захисту, передбачених в міжнародному праві захисту прав людини. Підтвердженням поглядів А. В. Пазюка може слугувати рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ілдірим проти Туреччини», в якому однозначно заявляється необхідність визнання «права безперешкодного доступу до Інтернету».[13]

Маттіас Кіттіман і Франк Ла Рю розглядають два аспекти розуміння «доступу». По-перше, це фізичний доступ до Інтернету (підключення), а по-друге, доступ до необмеженої інформації онлайн. Фізичний доступ до кіберпростору є важливою умовою для реалізації прав людини. Це поняття активно пов'язується з концепцією мережевого нейтралітету, що отримала своє формальне закріплення у відповідних рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи.

Мережевий нейтралітет (net neutrality) – це принцип, згідно якого користувачі мають право на достатній рівень якості доступу до Інтернету незалежно від пристроїв та способів передачі інформаційного контенту. [14] Згідно Рекомендації CM/Res (2016) 1 Комітету Міністрів Ради Європи, принцип мережевого нейтралітету означає однаковий Інтернет-трафік, без дискримінації, обмежень або втручання, незалежно від відправника, одержувача, контенту, додатків, служб або пристроїв. [15]

Іншим напрямком забезпечення безперешкодного і рівного доступу до кіберпростору є створення необхідних умов для певних груп населення, що через фізичні, мовні, матеріальні чи будь-які інші бар'єри не можуть бути учасниками

комунікацій у кіберпросторі. До таких груп можна віднести людей з обмеженими можливостями, представників корінних народів, малозабезпечених тощо. В зв'язку з цим держави фактично отримують додаткове активне зобов'язання у створенні загальних умов для доступу до кіберпростору, зокрема Інтернету.

Поряд із виникненням нового права доступу об'єктивно формується і «право не бути відключеним». Так, відповідно до Посібника Ради Європи з прав людини для користувачів Інтернету (Рекомендація CM/Rec(2014)6 Комітету міністрів Ради Європи), відключення від мережі Інтернет є можливим лише в якості санкції суду та в окремих випадках за умовами договору. [16]

Окремим питанням в межах забезпечення права на доступ є можливість шукати, отримувати і поширювати інформацію будь-якого контенту. Відповідно сучасної міжнародної практики, таке право підлягає певним обмеженням. В першу чергу, це проявляється у співвідношенні із правом на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції, гарантованого ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також ст. 8 Європейської конвенції з прав людини.

Право на приватність передбачає цілісність та конфіденційність, що повинна забезпечуватись *de jure* і *de facto*. Згідно з тлумаченням Комісії ООН з захисту прав людини ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «Листування повинно бути доставлено адресату без перехоплення, не відкриватись та не читатися». [9] Факт того, що листування включає в себе і кібер комунікації підтверджується низкою справ, в яких Європейський суд з прав людини підкреслює, що наявність законодавства, яке дозволяє секретний моніторинг повідомлень є втручанням у право на приватне життя, незалежно від конкретних засобів, які вживаються проти окремих осіб. У 2014 році Європейський суд також визнав, що в збереженні інформації та повідомлень, які містять дані стосовно особистого життя особи провайдером електронних комунікацій з метою доступу до них державних органів порушують положення щодо конфіденційності Хартії основних прав ЄС.

Окрім втручання в особисте і приватне життя людей, держави можуть обмежувати і порушувати право людини на свободу вираження поглядів, пошук та розповсюдження інформації шляхом заборони і обмеження онлайн контенту. Основним принципом у цій сфері є положення, згідно з яким втручання держав повинно бути мінімальним і здійснюватися виключно на підставі закону, відповідати об'єктивній необхідності захисту прав і свобод інших людей, забезпечення правопорядку, законності і безпеки. Такі міри обмеження повинні не перевищувати рівень можливої шкоди, яку може нанести неправомірна інформація та доступ до неї.

Так, обмеження права на свободу вираження поглядів можуть накладатись на висловлювання, що закликають до дискримінації, ненависті та насилля, а також ті, що порушують права інтелектуальної власності. Будь-які обмеження цієї свободи не повинні бути свавільними та мають переслідувати законну мету згідно з вимогами Європейської конвенції про захист прав людини, таку як, зокрема, захист національної безпеки або громадського порядку, охорона здоров'я населення чи моралі, а також відповідати законодавству у сфері прав людини. [17]

Внаслідок проведеного дослідження приходимо до таких висновків. По перше, необхідно констатувати, що міжнародно-правове регулювання кіберпростору знаходиться на стадії формування. Залишаються невизначеними основні терміни і поняття, що значно ускладнює можливість захисту прав людини у цьому віртуальному середовищі. Вважаємо за необхідне створення і прийняття універсального міжнародного договору, який затвердив би єдину та загальну концепцію кіберпростору. У такому договорі повинно бути передбачено: основні поняття, в першу чергу –

поняття «кіберпростір»; підтвердження дії основних принципів міжнародного права в середовищі «онлайн», в тому числі принципу поваги прав людини; відповідний режим розподілу юрисдикцій суб'єктів міжнародного права у кібернетичному середовищі; спеціальні норми і принципи для використання кіберпростору з метою досягнення миру, безпеки і стабільного розвитку.

Прийняття такого міжнародного договору надало б можливість не застосовувати теорію «екстериторіальності» до регулювання відносин у кіберпросторі.

В рамках та у відповідності до універсальної концепції кіберпростору повинно бути розроблено і стратегію реалізації державної політики в сфері захисту прав людини у кіберпросторі в Україні. Станом на сьогоднішній день прийнято Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що набирає чинності з 9 травня 2018 року. Прогресивним досягненням цього закону є формальне закріплення поняття «кіберпростір» та підтвердження принципів поваги до прав людини і основоположних свобод, а також відкритості та доступності кіберпростору. Разом і цим, українське законодавство в сфері захисту прав людини, зокрема у кіберпросторі, потребує подальшого удосконалення.

Сучасна система захисту прав людини у кіберпросторі ґрунтується на основі чинної міжнародно-правової системи захисту прав людини. Відсутні спеціальні міжнародні договори щодо захисту прав людини у середовищі «онлайн». Міжнародна практика у цій сфері в основному реалізується в актах *soft law*, що додатково кваліфікують і тлумачать існуючі норми міжнародного права та їх застосування, але фактично не створюють нових зобов'язань для держав. Практично всі міжнародні акти, що лягли в основу дослідження не мають загальнообов'язкового характеру, а лише рекомендаційний. Не зважаючи на те, що все більше міжнародних міжурядових організацій здійснюють ініціативи щодо вироблення міжнародних стандартів в сфері захисту прав людини у кіберпросторі, вони володіють недостатнім обсягом нормотворчості у міжнародному праві. А тому реалізація досліджених напрацювань може ґрунтуватись виключно на «добрій волі» держав привести власну законодавчу систему у відповідність до таких стандартів.

Більшість існуючих міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини у кіберпросторі передбачають норми, які стосуються лише всесвітньої мережі Інтернет. У той час, коли сфера правового регулювання, на наш погляд, є значно ширшою у контексті визначень поняття «кіберпростір», наведених у статті. Тому вважаємо, ототожнення кіберпростору з мережею Інтернет не правомірним і звужуючим.

Центральним для сучасної системи міжнародно-правового захисту прав людини у кіберпросторі є право на свободу вираження поглядів. Однак, на наш погляд, проголошення та забезпечення всіх інших прав людини, що визначені універсальними і регіональними міжнародними договорами, є також необхідним. Потрібно вивчити і намагатись прогнозувати майбутнє прав людини у зв'язку з віртуальною реальністю. Важливим на наш погляд, є розробка гарантій прав людини у кіберпросторі, як наприклад: права на достатній життєвий рівень, право власності, свобода пересування, свободи мирних зібрань та асоціацій тощо.

Розширення сфери дії права на свободу вираження поглядів у кібернетичному середовищі спричинило формування нового «права на доступ». Особливо важливим у цьому контексті вважаємо визнання і подальше закріплення у міжнародних договорах принципу мережевого нейтралітету, який забезпечить рівність користувачів у мережі Інтернет.

Висновки. В цілому, сучасну систему захисту прав людини у кіберпросторі можна визнати фрагментарною і непослідовною. На наш погляд, інформаційно-комунікаційні

технології не повинні змінювати рівень захищеності прав і свобод людини. Дослідження та розробка концепції прав людини у кіберпросторі значним чином визначить якість життя в цифрову епоху людства.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Зинков Е. Г. Термин «пространство» в теории права [Электронный ресурс] : Общество и право, 2011, № 4 (36). - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/termin-prostranstvo-v-teorii-prava>. - Назва з екрана ; Zinkov E. G. Termin «prostranstvo» v teorii prava [Elektronnyj resurs] : Obshchestvo i pravo, 2011, № 4 (36). - Rezhim dostupu: <https://cyberleninka.ru/article/v/termin-prostranstvo-v-teorii-prava>. - Nazva z ekrana.
2. Matore J. L'espace humain / L'expression de l'espace dans la vie, la pensee et l'art contemporain. - Paris, 1962 - P. 29-49.
3. Tallinn manual on the international law applicable to cyber warfare [Text] : prepared by the international Group of Experts at the invitation of the NATO Cooperative Cyber Defense Center of Excellence / general editor Michael N. Schmitt. - New York. : Cambridge University Press, 2013. - 302 p.
4. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms While Countering Terrorism, Human Rights Council, Jan. 22, 2010 [Electronic resource] - Mode of access: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session28/Documents/A_HRC_28_28_ENG.doc - Title from the screen.
5. World Summit on the Information Society, Declaration of Principles, Dec. 12, 2003) / [Electronic resource] - Mode of access: <http://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html> - Title from the screen.
6. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації / Л. О. Васечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 121–126 [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vlovpg.pdf> - Назва з екрану; Vasechko L. O. Evoliutsiia prav liudyny pid vplyvom protsesiv hlobalizatsii / L. O. Vasechko // Forum prava. – 2010. – № 4. – S. 121–126 [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vlovpg.pdf> - Nazva z ekranu.
7. Декларация Эриче по принципам киберстабильности и кибермира, 20.08.2009 [Электронный ресурс]: Режим доступа -http://cyberpeace.org.ua/files/i_20.pdf - Название с экрана; Deklaraciya Eriche po principam kiberstabil'nosti i kibernira, 20.08.2009 [Elektronnyj resurs]: Rezhim dostupa -http://cyberpeace.org.ua/files/i_20.pdf - Nazvanie s ehkrana.
8. Ashley Deeks, An International Legal Framework for Surveillance, 2015 [Electronic resource] - Mode of access: <https://www.ilsa.org/jessup/jessup16/Batch%202/DeeksLegalFramework.pdf> - Title from the screen.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 19.10.1973. [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show /995_043 - Назва з екрану; Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava, 19.10.1973. [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show /995_043 - Nazva z ekranu.
10. Hongju Koh, Harold, International Law in Cyberspace, 2012 [Electronic source] / Faculty Scholarship Series. Paper 4854. – Access mode: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4854 - Title from the screen.
11. The Washington Declaration, 03.05.2011 [Electronic source] – Access mode: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/WPFD/WPFD2011/Wa>

shington%20Declaration%202011.pdf - Title from the screen.

12. Пазюк А. В. Доступ к Интернету: право человека или универсальная услуга с точки зрения международного права. [Электронный ресурс]: Режим доступа - <https://digital.report/dostup-k-internetu/> - Название с экрана; Pazyuk A. V. Dostup k Internetu: pravo cheloveka ili universal'naya ushuga s tohki zreniya mezhdunarodnogo prava. [Elektronnyj resurs]: Rezhim dostupa - <https://digital.report/dostup-k-internetu/> - Nazvanie s ehkrana.

13. ECHR Chamber judgment, case Ahmet Yildirim v. Turkey [Electronic source], 18.12.2012. – Access mode: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/003-4202780-4985142>. - Title from the screen.

14. Declaration of the Committee of Ministers on network neutrality [Electronic source] / Adopted by the Committee of Ministers on 29 September 2010 at the 1094th meeting of the Ministers' Deputies. – Access mode: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1678287> - Title from the screen.

15. Рекомендація СМ / Rec (2016) 1 Комітету міністрів державам-членам із захисту й заохочення права на свободу вираження поглядів та право на приватне життя стосовно мережевого нейтралітету [Electronic source], 18.12.2012. – Access mode: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=127692&cat_id=78327 - Title from the screen; Rekomendatsiia SM / Rec (2016) 1 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam iz zakhystu y zaokhochennia prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv ta pravo na pryvatne zhyttia stosovno merezhevoho neutralitetu [Electronic source], 18.12.2012. – Access mode: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=127692&cat_id=78327 - Title from the screen.

16. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів [Електронний ресурс] / Рекомендація СМ/Rec(2014)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16802e3e96> - Назва з екрану; Posibnyk z prav liudyny dlia internet-korystuvachiv [Elektronnyi resurs] / Rekomendatsiia SM/Rec(2014)6 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo posibnyka z prav liudyny dlia Internet-korystuvachiv ta poiasniualnyi memorandum – Rezhym dostupu: <https://rm.coe.int/16802e3e96> - Nazva z ekranu.

17. CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy) The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation, 08.04.1988. [Electronic source] / Office of the Hight Commissioner for Human Rights. – Access mode: <http://www.refworld.org/docid/453883f922.html> - Title from the screen.

M. Y. Yatsyshyn

INTERNATIONAL LEGAL HUMAN RIGHTS PROTECTION IN CYBERSPACE

The article is devoted to the contemporary legal issues related to the nature and features of cyberspace that should be defined in international law. The author analyzes the conceptual approaches to the understanding of cyberspace; explores how international human rights law applies to cyberspace; examines the main international initiatives within the framework of international intergovernmental organizations on the human rights protection in cyberspace.

The author substantiates the need to protect human rights in cyberspace, argues the importance of ensuring equal rights both online and offline. In our opinion, information and communication technologies should not change the level of human rights and freedoms protection. It is concluded that the research and development of the concept of human rights

in cyberspace will greatly determine the quality of life in the digital age of mankind.

The author analyzed in the article how current international legal system for the human rights protection applies to the cyberspace. There are no special international treaties on the human rights protection online. International practice in this area is mainly realized in soft law, which further qualifies and interprets the existing norms of international law but does not in fact create new obligations for states.

Despite the fact that more and more international intergovernmental organizations are taking initiatives to develop international standards in the field of human rights protection in cyberspace, they have an insufficient amount of rulemaking in international law.

Expansion of the right to freedom of expression scope in the cyberspace has led to the formation of a new "right to access". Of particular importance in this context is the recognition and further consolidation in the international treaties of the network neutrality principle, which will ensure the equality of users on the Internet.

Finally, the author outline the limitations and permissible restrictions on human rights obligations in cyberspace.

The author consider modern human rights protection system in cyberspace to be fragmentary and inconsistent. It is concluded, that the international legal regulation of cyberspace is at the stage of formation. There remain uncertain basic terms and concepts, which greatly complicates the ability to protect human rights in this virtual environment. The author consider necessity to create and adopt a universal international agreement that would approve a single and general concept of cyberspace.

Key words: *human rights, cyberspace, cybersecurity, effective control, freedom of expression, right to access, net neutrality, right to privacy.*

УДК 340.15:341

О.Г. Широкова-Мурараш

ВПЛИВ МАСОНСТВА НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У статті висвітлюється сутність, принципи та методи масонських організацій, а також форми та ступень їх впливу на міжнародні відносини, становлення міжнародно-правової свідомості, важливих норм, принципів та інститутів міжнародного права у період від ХУІІ століття до сьогодення.

Ключові слова: *масонський рух, масонська ложа, таємна організація, всесвітня республіка, революція, братерство, міжнародне право.*

Постановка проблеми. Більше 300 років масонство, залишаючись привабливим явищем для видатних учених, геніїв культури, громадських діячів і політиків, пронизує найважливіші сфери суспільного і, зокрема, міжнародного життя, здійснюючи неабиякий вплив на міжнародні відносини, формування морально-етичних підвалин міжнародно-правової свідомості, становлення окремих інститутів та принципів, міжнародного права, функціонування міжнародних організацій, прийняття важливих міжнародних рішень. За образним виразом українського автора В. Савченка: «Масони не тільки створили Нову Європу... Ми живемо у світі, придуманому масонами» [1].

Чи можливе об'єктивне дослідження масонського руху? Складність у тому, що принципи самого масонства, робота лож і конференцій масонства здебільшого не

фіксується на папері, що заважає відтворити істинну суть та призначення руху. Окрім того, самі масони часто навмисно подають про себе перевернену інформацію [2, с.4]. «Перш за все, - зазначає один з сучасних дослідників масонства, англійський журналіст Стівен Найт, - дослідник стикається з проблемою організованої секретності». У той же час, джерелом, але не зовсім об'єктивним, можуть стати видання, які малюють масонство в ідеальному світлі, належать самим членам ордену і складають більшість публікацій [3, р. 9].

Виклад основного матеріалу. Розглядати суть масонського руху та його вплив на суспільне життя необхідно, спираючись на найбільш перевірені та достовірні факти і, керуючись принципами історизму, виходити з розуміння, що масонський рух народжувався і діяв в конкретній обстановці, був пов'язаний з певними групами і прошарками суспільства [2, с.5]. Враховуючи глибоке проникнення діячів масонських лож та орденів у всі аспекти суспільної дійсності, в даній статті використовується соціологічний підхід, який дозволяє розглядати діяльність масонських лож як вираз певної соціальної психології, тобто в даному випадку - простежити вплив масонських цінностей та ідеалів на формування міжнародно-правової свідомості.

«Mason» з англійської та французької перекладається як «каменярь-будівельник», а з приставкою «Franc» – «вільний каменярь» або «вільний будівельник», тобто особа, звільнена від несення певних повинностей по відношенню до феодала-сеньйора, королю, а також міської влади. Будівлі, що служили їм дахом, називалися ложами (французьке *loge*, англійське *lodge*) - тимчасове приміщення, хатина. Перші такі ложі були створені близько 1212 року в Англії і в 1221 р в Ам'єні, у Франції [4, с.37].

Масонський рух народився в надрах вмираючого феодалізму середньовічної Західної Європи і проник з Шотландії в Англію. Його живильним середовищем були нова суспільна сила – буржуазія разом із представниками «вільних професій» та ремісничих цехів. Різноманітні документи, що висвітлюють діяльність англійських лож, сягають XIV і XV століття. Морально-етичне вчення масонства розглядається в алегоріях і символах. Загальна емблема світового масонства - п'ятикутна зірка [5, с.98].

Масонство являє собою піраміду в три поверхи. В основі - блакитне масонство (учні, підмайстри і майстри), з якого вибираються ті, з кого складається вище масонство. Над ними стоїть масонство високих ступенів, які служать лише початком для передачі та зв'язку. На вершині піраміди - інтернаціональне масонство, де і починається таємниця [6]. Суспільство «вільних каменярів» відпрацювало ефективні методи, які дозволяють йому просувати на вищі щаблі масонської «піраміди» «обраних серед обраних». А ті, в свою чергу, спираючись на позиції в фінансах, економіці, політиці, займають важливі пости в керівництві ряду провідних країн Заходу (США, Англії, Франції та ін.) [2, с.7].

Масони сповідали суспільний прогрес, розумове та моральне самовдосконалення людей, об'єднання їх на засадах братерської любові та взаємодопомоги. У той же час в масонських організаціях була вироблена чітка дисципліна та звичка до конспірації, тому ложі часто ставали осередками таємних інтриг та заговорів, спрямованих проти духовної та світської влади [7, с.12].

Масони завжди підкреслювали відсутність будь-яких політичних інтересів у своїх попередників, що, насправді, не зовсім відповідає дійсності, оскільки до середини XVIII століття практично всі впливові західноєвропейські масонські ордени очолювалися або самими государями, або представниками царюючих родин: в Англії з 1721 року - протекторат принца Уельського, у Франції з 1743 року - протекторат принца Людовика Бурбон [8; 9]. Ця риса дала можливість масонам впливати на зовнішню політику своїх держав та виконувати роль міжнародних арбітрів та

посередників.

Період з 1660 по 1688 роки можна вважати золотим століттям масонства. На той момент, за твердженням Майкла Бейджента та Ричарда Лі, під егідою Великої Ложі вся кастова система Англії стала менш жорсткою, ніж в будь-якій іншій країні континентальної Європи. З'являлося все більше можливостей для - висловлюючись мовою соціологів - «вертикальної мобільності». Засудження будь-яких релігійних або політичних забобонів сприяло не тільки розвитку терпимості, а й певного егалітарного духу, який справляв величезне враження на просвітників і з інших країн [8]. Вольтер, після відвідування Англії, згодом сам став масоном. Він настільки надихнувся англійським суспільством, що став прославляти його як зразок, до якого має прагнути вся європейська цивілізація. Зростаючий середній клас отримав простір для маневру і розширення, що дало потужний поштовх розвитку Британії, висунувши її на передові позиції в сфері промисловості і торгівлі. Благодійна діяльність масонів сприяла поширенню нових ідей про цивільну відповідальність і вимостила дорогу багатьом наступним соціальним програмам. А згуртованість ложі разом із традиціями середньовічних гільдій стала передвісницею багатьох рис тред-юніонізму [8].

Якщо англійське масонство намагалося створити у суспільстві більш спокійну атмосферу, то французьке своїми ідеями спонукало буржуазну революцію. У конституції Великої Національної Ложі Франції записано: «Ціль масонства – моральне вдосконалення людства. Його девіз: Свобода, Рівність і Братерство. В очах масонства всі послідовники рівноправні, незважаючи на національність, расу, релігію, на різницю в стані, званні, становищі...» Масонство заявляло про себе як про спільноту людей, заснованої на пріоритеті свободи особистості. У той самий час структура масонства базується на жорсткій дисципліні, підпорядкуванні та суворій ієрархії [1, с. 7].

Поступово центральною ідеєю масонства постає встановлення всесвітньої демократичної республіки, керівництво якою мало належати інтелектуальній еліті («меритократії») [10, с. 127].

У ХУІІІ ст. ідеологія французької буржуазно-демократичної революції формується під впливом масонських ідей. Відомими масонами були французькі просвітники Вольтер, Дідро, Монтеск'є і, нарешті, Ж. Ж. Руссо. В списках деяких лож також числяться Мірабо і абат Грегуар, Дантон і Каміль Демулен, Марат, Робесп'єр та інші діячі революції. Разом з тим напередодні Великої французької революції до ордену належали король Людовик ХVІ і двоє його братів - майбутні королі - Людовик ХVІІІ і Карл Х. Таке розмаїття у складі масонських лож привело до того, що надалі революцію підтримувала достатньо незначна частина масонства [4, с.94]. У документах революції закріплюються ідеї масонства, які сприяли проникненню у міжнародно-правову свідомість демократичних і гуманних принципів. Так, наприклад, Ш.-Л. Монтеск'є головний принцип міжнародного права вбачає в тому, що «у стані миру народи мають робити один одному якомога більше добра, а у стані війни – якомога менше зла» [11].

Вплив масонства на становлення міжнародно-правового вчення, виявлявся в тому, що деякі видатні юристи-міжнародники входили у масонські ложі або знаходились під впливом їх ідей [7]. Міжнародно-правові ідеї французьких мислителів стали методологічною основою відомої «Декларації» абата Грегуара про принципи міжнародного права, де повторюються практично усі масонські гасла: суверенітет народу, підкорення приватного інтересу народу інтересам людства, рівність та свобода народів і ще низка важливих принципів, що становлять фундамент сучасного міжнародного права, зокрема – невтручання у внутрішні справи держав, право народу на самовизначення, кожен народ є хазяїном своєї території, право політичного

притулку, право народу на об'яву війни для захисту свого суверенітету, свободи та власності й інші [10, с.118-119]. Швейцарський юрист І.К. Блюнчлі був членом великої ложі в Бейруті. У своїй промові перед ложею Modestia в 1873 р. у Цюриху він проголосив у якості головної мети створення всесвітньої держави, побудованої на принципах масонства [Там само, с.128].

Вперше основні положення програми масонства були оприлюднені у відомій «Промові Рамсея» - масона шотландського походження, який в 1737 р. проголосив, що «Світ - це величезна республіка, в якій кожна нація є сім'я, а кожна людина дитина». Далі Рамсей додає: «Інтересами братства повинні стати інтереси всієї людської раси». Після промови Рамсея масонство було оголошено ерессю і заборонено у Франції. Рим боявся реальної можливості появи філософської, теологічної та моральної альтернативи церкви [8].

До лютеранської Реформації церква виступала в ролі міжнародного суду, а Папа Римський - міжнародного арбітра. Після Реформації церква вже не могла виконувати цю функцію. Із самого початку масонство розвивалося в руслі вільнодумства й опозиції щодо католицької церкви. Католицизм активно боровся проти масонства до 50-х років ХХ ст. З 1983 р. перебування католика в масонському ордені вже не веде до відлучення від католицької церкви, а масонські лідери не раз заявляли про підтримку «нового курсу» Папи Іоанна Павла II [1].

У подальшому деякі принципи та лозунги масонства: боротьба з релігією, релігійною мораллю і національною державою, відокремлення церкви від держави, знаменита формула: Свобода, Рівність і Братерство були підхоплені ліберальними і соціалістичними партіями [12, с.21].

Практично усі дослідники говорять про величезний вплив масонства на боротьбу американських колоній за незалежність і створення США. Починаючи з 1732 року масонство почало поширюватися в британській армії і в середовищі колоніальних чиновників. Саме через ложі «прості» колоністи дізнавалися про такі піднесені поняття як «права людини», суверенітет народу та інші.

Одне з ключових питань війни за незалежність Америки полягає в наступному: яким чином і чому Британія примудрилася втратити свої колонії? Історики Бейджент і Лі вважають, що війна була не стільки «виграна» американськими колоністами, скільки «програна» Британією, а причини її поразки носили зовсім не військовий характер. Це була абсолютно непопулярна війна. Проти неї виступало британське суспільство разом із представниками уряду та армії. Переважна більшість з них сприймала війну за незалежність Америки як різновид громадянської війни, коли противник - співвітчизник, пов'язаний з ними не тільки спільною мовою, історією, традиціями і поглядами, але, в багатьох випадках, - родинними узами. І, нарешті, про завершальну причину поразки Британії автори стверджують: під час війни більшість офіцерів і солдат, що брали в ній участь, або самі були масонами, або поділяли погляди і цінності масонства. І багато з цих ідеалів явно співпадали з тим, за що боролися колоністи. Тому британське командування разом з рядовим складом виявилось втягнутою у війну не просто зі співвітчизниками, але і з братами-масонами [8]. У складі обох армій масонські ложі виконували роль апеляційного суду, що розглядав скарги і займався відновленням справедливості [Там само].

Масони також приймали участь у розробці американської декларації у 1776 році. Ними були Б.Франклін (Великий Провінційний Магістр Пенсильванії) і Р.Лівінгстон. Найбільш помітний вплив масонства проявився в конституції Сполучених Штатів. Американці успішно втілили принцип розподілу влад, запозичений у Монтеск'є. У результаті влада була розподілена між трьома різними і незалежними одна від однієї

гілками, але які здійснювали взаємоконтроль: виконавчою в особі інституту президентства, законодавчою - в особі двох палат Конгресу - і судовою. Відбір кандидатів на посади в кожній з гілок влади забезпечувався регулярними і обов'язковими виборами - як в системі масонських лож.

Масонами були не тільки перший президент США Джордж Вашингтон, але і голова Верховного суду Джон Маршалл та інші лідери держави XIX ст., а в XX ст. - Т. Рузвельт, Ф. Рузвельт, Трумэн, Л. Джонсон, зокрема [4, с.123].

Не підлягає сумніву, що масонство або його відгалуження внесли свій вклад в революційні рухи дев'ятнадцятого століття. Так, наприклад, масонство - в основному через так званих «карбонаріїв» - зіграло в об'єднанні Італії ще більшу роль, ніж у створенні Сполучених Штатів. З лав масонів дев'ятнадцятого століття висунулася постать, з якою пов'язують початок епохи тероризму - Михайло Бакунін [2].

У 1848 р. масон Віктор Гюго на засіданні Законодавчих Зборів заявив: «Французький народ заклав на старому монархічному континенті фундамент колосальної будівлі, що зватиметься Сполученими Штатами Європи». Майбутня організація планувалася для вирішення конфліктів між народами за активної участі масонів. Нарешті, плани масонства в 1919 р. втілилися у створення першої міжнародної організації - Ліги Націй, чийм першим президентом був масон Леон Буржуа - видатний французький політичний діяч, що неодноразово займав міністерські пости [7].

Розглядаючи масонство як впливову силу, В. Іванов вказує, що народ в уявленні масонів - засіб для створення всесвітньої масонської держави, в якій еліта править елітою, знаючі правлять знаючими, але не підпорядковують і підкоряються, а співіснують заради гармонії, процвітання [7]. С. Толь був впевнений, що масонство, якому історія зобов'язана національними революціями, зуміє зробити і найбільшу - інтернаціональну революцію [12, с.204].

Проблема масонського руху у тому, що проголошені ними благородні гасла не завжди збігаються із таємними діями. Підтвердженням цього став гнучкий скандал за участю масонських організацій у 1981 р., коли в Італії була розкрита змова масонської ложі «П-2» («Пропаганда-2»), очолюваної Лічо Джеллі. Перше в історії масонства парламентське розслідування його соціально-політичних концепцій, методів та дій розкрило контури масонських міжнародних зв'язків¹. Судове розслідування дій ложі «П-2» прояснило її причетність до ряду злочинів: від спроб путчів до терористичних акцій. Сама ложа була організована на зразок штабу для всебічного управління країною. Втім, вплив ложі поширювався і за межі Італії. У неї входили десятки великих військових діячів і політиків Аргентини, Бразилії та Ліберії [2, с.10]. Неприємно вражає той факт, що слідчі і судові працівники, які чесно викривали зв'язок між розгулом тероризму в Італії, мафією і таємними покровителями з працівників секретних служб, що входили в масонські ложі, або усувалися від слідства, або підставлялися під кулі найманих вбивць. І все це, на думку італійських авторів Джанні Россі и Франческо Ломбрасса, а також журналіста Міно Пекореллі, відбувалося під контролем служб ЦРУ США [Там само, с.16]. Великий магістр «Великого Сходу» Франції Р. Лерей заявив, що ложа «П-2» обслуговувала інтереси Вашингтона і транснаціональних монополій (більшість керівників яких є членами масонських лож). Слідство дізналося, що під

¹ В ложі «П-2» значилися вищі ешелони влади Італії, зокрема: міністри та керівники уряду, радник президента, керівники секретних служб, керівники так званої «фінансової гвардії». До них приєднувались провідні працівники прокуратури та судового апарату на чолі з генеральним прокурором, представники економічної еліти. Сектори, котрі відають валютними операціями, повністю контролювалися ложею «П-2». Були тут і керівники окремих відомств МЗС. Але всі рекорди били військові та Міністерство оборони, які були представлені чисельною кількістю вищого керівництва армії.

англо-американським впливом масонами вироблений проект майбутньої перебудови світу. Він передбачає ліквідацію національних кордонів при збереженні етнічних, релігійних і традиційних особливостей різних народів. Основним законом є закон прибутку та встановлення всесвітнього «економічного уряду». За тією ж логікою транснаціональні монополії ставлять своїм завданням підпорядкувати собі економіку інших країн [2, с.127].

Цікавий відгук цих подій ми знаходимо у спробах масонів захищати свої права в Європейському суді з прав людини [13]. Мова йде про низьку скарг, в яких розглядається право масонів, що займають посади на державній службі, в органах охорони права і правосуддя, не афішувати своєї приналежності до Братства, якщо їм того не хочеться. У справі "Великий Схід Італії з палацу Джустиніані" проти Італії (N 2)¹ заявником виступає італійська масонська організація, яка існує з 1805 року. Масонська асоціація-заявник стверджувала, що є "жертвою" порушення права на свободу об'єднань та принципу недискримінації. У результаті Європейський Суд в 2007 р. постановив, що заборона призначення франкмасонів на публічні посади, введена з ціллю захисту державної безпеки і запобігання заворушенням. Остаточним рішенням суд визнав порушення вимог статті 14 Конвенції (заборона дискримінації). Державі-відповідачу слід вжити необхідних заходів для усунення шкоди, заподіяної заявнику дискримінацією[14]. Ще одна цікава справа "Маестрі проти Італії" (2004 р.), в якій Європейський суд прийняв рішення про порушення права на свободу зібрань та асоціацій відповідно до ст. 11 ЄКПЛ і призначив виплату матеріальної компенсації за моральну шкоду та судові витрати [Там само].

Розгляд справ щодо порушень прав масонів у ЄСПЛ вказує на важливу рису сучасного масонства – воно стало більш відкритим і, навіть, претендує на юридичний статус, а її представники, відповідно, використовують органи європейського міжнародного правосуддя для захисту своїх прав. У результаті Страсбурзький Європейський суд з прав людини проголосив, що усі законодавчі обмеження в діяльності масонів і їх організацій є порушенням прав людини за Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод. Так, у 2001 р. Європейський суд визнав незаконними усі спроби італійської влади вимагати від кандидатів на державну службу (зокрема, майбутніх суддів) декларування свого членства у масонських ложах.

Можна погодитись із істориком масонського руху Є.Б. Черняком, який зазначав, що дійсна роль масонських лож визначалася їх класовим характером: це були організації, що відображали інтереси переважно буржуазії як рушійної сили соціальних битв XIX і XX століть. Але навіть в ці кращі роки своєї діяльності ложі були виразниками поглядів і інтересів заможних і пануючих верств та зацікавлених груп [4, с.162].

Ідеали масонства початку XVIII ст. стали здійснюватися лише у середині XX ст. через створення Об'єднаної Європи, увінчаної масонською символікою – колом із золотих п'ятикутних зірок. Деякі вчені розглядають Лігу Націй, як прообраз світового уряду, тоді як ООН такою не вважається через функціонуючий більш ефективний механізм загального консенсусу народів [1].

Нажаль, в ім'я своєї мети встановити світове панування, вони брали участь в

¹ Grande Oriente d Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy) (N 2) (N 26740/02). У справі оскаржується регіональний закон, прийнятий у 2000 р. як реакція влади на гучний скандал зі справи ложі "П-2", який вимагає від кандидатів при висуванні і призначенні на публічну посаду регіонального рівня заявляти про приналежність до масонської чи іншої таємної асоціації. Відсутність декларації є підставою для відмови в призначенні.

закулісних політичних інтригах, таємної дипломатії, розвідки, зокрема, в роки першої світової війни. Масонство в очах правлячих кіл мало ту перевагу, що воно, як неофіційна організація, не підлягало ніякому громадському контролю. Ложі стали зручною організацією для формування адміністративних посад в середньому і вищому ешелонах влади із своїх кандидатів як всередині країни, так і на міжнародній арені. Не менш важливою була можливість перетворення тих чи інших лож в секретні організації, що переслідують політичні цілі і використовують при цьому масонські зв'язки. На думку Е.Замойського сучасні масони «Від гасла Свободи, Рівності, Братства вони перейшли до прямої апології прибутку, диктату монополій у всесвітньому масштабі» [2, с.127]. Генрі Кісінджер, висловлюючись про НАФТА, вибудував логічний ланцюжок, в якій за перебудовою слідує новий світ, потім - нова влада, нова сила і нарешті - велика сила. Простежується ідея світового уряду [15, с.188].

Підсумовуючи вищевикладене, можна виділити кілька положень, що свідчать, про достатньо відчутний вплив масонського руху на розвиток міжнародно-правової свідомості, принципи та практику міжнародного права.

Виражаючи у XVII-XVIII ст. інтереси буржуазії та ліберально-демократичних верств, масони своїми ідеями впливали на формування морально-етичного фундаменту міжнародного права через вчення просвітників. Тому варто зазначити позитивні риси цього руху: 1) ідея морального вдосконалення людства на основі принципів свободи, рівності, гуманізму та братерства; 2) прямування до створення нового суспільства у формі Всесвітньої демократичної республіки і Єдиної вільної Європи на принципах економічного та морального прогресу, демократичних цінностей, відділення церкви від держави та ін. (Результат: створення Ліги Націй 1919 р., а пізніше – Європейського Союзу); 3) членами масонських лож є відомі постаті, науковці, філософи, дипломати та політики (Гаррі Трумен, Буш-старший, Рокфеллер, Г. Кісінджер та інші); 4) сьогодні їх діяльність - відкрита, вони, навіть, користуються міжнародно-правовим захистом (рішення Європейського суду із захисту прав людини); 5) філантропію та меценатство: наприклад, Рокфеллер практично подарував ООН будівлю в Нью-Йорку; 6) аспект великих знань, які могли б стати опорою світового співтовариства (в Доповіді ООН «Наше глобальне сусідство» 1995р. розглядається питання архітектури світового порядку (власне навіть термінологія традиційно масонська).

Негативною стороною масонського впливу стало те, що прямуючи до всевладдя, вони часто поставали провідниками інтересів зацікавлених і можновладних груп, реакційних урядів. Сучасне масонство відображає перш за все інтереси глобального світового капіталу.

Список використаної літератури

1. Савченко В. Україна масонська / В. Савченко. - Режим доступу: https://royallib.com/book/savchenko_vktor/ukrana_masonska.html; Savchenko V. Ukraina masonska / V. Savchenko. - Rezhym dostupu: https://royallib.com/book/savchenko_vktor/ukrana_masonska.html

2. Замойский Л.П. За фасадом масонського храму: Взгляд на проблему / Л.П.Замойский. – М: Политиздат, 1990. – 288 с.; Zamojskij L.P. Za fasadom masons'kogo hrama: Vzglyad na problemu / L.P.Zamojskij. – М: Politizdat, 1990. – 288 s.

3. Knight S. The Brotherhood. The Secret World of the Freemasons. London, 1983.

4. Черняк Е.Б. Невидимые империи: Тайные общества старого и нового времени на Западе / Е.Б. Черняк. – М: Мысль, 1987. – 271 с.; Chernyak E.B. Nevidimye imperii: Tajnye obshchestva starogo i novogo vremeni na Zapade / E.B. Chernyak. – М: Mysl', 1987. – 271 s.

5. Шустер Г. Тайные общества, союзы и ордена: В 2 Т. /Г.Шустер. -СПб.: Изд-во Поповой, 1905-1907; Shuster G. Tajnye obshchestva, soyuzu i ordena: V 2 T. /G.Shuster. -SPb.: Izd-vo Popovoj, 1905-1907.
6. Де-Понсен Л. Тайные силы революции / Л. Де-Понсен [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://magic-organization.2x2forum.com/t11-topic>; De-Ponsen L. Tajnye sily revolyucii / L. De-Ponsen [Elektronnij resurs].- Rezhim dostupu: <http://magic-organization.2x2forum.com/t11-topic>
7. Иванов В.Ф. Тайны масонства [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://bookz.ru/authors/ivanov-vf/secrets/1-secrets.html>; Ivanov V.F. Tajny masonstva [Elektronnij resurs]. - Rezhim dostupu: <http://bookz.ru/authors/ivanov-vf/secrets/1-secrets.html>
8. Бейджент М., Ли Р. Храм и ложа: от тамплиеров до массонов / М.Бейджент, Р.Ли. – М: Эксмо, 2006. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=2802>; Bejdzhent M., Li R. Hram i lozha: ot tamplierov do massonov /M.Bejdzhent, R.Li. – М: ЕНkсмо, 2006. – Rezhim dostupu: <https://www.litmir.me/br/?b=2802>
9. Платонов О. Криминальная история масонства 1731–2004 года /О. Платонов. – Режим доступа: <https://coollib.net/b/244380/read>; Platonov O. Kriminal'naya istoriya masonstva 1731–2004 goda /O. Platonov. – Rezhim dostupu: <https://coollib.net/b/244380/read>
10. Мережко А. История международно-правовых учений /А.Мережко. – К: Таксон, 2006. – 492 с.; Merezko A. Istoriya mezhdunarodno-pravovyh uchenij /A.Merezhko. – К: Takson, 2006. – 492 s.
11. Монтескье Ш. О духе законов / Ш. Монтескье. – Кн. 1– СПб, 1990; Montesk'e SH. O duhe zakonov / SH. Montesk'e. – Кн. 1– SPb, 1990.
12. Толь С. Д. Масонское действо: Исторический очерк о заговоре декабристов / С. Д. Толь. — Репринтное издание 1914 г. — СПб.: Альфарет, 2009. — 248 с; Tol' S. D. Masonskoe dejstvo: Istoricheskij ocherk o zagovore dekabristov / S. D. Tol'. — Reprintnoe izdanie 1914 g. — SPb.: Al'faret, 2009. — 248 s.
13. Бюллетень Европейської конвенції по захисті прав людини. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/2467515/2467515-004.htm>; Biulleten Evropejskoї konventsii po zashchite prav cheloveka. – Rezhym dostupu: <http://www.echr.ru/documents/doc/2467515/2467515-004.htm>
14. Итальянские масоны в госорганах: право на тайну. – Режим доступа: <http://mason.ru/newforum/index.php?/topic/11307-итальянские-масоны-в-госорганах-право-на-тайну>; Ital'yanskije masony v gosorganah: pravo na tajnu. – Rezhim dostupu: <http://mason.ru/newforum/index.php?/topic/11307-ital'yanskije-masony-v-gosorganah-pravo-na-tajnu>
15. Соколовская Т.О. Русское масонство и его значение в истории общественного движения / Т.О. Соколовская Т.О. - СПб.: Государственная публичная историческая библиотека, 1999. - 206 с.; Sokolovskaya T.O. Russkoe masonstvo i ego znachenie v istorii obshchestvennogo dvizheniya / T.O. Sokolovskaya T.O. - SPB.: Gosudarstvennaya publichnaya istoricheskaya biblioteka, 1999. - 206 s.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2017 р.

O. Shirokova-Murarash

INFLUENCE OF MASONIC MOVEMENT ON LEGAL INTERNATIONAL CONSCIENCE AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW

This article highlights the essence, principles and methods of masonic organizations, as well as forms and level of its influence on international relations, development of legal international conscience, important norms, principles and institutes of the international law

in the period from XVII century until today.

In order to highlight the subject, the author uses the historical and sociological approach that together with the dialectical method allow us to consider the essence, principles and methods of Masonic brotherhood as an expression of social psychology of a particular historical period and to study the influence of Masonic values on the social, in particular, international legal consciousness.

Masonic movement was born in the XIV century in the depths of the feudalism of medieval Western Europe in the bourgeoisie environment. At the same time, a significant number of representatives of monarchist and aristocratic families were among its leaders. This feature gave the Masons the opportunity to influence the foreign policy of their states and international relations, to act as international arbitrators and mediators.

The analysis of the influence of the Masonic movement on the development of international law allows us to determine the positive and negative nature of this influence. The article states that by expressing in the XIV-XVIII centuries the interests of the bourgeoisie and the liberal-democratic stratum, the Masons influenced the formation of the moral and ethical foundations of international law by their ideas. The author attributed following positive features: 1) the idea of moral improvement of humanity on the basis of the principles of freedom, equality, humanism and fraternity; 2) the pursuit of a new society in the form of a World Democratic Republic and Single Free Europe based on the principles of economic and moral progress, democratic values, and so on (the creation of the League of Nations in 1919, and later - the European Union); 3) members of the Masonic lodges are well-known figures, scholars, philosophers, diplomats and politicians; 4) today their activities are open, they are even subject to international legal protection (the decision of the European Court of the Protection of Human Rights).

The negative side of the Masonic influence was that as they strove toward absolute power they often emerged as leaders of the interests of interested and dominant groups, of reactionary governments. Modern masonry reflects, first of all, the interests of global world capital.

Keywords: *masonic motion, masonic lodge, secret organization, world republic, fraternity.*

УДК 340.112 (045)

Є. М. Черних

ОБ'ЄКТИВНЕ В ПРАВІ: ПОВЕРНЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ

На матеріалі монографії Є.П. Євграфової «Об'єктивність права: проблеми теорії і реальності» розглядаються такі питання, як недооцінка діалектичної єдності «об'єктивного» і «суб'єктивного» в доктринальних уявленнях про право; нез'ясованість засновків правової об'єктивності та підміна онтології об'єктивності права гносеологією; підміна поняття «об'єктивне» близькими концептами; погана опрацьованість у вітчизняній науці проблеми належного і суцього; неузгодженість ідеально-етичних засновків об'єктивності права із теоріями, що виводять право із фактичного; недостатність раціоналістичної методології у поясненнях справжньої об'єктивності права. Обґрунтовується недоречність підміни первинно онтологічної сутності проблеми об'єктивності права гносеологічним напрямом дослідження. Доводиться сумнівність дослідження об'єктивності права в аспекті проблеми істини.

Обґрунтовується, що наявність метафізичних підстав в праві вимагає реабілітації методології нераціоналістичного типу.

Ключові слова: *об'єктивне, суб'єктивне, право, онтологія, гносеологія, цінності, суще, належне, раціональне, метафізичне, методологія.*

Непересічна наукова подія надихнула на цю статтю – вихід монографії Є. Євграфової «Об'єктивність права: проблеми теорії та реальність», як першого у нас дослідження права в ролі самостійного об'єктивного явища [1]. Проблема об'єктивності права надзвичайно складна і водночас приваблива в силу великого пізнавального значення, яке дозволяє висвітлити «темні місця» правового феномену: його природи, сутності, концепту, структури, цінності, місця і ролі в організації суспільства. Особливістю проблеми є її багатоаспектність та різноманітність. У широкому розумінні вона містить граничну загадку всього юридичного – невикорінну презумпцію ідеального морального начала, і має, вочевидь, метафізичний характер. Цій презумпції протистойть досить популярний погляд на право як продукт людського духу, податливий об'єкт й інструмент егоїстичних прагнень. Зазначена точка зору виявляє проблему глибокої генетичної порочності – умовності права, яке в усьому залежить від примхливих бажань та інтересів. Звідси випливає високе завдання правової філософії вивести свій об'єкт за рамки прагматичної суб'єктивності. У філософській рефлексії проблема також розглядається в контексті питання співвідношення суспільного буття та суспільної свідомості. Проте на рівні юридичної догматики проблема зазвичай формулюється як питання права в об'єктивному та в суб'єктивному смислах. Розробку предмета дослідження Є. Євграфова здійснює, головним чином, в просторі вказаних філософських рівнів проблематики.

Монографія Є. Євграфової була добре сприйнята критикою. Однак, щодо окремих неминучих та важливих питань онтології та методології, рецензія, яка вийшла в періодиці [2], на наш погляд, виявилася невинуватою поблажливою, що не сприятиме розвитку науки. Хоча щодо цих питань ця стаття має здебільшого ескізний характер, вважаємо, вона має гідну уваги мету виділити точки напруги проблематики, з'ясувати їх зміст, зазначити методологічні прорахунки та запросити до їх подальшого обговорення.

На нашу думку, суперечливість підходу Є. Євграфової виникає з недооцінювання діалектичної єдності «об'єктивного» і «суб'єктивного» в доктринальних уявленнях про право, яке, на її думку, «за існуючою парадигмою відноситься до т. зв. суб'єктивних факторів соціально-економічного розвитку» (с. 406), внаслідок чого задум роботи розвивається також односторонньо, тільки з протилежного боку – на захист правової об'єктивності. Насправді, вибіркова генералізація одного із двох начал диктується в науці переважно пізнавальними цілями. Якщо натуралістичні та теологічні різновиди природного права, правовий історизм, матеріалістичні концепції тощо актуалізують об'єктивну природу права, то чимало інших, психологічно спрямованих теорій Л. Петражицького, Р. Бірлінга, К. Олівекрони, навпаки, розвивають ідею суб'єктивної визначеності права. Проте всі вони виявляють вузькість наших концептуальних схем, нездатність утримати взаємно-двобічну сутність права у рівнозначності. Так, запрошуючи до дискусії щодо системи права Є.Б. Хохлов, навпаки, констатував тенденцію до певного «об'єктивування» права, що зберігається в нашій юридичній науці і до сьогодні [3, с.30]. Тож віднесення права до *суб'єктивних факторів*, як підстави для його критики з протилежного боку, є не коректним з погляду тієї ж наукової парадигми, яка у стані постмодернізму, як ніколи, відкрита для обох протилежних начал.

Але і в радянській концепції, з критики якої починається дослідження Є. Євграфової, природа права не визначалася як однозначно суб'єктивна, що було виявлено у великій дискусії про об'єктивне і суб'єктивне в праві (1969-1974 рр.). Проте, результати цієї дискусії в окремих важливих моментах відображаються авторкою неповно, спрощено, а в деяких випадках неточно. Професор П.Є. Недбайло відзначав, що в основному онтологічному питанні учасники дискусії одностайно характеризували право діалектично як явище з об'єктивно-суб'єктивною сутністю, де кожне начало відносне [4, с.15]. Це відповідало методологічній настанові радянської доктрини, яка сприймала «об'єктивне» і «суб'єктивне» як поняття відносно самостійні, які, по суті, є рухливою єдністю діалектичних протилежностей, що взаємно переходять одна в іншу. Визнавалося, що пріоритет одного начала права над іншим залежить від аспекту розгляду. В онтологічному аспекті право сприймали як переважно суб'єктивне явище, але з гносеологічного боку, здебільшого як об'єктивне, оскільки право (норма), як вважалося, є класово-суб'єктивним образом об'єктивних суспільних відносин [5, с. 115]. Об'єктивність права обґрунтовувалася в дискусії комплексною аргументацією, і вбачалася не тільки в правильному (істинному) відображенні дійсності, як описує Є. Євграфова (с.23), але і в інших аспектах: у значенні соціально необхідного явища, в власних властивостях та характеристиках права, а також в онтологічній визначеності, що виражає спосіб існування права. Усупереч твердженню Є. Євграфової, що про будь-яку об'єктивність права (в значенні самостійності – Є.Ч.) у радянській науці не могло бути й мови [6, с.18], підкреслювалося, що право зберігає щодо соціальних чинників, які визначають його, в певних межах відносну самостійність [4, с.15].

Слід зазначити, що проблематика об'єктивності права первинно онтологічна – передбачає з'ясування природи, сутності права, які розкриваються передусім у питанні утворення права як явища. Однак, саме онтології в роботі Є. Євграфової бракує. Важко погодитися з рецензентами, які виправдовують цей недолік гносеологічною вибірковістю цілей дослідження, враховуючи те, яке місце займають у дослідженні власне онтологічні питання сутності, природи, структури права, засновків його об'єктивності. Інша справа, що Є. Євграфова чітко не розділяє онтологічні (що відображають дійсність) та гносеологічні (що відображають пізнання) значення «об'єктивності», часто змішує їх, чим плутає логіку дослідження. Ключові питання онтології права щодо його об'єктивної або суб'єктивної природи в роботі неодноразово порушуються (с.50, 56, 84), але підміняються гносеологічною проблемою пізнавальних інструментів: доктрин праворозуміння, наукових гіпотез, юридичних презумпцій (с.54-57). Тобто питання сутності об'єкта підміняється питанням придатності (істинності) пізнавальних засобів.

Тож, провідною стратегією дослідження об'єктивності права у Є. Євграфової стає його розробка в гносеологічному контексті проблеми істини (с.14, 408). Проте, на нашу думку, обраний шлях є сумнівним, оскільки він підміняє онтологію права, а до того ж, не враховує складність проблеми істини (когнітивізм-антикогнітивізм), і може розглядатись як прояв «недорозвиненості» правової методології стосовно ідеї постмодернізму, що виходить з визнання відносності концептуальних знань внаслідок відмови від принципу їх істинності, про що зараз багато пишуть (Ю. Хабермас, А. Поляков, Ю. Оборотов та ін.). З погляду некласичної раціональності, характерної для сучасної науки, концептуальні уявлення сприймаються здебільшого як «істиноподібні», отже, використання поняття істини щодо них стає недоцільним. Ще більше суперечностей викликають судження про істинність або хибність норм (с. 358,409), оскільки концепт «істини» застосовується до дескриптивних висловів, що

мають претензію відповідати дійсності, але не до приписів. «Норми нічого не стверджують, – пише, наприклад, Є.В. Булигін, – вони наказують, забороняють або дозволяють якусь поведінку і тому можуть бути названі справедливими, ефективними, абсурдними тощо, але вони не можуть бути ні істинними, ні хибними» [7, с.242]. На жаль, Є. Євграфова не враховує ще одну відмінність, яка суттєво впливає на міркування про правову істинність – між нормами і так званими нормативними реченнями [8, с.259-260].

Досить проблемною у роботі є гра поняттями, які близькі, але не тотожні щодо концепту «об'єктивне». Від їх змішування застерігають у літературі питання [5, с. 106]. Є. Євграфова часто підміняє поняття «об'єктивне» близькими поняттями «реальне», «дійсне», «самостійне» (с. 55, 241, 260-261), що робить сумнівним переконливість самого задуму роботи – обґрунтувати об'єктивність права через його самостійне значення щодо інших соціальних явищ – економіки, політики, публічної влади, бо в цьому контексті «об'єктивне» втрачає свою обов'язкову ознаку незалежного від суб'єкта, від свідомості. Підміна понять тут відбувається через хибну інтерпретацію концепту «об'єктивність» в значенні «самостійність явищ, незалежність їх одне від одного» (с. 6), проте понятійна пара «об'єктивне-суб'єктивне» завжди є відношенням до *розумного суб'єкта*, а не до інших «явищ». Підміна ключового поняття ставить під сумнів правильність використання терміна «об'єктивне» для визначення предмета дослідження, який в такому разі мав би формулюватися в терміні «самостійність». Тож, багатозначність концепту «об'єктивне» вимагає визначення смислового контексту його використання, і, зрозуміло, утримання від підміни близькими поняттями.

З методологічної точки зору, питання об'єктивності права в багатьох моментах вирішується вибором концептуальної моделі правового світу. Її роль виконують відомі поняття права, які принципово відрізняються тим, визначаються вони справедливістю або ж ні. Не просто скласти чітке уявлення про ту модель права, яка спрямовує пропоноване дослідження, оскільки «об'єктивність» обґрунтовується принципово різними концепціями. За задумом роботи, об'єктивність надається праву такими структурними елементами, як справедливість, соціальна свобода і рівність, що ідейно відповідає природно-правовій теорії. Однак, разом з тим використовується також позитивістська модель гарантованого державою права у визначенні О. Лейста, при чому з поясненням, яке викликає здивування, що «в будь-якому розумінні (?) право за своєю сутністю є нормативною формою упорядкування, стабілізації і відтворення суспільних відносин, *підтриманою (охоронюваною) засобами юридичного процесу і державного примусу*» (с. 50) (виділено нами – Є.Ч.). Очевидною є невідповідність поняття права, для якого досить імпліцитної санкції держави й елементу примусу, який, до речі, доволі часто критикували в літературі (Г.Л.А. Гарт, Дж. Л. Коулмен тощо), та іншим поняттям, справжнього об'єктивного права, яке визначається елементами, державою не створеними. Є. Євграфова намагається об'єднати ідеальне й позитивне право на моральному критерії справедливості, зовсім не звертаючи уваги на те, що саме мораль розмежовує ці концептуальні уявлення. Крім цього, помітне місце належить також ідеї заданості правових смислів, які суспільство знаходить у соціальній дійсності (с.52), що відповідає, зокрема, історичній концепції, але не помічається внутрішня суперечливість останньої: правовий історизм неминуче приходиться до національно-суб'єктивної партикулярності, що заперечує гіпотезу спільності правових основ, і таким чином, ставить під сумнів вищу універсальну об'єктивність у праві, яку авторка прагне обґрунтувати. Навіть якщо припустити, що автор орієнтований інтегративним праворозумінням, то йому слід подбати про ідейну узгодженість своєї позиції і пояснити, як ідеально-етичні елементи справедливості, соціальної свободи, рівності

поєднуються з теоріями, що виводять право із фактичного: позитивізмом, правовим історизмом, соціологізмом.

Онтологічна нез'ясованість джерела об'єктивності права виявляється в ключових конотаціях проблематики: належного і суцього, ціннісної, моралі і права, де змагання між об'єктивізмом та суб'єктивізмом в правознавстві найбільш виразне. Проте ці вузлові аспекти в роботі Є. Євграфової ретельно не розглядаються, від чого їй, на наш погляд, бракує фундаментальності. Онтологічний наратив об'єктивності права Є. Євграфової, хоча і дещо влучно відображає важливі засновки, все ж таки є спрощеним, має непослідовність та суперечності. Він визначається ідеєю *заданості права*, яка обґрунтовується розумністю якісно різних підстав, принципова відмінність між якими не помічається: зі світу суцього у вигляді соціальної дійсності, потреб, інтересів, правової природи речей, у яких вкорінені правові смисли, що лише *знаходяться* законодавцем (с. 52-54); та із іншого світу – належного, ідеально-ціннісного щодо людини, у вигляді таких засновків, як справедливість, свобода, рівність. Але у підсумку Є. Євграфова оголошує право творінням людей [9, с. 29], що, вочевидь, суперечить ідеї його об'єктивної заданості та не узгоджується із природним правом, загальними принципами права, почуттям або інстинктом права тощо. Право сприймається Є. Євграфовою як зовнішні стосовно людини норми, що нібито відповідає усім теоріям праворозуміння [9, с. 13]. Це необачне твердження з погляду психологічних напрямків, у яких право розчиняється в індивідуально-суб'єктивних властивостях (чуттєвих, розумових), а нормативні погляди юристів щодо права характеризуються як «наївно-проекційні» (Л. Петражицький). Дуже прикро, що Є. Євграфова уникає очікуваної дискусії з аргументами опонентів правової об'єктивності (Р. Бірлінг, Л. Петражицький, К. Олівекрона тощо).

По суті, Є. Євграфова розвиває ідею віддзеркаленого змісту права, розумність якого вкорінена у фактичності, але обходить ключове і незручне питання природи цієї розумності. Треба підкреслити, що проблема зв'язків права із реальними обставинами, що його змістовно обумовлюють, значно перевершує межі, запропоновані Є. Євграфовою. Вже у видатній роботі Ш.Л. Монтеск'є «Про дух законів» розгортається велична картина складних зв'язків права із багатоманітною «природою речей», які пізніше М. Хартман розклав на неорганічний, органічний, психологічний та культурний шари, де нижчі рівні слугують засновком вищих рівнів. У чудовій роботі Р. Циппеліуса, яка на жаль не використовується Є. Євграфовою, наводиться докладний огляд фактичних засновків права, які поділяються на зовнішньо до людини природні умови життя (географічні, кліматичні тощо), суспільні (економічні, соціальні, культурні даності), та внутрішні антропологічні (біологічні) [10, с. 49-76]. Зрозуміло, що обмеженість вихідної ідеї соціальності права, панівної в нашій літературі, виключає апіорність його підстав. Тому Є. Євграфова репрезентує поширену у нас думку, що розуміння об'єктивності права поза ідеєю створеності людиною є з наукової точки зору неприйнятним [9, с. 13]. Наважимося стверджувати, що в західній науці дещо інші уявлення: на думку багатьох симпатиків, серед засновків права знаходиться місце принаймні деяким апіорним етичним настановам [10, с.], на яких, до речі, дуже наполягав І. Кант.

Панування у вітчизняній науці раціоналістичних уявлень щодо походження та природи права є наслідком поганої опрацьованості поворотної проблеми правової філософії – суцього та належного (Д. Юм, І. Кант). Як і всі раціоналістичні концепції, що виводять право із соціальної дійсності та не враховують принципової різниці між суцим і належним, наратив Є. Євграфової наштовхується на складне завдання, яке полягає в неможливості виведення ціннісно належного критерію із суцього, оскільки з

того, що щось відбувається, не впливає, що це має відбуватися. Добре відомо, що право зберігає свободу щодо фактичного середовища і часто спрямоване на його корекцію або радикальну зміну. Право не зводиться до опису фактичних відносин, бо воно є порядком цих відносин, що передбачає певну суб'єктивну свободу, скеровану ціннісними уявленнями, які не можна пояснити виключно фактичними причинами, наприклад, культурною традицією, бо вони належать до царини духу, етичних цінностей, що допускають, якщо не трансцендентність, то деякі принаймні апріорність. Нехтування відмінністю сфер суцього і належного призводить до хибного уявлення про те, що ідеальний правовий критерій вищої об'єктивності перебуває у фактичності, неспроможність якого виявилася в дискусії Г. Кельзена і О. Ерліха [11]. Як факти дійсного світу можуть створювати ефект в повністю відмінному світі Належного Г. Кельзен вважав «великою Таємницею», яку неможливо пояснити раціонально [12, с. 10].

У пізнавальному аспекті робота, що аналізується, дає можливість звернути увагу на дуже важливу для науки проблему нездатності натуралістичних методів відповісти на питання, що виходять за межі позитивного знання. У цілому Є. Євграфова старанно уникає метафізичного інструментарію. При цьому ставить всю конструкцію права і разом з нею проблематику об'єктивності на метафізичні за суттю підстави у вигляді справедливості, соціальної свободи, рівності, що породжує величезне протиріччя з наскрізною ідеєю соціального коріння права. Витоки та природа цих правових підстав не пояснюються. Насправді вони продовжують залишатися феноменами, що відображають ідеалістичну презумпцію, незалежно від їх позитивації або соціалізації, і, вочевидь, не можуть бути переконливо пояснені як результат розумної людської діяльності. Тож, залишившись без роз'яснення своїх засновків, вся конструкція права немов висне в повітрі, що віддзеркалює поширені наукові уявлення, в основі яких лежить принцип механічної причинності: необхідний зв'язок причин, що не мають розумного начала та породжують властиві їм наслідки. Людина тільки механічно прямує за об'єктивними закономірностями. З цього погляду все буття соціальних структур часто пояснюється впливом об'єктивних соціальних потреб, інтересів, що спостерігається в аналізованій роботі, і дуже виразно у нас в «потребовому підході» П. Рабіновича [13, с. 4]. Проте такі теорії не витримують послідовно розвитку своїх принципів: вводять у структуру права абсолютні цінності, що надають йому вищої об'єктивності, сутність яких, вочевидь, не пояснюється потребами. Ідеалістична презумпція абсолютних цінностей сягає метафізичної філософії, що сьогодні у нас забута, тоді як аргументи ідеалістів і питання, ними порушені, не розв'язані [14]. Цікаво спостерігати своєрідне удавання науки щодо своїх пізнавальних засад. З одного боку, успадковане від радянської ортодоксії рішуче заперечення метафізики, яка дискредитує науковість, і, з іншого боку, доктринальне використання надприродних правових підстав, що проникає і в законодавство, наприклад, у вигляді принципу справедливості, відповідальності законодавця за Основний закон перед Богом (Преамбула Конституції України). Мабуть, прийшов час переосмислити ставлення до методологічного оснащення правознавства та відродити перерваний у нас розвиток філософських течій, які заповнюють обмеженість позитивного знання, що були представлені раніше, зокрема, видатним ідеалістичним напрямом В. Соловйова, П. Новгородцева, С. Франка, С. Булгакова та ін.

Тож, проблематика об'єктивного в праві містить багато цікавих предметних та методологічних питань. Сучасна концептуальна свобода дозволяє вивести проблему об'єктивності права на новий рівень в перспективних напрямках онтології, гносеології, аксіології, у яких виразно проявляється недостатність дискурсивної методології.

Дослідження Є. Євграфової доводить, що недоречно підмінити первинно онтологічну сутність проблеми об'єктивності права гносеологічним напрямом її дослідження. Розмаїття чинників права запрошує до подальшої розробки проблематики з поділом засновків правової об'єктивності відповідно до їхньої фактичної або ж ціннісної природи в аспекті суцього та належного. Метафізичність онтологічних та ціннісних засад права виправдовує використання методології нераціоналістичного типу, до якої вітчизняна наука ставиться дуже насторожено.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Євграфова Є.П. Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність: монографія / Є.П. Євграфова – К.: Парламентське вид-во, 2014. – 416 с.; Ievhrafova Ye.P. Obiektivnist prava: problemy teorii i realnist: monohrafiia / Ye.P. Yevhrafova – K.: Parlamentske vyd-vo, 2014. – 416 s.
2. Костицький М.В., Кушакова-Костицького М.В. Об'єктивність права як реальність / М.В. Костицький, Н.В. Кушакова-Костицького // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 2. – С. 218-227; Kostytskyi M.V., Kushakova-Kostytskoho M.V. Obiektivnist prava yak realnist / M.V. Kostytskyi, N.V. Kushakova-Kostytskoho // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. – 2014. – № 2. – S.218-227.
3. Хохлов Е.Б. Введение в дискуссию / Е.Б. Хохлов // Правоведение. – № 3. – 2002. – С. 29-31; Hohlov E.B. Vvedenie v diskussiuyu / E.B. Hohlov // Pravovedenie. – № 3. – 2002. – S. 29-31.
4. Недбайло П.Е. Объективное и субъективное в праве (к итогам дискуссии)/ П.Е. Недбайло // Правоведение. – 1974. – № 1. – С.14-25; Nedbajlo P.E. Ob"ektivnoe i sub"ektivnoe v prave (k itogam diskussii)/ P.E. Nedbajlo // Pravovedenie. – 1974. – № 1. – S.14-25.
5. Рабинович П.М. Право как явление общественного сознания / П.М. Рабинович // Правоведение. – 1972. – № 2. – С. 106-116; Rabinovich P.M. Pravo kak yavlenie obshchestvennogo soznaniya / P.M. Rabinovich // Pravovedenie. – 1972. – № 2. – S. 106-116.
6. Євграфова Є. Питання соціальної природи і об'єктивності права / Є. Євграфова // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 2. – С. 7-29; Ievhrafova Ye. Pytannia sotsialnoi pryrody i obiektivnosti prava / Ye. Yevhrafova // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2012. – № 2. – S. 7-29.
7. Булыгин Е.В. Что такое правовой позитивизм? / Е.В. Булыгин // Правоведение. – 2011. – № 4. – С.236-245; Bulygin E.V. Shto takoe pravovoj pozitivizm? / E.V. Bulygin // Pravovedenie. – 2011. – № 4. – S.236-245.
8. Булыгин Е. К проблеме объективности права // Максимов С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2011) / С.І. Максимов. – 2-ге вид. – Х.: Право, 2012. – С. 257-268; Bulygin E. K probleme ob"ektivnosti prava // Maksimov S.I. Filosofiya prava: suchasni interpretacii: vibr. praci: statti, analit. oglyadi, perekladi (2003-2011) / S.I. Maksimov. – 2-ge vid. – H.: Pravo, 2012. – S. 257-268.
9. Євграфова Є. П. Об'єктивність права: теоретико-прикладні засади / Є.П. Євграфова // Автореф. дис...д-ра юрид. наук. Спеціал. 12.00.01 – К., 2016. – 40 с.; evhrafova Ye. P. Obiektivnist prava: teoretyko-prykladni zasady / Ye.P. Yevhrafova // Avtoref. dys...d-ra yuryd. nauk. Spetsial. 12.00.01 – K., 2016. – 40 s.
10. Циппелиус Р. Філософія права: підручник: Пер. з нім. / Р. Циппелиус. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.; Tsyppeilius R. Filosofiia prava: pidruchnyk: Per. z nim. / R. Tsyppeilius. – K.: Tandem, 2000. – 300 s.

11. Дискуссия Г. Кельзена и О. Эрлиха // Эрлих О. Основоположение социологии права / Пер. с нем. М. Антонова; Под ред. В. Графского, Ю. Гревцова. / О. Эрлих – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. – С. 595-653; Diskussiya G. Kel'zena i O. EHrliha // EHrlih O. Osnovopolozhenie sociologii prava / Per. s nem. M. Antonova; Pod red. V. Grafskogo, YU. Grevcova. / O. EHrlih – SPb.: ООО «Universitetskij izdatel'skij konsorcium», 2011. – S. 595-653.

12. Оливекрона К. Право как факт [Электронный ресурс] / К. Оливекрона ; пер. с англ. Е. Ю. Таранченко. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/83821843>; Olivekrona K. Pravo kak fakt [EHlektronnyj resurs] / K. Olivekrona ; per. s angl. E. YU. Taranchenko. – Rezhim dostupa: <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/83821843>

13. Рабінович П. Соціальна сутність прав людини: у світлі потребового підходу / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С.3-14; Rabinovych P. Sotsialna sutnist prav liudyny: u svitli potrebovoho pidkhodu / P. Rabinovych // Visnyk Akademii pravovukh nauk Ukrainy. – 2005. – № 1. – S.3-14.

14. Манифесты русского идеализма. Проблемы идеализма. Вехи. Из глубины / Составл. и комментарий В.В. Сапова. – М.: Астрель, 2009. – 1072 с.; Manifesty russkogo idealizma. Problemy idealizma. Vekhi. Iz glubiny / Sostavl. i kommentarij V.V. Sapova. – М.: Astrel', 2009. – 1072 s.

Ye. N. Chernykh

OBJECTIVE IN THE LAW: RETURN TO THE DISCUSSION

On the basis of the monograph by E.P. Ievgraphova titled “Objectivity of law: theoretical issues and the reality”, the present article is concerned with some particular ontological, epistemic and axiological issues of juridical objectivity many of which were in the center of a big scientific discussion in 1969-1974 which we suppose can be continued in light of the new conceptual approaches.

The monograph under analysis discovers underestimation of the dialectical unity of the objective and the subjective in law as fact typical of this problem area as a result of which E.P. Ievgraphova refers to law as to a subjective factor of social life, which directs the goal of her research to protection of juridical objectivity. It is emphasized that generalization of one of the two dialectical sides of law is rather relative, since it is dictated by the direction of cognitive goals.

The main strategy of E.P. Ievgraphova’s work is research of juridical objectivity through the prism of the juridical truth as a result of which the key ontological aspect of law as fact is replaced by the epistemic aspect of suitability (the juridical truth) of cognitive means. The author accentuates the ambiguity of the chosen strategy from the viewpoint of non-classical rationality of post-modernism characterized by rejection of the idea of the juridical truth of conceptual knowledge of humanities. As far as “the juridical truth” of legal standards is concerned, this strategy is even less applicable, since the concept of the juridical truth can be used to characterize descriptive judgments rather than prescriptive ones.

One of the problems is replacement of the concept “the objective” by allied concepts though not no similar ones, such as “the real” or “the independent”, where the concept of “the objective” loses one of the compulsory signs of being independent of the subject and of his/her consciousness, which challenges the correctness of using the term “the objective” to denote the subject of the monograph.

The monograph by E.P. Ievgraphova also discovers the problem of disagreement of the ethic basis of juridical objectivity with the theories leading law away from the factual reality, which actualizes the problem of law as fact and compulsory in terms of values which is not researched enough by the national jurisprudence. The author accentuates the limitations of

the dominant rationalistic methodology in terms of value, which requires rehabilitation of the methodology of the non-rationalistic but idealistic type.

Key words: *the objective, the subjective, law, ontology, epistemic issues, values, law as fact, compulsory, rational, metaphysical, methodology.*

УДК 347.77

Ю.О. Волошин, Т. Маргарян

РОЛЬ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У цій статті здійснюється аналіз діяльності Міністерства юстиції України в рамках забезпечення територіальної цілісності та суверенних прав держави в умовах агресії Російської Федерації. У роботі також досліджується проблема захисту прав людини на сході України та в Криму, що полягає переважно у встановленні ефективності спроб притягнення агресора до міжнародно-правової відповідальності в рамках Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: *Міністерство юстиції, територіальна цілісність, суверенні права, агресія, міжнародно-правова відповідальність.*

Постановка проблеми. Ведення бойових дій на сході України, а також анексія Криму є на сьогоднішній день одними з найактуальніших проблем, які носять універсальний характер, торкаючись всього міжнародного права. Ризик легітимізації дій Російської Федерації проти суверенітету України має бути усунений за допомогою притягнення агресора до міжнародно-правової відповідальності, що і є завданням, зокрема, й Міністерства юстиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті наведені та проаналізовані статті відомих науковців та фахівців у сфері міжнародного права та міжнародного кримінального права, зокрема: Антипенка В. Ф., Задорожнього О. В., Буроменського М. В., Лукашука І. І.

Метою дослідження є аналіз діяльності Міністерства юстиції в рамках забезпечення суверенітету держави шляхом формування державної політики щодо дій на сході України та в Криму, позиції країни в міжнародних судових установах, зокрема, подання скарг до Європейського суду з прав людини, а також налагодження стосунків із представниками інших держав з метою притягнення Російської Федерації до міжнародної відповідальності.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні завдання дослідження: проаналізувати сутність поняття агресії; встановити міжнародно-правові принципи, які порушила Російська Федерація; дослідити повноваження Міністерства юстиції; а також прогалини в міжнародному праві при спробах притягти агресора до відповідальності; зафіксувати роль Мін'юсту в формування державної позиції на міжнародній арені та в міжнародних судових установах.

Викладення основного матеріалу. На сьогоднішній день Україна фактично знаходиться в стані гібридної війни з Російською Федерацією, складовою частиною якої є не тільки застосування сили однією державою проти суверенітету та територіальної цілісності іншої держави, а й інформаційна війна, дипломатична

дискредитація держави на міжнародній арені, що супроводжується тотальним ігноруванням мирних методів та засобів вирішення спорів.

Метою проведення дослідження є встановлення місця та ролі Міністерства юстиції в питаннях захисту прав громадян та забезпеченні участі України в інтеграційних процесах після подій 2014 року, а саме: анексії Криму та застосування сили в Донецькій та Луганській областях. Ми впевнені, що без належного механізму правового регулювання є великий ризик легітимізації дій Російської Федерації та будь-якого суб'єкту міжнародних відносин, який має на меті насильницьке захоплення частини або всієї території іншої держави, що підриває світоустрій, встановлений після Другої Світової війни.

Слід зазначити, що для розуміння поняття агресії з боку Російської Федерації важливо розібратися в самому визначенні цього явища. 4 грудня 1974 року Генеральною асамблеєю ООН було прийнято резолюцію 3314, в статті 1 якої давалася дефініція злочину агресії, як використання збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави. [11, ст.1] Натомість стаття 8-bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду, на нашу думку, надає ґрунтовніше визначення злочину агресії, а саме: агресія – це планування, підготовка, ініціація та безпосереднє здійснення особою, яка спроможна контролювати політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, що за своїм характером є грубим порушенням Статуту ООН. [13, ст. 8-bis] Тобто, відповідно до цих визначень ми кваліфікуємо збройне вторгнення Російської Федерації на територію Автономної Республіки Крим із подальшою її окупацією та анексією, а також вторгнення військових сил РФ на територію Донецької та Луганської областей як акт агресії, спрямований проти суверенітету та територіальної цілісності України. Важливий момент полягає в тому, що доказову базу для кваліфікації цього злочину і було підготовлено саме Міністерством юстиції, що дає змогу Україні виступати з позовами в міжнародних судових органах проти дій РФ на сході України та в Криму.

На наше переконання, дотримання норм *jus cogens* є зобов'язанням будь-якого суб'єкту міжнародного права, натомість зневага до цих норм повинна неминуче призвести до міжнародно-правової відповідальності держави-порушниці. Так, авторитетний вчений-міжнародник О. В. Задоржній у своїй монографії «Порушення агресивною війною Російською Федерацією проти України основних принципів міжнародного права», зазначає такі норми *jus cogens*, порушені РФ: принцип незастосування сили чи погрози силою, територіальної цілісності держави, непорушності кордонів у Європі, рівноправності і самовизначення народів, поваги прав і основоположних свобод людини, мирного розв'язання міжнародних спорів, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, а також співробітництво держав. [3, с. 37-44]

У своїй наступній монографії «Міжнародне право у відносинах України та Російської Федерації» О. В. Задоржній знову наголошує на принципах, необхідних для успішної співпраці двох суверенних держав, серед яких принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань. Договір про дружбу та співробітництво між російською Федерацією та Україною 1997 р., була зазначена ціла низка зобов'язань, які й порушила РФ протягом 2014-2016 років, а саме: повага територіальної цілісності іншої сторони та непорушності існуючих між ними кордонів (ст. 2); врегулювання спорів тільки мирними засобами, співпраця з метою відвернення та врегулювання конфліктів і ситуацій, які зачіпають інтереси сторін (ст. 4); утримання від участі або підтримки будь-яких дій, спрямованих проти іншої сторони (ст. 6). [4, с. 266] Іншим

фундаментальним порушенням зобов'язань, як зазначає автор, є порушення Договору про українсько-російський державний кордон 2003 р., відповідно до якого Кримський півострів входить до складу України. Відповідно дії щодо анексії Криму є абсолютно неприйнятними по відношенню до цього договору. [4, с. 267]

Очевидно, що зазначені порушення взятих на себе зобов'язань Російською Федерацією демонструє повне ігнорування самої ідеї функціонування сучасного міжнародного права. Агресор легковажно розраховує на відвернення покарання за свої діяння, але ми переконані, що РФ неминуче відповість перед міжнародною спільнотою за вчинені злочини. Зокрема, І. І. Лукашук, відомий вчений-міжнародник, з приводу міжнародної відповідальності у своєму підручнику вказував, що саме інститут міжнародної відповідальності є одним з найважливіших у міжнародному праві, оскільки настання й наслідки відповідальності або, навпаки, звільнення від відповідальності, є суттю предмету міжнародного спору. [6, с. 377-379] Разом з тим, обмежуючись відповідальністю конкретних осіб та розслідуванням індивідуальної причетності до скоєних злочинів, на нашу думку, не є всебічним охопленням існуючої проблеми та вирішенням першооснови конфлікту, адже агресором визнається вся держава.

Наголошуючи на важливості імперативних норм міжнародного права ми впевнені, що Україні необхідно розробити жорсткішу позицію щодо покарання РФ за порушення *jus cogens*. Відомий юрист-міжнародник М. В. Буроменський у своєму навчальному посібнику з міжнародного права визначає такі цілі відповідальності: утримати потенційного правопорушника від вчинення правопорушення; спонукати правопорушника належним чином виконати свої зобов'язання; забезпечити потерпілому компенсацію за завдану йому матеріальну чи моральну шкоду; вплинути на майбутню поведінку сторін з метою добросовісного виконання ними своїх зобов'язань. [2, с. 312]

З цього приводу авторитетний юрист-міжнародник В. Ф. Антипенко у своїй монографії «Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму» наголошував на тому, що принципи кримінальної політики передбачають вжиття заходів щодо комплексу елементів, які сприяли вчиненню злочину, тому неминуче об'єктом таких заходів мусить бути й держава, адже держава втілює групову волю нації, і якщо така воля є злочинною, то відповідальність лягає на країну і, відповідно, на націю. [1, с. 202] На його думку сучасні методи міжнародного права опиняються, по суті, у зоні міжнародної криміногенності. Їх потенційна злочинність робить неможливим функціонування світосистеми у нинішньому форматі й змісті і змушує до перебудови внутрішньої та зовнішньої політики держав і світового суспільства у цілому, що і демонструє нам своїми діями Російська Федерація. [1, с. 210-211] Ми впевнені, що саме такий підхід до визначення мір покарання РФ за дії в Криму та на сході України є доцільним та торкається первинних проблем й конфлікту, існуючого сьогодні.

До того ж, як відомо, Росія є учасницею низки міжнародних договорів у рамках міжнародного антитерористичного права, таких як: Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (прийнята резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1999 року), Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (прийнята резолюцією 51/210 Генеральною Асамблеєю ООН від 17 грудня 1996 року), Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (прийнята резолюцією 34/1461 Генеральною Асамблеєю ООН від 17 грудня 1979 року) тощо. Важливим моментом є те, що визначення тероризму, яке надає законодавець в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 року [8, ст. 1], співпадає із визначеннями, зазначеними не тільки в міжнародних конвенціях та договорах, але

також із визначенням, вказаним у частині 1 статті 3 Федерального закону РФ «О противодействии терроризму» від 6 травня 2006 року. [7, ст. 3]. Виходячи з результатів чисельних досліджень дії самопроголошених «ДНР» та «ЛНР», зокрема й Міністерством юстиції, кваліфікуються відповідно до зазначених визначень тероризму, а отже й підтримка подібних угруповань повністю суперечить взятим на себе зобов'язанням з боку Російської Федерації.

Наступним важливим аспектом у встановленні ролі Міністерства юстиції в забезпеченні суверенітету держави є, на нашу думку, захист прав людини громадян України. Відповідно до частини 3 Указу Президента України «Про Положення про Міністерство юстиції України» впливають основні завдання Мін'юсту, виконання яких зараз, як ніколи, необхідне для функціонування держави в умовах боротьби за відновлення територіальної цілісності, а саме: розробка безпосередньо проектів законів щодо захисту і розвитку прав людини; організовує виконання актів законодавства, здійснює контроль за їх реалізацією в межах і порядку, встановлених законодавством; виступає як представник Президента України і Кабінету Міністрів України під час розгляду справ не тільки судами України, але й, що важливо, судами іноземних держав або міжнародними судовими органами та установами. [9, ч. 3]

Отже, на цих підставах, виступаючи представником України в Європейському суді з прав людини, Мін'юст успішно ініціював 5 справ проти Російської Федерації: справа №1, подана до ЄСПЛ 13 березня 2014 року, щодо масштабних порушень прав людини українських громадян, військовослужбовців, кримських татар під час анексії Криму; справа № 2, ініційована 21 серпня 2014 року, щодо викрадення дітей-сиріт з території України та їх перевезення на територію РФ; також були подані позови щодо переслідувань кримських татар на території окупованого Криму та подій на Сході в період з 2014 по 2016 роки. Європейський суд з прав людини зазвичай не розглядає міждержавні справи, цьому свідчить його невелика практика в розмірі всього 16 таких справ. Виходячи з цього, можна стверджувати, що фундаментальну роль в процесі формування цієї практики відіграє Міністерство юстиції, подаючи позови від імені України. Це є, звичайно, великим кроком не тільки для нашої держави з позиції захисту інтересів українського народу, але й у питанні привернення уваги міжнародної спільноти до конфлікту між Україною та Росією, наголошуючи на тому, що фактична окупація Криму та війна на Донбасі – це не трагедія локального характеру, а приклад неефективності функціонування сучасного міжнародного права. Це означає, що безкарність порушення імперативних норм міжнародного права робить вразливою будь-яку країну світу.

Варто зазначити, що у своїй офіційній заяві на прес-конференції від 01.06.2017 Міністр юстиції Павло Петренко заявив: «Ми зробили повну хронологію захоплення РФ Криму з конкретними датами і конкретними локаціями. Докази доводять, що це була добре підготовлена кампанія, яка відкрито планувалася ще в 2013 р.» Також Міністр зауважив, що доказова база, підготовлена Мін'юстом, складається зі 150 сторінок основного тексту, а додатками до нього є десятки тисяч фото- та відеоматеріалів, а також свідчення громадян.

Притримуючись традиційного формату звернення фізичної особи до Європейського суду з прав людини, Мін'юст проявляє активну участь у наданні правової допомоги громадянам України та приділяє підвищену увагу захисту їх прав у рамках безоплатної правової допомоги. Сприяння подачі індивідуальних скарг (за словами самого Міністра юстиції на сьогоднішній день їх налічується понад 3000) до органів суду виражається у формі інформування щодо вимог оформлення індивідуальної заяви, забезпеченні українською версією формуляру звернення до

ЄСПЛ, а також додаванні необхідних рекомендацій щодо звернення до ЄСПЛ у зв'язку з порушенням прав осіб на окупованій території Автономної Республіки Крим та у південно-східних областях України. [5]

І хоча ефективність проведеного розслідування підтверджується підтримкою Європейського суду позиції України щодо справи № 1, тривалість розслідування справ Європейським судом з прав людини істотно гальмує процес захисту прав українських громадян, натомість кількість злочинів, а разом із тим людей, які знаходяться за межею виживання, щодня зростає.

Як вже зазначалося, агресія є злочином проти миру, отже і розглядати такий злочин повинна відповідна уповноважена судова установа – Міжнародний кримінальний суд, статут якого і кваліфікує вказаний злочин. Як зауважує О. Задорожній, стає очевидно, що в умовах Російської агресії та її політичної могутності національно-правові механізми України не здатні самотужки ні запобігти воєнним злочинам та злочинам проти людяності, ні забезпечити належний захист цивільного населення, ні затримати злочинців та притягти їх до відповідальності. [4, с. 290] Тож, у квітні 2014 Україна на підставі статті 12(3) Римського статуту визнала юрисдикцію МКС, при цьому не входячи до числа держав, які ратифікували його статут, на своїй території щодо злочинів на Сході та в Криму з 20 лютого 2014 року без крайньої дати. [13, ст. 12] Проте тут ми так само бачимо колапс системи принципів та норм міжнародного права, адже держава, яку було звинувачено в злочинах, перерахованих раніше, 16 листопада 2016 року розпорядженням президента Володимира Путіна виходить з угоди про Римський статут. Деякі вчені вважають, що з відмовою РФ визнавати юрисдикцію МКС, немає сенсу для України вносити відповідні зміни до Конституції з метою ратифікувати Римський статут. Але ми переконані, що статут Міжнародного кримінального суду необхідно затвердити в найкоротші строки та активно співпрацювати з органами МКС з метою ефективно розслідування подій з 2014 по 2016 роки.

Слід наголосити, що вищою судовою інстанцією в ієрархії судових органів міжнародного права є Міжнародний Суд ООН. Очевидно, що в справах подібного характеру МС ООН обов'язково має надати рішення стосовно конфліктуючих держав, (у нашому випадку – України та Росії), що і фактично відбулося 19 квітня 2017 року. У рішенні Суд ухвалив застосування тимчасових заходів щодо Російської Федерації, а саме: 1) утриматися від збереження або застосування нових обмежень на права кримськотатарської спільноти зберігати свої представницькі інституції, включаючи Меджліс кримськотатарського народу; 2) забезпечити доступ до освіти українською мовою; 3) Суд підтвердив наявність спору між Україною та Російською Федерацією щодо застосування Конвенції; 4) Суд визнав дотримання Україною необхідної досудової процедури; 5) Суд визнав наявність своєї попередньої (*prima facie*) юрисдикції щодо цього спору. [10, с. 33-35]

Основну роль у цій справі відіграє Міністерство закордонних справ України, проте це ні в якому разі не зменшує ролі Міністерства юстиції, адже протягом розгляду справи Мін'юст активно співпрацює з МЗС в наданні доказової бази та забезпеченні необхідною інформацією і додатковими матеріалами. У той же час ми знов спостерігаємо проблему відсутності практики Суду в розгляді справ щодо злочину фінансування тероризму, через що МС ООН відмовив Україні у затвердженні тимчасових заходів проти РФ за Конвенцією щодо заборони фінансування тероризму. Про це свідчить офіційна заява президента суду Ронні Абрагама під час відкритого слухання. Тож, до лютого наступного року Мін'юст України спільними зусиллями з Міністерством закордонних справ мають подати в МС ООН повторно зібрані

матеріали, доповнити доказову базу задля задоволення вимог Суду. Варто зауважити, що в офіційній заяві газеті «Урядовий кур'єр» Перший заступник Міністра юстиції Наталія Севостьянова оголосила непохитну позицію Міністерства юстиції, що Російська Федерація неодмінно понесе міжнародну відповідальність за рішеннями Міжнародного Суду ООН.

Розглянемо інший актуальний приклад. Трагедія збитого 17 липня 2014 року малайзійського Боїнгу МН17 на території Донецької області спонукала Малайзію, Австралію, Бельгію, Нідерланди та Україну звернутися до Ради Безпеки ООН із проханням розслідування справи в міжнародному трибуналі. У результаті було укладено резолюцію 2166 від 21 липня 2014 року Радою Безпеки ООН щодо виявлення винних у загибелі близько 300 людей. [14] Проте проект резолюції так і не був підтверджений через накладене вето Російською Федерацією, яка діяла на правах постійного члена Ради Безпеки. Варто зазначити, що «проти» висловилися тільки Росія, натомість «за» проголосували 11 держав та 3 утрималися від голосування. Знову постає ризик безкарності серйозного та масштабного злочину. Яким є альтернативне рішення проблеми? Тут ключову роль відіграє Мін'юст України разом із Міністерством безпеки і юстиції Нідерландів. Величезним кроком у розгляді цієї справи є укладання двостороннього договору в особі Міністра юстиції України Павла Петренка та нідерландського Міністра безпеки і юстиції Стефа Блока про міжнародно-правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних з катастрофою МН17. [12]

Завдяки договору з Україною Нідерланди матимуть змогу здійснювати судове переслідування винних у смерті не лише громадян Нідерландів, а й жертв з усіх сімнадцяти держав світу після проведення деяких змін у внутрішньому законодавстві. Унікальна частина договору полягає в тому, що він вирішує проблему, створену раніше відхиленням проекту резолюції 2166 РБ ООН, адже угода передбачає, що судові переслідування підозрюваних відбудеться без участі Російської Федерації. Крім того Верховна Рада за підтримки Міністерства юстиції планує в середу 22 листопада 2017 року розглянути законопроект, що передбачає пролонгацію Угоди з Нідерландами в розслідуванні справи «Боїнга».

Висновки. Отже, ми бачимо, що перед Україною, як і перед усією міжнародною спільнотою, стоїть нелегке завдання – притягти агресора до міжнародно-правової відповідальності шляхом встановлення справедливості через міжнародні судові органи та установи. Очевидно, що роль Міністерства юстиції на чолі з Міністром юстиції в питаннях захисту прав людини громадян України у вигляді подання позовів до Європейського суду з прав людини як на міждержавному рівні, так і через сприяння подачі індивідуальних скарг безпосередньо від імені громадян, є незамінною. Дійсно, тривалість судових розглядів та в деяких випадках неефективність застосування норм міжнародного права є загрозою як територіальній цілісності України, так і цілісності й суверенітету будь-якої іншої держави.

Ось чому на сьогоднішній гостро постає питання недопущення легітимізації дій Російської Федерації. Мін'юст формує державну позицію України на міжнародній арені, що виражається у взаємодії з міжнародними судовими установами, активній співпраці з іноземними державами та піднятті актуальних проблем на всебічний розсуд. Ми впевнені, що тільки шляхом притягнення самої Росії до міжнародно-правової відповідальності як держави є, власне, вирішенням проблеми, а не «лікуванням симптомів». Тільки так можна досягти балансу у світі та відновленню світоустрою, здобутого величезними зусиллями всіх держав після подій кривавої Другої Світової війни, та недопущення повтору її сценарію.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму / В. Ф. Антипенко: монографія. – О.: Фенікс, 2011. – 320 с.; Antypenko V. F. Mizhnarodna kryminolohiia: dosvid doslidzhennia teroryzmu / V. F. Antypenko: monohrafiia. – О.: Feniks, 2011. – 320 s.
2. Буроменський М. В. Міжнародне право: навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.; Buromenskyi M. V. Mizhnarodne pravo: navch. posibnyk / Za red. M. V. Buromenskoho – K.: Yurinkom Inter, 2006. – 336 s.
3. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російською Федерацією проти України основних принципів міжнародного права / О. В. Задорожній. – Київ: К.І.С., 2015. – 712 с.; Zadorozhnii O. V. Porushennia ahresyvnoiu viinoiu Rosiiskoiu Federatsiieiu proty Ukrainy osnovnykh pryntsyviv mizhnarodnoho prava / O. V. Zadorozhnii. – Kyiv: K.I.S., 2015. – 712 s.
4. Задорожній О. В. Міжнародне право у відносинах України та Російської Федерації / О. В. Задорожній. – Київ: К.І.С., 2016. – 559 с.; Zadorozhnii O. V. Mizhnarodne pravo u vidnosynakh Ukrainy ta Rosiiskoi Federatsii / O. V. Zadorozhnii. – Kyiv: K.I.S., 2016. – 559 s.
5. Інформація щодо порядку звернення до Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://old.minjust.gov.ua/162>; Informatsiia shchodo poriadku zvernennia do Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://old.minjust.gov.ua/162>
6. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть: [учебник] / И. И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 511 с.; Lukashuk I. I. Mezhdunarodnoe pravo. Osobennaya chast': [uchebnik] / I. I. Lukashuk. – M. : Volters Kluver, 2005. – 511 s.
7. О противодействии терроризму [Электронный ресурс]: Федеральный закон от 6 марта 2006 г. №35-ФЗ // Совет Федерации. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_58840/ ; O protivodejstvii terrorizmu [Elektronnyj resurs]: Federal'nyj zakon ot 6 marta 2006 g. №35-FZ // Sovet Federacii. – Rezhim dostupa: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_58840/
8. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №25. – Ст. 180 ; Pro borotbu z teroryzмом: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – №25. – St. 180.
9. Про Положення про Міністерство юстиції: указ Президента України від 6.04.2013 р. № 395/2011 // Урядовий кур'єр. – 2014. – 11 червня. – С. 88; Pro Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 6.04.2013 r. № 395/2011 // Uriadovyi kurier. – 2014. – 11 chervnia. – S. 88.
10. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). Order of 19 April 2017[Electronic resource] // The official site of ICJ. – Access mode: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/166/19394.pdf>.
11. General Assembly resolution 3314 (XXIX) “Definition of Aggression”. UNO Document A/RES/29/3314 of 14 December 1974 [Electronic resource] // The official site of UNO. – Access mode: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/da/da_e.pdf.
12. Minister of Security and Justice signs MH17 treaty with Ukraine. Article of 7 July 2017 [Electronic resource] // The official site of the Government of the Netherlands. – Access mode: <https://www.government.nl/topics/mh17-incident/news/2017/07/07/minister-of-security-and-justice-signs-mh17-treaty-with-ukraine>.

13. Rome Statute of International Criminal Court. Document A/CONF.183/9 of 17 July 1998 [Electronic resource] // The official site of ICC. – Access mode: https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf.

14. Security Council resolution 2166 “The downing of Malaysia Airlines flight MH17”. UNO Document S/RES/2166 of 21 July 2014 [Electronic resource] // The official site of UNO. – Access mode: <http://repository.un.org/handle/11176/32991>.

Yu. O. Voloshin, T. Marharian

ROLE OF THE MINISTRY OF JUSTICE IN PROVIDING THE SOVEREIGNTY AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE IN A STATE OF AGGRESSION OF RUSSIAN FEDERATION

This article analyzes the role of the Ministry of Justice of Ukraine in terms of providing and ensuring the sovereignty of the State, restoring the territorial integrity and defending the rights of people, who are now suffering on the eastern part of Ukraine and in Crimea from aggression of Russian Federation. The article also researches actual problems of International Law trying to prosecute cases against the aggressor and eventually bringing the responsible ones to justice.

Key words: Ministry of Justice, territorial integrity, sovereign rights, aggression, international liability.

УДК 347. 41

В. М. Слома

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З МНОЖИННІСТЮ СУБ'ЄКТІВ В АКТАХ КОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання зобов'язань з множинністю суб'єктів у актах кодифікації цивільного законодавства на українських землях. Автором проаналізовано положення даних кодифікованих актів різних історичних періодів та визначено особливості регулювання даних зобов'язальних відносин.

Ключові слова: зобов'язання з множинністю суб'єктів, акти кодифікації цивільного законодавства, боржник, кредитор.

Постановка проблеми. Дослідження будь-якого суспільного явища розпочинається із характеристики умов, які передували його виникненню. Саме тому при дослідженні зобов'язань з множинністю суб'єктів необхідно окреслити їх сутність у контексті правових звичаїв, традицій, кодифікованих актів різних історичних періодів, а також чинного законодавства.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики були предметом вивчення в працях Г.Г. Гриценко, Р.А. Майданика, Д.В. Трута, О.І. Чернілевської та ін. Проте, поза увагою науковців залишилось дослідження становлення та розвитку зобов'язань з множинністю суб'єктів в актах кодифікації цивільного законодавства на українських землях.

Метою статті є дослідження генези правового регулювання зобов'язань з множинністю суб'єктів в актах кодифікації цивільного законодавства на українських землях в різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу. Історичне походження і розвиток українського цивільного права виправдано пов'язують з періодом Київської Русі, а саме з прийняттям Руської Правди. Її значення неможливо переоцінити, адже є всі підстави вважати, що норми Руської Правди мали значний вплив на становлення пізніших пам'яток права північно-східних слов'ян, таких як, наприклад, Псковська судна грамота, Судебник 1497 р., Судебник 1550 р. і навіть деяких статей Соборного уложення 1649 р. [1, с. 117-118].

Можна сказати, що вже у найдавніших пам'ятках законодавства є згадки про зобов'язання з множинністю суб'єктів. Зокрема Руська правда регламентувала відносини, коли боржник був винен двом або більше кредиторам. Ст. 55 передбачала, що коли особа взяла у борг у двох або більше осіб і не може його повернути, то такий боржник продається, а отримана сума передається, у порядку правового статусу, кредиторів. Зокрема, першою отримувала гроші держава, потім отримував іноземний або місцевий купець, а в останню чергу гроші отримував місцевий кредитор. Якщо грошей, які були отримані з боржника, не вистачало для повернення боргу, то такі особи отримували гроші неповною мірою [3, с. 52].

Регулювались зобов'язання з множинністю осіб і у Великому Князівстві Литовському. Зокрема про елементи субсидіарної відповідальності згадується у арт. [6] 5 Розділу п'ятого Великого князівства Литовського 1529 р., в якому передбачено, в яких випадках неповнолітні діти відповідали за зобов'язаннями своїх батьків [4, с. 28-29].

У арт. [14] 13 Розділу п'ятого даного Статуту передбачалось, що якщо хтось по праву родинних відносин пред'явив у суді претензії на маєток, а той, до кого звернена претензія, володів би цим маєтком на підставі законного запису і вказав, що не тільки йому, але й іншим тим же записом записані маєтки, і заявив би: «Тому я без них з приводу того запису не хочу відповідати», - тоді позивач повинен визвати в суд всіх інших, на користь яких зроблено запис. А до того часу маєтком повинен володіти той, кому він записаний, доки не відбудеться судовий розгляд з участю всіх тих, кому згідно із заповітом належить маєток. [4, с. 30]. Дана стаття є ще одним прикладом існування множинності на стороні боржника-відповідача по справі

Другий Статут Великого князівства Литовського 1566 р. також передбачав існування відносин з множинністю суб'єктів. Зокрема, Розділ шостий Статуту передбачав умови, за яких діти відповідали за зобов'язаннями батьків (арт. 8), а також поділ майна між братами (арт. 9, 11) [4, с. 108-109].

В арт. 12 Розділу сьомого Статуту закріплено порядок відшкодування боргів за маєток двома боржниками. Тобто можна говорити про існування часткового зобов'язання [4, с. 112].

Статут Великого князівства Литовського 1588 р. в арт. 10, 11 Розділу сьомого Статуту передбачав відповідальність двох боржників за зобов'язаннями.

Прикладом заміни кредитора у зобов'язанні може бути арт. 15 Розділу сьомого Статуту, який передбачав, що у випадку смерті кредитора, боржник повинен виконати своє зобов'язання його спадкоємцям [4, с. 245; 246-247].

Розмаїття джерел права і їхня суперечливість, а також кардинальні зміни в суспільному житті України вимагали уніфікації права. Царат був зацікавлений у перегляді й систематизації правових норм в Україні, оскільки прагнув поширити на українські землі російське законодавство. У цей час набули подальшого розвитку зобов'язальне право й ті кодифікаційні акти, що регламентували згадані норми. Особливо виділявся Звід законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». Він відзначався високим техніко-юридичним рівнем, і був оригінальним не тільки за

формою та структурою, а за змістом. ... У зводі було розроблено правила виконання зобов'язань і визначено відповідальність за їх порушення [6].

Глава 16 арт. 1 п. 3 Прав за якими судиться малоросійський народ 1743 р. передбачала можливість заміни кредитора у зобов'язанні, зокрема, якщо хтось позичив комусь гроші або рухомі речі, і сам помер, а боржник залишився живим, такий боржник повинен виконати зобов'язання спадкоємцям [4, с. 588-589].

Арт. 28 Глави 16 регулював відносини зі встановлення поруки для забезпечення виконання зобов'язання, а також виконання зобов'язання поручителем.

Арт. 30 передбачав існування часткових і солідарних зобов'язань поручителя. Зокрема, якщо декілька поручителів спільно поручились за боржника, і один з них не має можливості виконати зобов'язання, то інші повинні заплатити за нього в рівних частинах. Якщо на момент пред'явлення позову про виконання зобов'язання поручителями, кредитору було б відомо про місцезнаходження одного поручителя, то останній повинен був виконати зобов'язання за всіх поручителів. Якщо ж декілька поручителів поручилися за одного боржника в рівних частках, а не спільно, то кредитор не може вимагати від них виконання зобов'язання більше від їхньої частки. Той поручитель, який сплатив свою частину боргу, звільняється від виконання зобов'язання за інших поручителів [4, с. 606-607].

Якщо боржник і поручитель помирають, то кредитор має право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання до спадкоємців за умови, що вони успадкували майно боржника або поручителя (арт. 35) [4, с. 608].

Зобов'язання з множинністю осіб регулювались і Цивільним кодексом Галичини 1797 року. Як зазначає О. Блажівська, необхідність здійснення історико-правового аналізу зобов'язань за Галицьким цивільним кодексом 1797 р. зумовлена двома чинниками. По-перше, необхідністю врахування історичного досвіду галицької кодифікації цивільного законодавства під час удосконалення чинного цивільного законодавства України. По-друге, в ГЦК одне із центральних місць посідає зобов'язальне право, про що свідчить досить насичений зміст ч. III, присвяченої правовому регулюванню зобов'язальних відносин [2, с. 9].

Зокрема про часткові зобов'язання мова йде у параграфі 32 Першого основного розділу Третьої частини ГЦК, відповідно до якої, якщо мова йде про багатьох співборжників подільної речі, то жоден не платить більше за свою частку, а якщо подільна річ належить декільком спільним власникам, то кожен задовольняється частиною, що належить йому. Разом з тим у параграфі 33 передбачено, що якщо ж це стосується неподільних речей, то кредитор, якщо він єдиний, може вимагати їх від кожного співборжника.

Крім часткових зобов'язань Кодекс регулює також солідарні зобов'язання (параграфи 34-36) та субсидіарні зобов'язання (параграфи 509-515 П'ятнадцятого основного розділу Третьої частини) [7, с. 178, 248]

Зібрання малоросійських прав 1807 р. також містить норми, присвячені регулюванню зобов'язань з множинністю суб'єктів. Зокрема параграф 12 передбачав можливість заміни осіб у зобов'язанні, зокрема, виконання зобов'язання спадкоємцями боржника [4, с. 922].

Параграф 490 Глави про забезпечення передбачав, що поручитель, який заплатив, присуджені позивачу гроші за шкоду та збитки, за особу, за яку поручився, має право на їх відшкодування за рахунок майна боржника.

Існувала також і солідарна відповідальність поручителів. У випадку виконання зобов'язання одним поручителем у повному обсязі, він мав право стягнути з інших поручителів ту частинку боргу, яка повинна була бути виконана ними (параграф 492).

Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. передбачало існування солідарних (кореспондентних) зобов'язань. Так у ст. 891 Глави 17 Частини 2 передбачено, що «когда несколько лиц обещают одно и то же целое нераздельно таким образом, что прямо обязуются один за всех и все за одного, то каждое лицо порознь отвечает за целое. Тогда от верителя зависит требовать от всех или только от некоторых содолжников всего, либо назначенных им самим частей, или же обратиться с требованием к одному только из должников. Этот выбор сохраняется за ним даже после предъявления иска, если он от такового отступает, а если он удовлетворен тем или другим из содолжников только в части, то от прочих может требовать остального». Ст. 892 Уложення присвячена регулюванню солідарних зобов'язань за участю одного боржника та декількох кредиторів [4, с. 1102].

Ст. 1344 Глави 1 Частини 3 Уложення регулювала участь третьої особи у зобов'язанні на стороні боржника, зокрема: по-перше, третя особа може прийняти на себе борг як єдиний платник; по-друге, коли вона приєднується до зобов'язання як співборжник; і нарешті, коли вона зобов'язується задовольнити вимоги кредитора у тому випадку, коли основний боржник не виконав зобов'язання [4, с. 1137].

Норми Зводу законів цивільних Російської імперії 1832 р. також частково регулювали зобов'язання з множинністю суб'єктів. Так у ст. 1548 мова йде про часткові зобов'язання, а саме: «якщо декілька осіб прийняли на себе зобов'язання за одним договором, але не визначили, що при невиконанні договору відповідає кожен за всіх і всі за кожного, і якщо одні з них виконали, а інші не виконали свого зобов'язання, то той, хто має право вимагати виконання за договором, повинен звернутися не до всіх, хто вступив у зобов'язання, а лише до тих, які не виконали його» [5, с. 169-170].

Також даний документ передбачав можливість застосування поруки для забезпечення виконання зобов'язань. Згідно зі ст. 1558 Глави 1 Частини 2 у випадку невиконання зобов'язання боржником, кредитор мав право вимагати виконання від поручителя.

П. 5 даної статті передбачалось, що якщо поручителів за одним зобов'язанням було декілька, то з кожного поручителя стягується тільки та частина боргу, яка залежно від кількості осіб, які поручилися, припадає на нього; у випадку неспроможності одного чи декількох поручителів, частина боргу, яка на них припадала, розподіляється між іншими [5, с. 171-172].

Таким чином, можна говорити, переважно про часткову відповідальність поручителів.

Цивільне уложення 1905 р. передбачало існування часткових і спільних зобов'язань. Відповідно до ст. 1611 Глави III Розділу 1 Книги 5, якщо в одному і тому самому зобов'язанні беруть участь декілька кредиторів або декілька боржників, то, за відсутності в законі, договорі чи заповіті іншої вказівки, кожен кредитор має право вимагати виконання зобов'язання і кожен боржник зобов'язаний його виконати в рівній частці (часткові вимоги і часткові обов'язки).

Якщо в зобов'язанні, яке за своєю суттю не підлягає виконанню частинами (неділиме зобов'язання), беруть участь декілька боржників чи декілька кредиторів, то боржники визнаються спільними боржниками, а кредитори – спільними кредиторами (ст. 1612) [5, с. 587].

Відповідно до ст. 1706 Глави VI Розділу 1 Книги 5 Уложення зобов'язання, виконання якого може вимагатися нероздільно від кожного зі співборжників, називається спільним. Спільна відповідальність боржників не передбачається, але повинна бути встановлена в законі, договорі або заповіті.

Також Уложення регулювало відносини поруки. Відповідно до ст. 2548 Глави

XXIV Розділу 2 Книги 5 за договором поруки поручитель зобов'язується перед іншою особою виконати зобов'язання його боржника, якщо останній сам цього зобов'язання не виконає.

Ст. 2561 Глави XXIV Розділу 2 Книги 5 передбачала, що якщо за виконання одного зобов'язання поручилось декілька осіб, то вони відповідають перед кредитором як спільні боржники, якщо в договорі не встановлено інше.

Поручитель, який виконав зобов'язання, має право пред'явити до інших спів поручителів вимогу належну їм частину боргу (ст. 2562) [5, с. 670].

В подальшому з розвитком системи права та системи законодавства змін зазнавало регулювання зобов'язальних відносини в цілому, а також зобов'язань з множинністю суб'єктів зокрема.

Цивільний кодекс УСРР 1922 р. містив норми, присвячені регулюванню солідарних і часткових зобов'язань. Так, відповідно до ст. 116, коли в одному і тому ж зобов'язанні беруть участь декілька кредиторів або декілька боржників, то при неподільності предмета зобов'язання боржники визнаються солідарними боржниками, а кредитори – солідарними кредиторами, з яких кожний має право пред'явити вимогу в повному розмірі. При подільності предмета зобов'язання кожний боржник зобов'язаний провести, а кожний кредитор має право вимагати виконання рівними частками, оскільки інше не встановлено законом або договором.

Також ЦК УСРР регулював відносини поруки як способу забезпечення виконання зобов'язань. Щодо відповідальності поручителя, то відповідно до ст. 241 Кодексу в разі невиконання зобов'язання боржником, кредитор має право подати вимогу до головного боржника і поручителя, як до солідарних боржників, коли інше не встановлено договором поруки.

Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. у ст. 38 регулювали відносини за участю третіх осіб.

Детальніше регулювання зобов'язань з множинністю суб'єктів можна побачити у Цивільному кодексі УРСР 1963 р., зокрема: ст. 160 – договір на користь третьої особи, ст. 164 – покладення виконання зобов'язання на третю особу, ст. 173 – виконання зобов'язання, в якому беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, ст. 174 – солідарні зобов'язання, ст. 175 – солідарний обов'язок боржників, ст. 176 – солідарні вимоги кредиторів, ст. 192 – відповідальність поручителя, ст. 196 – гарантія та ін.

Основи цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 р. також регулюють відносини з множинністю суб'єктів: ст. 61 – договір на користь третьої особи, ст. 62 – покладення виконання зобов'язання на третю особу, ст. 67 – виконання зобов'язання, в якому беруть участь декілька кредиторів чи декілька боржників, ст. 68 – забезпечення виконання зобов'язань, ст. 70 – відповідальність за порушення зобов'язання.

У 1993 році Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД було прийнято Модельний цивільний кодекс країн СНД. Даний документ теж містить ряд статей, присвячених регулюванню зобов'язань з множинністю суб'єктів, а саме: ст. 314 – виконання зобов'язання третьою особою, ст. 325 – виконання зобов'язання, в якому беруть участь декілька кредиторів або декілька боржників, ст.ст. 326, 327, 328, 329 – солідарні зобов'язання, ст. 357 – відповідальність поручителя, ст. 394 – субсидіарна відповідальність, ст. 398 – відповідальність боржника за дії третіх осіб.

На даний час зобов'язання з множинністю суб'єктів регулюються Цивільним кодексом України 2003 року та іншими нормативно-правовими актами.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу актів кодифікації цивільного законодавства на українських землях, можна констатувати, що навіть у найдавніших

пам'ятках права є норми, які присвячені регулюванню зобов'язань з множинністю суб'єктів. Звичайно, в період зародження та становлення правового регулювання про зобов'язання з множинністю суб'єктів мова йшла в контексті відповідальності (часткової, солідарної чи субсидіарної). З розвитком законодавства змінювалось розуміння сутності зобов'язань з множинністю суб'єктів, окреслювались їх особливості залежно від взаємин між учасниками.

Сучасний період регулювання даного виду відносин характеризується відсутністю нормативного визначення поняття «зобов'язання з множинністю суб'єктів». Разом з тим, нормативні акти регулюють особливості виконання часткових, солідарних та субсидіарних зобов'язань.

Список використаної літератури

1. Блажівська О.Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою // Університетські наукові записки. – 2013. - № 4 (48). – С. 117-122; Blazhivska O.Ie. Osoblyvosti tsyvilno-pravovoho rehuliuвання mainovykh vidnosyn za Ruskoioi Pravdoiu // Universytetski naukovy zapysky. – 2013. - № 4 (48). – S. 117-122.

2. Блажівська О. Вчення про зобов'язання за Галицьким цивільним кодексом 1797 року: історико-правовий аналіз / О. Блажівська // Юридична Україна. – 2014. - № 5. – С. 9-14; Blazhivska O. Vchennia pro zoboviazannia za Halytskym tsyvilnym kodeksom 1797 roku: istoryko-pravovyi analiz / O. Blazhivska // Yurydychna Ukraina. – 2014. - № 5. – S. 9-14.

3. Історія українського права: посібник / І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, О.О. Шевченко та ін. – К.: Грамота, 2010; Istoriiia ukrainskoho prava: posibnyk / I.A. Bezklubyi, I.S. Hrytsenko, O.O. Shevchenko ta in. – К.: Hramota, 2010.

4. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1 / Укл.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / За ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – 1168 с.; Kodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva na ukrainskykh zemliakh: T. 1 / Ukl.: Yu.V. Bilousov, I.R. Kalaur, S.D. Hrynko ta in. / Za red. R.O. Stefanchuka ta M.O. Stefanchuka. – К.: Pravova yednist, 2009. – 1168 s.

5. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 2 / Укл.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / За ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – 1240 с.; Kodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva na ukrainskykh zemliakh: T. 2 / Ukl.: Yu.V. Bilousov, I.R. Kalaur, S.D. Hrynko ta in. / Za red. R.O. Stefanchuka ta M.O. Stefanchuka. – К.: Pravova yednist, 2009. – 1240 s.

6. Піддубний А., Таненок О. Зобов'язальне право України в 17-18 століттях // <http://personal.in.ua/article.php?id=220>; Pidubnyi A., Tanenok O. Zoboviazalne pravo Ukrainy v 17-18 stolittiakh // <http://personal.in.ua/article.php?id=220>

7. Цивільний кодекс Галичини: пер. з нім. Мар'яна Мартинюка, Олени Павлишинець. – Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2017. – 272 с.; Tsyvilnyi kodeks Halychyny: per. z nim. Mariana Martyniuka, Oleny Pavlyshynets. – Ivano-Frankivsk: Vavylonska biblioteka, 2017. – 272 s.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

V. Sloma

GENESIS OF LEGAL REGULATION OF LIABILITIES WITH THE PLURALITY OF SUBJECTS IN CIVIL LEGISLATION CODIFIED ACTS ON UKRAINIAN LANDS

The article is devoted to the study of the development of legal regulation of obligations

with the plurality of subjects in the codified acts of of civil legislation on Ukrainian lands.

The historical origin and development of Ukrainian civil law is justified by the period of Kievan Rus, namely the adoption of the Rus'ka Pravda. In particular, it regulated the relationship where the debtor owed two or more lenders.

Obligations with a plurality of persons were regulated in the Grand Duchy of Lithuania as well. This subsidiary liability was mentioned in art. [6] Section 5 of the fifth Grand Duchy of Lithuania in 1529 The Second Charter of the Grand Duchy of Lithuania in 1566 also provided for the existence of relations with the plurality of subjects. The Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588 provided for the liability of two debtors under obligations.

Some of the norms of the Law, on which the Little Russian people were tried in 1743, also regulated partial and solidarity relations.

The obligations of a plurality of persons were regulated by the Civil Code of Galicia in 1797. In the Galician Civil Code, one of the central places was the law of obligations, as evidenced by the rather rich content of Part III, devoted to the legal regulation of obligatory relations.

The collection of «Malorosiysky rights» in 1807 also contains rules on the regulation of obligations with the plurality of subjects. In particular, paragraph 39 provided for the possibility of concluding joint agreements. There was also a joint responsibility of guarantors.

A set of laws of the civilian Empire in 1832 in Art. 1547 provided for the right to assign a claim. Also, this document provided for the possibility of applying a surety to enforce obligations.

Civil Code of 1905 provided for the existence of partial and joint commitments.

More carefully, the obligations with the plurality of subjects began to be regulated by the Civil Code of 1922, as well as by regulations adopted in the future.

At present, the obligations with a plurality of subjects are regulated by the Civil Code of Ukraine in 2003 and other normative-legal acts.

Thus, on the basis of an analysis of the acts of codification of civil law on the Ukrainian lands, one can state that even in the most ancient sources of law there are rules that regulate obligations with the plurality of subjects. With the development of the law, the understanding of the substance of obligations with the plurality of subjects changed, their features were determined, depending on the relations between the participants.

Key words: *obligations with plurality of subjects, acts of codification of civil law, debtor, creditor.*

УДК004.056:241 (045)

Ю. Р. Акчурін

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті стисло окреслюються проблеми пов'язані з розвитком нормативного забезпечення міжнародного інформаційного права та міжнародної інформаційної безпеки, а саме принципів міжнародної інформаційної безпеки.

Ключові слова: *інформаційні технології, міжнародна інформаційна безпека, принципи, основні поняття.*

Постановка проблеми. Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій за

останні десятиріччя оказав найбільш вплив на держави, суспільство та особистість ніж які-небудь інші досягнення людства за всю його історію. Інформаційно-телекомунікаційні технології змінили не тільки структуру економік провідних країн світу, призвели до суттєвих змін у соціальному житті людства, але і, як стверджують вчені, породили новий фактор впливу на геополітичний устрій [1, 58-62]. Стверджується про появу нової – інформаційної парадигми, як нового чинника, що впливає на формування геополітичної карти світу.

Цей новий фактор з'явився не шляхом соціальних революцій, а виключно завдяки науково-технічному прогресу. Інформація оцінюється як головний чинник розвитку у сучасному світі, завдяки розвитку інформаційних та комунікаційних технологій. Це призводить до корінних змін у традиційних відносинах у економічній, військовій, політичній, фінансовій та інших сферах міжнародних відносин.

Але, як це не раз бувало в історії людства, прогрес в цьому напрямку приніс не тільки позитивні наслідки. Світ вже признав, що сучасні інформаційно-телекомунікаційні технології породили цілу низку негативних проблем: починаючи з банального шахрайства за допомогою засобів обчислювальної техніки і закінчуючи кібертероризмом та розробкою інформаційної зброї, наслідків використання якої, в повній мірі, ще ніхто не може передбачити.

Спроба вирішити питання інформаційної безпеки на національному рівні, для окремо взятої держави чи групи держав навряд чи дасть бажаний результат, оскільки сучасний інформаційний простір, а особливо віртуальне середовище Інтернету, не обмежено національними кордонами. При цьому, виникає ситуація, яка характеризується глобальною взаємозалежністю національного (регіонального) та світового інформаційних просторів. Як наслідок побудова системи інформаційної безпеки може дати позитивний ефект тільки при участі і відповідних зусиллях всіх країн, всього світового співтовариства [2].

Таким чином, ми приходимо до поняття – «міжнародна інформаційна безпека». Це відносно нове поняття, в круг його визначення ще йдуть спори, але люба нова проблема яка вирішується улюбій сфері людської діяльності повинна починатися з основ: визначення принципів та прийняття загальної термінології, які, на сьогодні, теж не є загальновизнаними.

Тому дана стаття присвячена де яким підходам до визначення основних принципів міжнародної інформаційної безпеки.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні існує документ в якому міжнародному співтовариству на рівні ООН запропоновані «Принципи щодо міжнародної інформаційної безпеки» (A/55/140). Цей документ є докладом Генерального секретаря ООН відносно досягнення в сфері інформатизації і телекомунікації в контексті міжнародної безпеки, який був представлений на 55 сесії ООН та відображає позицію Російської Федерації до даної проблеми.

Це важливий документ, навидь з погляду на те, що він прийнятий на рівні ООН та є одним з перших міжнародних документів присвячених проблемі визначення принципових положень щодо міжнародної інформаційної безпеки.

В ньому сформульовані п'ять базових принципів міжнародної інформаційної безпеки які визначають роль і права, відповідальність і зобов'язання держав в інформаційному просторі; визначаються конкретні завдання, вирішення яких було б спрямовано на послаблення загроз в сфері міжнародної інформаційної безпеки, а також визначається роль ООН в контексті загальних зусиль в даній сфері [3].

Зважаючи на відносно не великий обсяг даного документу, автор візьме на себе сміливість привести згадані принципи повністю.

Принцип I

1. Діяльність кожної держави й інших суб'єктів міжнародного права в міжнародному інформаційному просторі повинна сприяти загальному соціальному та економічному розвитку і здійснюватися таким чином, щоб бути сумісною із завданнями підтримки світової стабільності й безпеки, суверенними правами інших держав, інтересами безпеки, принципами мирного врегулювання суперечок і конфліктів, незастосування сили, невтручання у внутрішні справи, поваги прав і свобод людини.

2. Така діяльність також повинна бути сумісною із правом кожного шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї, як це зафіксовано у відповідних документах Організації Об'єднаних Націй, з урахуванням того, що таке право може бути обмежено законом з метою захисту інтересів безпеки кожної держави.

3. При цьому кожна держава й інші суб'єкти міжнародного права повинні мати рівні права на захист своїх інформаційних ресурсів і критично важливих структур від неправомірного використання та несанкціонованого інформаційного втручання і можуть розраховувати на підтримку світового співтовариства в реалізації цих прав.

Принцип II

Держави будуть прагнути до обмеження погроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки та із цією метою втримуватися від:

a) розробки, створення та використання засобів впливу й завдання збитків інформаційним ресурсам і системам іншої держави;

b) цілеспрямованого інформаційного впливу на критично важливі структури іншої держави;

c) інформаційного впливу з метою підризу політичної, економічної й соціальної системи інших держав, психологічної обробки населення з метою дестабілізації суспільства;

d) несанкціонованого втручання в інформаційно-телекомунікаційні системи й інформаційні ресурси, а також їхнього неправомірного використання;

e) дій, що ведуть до домінування й контролю в інформаційному просторі;

f) протидії доступу до новітніх інформаційних технологій, створення умов технологічної залежності в сфері інформатизації на шкоду іншим державам;

g) заохочення дій міжнародних терористичних, екстремістських і злочинних співтовариств, організацій, груп і окремих правопорушників, що представляють погрозу інформаційним ресурсам і критично важливим структурам держав;

h) розробки й прийняття планів, доктрин, що передбачають можливість ведення інформаційних воєн і здатних спровокувати гонку озброєнь, а також викликати напруженість у відносинах між державами й властиво виникнення інформаційних воєн;

i) використання інформаційних технологій і засобів на шкоду основним правам і свободам людини, реалізованим в інформаційній сфері;

j) трансграничного поширення інформації, що суперечить принципам і нормам міжнародного права, а також внутрішньому законодавству конкретних країн;

k) маніпулювання інформаційними потоками, дезінформації й приховання інформації з метою перекручування психологічного й духовного середовища суспільства, ерозії традиційних культурних, моральних, етичних і естетичних цінностей;

l) інформаційної експансії, придбання контролю над національними інформаційно-телекомунікаційними інфраструктурами іншої держави, включаючи умови їхнього функціонування в міжнародному інформаційному просторі.

Принцип III

Організація Об'єднаних Націй і відповідні установи системи Організації

Об'єднаних Націй будуть сприяти міжнародному співробітництву, метою якого є обмеження погроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки, і формуванню із цією метою міжнародно-правової основи для:

- a) визначення ознак і класифікації інформаційних воєн;
- b) визначення ознак і класифікації інформаційної зброї й засобів, які можна віднести до інформаційної зброї;
- c) обмеження обороту інформаційної зброї;
- d) заборони розробки, поширення й застосування інформаційної зброї;
- e) запобігання погрози виникнення інформаційних воєн;
- f) визнання небезпеки застосування інформаційної зброї відносно критично важливих структур, порівнянної з небезпекою застосування зброї масового ураження;
- g) створення умов для рівноправного й безпечного міжнародного інформаційного обміну на основі загально визнаних норм і принципів міжнародного права;
- h) запобігання використанню інформаційних технологій і засобів у терористичній і іншій злочинній цілях;
- i) запобігання використанню інформаційних технологій і засобів для впливу на суспільну свідомість із метою дестабілізації суспільства й держави;
- j) розробки процедури взаємного повідомлення й запобігання трансграничного несанкціонованого інформаційного впливу;
- k) створення системи міжнародного моніторингу для відстеження загроз, що проявляються в інформаційній сфері;
- l) створення механізму контролю виконання умов режиму міжнародної інформаційної безпеки;
- m) створення механізму розв'язання конфліктних ситуацій у сфері інформаційної безпеки;
- n) створення міжнародної системи сертифікації технологій і засобів інформатизації й телекомунікації (у тому числі програмно-технічних) у частині гарантій їхньої інформаційної безпеки;
- o) розвитку системи міжнародної взаємодії правоохоронних органів по запобіганню й припиненню правопорушень в інформаційному просторі;
- p) гармонізації на основі добровільності національного законодавства в частині забезпечення інформаційної безпеки.

Принцип IV

Держави та інші суб'єкти міжнародного права повинні нести міжнародну відповідальність за діяльність в інформаційному просторі, здійснюваний ними, під їхньою юрисдикцією або в рамках міжнародних організацій, членами якої вони є, і за відповідність будь-якої такої діяльності принципам, що містяться в даному документі.

Принцип V

Будь-яка суперечка між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, що виникає із застосування даних принципів, вирішується за допомогою встановлених процедур мирного врегулювання суперечок.

Як зазначає А.Крутських, принципи являють собою, варіант кодексу поведінки держав в інформаційному середовищі, створюючи для них при наймі моральні зобов'язання та закладаючи основу для широкого міжнародного обговорення [4].

Користуючись запрошенням для широкого обговорення, автор пропонує поглянути на них в такому ракурсі. По-перше, спочатку з'ясуємо визначення – що таке принцип? По-друге, спробуємо визначитися с формою представлення принципу, з його, так би мовити, зовнішнім оформленням та, в той же час, внутрішнім змістом.

Для відповіді на перше питання, звернемося до словників та літератури з

міжнародного права. Словник іноземних слів говорить, що принцип це основоположення, керівна ідея, основне правило поведінки, діяльності [5, ст. 563]. У словнику Даля принцип це наукове або моральне начало, підвалини, правило, основа від якої не відступають [6]. Електронна енциклопедія Вікіпедія дає визначення принципу як: 1) основопологаюча істина, закон, положення або рушійна сила, що лежить в основі інших істин або рушійних сил; 2) керівне положення, основне правило, установка для якої-небудь діяльності; 3) внутрішня переконаність у чим-небудь, точка зору на що-небудь, норма поведінки; 4) основна особливість пристрою, дії механізму, приладу тощо [7].

У літературі з міжнародного права відношення до основних принципів міжнародного права неоднозначне: західні вчені їх не виділяють в загалі, а вчені СНД та вітчизняні вчені (Лукашук І.І., Ушаков М.О., Буткевич В.Г. та ін.) їх виділяють, але дають різне визначення. Проте сходяться в одному, що це система основоположних, найбільш загальних норм, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права [8, ст.191-196].

Для відповіді на друге питання, звернемося до історії людства, та без особливих зусиль знайдемо один з документів, що оказав та продовжує оказувати великий вплив на свідомість людей. Грецькою його називають Декалог або біблейські «Десять заповідей». Вже кілька тисяч років вони зберігають своє значення і мають колосальний вплив, сприяючи укріпленню нашої прихильності до них.

Чому це трапилось? Вони не є чимось оригінальним ні тоді коли створювалися, ні зараз. Ці заповіді можуть бути піддані критиці. В них відсутні де які важливі моменти. Вони дуже прості. Проте вони продовжують жити, їх знає навіть людина, що не є віруючою.

Це трапилось тому що:

1) Вони задовольнили певну потребу людини. Вони були зосереджені на ключових моментах поведінки людини. Вони призвели до встановлення загальних поглядів на цю поведінку, звільнивши від необхідності роз'яснити та вступати в спір. Тобто вони виявилися корисними.

2) Автор цих заповідей проявив величезне почуття міри і обмежився тільки десяттю важливими принципами, хоча до них можна було б додати ще багато інших.

Це призвело до того, що ці заповіді не важко запам'ятати и як наслідок виконувати. Як що б цих заповідей було б сто, їх давно позабували.

Приклади вдалого формулювання принципів можна приводити ще: це знов таки біблейські сім смертних гріхів, китайські стратегми, принципи ведення війни Карла фон Клаузевіца тощо.

Користуючись цим прикладом можна зробити узагальнення щодо форми представлення принципів.

1) Кожний принцип повинен мати важливе значення и широке застосування.
2) Принцип повинен бути загальним, що б працювати при любых обставинах.
3) Сутність принципу повинна виражатися одною простою, лаконічною фразою, для полегшення запам'ятовування і використання.

4) Бажано, що б принцип мав гнучке формулювання, був простим та, по можливості, не містив спеціальної термінології [9, ст.66-75].

Тепер повернемося до принципів міжнародної інформаційної безпеки, які представлені у документі ООН А/55/140. Спробуємо співставити їх зі зробленими узагальненнями. Нажаль, принципи, що розглядаються не можна вважати вдалими ні за формою, ні за змістом.

Вони є дуже громіздкі: перший принцип складається з трьох пунктів, другий з

дванадцяти, а третій з шістнадцяти. Як наслідок, вони не прості у розумінні, їх не легко запам'ятати. Деякі не є універсальними, а інші повторюють вже існуючі принципи та норми міжнародного права. Наприклад, п'ятий принцип міжнародної інформаційної безпеки фактично дублює принцип мирного вирішення суперечок; четвертий принцип дублює основні положення інституту відповідальності держав.

Перший, другий та третій принципи навряд чи можуть претендувати на «звання» принципу а ні за формою, а ні за змістом.

Не ставлячи під сумнів важливість запропонованого документу, можна констатувати, що розглянуті принципи дійсно схожі з кодексом поведінки суб'єктів міжнародного права, а не є системою основоположних, найбільш загальних норм, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права.

Висновки. Узагальнюючи все вище сказане автор схиляється до думки яка була висловлена Буткевичем В.Г. щодо створення нових принципів міжнародного права. По-перше, критерієм «правотворчої діяльності» відносно формулювання нових партикулярних принципів повинна бути практика і перш за все міжнародно-судові рішення [8, ст. 214 - 218]. По-друге, як пише вчений: «Для того, щоб принципи міжнародного права не конструювалися довільно, їх необхідно перевіряти щонайменше за трьома основними критеріями: а) юридичний зміст принципу; б) сфера застосування; в) механізм застосування. Відсутність показників хоча б за одним із критеріїв є свідченням того, що принципу не існує ...» [8, ст. 212].

На жаль, документ, який є предметом обговорення в даній статті даним критеріям не відповідає і як наслідок не може претендувати на статус – джерела принципів міжнародної інформаційної безпеки.

Існують інші варіанти і підходи формування принципів міжнародної інформаційної безпеки. І на погляд автора вони є більш вдалим та обґрунтованими ніж розглянуті вище, хоча теж не є бездоганними.

Так, вітчизняний вчений А.А. Мережко у своєму проекті «Конвенції про заборону використання кібервійни в Інтернеті» пропонує будувати відносини у віртуальному середовищі спираючись виключно на основні принципи міжнародного права, які всім відомі.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Василенко И.А. Геополитика современного мира : учебное пособие для бакалавров / И.А. Василенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 395 с. – Серия: Бакалавр; Vasilenko I.A. Geopolitika sovremennogo mira : uchebnoe posobie dlya bakalavrov / I.A. Vasilenko. – 2-e izd., ispr. i dop. – M. : Izdatel'stvo YUrajt, 2011. – 395 s. – Seriya: Bakalavr.

2. Поляков Ю. А. Информационная безопасность и средства массовой информации: Учебное пособие. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www.library.cjes.org/online/?a=con&b_id=562&c_id=6694; Polyakov YU. A. Informacionnaya bezopasnost' i sredstva massovoj informacii: Uchebnoe posobie. [EHlektronnyj resurs]. – Режим доступа http://www.library.cjes.org/online/?a=con&b_id=562&c_id=6694

3. Доклады Генерального секретаря ООН 55 сессии Генеральной Ассамблеи. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.un.org/russian/document/gadocs/55sess/sgrep/sgreports1.htm>; Doklady General'nogo sekretarya OON 55 sessii General'noj Assamblei. [EHlektronnyj resurs]. – Режим доступа <http://www.un.org/russian/document/gadocs/55sess/sgrep/sgreports1.htm>

4. А. Крутских. К политико-правовым основаниям глобальной информационной безопасности. - Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.intertrends.ru/thirteen/003.htm>; А. Krutskih. K politiko-pravovym osnovaniyam global'noj informacionnoj bezopasnosti. - Mezhdunarodnye processy. Zhurnal teorii mezhdunarodnyh otnoshenij i mirovoj politiki. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa <http://www.intertrends.ru/thirteen/003.htm>

5. Словарь иностранных слов. Под ред. И.В.Алехина и проф. Ф.Н.Петрова. – Издание четвертое, переработанное и дополненное. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. – . 1954. – 853 с.; Slovar' inostrannyh slov. Pod red. I.V.Alekhina i prof. F.N.Petrova. – Izdanie chetvertoe, pererabotannoe i dopolnennoe. – М. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, 1954. – . 1954. – 853 s.

6. Толковый словарь Даля. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://slovardalja.net/word.php?wordid=33183>; Tolkovyj slovar' Dalja. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa <http://slovardalja.net/word.php?wordid=33183>

7. Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://ru.wikipedia.org/wiki/Принцип>; Vikipediya. Svobodnaya ehnciklopediya [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa <http://ru.wikipedia.org/wiki/Princip>

8. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожний О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г.Буткевича. – К., 2003, 600 с.; Butkevych V.H., Mytsyk V.V., Zadorozhnii O.V. Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii: Pidruchnyk / Za red. V.H.Butkevycha. – К., 2003, 600 s.

9. В. Плэтт. Информационная работа стратегической разведки. Основные принципы. – Перевод с англ. Е.В.Пескова., Под ред. А.Ф.Федорова. – М., Издательство иностранной литературы, 1958, - 341 с.; V. Plehlt. Informacionnaya rabota strategicheskoy razvedki. Osnovnye principy. – Perevod s ang. E.V.Peskova., Pod red. A.F.Fedorova. – М., Izdatel'stvo inostrannoj literatury, 1958, - 341 s.

Yu. R. Akchurin

DETERMINATION OF THE MAIN CONCEPTS INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY

The article briefly outlines the problems associated with the development of the normative provision of international information law and international information security, namely the principles of international information security.

Key words: *information technologies, international information security, principles, main concepts.*

УДК 349.2

В. М. Андрійв, Т. М. Вахонєва

ОЦІНКА ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ ЯК КАТЕГОРІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

У статті досліджуються основні види оцінки професійних якостей працівників. Оцінка професійних якостей працівників розглядається як категорія трудового права; обґрунтовується доцільність її виокремлення у якості самостійного правового

інституту із відповідним нормативним закріпленням. Здійснюється загальний аналіз основних юридично закріплених видів оцінки професійних якостей працівників.

Ключові слова: оцінка працівників, професійні якості працівника, конкурсний відбір, атестація, стажування, випробування.

Постановка проблеми. Одним із елементів кадрової роботи є оцінка професійних якостей працівників при прийомі на роботу, в процесі її виконання, а також при вирішенні питання відносно їх службового зростання (підвищення). Науково-технічний прогрес, процеси глобалізації та інформатизації, зміна методів управління державою та зміна пріоритетних напрямків розвитку економіки, призвели до формування нових вимог до спеціалістів різних галузей та сфер професійної діяльності. Як зазначає Іванчина Ю.В., «праця робітників складає основний ресурс будь-якої організації, і для того, щоб управління було максимально ефективним, необхідно точно і своєчасно встановити рівень професійної майстерності працівників» [1, с. 13].

Професійний відбір та раціональне використання персоналу в різних сферах трудової діяльності є однією із основних задач керівництва, що реалізується шляхом грамотно організованої роботи з кадрами, здійснення кваліфікованої оцінки їх професійності та якості роботи, застосування заходів, що підвищують продуктивність праці та сприяють постійному професійному зростанню працівників. Будь-яка держава із ринковою економікою та ринковим способом виробництва прагне до вільної та справедливої конкуренції в усіх сферах суспільної та державної діяльності, в тому числі і на ринку праці. Вищезазначене обумовлює актуальність здійснюваного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми оцінки професійності працівників, а також окремі процедури та методи такої оцінки у різні часи досліджувалися такими вітчизняними науковцями як: Н.Б. Болотіна, О.В. Гоц, В.П. Кохан, Х.Т. Мелешко, Н.О. Мельничук, Ф.П. Негру, Ю.М. Полетаєв, О.І. Процевський, В.Г. Ротань, С.М. Черноус, В.І. Щербина, та інші. Серед російських науковців питанням оцінки професійних якостей працівників приділяли увагу такі дослідники як: Д.О. Барінов, І.Л. Дубровіна, Н.В. Закалюжна, Ю.В. Іванчина, А.С. Маталін, В.А. Пашієв, С.А. Соболев та багато інших. Незважаючи на велику кількість досліджень, існує значна кількість проблемних питань, які потребують подальшого дослідження та вирішення. Більшість проблемних питань так і залишаються не врегульованими нині діючим законодавством та неврахованими у нормах проекту Трудового кодексу України.

Метою цього дослідження є визначення поняття оцінки працівників як правової категорії та аналіз основних, регламентованих законодавством, видів оцінки професійних якостей працівників.

Виклад основного матеріалу. Оцінка професійних якостей людини здійснюється шляхом застосування різних за змістом процедур, які дозволяють визначити рівень наявних у працівника чи претендента на посаду знань, вмінь, навичок, здібностей, кваліфікації та інших характеристик. Оскільки дослідження оцінки роботи працівників здійснюється різними галузями наукових знань (економіка праці, кадровий менеджмент, соціологія праці, психологія, право), існують різні підходи до аналізу поняття «оцінка роботи працівників», а саме, воно може розглядатися як управлінська категорія, як соціальна складова, як правова категорія тощо.

Оцінка працівника як *управлінська категорія* більшістю дослідників визначається як цілеспрямований процес збору та аналізу інформації про рівень професійної підготовки персоналу та його відповідності займаній посаді (виконуваній роботі) відповідно до встановлених нормативних вимог, а також визначення здібностей та

особистісних характеристик працівника чи претендента на посаду.

Оцінка працівника як *правова категорія* визначається як процес перевірки відповідності професійних якостей працівника нормативним вимогам відносно рівня його кваліфікаційних, професійних та інших характеристик, що здійснюється за допомогою спеціально встановлених процедур.

Ю.В. Іванчина, у дисертаційному дослідженні, присвяченому правовим аспектам оцінки робітників, пропонує наступне визначення оцінки працівників: *оцінка працівників* – це процес застосування організаційно-правових процедур, спрямованих на визначення наявності (рівня) знань, професійно важливих якостей працівника (кандидата, претендента), необхідних йому для виконання трудової функції, і встановлення відповідності працівника вимогам, що висуваються тарифно-кваліфікаційними характеристиками, посадовими інструкціями, трудовим договором та іншими правовими актами. [1, с. 17]

Вважаємо, що представлене визначення заслуговує особливої уваги, оскільки найбільш повно відображає сутність оцінки працівників як правової категорії. Виходячи із представленого визначення, автором виокремлено дві основні категорії осіб, які підлягають оцінці, - це працівника та претенденти на посаду; оцінка визначена як процес застосування певних організаційно-правових процедур; автором відзначена необхідність формальної та реальної відповідності працівника займаній посаді.

Якісна та своєчасна оцінка працівників дозволяє уникнути помилок в роботі з боку працівників, що можуть виникнути внаслідок їх непрофесійності; впливає на стабільність роботи підприємства; мотивує працівників до професійного самовдосконалення тощо. Оцінка персоналу в межах трудових правовідносин впливає на їх виникнення, динаміку та припинення і супроводжує процес прийому на роботу, службового зростання (просування по службі), звільнення з роботи, професійного навчання та підвищення кваліфікації, стимулювання тощо.

Трудове право нормативно встановлює наступні види оцінки працівників: 1) випробування при прийнятті на роботу; 2) конкурсний відбір працівників (обрання за конкурсом); 3) атестація працівників; 4) стажування працівників. Зазначені види оцінки працівників містяться у різних нормах трудового законодавства (КЗпП України, законах, підзаконних нормативних актах). Деякі види оцінки призначені для застосування лише щодо окремих категорій працівників і порядок та умови їх застосування визначаються спеціальним законодавством.

Нині діючий КЗпП України [2] та проект Трудового кодексу України [3] не містять виокремленого розділу чи окремої норми, яка б містила визначення поняття оцінки професійних якостей працівників, загальні критерії такої оцінки та принципи проведення відповідних процедур. Аналізуючи відносини, що виникають в процесі здійснення оцінки працівників, можна говорити про їх однорідність, масштабність, вплив на значну кількість інших трудових правовідносин, структурованість, тобто наявність окремого предмету правового регулювання. Таким чином, виокремлення «Оцінки професійних якостей працівників» в окремий правовий інститут трудового права та створення окремого розділу у кодифікованому акті трудового права є необхідним, оскільки вказаний інститут фактично вже сформувався і втілюється шляхом закріплення у різних нормативних актах тих чи інших його положень. КЗпП України, закони та інші нормативні акти закріплюють порядок проведення конкурсу для тих чи інших категорій працівників (державних службовців, науково-педагогічних працівників, працівників державних та комунальних закладів культури тощо), встановлюють умови стажування, визначають порядок проведення атестації працівників тощо.

Проект Трудового кодексу України окремі види оцінки професійних якостей працівників визначає у вигляді засобів для здійснення професійної (службової) кар'єри працівника, які виокремлено в окрему главу «Професійна (службова) кар'єра». Однак слід вказати, що не всі названі засоби для здійснення службової кар'єри, що визначені у Проекті, призначені для кар'єрного зростання. Хоча основною підставою для просування по службі є отримання позитивних результатів оцінки професійних якостей працівника. Конкурсний відбір та атестація - це завжди оцінка працівника, але не завжди проходження цих процедур призводить до просування по службі. У багатьох випадках особа отримує те чи інше робоче місце у відповідності із своїми професійними формальними характеристиками та реальними здібностями або підтверджує свою професійність для подальшого продовження роботи.

Існує низка факторів, які вказують на практичну необхідність створення окремого розділу під назвою «Оцінка професійних якостей працівників». *По-перше*, різні організаційно-правові процедури оцінки працівників спрямовані на досягнення спільної мети, яка полягає у визначенні відповідності професійних якостей працівника (претендента на посаду) нормативним вимогам до займаної посади (виконуваної роботи). *По-друге*, правове регулювання відносин, пов'язаних з оцінкою працівників, здійснюється значною кількістю нормативних актів, які закріплюють різні види оцінки, методи оцінювання, процедури здійснення оцінки та інше, що потребує кодифікованого упорядкування. *По-третє*, оцінка професійних якостей працівника як правова категорія має юридичне значення, оскільки впливає на виникнення (прийом на роботу), зміну (просування по службі) та припинення (звільнення з роботи) трудових правовідносин. *По-четверте*, останнім часом з'являються нові методи оцінки та методи оцінювання професійних якостей працівників, які залишаються неврегульованими нормами права, що створює проблеми при їх практичному використанні; крім того, в процесі організації трудового процесу та управління підприємствами здійснюється фактичне впровадження здобутків економіки праці, кадрового менеджменту, соціології праці, психології праці та інших наук, що не завжди є можливим та правомірним без закріплення їх положень у нормах права. *По-п'яте*, професійне виконання трудових обов'язків працівником та його професійне зростання є складовою частиною професійної культури працівника, що впливає на результативність та продуктивність роботи підприємства.

Оцінка професійних якостей працівників як правовий інститут є сукупністю однорідних суспільних відносин, що виникають в процесі виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин, основною метою яких є встановлення відповідності працівника займаній посаді (виконуваний роботі) та виявлення реальних здібностей працівника до професійної праці.

Практика розвитку різних галузей права вказує на те, що лише після виокремлення тієї чи іншої групи однорідних відносин у самостійний правовий інститут чи зібрання цих норм в окремому розділі галузевого нормативного акту, відповідний інститут починає активно розвиватися, здійснюється більш чітке визначення основних його характеристик та ознак, здійснюється остаточне структурування тощо. Враховуючи таку практику, створення окремого інституту «Оцінка професійних якостей працівників» може стати поштовхом для його подальшого активного дослідження та розвитку.

Оцінка професійних якостей працівників може здійснюватися шляхом застосування тих видів оцінки, які чітко визначені різними нормами трудового законодавства, так і ті, що не визначені, але не заборонені трудовим законодавством та йому не суперечать. У будь-якому випадку обов'язковим є дотримання обов'язкових

норм трудового права, які регулюють порядок та умови застосування тієї чи іншої процедури оцінки, а також дотримання загальних та спеціальних принципів трудового права. Загальні принципи трудового права містяться у деяких нормах трудового законодавства та численних нормах міжнародного права. Спеціальні принципи містяться у нормативних актах, які регулюють порядок проведення тієї чи іншої процедури оцінки працівників. Аналізуючи різні норми міжнародного та вітчизняного права, можна виокремити наступні принципи, що повинні обов'язково застосовуватися при здійсненні оцінки професійних якостей працівників: 1) заборона дискримінації у сфері праці; 2) рівність прав і можливостей працівників; 3) право працівників на захист; 4) дотримання особистих немайнових прав працівників; 5) принцип гласності; 6) принцип об'єктивності; 7) принцип своєчасності та інші.

Розглянемо окремі особливості використання різних видів оцінки професійних якостей працівників.

Випробування при прийнятті на роботу у діючому законодавстві визначається як одна із можливих умов трудового договору, змістом якої є перевірка відповідності працівника роботі, яка йому доручається (ст. 126 КЗпП України). Саме тому нормативне регулювання випробування міститься у главі під назвою «Трудовий договір», однак на перше місце слід поставити саме його мету, тобто здійснення роботодавцем оцінки професійних якостей працівника, яке за певних обставин може стати умовою трудового договору. Незважаючи на достатню урегульованість та значну кількість досліджень у цій сфері, існують деякі проблемні питання застосування на практиці законодавства про випробування. Насамперед можна відмітити, що процедура випробування як окремий вид оцінки професійних якостей працівника належним чином не сформована. Нині діючий КЗпП України та проект Трудового кодексу України, на жаль, не здійснюють комплексного регулювання випробування як цілісної процедури оцінки працівника. Хоча випробування є одним із найбільш популярних видів оцінки працівників, оскільки у процедурному відношенні є найменш обтяжливим та найбільш об'єктивним. Спробуємо визначити характерні риси випробування при прийнятті на роботу як виду оцінки та умови трудового договору. *По-перше*, можливість застосування такого виду оцінки як випробування є правом роботодавця, яке встановлене законодавством і може застосовуватися до будь-яких категорій працівників, окрім тих, для яких встановлення випробування заборонене законодавством (неповнолітніх, інвалідів, молодих спеціалістів та інших). *По-друге*, випробування означає перевірку та оцінку на практиці (в процесі виконання трудової функції) професійних якостей, властивостей та придатності працівника для виконання обумовленої трудовим договором та посадою роботи. *По-третє*, випробування здійснюється (встановлюється) тільки за згодою сторін, тобто роботодавець, реалізуючи право на оцінку працівника у вигляді випробування, вносить пропозицію про його встановлення у якості умови трудового договору і якщо працівник погоджується, то здійснюється застосування вказаного виду оцінки. Якщо працівник не погоджується, то трудовий договір не вважається укладеним. *По-четверте*, оскільки випробування є однією із умов трудового договору, вона потребує належного оформлення, що відзначено у законодавстві. Ст. 26 КЗпП України зобов'язує роботодавця здійснити застереження про випробування у наказі. Необхідність чіткого визначення умови про випробування у письмовому трудовому договорі впливає із суті ст. 26 КЗпП України. *По-п'яте*, оцінка працівника (перевірка відповідності працівника) шляхом випробування здійснюється у вигляді звичайного контролю праці працівника та її результатів. Слід відзначити, що випробування ніколи не передбачає проведення додаткових формально організованих процедур, пов'язаних із оцінюванням

професійних якостей працівника та визначенням його кваліфікації. Випробування більше спрямоване на перевірку реальної можливості (спроможності) працівника виконувати ту чи іншу роботу у відповідності із наявною кваліфікацією. *По-шосте*, законодавець встановлює максимальні строки випробування, що різняться в залежності від категорії працівників та виду виконуваної роботи.

Випробування як вид оцінки працівника, повинен бути законодавчо оформлений у вигляді окремої організаційно-правової процедури, що повинна визначати: 1) порядок та умови встановлення; 2) порядок проведення; 3) наслідки проведення випробування. До тих норм, які регулюють відносини щодо випробування працівників, на нашу думку, слід додати положення, які повинні: 1) деталізувати порядок оцінювання придатності працівника до роботи в процесі випробування; 2) встановити не тільки максимальні, але і мінімальні строки для випробування; 3) чітко визначити порядок звільнення працівника, який не витримав випробування.

Наприклад, роботодавців необхідно зобов'язати у спеціальному документі робити позначки відносно якості роботи працівника і ознайомлювати його з цими результатами. Тобто необхідно вести поточний контроль якості роботи працівника, щоб для нього не стало несподіванкою звільнення як такого, що не пройшов випробування за наявності, на його думку, позитивних результатів роботи. При такому поточному контролі у працівника з'являється право захистити себе від незаконного звільнення. На роботодавця необхідно покласти обов'язок здійснити необхідне для здійснення роботи навчання, провести роз'яснювальну роботу, ознайомлення із документами та необхідною для виконання роботи інформативною базою. Строк такого ознайомлення не може входити до загального строку випробування, в межах якого здійснюється оцінка професійних якостей працівника.

Припинення трудових відносин із працівником, який не витримав випробування повинно бути закріплене у якості окремої підстави, яка повинна відображати можливість (або неможливість) використання працівником тих чи інших трудових пільг та гарантій. Так, С.М. Черноус відзначала з цього приводу, що «звільнення працівника як такого, що витримав випробування, варто передбачити серед підстав звільнення з ініціативи роботодавця та встановити необхідність розповсюдження на таких працівників гарантій щодо заборони їх звільнення в період тимчасової непрацездатності та звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей» [4, с. 35] тощо.

Конкурсний відбір працівників можна визначити як спосіб професійного добору працівників, який реалізується шляхом проведення спеціальної конкурсної процедури, з метою заміщення вакантних посад. Деякими науковцями прийняття на роботу за конкурсом розглядається як найважливіший спосіб забезпечення рівності права на працю претендентів на вакантне робоче місце. Однак на сьогоднішній день можливість застосування конкурсного відбору працівників при прийнятті на роботу обмежена законодавством. Тобто *застосування конкурсного відбору працівників є обов'язковою умовою здійснення працевлаштування щодо певних категорій працівників (посад) і є недопустимою, щодо професій (посад) не передбачених законодавством*. Шляхом проведення конкурсу здійснюється професійний добір державних службовців, наукових та науково-педагогічних працівників, професійних творчих працівників державних та комунальних закладів культури та інших категорій працівників. Проведення конкурсу щодо будь-яких категорій працівників здійснюється з урахуванням рівня професійної компетентності, особистих якостей і досягнень кандидатів на зайняття вакантної посади.

Порядок проведення конкурсу для будь-яких категорій працівників завжди визначає: 1) умови проведення конкурсу; 2) вимоги щодо оприлюднення інформації

про вакантну посаду та оголошення про проведення конкурсу; 3) склад, порядок формування та повноваження конкурсної комісії; 4) порядок прийняття та розгляду документів для участі в конкурсі; 5) порядок проведення тестування, співбесіди, інших видів оцінювання кандидатів на зайняття вакантних посад; 6) методи оцінювання кандидатів на зайняття вакантних посад.

Проведення конкурсного відбору працівників здійснюється поетапно і, як правило, складається з: 1) прийняття рішення про оголошення конкурсу; 2) оприлюднення рішення про оголошення конкурсу; 3) приймання документів від осіб, які бажають взяти участь у конкурсі; 4) попередній розгляд поданих документів на відповідність встановленим законом вимогам; 5) проведення тестування та визначення його результатів; 6) розв'язання ситуаційних завдань та визначення їх результатів; 7) проведення співбесіди та визначення її результатів; 8) проведення підрахунку результатів конкурсу та визначення переможця конкурсу та другого за результатами конкурсу кандидата; 9) оприлюднення результатів конкурсу.

Основними принципами діяльності будь-якої конкурсної комісії є: законність; колегіальність прийняття рішень; обґрунтованість прийнятих рішень; рівність усіх претендентів; професійність її членів; прозорість, об'єктивність, неупередженість.

Конкурсний відбір працівників у проекті Трудового кодексу України визначений як один із засобів для здійснення професійної (службової) кар'єри працівника.

Слід звернути увагу, що згідно із нині діючими нормативними актами, прийняття на роботу працівників за результатами конкурсу може мати *дві модифікації*: 1) за результатами конкурсу в межах регламентованої законодавством процедури можливе прийняття лише обмеженого кола працівників, які визнані законодавством як такі, що обираються на посаду за результатами конкурсу; 2) шляхом професійного відбору можливе визначення найбільш підходящої кандидатури на ту чи іншу посаду (співбесіда, тестування, аналіз поданих для працевлаштування документів). Остання модель *регламентується лише загальними нормами про працевлаштування та працю* і тому питання порядку організації такого відбору працівників повністю вирішуються роботодавцем.

Професійний відбір, як різновид так званого нормативно не регламентованого конкурсного відбору, характеризується *наступними рисами*: 1) відповідний вид оцінки доступний всім роботодавцям незалежно від виду діяльності та організаційно-правової форми підприємства; 2) професійний відбір на конкурсній основі може здійснюватися відносно будь-яких посад; 3) вказаний вид оцінки може здійснюватися за будь-якою процедурою, за допомогою будь-яких методик, що не суперечать діючому законодавству, а також рішення про відповідність претендента тим вимогам, що пред'являється, може виноситися колегіально або одноособово (хоча остаточне рішення про укладення трудового договору може приймати лише роботодавець).

Атестація працівників – це процедура оцінки професійного рівня працівників щодо відповідності кваліфікаційним вимогам і посадовим обов'язкам. Шляхом атестації здійснюється *підтвердження кваліфікації працівників*, яке визначається як процедура визначення відповідності професійних знань, умінь і навичок працівників встановленим законодавством вимогам і посадовим обов'язкам, проведення оцінки їх професійного рівня. На жаль, нині діючий КЗпП України, не закріплює основних положень щодо атестації, як виду оцінки працівників, що, як вже відзначалося, є суттєвим недоліком трудового законодавства. Поняття та основні характеристики атестації були не так давно закріплені у Законі України «Про професійний розвиток працівників» [5] і визначаються ст. 11-13 цього Закону. Дослідивши вказані норми, можна виокремити наступні ознаки атестації, як категорії трудового права: 1) метою є

здійснення оцінки професійного та кваліфікаційного рівня працівників; 2) результатом проведення є прийняття рішення про відповідність або невідповідність працівника займаній посаді або виконуваній роботі і з подальшим прийняттям роботодавцем передбаченого законодавством рішення (переведення на іншу посаду, направлення на навчання, звільнення з роботи, просування по службі, зарахування до кадрового резерву тощо); 3) періодичний характер проведення (не частіше одного разу на три роки); 4) процедура та порядок проведення атестації є регламентованими на централізованому рівні (Закони, підзаконні нормативні акти) та повинні бути регламентовані на локальному рівні (колективний договір); 5) проводиться за рішенням та за кошти роботодавця; 6) рішення приймається спеціально сформованою для цього атестаційною комісією; 7) здійснення атестації передбачає обов'язкову присутність працівника та здійснення оцінки тільки за ознаками, що безпосередньо пов'язані із виконуваною роботою; 8) рішення про проведення атестації доводиться до відома працівника за два місяці, а рішення щодо самої оцінки приймається атестаційною комісією відкритим голосуванням простою більшістю голосів.

Норми проекту Трудового кодексу України щодо регулювання атестації є складовою частиною норм, що регулюють професійну (службову) кар'єру, а атестація, відповідно, визначається як один із засобів для її здійснення. Слід відзначити, що норми проекту Трудового кодексу України практично ідентичні тим, які зараз закріплені Законом України «Про професійний розвиток працівників».

Враховуючи закріплені у законодавстві наслідки проведення атестації, можна говорити, що дійсно цей вид оцінки у більшій мірі встановлюється для визначення можливості працівників щодо подальшого професійного зростання. Однак, оскільки наслідком атестації може бути переведення працівника на іншу роботу або звільнення та інші негативні для працівника наслідки, тому, на нашу думку, у майбутньому доцільно закріпити атестацію працівників як вид оцінки, що може впливати на професійне (службове) зростання працівників.

Стажування працівників – це різновид набуття теоретичного і практичного досвіду за певною професією (видом професійної діяльності) та різновид перевірки професійного рівня і ділових якостей працівників, що може запроваджуватися як щодо осіб, які претендують на службове підвищення, так і щодо осіб, які планують вперше зайняти певні посади.

Стажування є найменш врегульованою та дослідженою з наукової точки зору категорією трудового права, що ускладнює її застосування на практиці. Нині діючий КЗпП України не здійснює правового регулювання стажування. У проекті Трудового Кодексу України стажування розглядається як засіб для здійснення службового (кар'єрного) зростання працівника, що засвідчується ст. 337 проекту, в якій відзначено, що «працівникові після успішного закінчення стажування може бути присвоєно більш високу кваліфікацію чи може бути його переведено на більш високу посаду, у тому числі на посаду, умови прийняття на яку передбачають конкурсний відбір, - без конкурсного відбору» [3].

Норми про стажування зустрічаються в деяких спеціальних нормативних актах, які, як правило, визначають правовий статус, в тому числі і трудо-правовий, окремих категорій осіб, наприклад, державних службовців, прокурорів, науково-педагогічних працівників та інших. Наприклад, у ст. 48 (п. 8-10) Закону України «Про державну службу» [6] зазначено, що «з метою підвищення рівня професійної компетентності державного службовця може проводитися його стажування з відривом від служби строком від одного до шести місяців на іншій посаді державної служби в іншому

державному органі або за кордоном відповідно до законодавства. На строк стажування за державним службовцем зберігаються його посада та заробітна плата».

Також у законі відзначено, що «у державних органах з метою ознайомлення з функціонуванням державної служби може здійснюватися стажування громадян з числа молоді, які не перебувають на посадах державної служби, строком до шести місяців у порядку, визначеному керівником державної служби».

Таким чином, аналізуючи наявні норми про стажування, слід відзначити, що воно може мати наступні види, характерні риси та наслідки здійснення: 1) може здійснюватися щодо осіб, які вже працюють з метою підвищення кваліфікації, додаткового професійного навчання та набуття практичних навичок; 2) може впроваджуватися для осіб з числа молоді з метою ознайомлення з функціонуванням відповідних органів; 3) може впроваджуватися щодо осіб, які вперше планують займатися певним видом професійної діяльності, для зайняття якою законодавством передбачене стажування, метою якого є навчання та оцінка професійних якостей претендента на посаду; 4) правовим наслідком стажування в залежності від його виду, може бути просування по службі, зарахування до кадрового резерву, отримання права займатися певним видом діяльності (адвокатська, нотаріальна тощо); 5) в залежності від виду, стажування може здійснюватися за місцем роботи, в інших підрозділах чи у іншого роботодавця або в профільній установі згідно із професійною метою стажування; 6) в залежності від виду стажування правовий статус стажистів є різним (із збереженням основного місця роботи та заробітної плати без оплати роботи за місцем стажування; з оплатою роботи за місцем стажування або без такої).

Використання зазначених методів оцінки в трудових правовідносинах повинно сприяти здійсненню об'єктивної оцінки кадрів та їх раціональному використанню. Питання оцінки кадрів завжди були проблемними та до кінця невирішеними, тому звертаємо особливу увагу науковців та практиків щодо необхідності подальшого дослідження цих питань та необхідності вироблення оптимальних дієвих норм для регулювання відносин в межах самостійного інституту трудового права «Оцінка професійних якостей працівників».

Стаття надійшла до редакції 19.12.2017 р.

Список використаної літератури

1. Иванчина Ю.В. Правовые аспекты оценки работников: Дис. на соиск. уч. степ. к.ю.н.: (12.00.05) / Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2006. – 224 с.; Ivanchina Yu.V. Pravovyye aspekty otsenki rabotnikov: Dis. na. soisk. uch. stiep. k.u.n.: (12.00.05) / Uralskaya gosudarstvennaya uridicheskaya akademiya. – Yekaterinburg, 2006. – 224 s.
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>; Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy vid 10 grudnya 1971 roku № 322-VIII.
3. Проект Трудового кодексу України від 27 грудня 2014 року № 1658 / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/project/740.html>; Proekt Trudovogo kodeksu Ukrainy vid 27 grudnya 2014 roku № 165.
4. Черноус С. Випробування при прийнятті на роботу: теоретичні та практичні проблеми // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - 86/2011. – С. 32-35; Chernous S. Vyprobuvannya pry priynyatti na robotu: teoretychni ta praktychni problem // Visnyk Kyivskogo universytetu imeni Tarasa Shevchenko. - 86/2011. – С. 32-35.

5. Закон України «Про професійний розвиток працівників» від 12 січня 2012 року // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 24, ст. 243 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>; Zakon Ukrainy «Pro profesiynnyu rozvytok pratsivnykiv» vid 12 sichnya 2012 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2013, № 24, st. 243.

6. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року // Відомості Верховної Ради України, 2016, № 4, ст. 43 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>; Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» vid 10 grudnya 2015 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2016, № 4, st. 43.

V. Andriiv, T. Vakhonieva

ASSESSMENT OF THE PROFESSIONAL QUALITIES OF WORKERS AS A CATEGORY OF LABOR LAW

The article deals with the main types of evaluation of professional qualities of employees. The assessment of the professional qualities of workers is considered as a category of labor law; the expediency of its selection as an independent legal institute with the corresponding normative consolidation is substantiated. There is a general legal analysis of the main types of assessment of professional qualities of employees. The types of assessments are also studied as a test for recruitment, employee certification, recruitment, internship. The main problems of the legal regulation of relations related to the assessment of the professional qualities of employees are revealed.

Key words: employee evaluation, professional qualities of an employee, competitive selection, certification, internship, tests.

УДК 343.9(045)

В. В. Польщиков

ОСОБЛИВОСТІ ДІЙ ЗЛОЧИНЦЯ ЩОДО ПРИХОВУВАННЯ ВБИВСТВ

У статті на основі узагальнення матеріалів кримінальних справ і наукових робіт надається типологічна характеристика потерпілих, визначаються типові місце, час, обстановка і сліди вбивств, скоєних в умовах неочевидності, а також типологічна характеристика особистості вбивці і сліди дій вбивці, залишені на місці злочину. Відзначається, що названі елементи займають важливе місце в структурі криміналістичної характеристики цих злочинів, оскільки розслідування завжди починається з їх встановлення. Акцентується, що саме безпосередні сліди дій вбивці, які досліджуються в статті, надають вихідну інформацію про злочин. На основі узагальнення матеріалів кримінальних справ та аналізу наукових праць надається типологічна характеристика способів приховування вбивств, які певний час залишаються нерозкритими.

Ключові слова: нерозкрите вбивство, криміналістична характеристика, тактичні завдання, умисне вбивство, тактика слідчих дій.

Постановка проблеми. У криміналістичній літературі способи приховування злочинів тлумачаться досить широко. Зокрема, спосіб приховування розглядається як причино пов'язана з підготовкою і виконанням злочинного діяння система умисних дій злочинця, що спрямована на перешкоджання розкриттю, розслідуванню і запобіганню злочину [9, с. 30; 3, с.122;]. Таким чином, поняттям «спосіб приховування злочину»

охоплюються дії злочинця як при підготовці і вчиненні злочину, так і після його вчинення, у тому числі під час його розслідування. На основі такої концепції, як способи приховування вбивств, розглядаються такі прийоми, як утаювання інформації та її носіїв, її фальсифікація, маскування, знищення тощо [11, с. 189; 5, с.960].

Викладення основного матеріалу. На наш погляд, поведінка злочинця при вчиненні умисних злочинів детермінуються прагненням уникнути кримінальну відповідальність і включає в себе певні комплекси дій не тільки при підготовці й вчиненні злочину, але й під час досудового розслідування і судового розгляду справи. Тому вважаю, що тут потрібно виходити з концепції розподілу дій злочинця у названому сенсі на такі, що спрямовані на: 1) приховування злочину з метою його не виявлення правоохоронними органами; 2) протидію розслідуванню вже виявленого злочину. В зв'язку з розглядом такого елементу криміналістичної характеристики нерозкритих убивств, як способи вчинення і приховування цих злочинів, доцільним є зосередження уваги тільки на таких діях злочинця, які спрямовані на приховування самого факту вчинення вбивства від правоохоронних органів. На мій погляд, саме ці дії є елементом механізму вчинення злочину, який знаходить відображення у криміналістичній характеристиці. Прийоми ж протидії, які злочинець використовує при розслідуванні злочину, до елементів криміналістичної характеристики злочинів не належать.

Узагальнення практики розслідування умисних убивств, які значний час залишалися нерозкритими, показує, що до *приховування самого факту вбивства певної особи вдаються тільки вбивці, які належать до найближчого оточення потерпілого.** Сенс такої поведінки полягає у тому, що наявність у такої особи близьких стосунків (родинні зв'язки, інтимні стосунки, спільне проживання, спільне майно тощо) з потерпілим при виявленні його вбивства правоохоронними органами автоматично включає цю особу до кола підозрюваних. А це, з точки зору злочинця, робить його вразливим для викриття.

З метою приховування вбивства злочинці вдаються до різних дій - залежно від місця вчинення злочину, часу та обстановки. При всій різноманітності способів приховування вбивств їх можна розділити на два основні види: а) приховування факту смерті особи; б) інсценування місця події.

Приховування факту смерті особи. Способи приховування інформації про злочин з метою забезпечення його не виявлення правоохоронними органами є типовим прийомом злочинців. При вчиненні вбивств приховування факту смерті особи може здійснюватися вбивцею та його спілниками в таких варіантах: шляхом приховування трупа; шляхом розчленування трупа; шляхом знищення трупа.

Приховуванням трупа вбивця має на меті перш за все видалити труп із місця вбивства (найчастіше таким місцем є житло). Таким чином він прагне приховати взагалі настання смерті даної особи або настання її смерті саме в даному місці, яке пов'язане з особою вбивці. У цьому випадку винний виносить (вивозить) труп і закопує його у такому місці, яке не відвідується людьми (лісосмуга, ліс, чагарники тощо), або топить його у водоймищі, кидає його в неконтрольовані каналізаційні люки тощо. Мали місце випадки, коли вбитих родичів закопували у садках чи господарських будівлях на території приватного домоволодіння. Розрахунок злочинця при такому способі приховування вбивства полягає у тому, що з часом труп під впливом зовнішніх чинників розкладеться і його неможливо буде впізнати, а можливо, його не буде знайдено взагалі.

* У всіх вивчених кримінальних справах про вбивство, де злочинець вдавався до приховування самого факту вбивства певної особи (42 справи), він належав до найближчого оточення жертви.

До **розчленування трупа** вбивці вдаються у тому випадку, коли непомітно винести його з місця вчинення вбивства неможливо. Тому на місці вбивства вони розділяють тіло жертви на декілька частин, відповідним чином упаковують їх і під виглядом сумок (пакетів, валіз, мішків) з певними речами виносять з приміщення з наступним їх приховуванням або залишенням у певних рідко відвідуваних місцях (злочинець сподівається, що навіть у випадку виявлення частин трупа неможливо буде встановити їх приналежність). Дії злочинця з розчленування трупа можуть мати на меті й перешкодження у встановленні особи вбитого при виявленні правоохоронними органами частин трупа, що були залишені вбивцею у різних місцях. Для цього вбивця може вдаватися до знищення голови трупа, її спотворення або інших частин тіла, на яких є особливі прикмети.

Знищення трупа як спосіб приховування факту смерті особи полягає у доведенні тіла вбитої людини одразу після вчинення злочину до такого стану, коли вже буде неможливо не тільки впізнати особу, але й провести ідентифікацію за допомогою експертних засобів. Повне знищення трупа є доволі складним і тривалим процесом і тому зустрічається доволі рідко. Тим не менш слідчій практиці відомі випадки спалювання трунів у топках котельень, у печах домоволодінь або в лісосмугах.

Отже, вчиняючи розглянуті вище дії, вбивця переслідує головним чином такі цілі: а) взагалі приховати факт насильницького спричинення смерті жертві; б) приховати факт убивства саме в даному місці (житлі); в) зробити неможливим встановлення особи потерпілого. Як вже зазначалося, до таких способів дій вдаються злочинці, які були з потерпілим в близьких стосунках, а також особи, до житла яких незнайомі потерпілі потрапили випадково або їх туди спеціально заманили.

Інсценування місця події. Інсценуванню як способу приховування злочинів та елементу криміналістичної характеристики злочинів окремих видів у криміналістичній літературі приділяється значна увага. Під інсценуванням розуміється навмисне створення злочинцем такої обстановки місця події, яка характерна для певного бажаного злочинцем уявлення про подію (злочинець намагається переконати в цьому правоохоронні органи) [10, с.211; 12, с.112; 8, с. 311; 1, с. 334;].

Інсценування при вчиненні вбивств – це створення після вчинення вбивства штучної обстановки некримінальної події, яка б пояснювала причину смерті (смерть від захворювання, самогубство, нещасний випадок). Інсценування передбачає внесення злочинцем або його спілником в обстановку місця події змін, які полягають в усуненні ознак вбивства і штучному створенні ознак, найчастіше самогубства або нещасного випадку.

До інсценування обстановки місця події злочинець вдається у випадках, коли неможливо або занадто ризиковано виносити труп з місця події. Тому для того, щоб створити якесь пояснення для правоохоронних органів щодо знаходження трупа у даному місці, створюється штучна обстановка некримінальної події. Це характерно для вбивць з найближчого оточення жертви.

Слід зазначити, що створення штучної обстановки місця події може супроводжуватися й відповідною поведінкою винної особи, коли вона припускає, що їй доведеться пояснювати, чому і як загинула людина (при сумісному проживанні). Наприклад, одразу ж після вчинення вбивства й виконання задуманого інсценування місця події злочинець йде до такого місця, де б його бачили знайомі. Після цього він демонстративно повертається на місце події (у житло) і, знаючи, що там знаходиться труп, робить так, щоб при «виявленні» трупа були присутні інші особи. Зокрема, вбивця робить вигляд, що не може потрапити у приміщення, тому що замкнені двері, на стукіт ніхто не відповідає тощо. Звертаючись за допомогою до сусідів або інших осіб,

вбивця використовує їх присутність для того, щоб продемонструвати свій подив, розпач, істеріку. Одразу ж після «виявлення» трупа вбивця повідомляє про це у правоохоронні органи або просить це зробити когось із присутніх сусідів. Тим самим він підкреслює, що у нього не було ніяких підстав приховувати смерть близької людини або побоюватися відповідальності. Вбивці, які не пов'язані з потерпілим спільним місцем проживання, як правило, не «виявляють» труп, не повідомляють про його смерть у правоохоронні органи, а на допитах дають показання про своє знаходження в іншому місці (алібі).

Ознаками інсценування є виявлення обставин, що в криміналістиці одержали назву негативних. *Негативні обставини* – це такі фактичні дані, які суперечать «очевидному» поясненню виявлення трупа людини у певному місці.

Поява негативних обставин обумовлюється об'єктивним і суб'єктивним чинниками. Об'єктивний чинник появи негативних обставин – об'єктивна неможливість штучно утворити достовірну обстановку певної події, оскільки для цього потрібно, щоб ця подія реально відбулася. Тобто об'єктивний чинник появи негативних обставин обумовлений суперечностями між дійсною обстановкою місця події і штучною. Суб'єктивний чинник появи негативних обставин полягає у тому, що злочинець після вчинення злочину, знаходячись у збудженому стані і маючи обмежений час, як правило, не може передбачити і зробити все необхідне для приховування злочину. Тому в штучно створеній ним обстановці і з'являються невідповідності, виявлення яких відіграє виключно важливу роль при розслідуванні злочинів [2, с.33-34; 4, с. 40-44; 13, с.34-37; 7, с. 46;].

При розслідуванні вбивств типовими негативними обставинами, що є ознаками інсценування, можуть бути:

- ознаки зміни обстановки місця події, зокрема ознаки переміщення трупа або зміни його пози, ознаки знищення слідів тощо;
- сліди боротьби, зокрема сліди самооборони на одязі й трупі;
- суперечності в поясненнях осіб поведінки потерпілого і причин його смерті;
- невідповідність характеру тілесних ушкоджень наявним на місці події засобам їх заподіяння (наприклад, відсутність при «самогубстві» навколо вогнепальної рани ознак пострілу з близької відстані);
- виявлення смертельних поранень у такому місці, що вбитий не міг би заподіяти їх собі сам;
- наявність декількох смертельних поранень, які потерпілий не міг заподіяти собі сам;
- відсутність на місці події предметів, які за характером «очевидної» події повинні там бути (предмета-підставки при самоповішенні) тощо.

Зазвичай такі ознаки можуть бути виявлені вже при огляді місця події, але, як правило, для цього потрібен комплекс слідчих дій, що включає в себе проведення судово-медичної експертизи трупа і речових доказів, судово-балістичної або інших криміналістичних експертиз, допитів. Слідчим використовуються методи, сутність яких полягає у зіставленні обставин смерті особи з реальною обстановкою місця події, з поясненнями близьких до потерпілого людей та ін. [10, с. 211].

Сліди дій у вигляді інсценувань на місцях убивств спостерігалися зазвичай в житлових приміщеннях і в одиничних випадках на відкритій місцевості.

Виділяється чотири види інсценувань: під природну смерть, під самогубство, під дії сторонніх, невідомих осіб і під нещасний випадок.

Під природну смерть злочинці інсценували вбивства, вчинені з вогнепальної

зброї, шляхом завдання ушкоджень тупими предметами, шляхом задушення руками або за допомогою м'яких предметів. В одиничних випадках відбувалося інсценування вбивства під природну смерть при отруєнні отрутохімікатами, доданими до їжі або спиртних напоїв, а також отруєнні побутовим газом. Скоювали такі вбивства дружини, чоловіки, приятелі, а також нерідні діти. Ними ж інсценувалися вбивства, вчинені з застосуванням вогнепальної зброї і отруєння побутовим газом, під самогубства.

У випадках, коли потерпілим у процесі вчинення вбивства завдавалися тілесні ушкодження з кровотечею або був ушкоджений одяг, злочинці обмивали труп, одягали на нього чистий, без ушкоджень одяг і клали зазвичай на чисту постіль. Сліди крові і боротьби ретельно прибиралися, інсценуючи таким чином природну смерть.

Такі сліди дій характерні для невісток, опікунів, співмешканців, чоловіків, квартирантів, дружин і співмешканок.

У тих випадках, коли вбивці з числа осіб, близьких до потерпілого, знають, що не зможуть пояснити свою непричетність до вбивства, вони інсценують його *під убивство сторонніми особами*. Для цього злочинці порушували обстановку, інсценуючи раптовий напад сторонніх, нерідко при цьому, якщо потерпілий не завдавав їм ушкоджень, вони самі собі завдавали тілесні ушкодження й порушували цілісність свого одягу. Практично завжди такі випадки відбувалися в житлових приміщеннях. Якщо вказані факти відбувалися на вулиці, то злочинець пояснював це нападом сторонніх з метою розбою.

Злочинцями у досліджених випадках були дружини, співмешканки, чоловіки, коханці й сусіди.

Під нещасні випадки вбивства маскували злочинці з числа близьких до потерпілого тоді, коли не могли приховати тілесних ушкоджень на трупі. В подібних ситуаціях насильницьку смерть жертви злочинці намагалися пояснити випадковим падінням останньої з якоїсь висоти, наприклад, із даху, ганку, або забиттям об землю, підлогу, стіну, або падінням потерпілого з висоти власного зросту.

Злочинцями даної групи були дружини, чоловіки, співмешканці, невістки, приятелі потерпілих.

Сліди таких дій, як ушкодження предметів домашньої обстановки, характерні для злочинців з числа чоловіків, співмешканців і племінників потерпілих.

Висновки. Дії, що характеризуються «безглуздістю» або «незвичністю» (наприклад, переміщення трупа с одного помітного місця на інше, менш помітне, втеча з місця злочину стрибками, через вікна, розташовані на значній висоті, за наявності відкритих дверей, підпал у приміщенні за умов, що виключають горіння: в підвалі або будинку за відсутності можливостей доступу повітря і т. д.), зазвичай притаманні дебілам і особам, які страждають розладами психіки.

Незначне місце у встановленні винних займають характеристики дій, спрямованих на ушкодження або видалення очей у трупа потерпілого. Дані дії характерні для осіб, які вважають, що в очах потерпілих залишаться їх «відбитки», «фотографії» або потерпілий буде часто їм снитися.

Дані дії спостерігалися незначну кількість разів серед чоловіків і жінок у віці 23-27 років.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин - М.: Мегатрон XXI, 2000. — 2-е изд. доп. — 334 с.; Belkin R.S. Kriminalisticheskaya ehnciklopediya / R.S. Belkin - M.: Megatron XXI, 2000. — 2-e izd. dop. — 334 s.

2. Бурлакова В.С. О понятии и значении негативных обстоятельств // Вопросы предупреждения преступности / В.С. Бурлакова. - М., 1965. - Вып. 2. - С. 33-34; Burlakova V.S. O ponyatii i znachenii negativnyh obstoyatel'stv // Voprosy preduprezhdeniya prestupnosti / V.S. Burlakova. - M., 1965. - Vyp. 2. - S. 33-34.

3. Гельманов А.Г. Криминалистическая характеристика способа сокрытия преступления против жизни и здоровья: Учебное пособие / А.Г.Гельманов. - Омск: Омск. высш. школа МВД СССР, 1989. - 122 с.; Gel'manov A.G. Kriminalisticheskaya harakteristika sposoba sokrytiya prestupleniya protiv zhizni i zdorov'ya: Uchebnoe posobie / A.G.Gel'manov. - Omsk: Omsk. vyssh. shkola MVD SSSR, 1989. - 122 s.

4. Кежоян А.А. Негативные обстоятельства по делам об убийствах / А. Кежоян // Соц. Законность. - 1971. - №7. - с.40-44; Kezhoyan A.A. Negativnye obstoyatel'stva po delam ob ubijstvah / A. Kezhoyan // Soc. Zakonnost'. - 1971. - №7. - s.40-44.

5. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / Кол. авторів: В.Ю.Шепитько, В.О. Крнновалова, В.А. Журавель та ін.; За ред. В.Ю. Шепитька. - Х.: «Одісей», 2009. - 960 с.; Kerivnytstvo z rozsliduvannia zlochyniv: naukovo-praktychnyi posibnyk / Kol. avtoriv: V.Iu.Shepytko, V.O. Krnnovalova, V.A. Zhuravel ta in.; Za red. V.Iu. Shepytka. - Kh.: «Odisei», 2009. - 960 s.

6. Коврижных Б.Н. Особенности расследования нераскрытых преступлений прошлых лет / Б.Н. Коврижных // Расследование отдельных видов преступлений (науч. редактор О.Я. Баев). - Воронеж, 1986, с. 160-170; Kovrizhnyh B.N. Osobennosti rassledovaniya neraskrytyh prestuplenij proshlyh let / B.N. Kovrizhnyh // Rassledovanie otdel'nyh vidov prestuplenij (nauch. redaktor O.YA. Baev). - Voronezh, 1986, s. 160-170.

7. Когутич І.І. Основні питання вчення про негативні обставини та їх роль у розслідуванні злочинів / І.І. Когутич- Львів, 1999. - 46 с.; Kohutych I.I. Osnovni pytannia vchennia pro nehatyvni obstavyny ta yikh rol u rozsliduvanni zlochyniv / I.I. Kohutych- Lviv, 1999. - 46 s.

8. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: Монография / В.Е.Коновалова. Харьков.: Факт, 2001. - 311 с.; Konovalova V.E. Ubijstvo: iskusstvo rassledovaniya: Monografiya / V.E.Konovalova. Har'kov.: Fakt, 2001. - 311 s.

9. Лузгин И.М. Способы сокрытия преступления и их криминалистическое значение / И.М. Лузгин, В.П.Лавров. - М.: Академия МВД СССР, 1980. - 30 с.; Luzgin I.M. Sposoby sokrytiya prestupleniya i ih kriminalisticheskoe znachenie / I.M. Luzgin, V.P.Lavrov. - M.: Akademiya MVD SSSR, 1980. - 30 s.

10. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств, замаскированных инсценировками / Г.Н.Мудьюгин М: Юридическая литература, 1970. - 211 с.; Mud'yugin G.N. Rassledovanie ubivstv, zamaskirovannyh inscenirovkami / G.N.Mud'yugin M: YUridicheskaya literatura, 1970. - 211 s.

11. Настільна книга слідчого: Наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М.І.Панов, В.Ю. Шепитько, В.О. Коновалова та ін.. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Вид. Дім «Ін юре», 2007. - 728 с.; Nastilna knyha slidchoho: Nauk.-prakt. vydannia dlia slidchykh i diznavachiv / M.I.Panov, V.Iu. Shepitko, V.O. Konovalova ta in.. - 2-he vyd., pererob. i dop. - K.: Vyd. Dim «In yure», 2007. - 728 s.

12. Овечкин В.А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками: Учебное пособие / В.А. Овечкин- Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1979. - 112 с.; Ovechkin V.A. Rassledovanie prestuplenij, skrytyh inscenirovkami: Uchebnoe posobie / V.A. Ovechkin- H.: Har'k. jurid. in-t, 1979. - 112 s.

13. Овечкін В. Роль негативних обставин в розслідуванні злочинів / В. Овечкін // Радянське право. - К.: Вища школа, 1974. - № 9. - с.34-37; Ovechkin V. Rol nehatyvnykh

obstavyn v rozsliduvanni zlochyniv / V. Ovechkin // Radianske pravo. – K.: Vyshcha shkola, 1974. - № 9. – s.34-37.

V. V. Polshchykov

FEATURES CRIMINAL ACTION TO CONCEAL MURDER

In the article, on the basis of the generalization of the materials of criminal cases and scientific works, a typological description of the victims is provided, the typical place, time, circumstances and traces of murders committed in the conditions of non-obviousness are determined, as well as the typological characteristics of the killer's personality and the traces of the killer's actions left at the crime scene. It is noted that these elements occupy an important place in the structure of the criminalistic characteristics of these crimes, since the investigation always begins with their establishment. It is emphasized that it is the immediate traces of the killer's actions that are investigated in the article that provide background information on the crime. On the basis of the generalization of the materials of criminal cases and the analysis of scientific works, a typological description of ways of concealing murders, which for some time remain undiscovered, is given.

Key words: *unsolved murder, forensic characteristics, tactical tasks, intentional murder, tactics of investigative actions.*

УДК 342.922

В. В. Волік

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ МІСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

У статті розглянуті різні моделі державного управління міським пасажирським транспортом на прикладі деяких європейських країн. Відзначено, що сьогодні в світі немає єдиного підходу до вибору ефективної моделі управління міським пасажирським транспортом, тому виходячи з аналізу зарубіжного досвіду в цій сфері, дана класифікація найбільш поширених підходів до організації управління міським пасажирським транспортом. У статті розглядається зміст і значення загальноєвропейських тенденцій, і їх вплив на транспортну політику окремих європейських країн. Автором визначені основні сучасні проблеми в даній сфері та запропоновано шляхи оптимізації правового регулювання міського транспорту з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду.

Ключові слова: *міський транспорт, транспортна система, правове регулювання транспорту, пасажирські перевезення, транспортна стратегія.*

Постановка проблеми. Якщо звернутися до інформації про роботу та перспективні плани роботи Комітету Верховної Ради України з питань транспорту, то значну увагу приділяється проблемам та напрямам підвищення потенціалу роботи саме міського транспорту, з урахуванням інтеграційних процесів нашої держави в європейський простір. Наприклад, на спільному засіданні Комітету з питань транспорту та Комітету з питань Європейської інтеграції, яке відбулося 06.12.2017р. обговорювався проект Закону про внесення змін до Закону України «Про дорожній рух» (щодо впровадження світового досвіду у розвантаженні транспортних потоків). Під час наступного засідання Комітету Верховної Ради України з питань транспорту, яке проводилося 20.12.2017р. були обговорені, крім іншого, проект Закону про внесення

змін до деяких законодавчих актів України у сфері автомобільного транспорту з метою приведення їх у відповідність з актами Європейського Союзу, а також законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері забезпечення експлуатації колісних транспортних засобів відповідно до вимог Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Чи є виправданим запозичення європейських правових норм на український простір? Відповідь не знаходиться на поверхні та будемо намагатися хоча б частково розкрити цю тематику. Але очевидним є те, що подальше прогресуюче зростання рівня урбанізації у багатьох регіонах світу вимагає ефективної організації транспортної системи, особливо у великих містах, для яких актуальним питанням є розвиток міського транспорту. Сьогодні перед містами стоїть проблема забезпечення розвитку транспорту, сталого з огляду на навколишнє середовище й конкурентоспроможність і здатного одночасно вирішувати соціальні проблеми. За таких умов потреба у високорозвиненій транспортній системі ще більше зростає під час інтеграції в європейську і світову економіку, транспортна система стає базисом для ефективного входження України у світову спільноту й заняття в ній місця, що відповідає рівню високорозвиненої держави [1, с. 89-97].

Слід констатувати, що міський пасажирський транспорт продовжує відігравати першочергову роль в процесі забезпечення економічного розвитку міста, регіону та країни. Формування ефективної транспортної політики має важливе значення як для розвитку цієї сфери так і для розвитку міст. Метою такої політики є реалізація стратегії розвитку міста і транспортної сфери, шляхом створення умов для ефективного і безпечного переміщення людей за допомогою міського транспорту.

Актуальність теми дослідження. Відсутність єдиного підходу до вибору ефективної моделі управління міським пасажирським транспортом сприяє вивченню досвіду різних країн у цій сфері. Вивчення зарубіжного досвіду є важливим етапом в процесі формування та реалізації ефективної державної політики в сфері міського транспорту.

Мета дослідження. Аналіз європейського досвіду організації роботи міського транспорту, визначення методологічних принципів формування державної політики в сфері міського транспорту, а також розробка на цій основі рекомендацій, щодо реформування системи функціонування міського транспорту в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню забезпечення ефективного розвитку міського транспорту присвячені роботи багатьох вітчизняних і закордонних вчених. Зокрема, проблематику управління в області міського транспорту досліджували: М.Л.Шелухін, О. І. Амоша, Ю. М. Косой, І. В. Булгакова, В. К. Гіжевський, Е. Ф. Демський. У роботах зазначених авторів рішення сучасних проблем у сфері міського транспорту бачиться в удосконаленні існуючого правового забезпечення функціонування міського транспорту і в зміні існуючої системи фінансування в цій галузі. Що стосується дослідження державної політики в сфері міського транспорту і вивчення закордонного досвіду щодо забезпечення ефективної роботи пасажирського транспорту, то ця проблема не отримала достатнього висвітлення в наукових джерелах і потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до останнього повідомлення наприкінці 2017 року, оголошеного Віолетой Бульц (комісар по транспорту Європейської комісії), Європейською комісією пропонується інвестувати 1 мільярд євро в 39 транспортних проекти, що до 2030 року відкриє в цілому 4,5 мільярдів євро державного і приватного співфінансування. Крім роботи самої Європейської комісії і самі по собі уряди всіх

країн, що входять до складу Європейського союзу докладають значних зусиль для забезпечення належного розвитку транспорту. Кожна країна бачить це на власний розсуд, однак всі разом (будучи у складі Європейського союзу) вони намагаються досягти одного і того ж результату - безперебійного та ефективного функціонування міського транспорту з максимальним задоволенням потреб населення в пасажирських перевезеннях і мінімальними витратами з бюджетів відповідних рівнів.

Особливий інтерес представляє досвід тих країн, які докладають дійових зусиль для вирішення зазначених проблем. Серед них найбільш цінним є досвід країн Європейського Союзу, які вже пройшли шлях щодо забезпечення ефективної організації роботи міського пасажирського транспорту, який Україна разом з іншими пострадянськими країнами тільки починає [2, с.179]

Досліджуючи світовий досвід реформування міського пасажирського транспорту, можна прийти до висновку щодо загальної тенденції: незважаючи на існуючі відмінності, практично у всіх країнах світу міський транспорт залишається збитковим.

Проблема співвідношення державного регулювання з ринковими механізмами в сфері міського транспорту ніде в світі ще не знайшла оптимального вирішення. Різні країни мають різний підхід до вирішення цієї проблеми, тому дослідження і узагальнення світового досвіду в цій сфері є важливим кроком по розробці і впровадженню власної ефективної моделі управління в сфері міського транспорту.

У сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому. Економічна стратегія - обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення великомасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту.

Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей економіки, засобів і способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, які мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання. Економічна тактика - сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і образів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, які складаються в поточному періоді розвитку економіки [3].

Сьогодні в світі немає єдиного підходу до вибору ефективної моделі управління міським пасажирським транспортом. Виходячи з аналізу зарубіжного досвіду в цій сфері, можна виділити три найбільш поширених підходу до організації управління міським пасажирським транспортом:

- а) Централізація управління організації пасажирського руху (державна монополія на транспортне обслуговування);
- б) Децентралізація, обмежене втручання органів влади в процес регулювання міського пасажирського транспорту (конкурсний відбір перевізників, концесії);
- с) Дерегулювання (незначна участь або відмова від участі в управлінні міським транспортом з боку органів влади).

Одним з найбільш поширених напрямків реформування міського пасажирського транспорту стала приватизація підприємств міського транспорту. Наслідком таких реформ є змішана система міського транспорту в якій перевезення здійснюються разом і державними, і приватними підприємствами. Однак у такій ситуації приватним перевізникам важко конкурувати з державними. Жорстке державне регулювання тарифів і порядку допуску до перевезень істотно впливає на ефективність діяльності

приватних перевізників. Внаслідок таких реформ активно впроваджуються контракти на транспортне обслуговування, які укладаються на конкурсній і тендерній основі.

В сучасних умовах головною метою державного управління транспортом полягає в організаційному забезпеченні ефективного і безпечного функціонування транспортної системи, яка повинна ґрунтуватися на об'єднанні приватних і публічних інтересів. При цьому останнім часом, здебільшого мова йде про делегування управлінських повноважень місцевим органам влади та самоврядування. Особливо актуальним це стає в умовах реформи децентралізації влади.

В умовах децентралізації управління міським пасажирським транспортом характерною рисою є часткова або повна відміна бюджетних субсидій в цій сфері. Як правило, навантаження на бюджет виступає головним доказом на користь приватизації підприємств транспортної сфери. Тому, в умовах змішаної системи перевезення приватні перевізники змушені конкурувати з державними в складних і не рівних умовах. Така ситуація є найбільш поширеною, і потребує подальшого вирішення, однак, існують і інші моделі розподілу повноважень між державним регулюванням і ринком.

Одним з яскравих прикладів централізованої системи організації пасажирських перевезень міським транспортом є досвід Чеської Республіки. Особливістю чеського досвіду організації роботи міського транспорту полягає в тому, що весь існуючий пасажирський транспорт міста знаходиться в компетенції єдиного органу - муніципалітету (або магістрату). Наявність єдиного власника на весь рухомий склад транспорту міста в особі магістрату сприяє більш ефективному його розпорядженню. Ще однією особливістю організації ефективного роботи пасажирського транспорту в Чеській Республіці є реструктуризація транспортних підприємств. У 1994-1998 року на базі державних підприємств міського транспорту майже по всій Чеській Республіці були створені відповідні акціонерні товариства відкритого типу.

Аналогічні муніципальні транспортні компанії поширені і в інших країнах Європи. У них, як правило, частка держави (муніципалітету або магістрату) досягає від 10 до 100%. Аналіз же діяльності чеських підприємств міського пасажирського транспорту показав, що підприємства формально залишаються в муніципальній власності, однак зміна організаційно-правової форми згаданих суб'єктів було обумовлено об'єктивною необхідністю впровадження нових умов і механізмів господарювання з метою поліпшення їх фінансово-економічного стану. Зокрема, здійснився перехід з повного фінансування поточної діяльності підприємств за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів на умови госпрозрахунку і самоокупності. Позитивний результат зазначених змін було досягнуто, в тому числі, завдяки можливостям, які відкривалися підприємству і органам муніципальної влади зі зміною організаційно-правової форми господарювання. Акціонування підприємств міського транспорту дозволило:

1) залучати значні фінансові ресурси як самих засновників, так і сторонніх осіб шляхом розміщення ліквідних активів на ринку цінних паперів;

2) представникам муніципалітету безпосередньо брати активну участь в управлінні діяльністю товариства шляхом участі в загальних зборах акціонерів;

3) здійснювати комплексне управління підприємством, в тому числі його майном, за рахунок додаткового оперативного контролю за фінансово-господарською діяльністю виконавчого органу ревізійною комісією та аудитором суспільства;

4) самостійно виступати позичальником в фінансових установах в разі необхідності залучення додаткових фінансових ресурсів [2, с. 184-185].

Надання переваги ринкових механізмів над державним регулюванням характерно

для реформування міського пасажирського транспорту Нідерландів. Парламент і уряд Нідерландів прийшли до висновку щодо неефективності системи фінансування міського транспорту з бюджету. При цьому, головною метою реформ в сфері міського транспорту стало задоволення потреб пасажирів і підвищення якості транспортних послуг. Згідно із законодавством Нідерландів про пасажирський транспорт постачальники транспортних послуг повинні мати концесію на надання послуг громадського транспорту.

Концесія дозволяє зберегти державний контроль над міським пасажирським транспортом, проте стимулює перевізників до конкурентної боротьби між собою, внаслідок чого поліпшується рівень обслуговування та якість послуг в цій сфері. Місцеві органи влади мають право самостійно визначати вимоги до постачальників транспортних послуг, при цьому головними критеріями виступають: підвищення якості обслуговування, збереження плати за проїзд на попередньому рівні (або її зменшення), забезпечення безпеки перевезень, збереження робочих місць, поліпшення умов роботи для персоналу, доступність транспортних послуг.

Важливою умовою надання концесії є відповідальність перевізника за виконання графіка руху. Надання концесій є ефективним механізмом реформування системи міського транспорту і сприяє підвищенню якості транспортних послуг. Ефективний результат досягається завдяки таким вдалим крокам:

1) концесії виставляються на тендер кожне кілька років, внаслідок цього перевізники повинні виходити на ринок з пропозиціями, спрямованими на задоволення вимог споживачів;

2) місцеві органи влади можуть самостійно встановлювати вимоги до перевізників, тим самим забезпечуючи надання перевізником послуг найбільш прийнятних для споживачів;

3) державне регулювання транспортних послуг.

Також в Нідерландах значна увага приділяється питанню недопущення монополії на ринку транспортних послуг. Конкурентне відомство Нідерландів перешкоджає виникненню загальних транспортних підприємств, картелів і т.п. Воно спостерігає за проведенням тендерів для забезпечення об'єктивності та прозорості надання концесії [4].

Серед європейських країн прикладом переваги державного сектора над приватним в сфері міського транспорту виступає Угорщина. Міський пасажирський транспорт, зокрема автобуси знаходяться в муніципальній власності. У той же час таксомоторні перевезення здійснюються приватним сектором.

Збитковий характер діяльності міського транспорту потребує певної підтримки з боку держави, зокрема фінансової. Особливості субсидування міського пасажирського транспорту в різних країнах визначаються відповідно до економічної ситуації в країні, державної політики в сфері транспорту і т.п.

У Франції, для фінансування розвитку міського транспорту дозволяється залучати приватний капітал, однак, таке приватне фінансування обмежене, і становить не більше 50%. Крім цього, державні органи не допускаються до фінансування експлуатаційної діяльності міського транспорту, для цієї мети субсидії надаються лише з боку регіональних і місцевих органів [5, с. 157].

У Бельгії урядом створений спеціальний фонд, з якого здійснюється субсидування діяльності міського пасажирського транспорту в повному обсязі, при цьому, не дозволяється використання коштів із зазначеного фонду на будь-які інші потреби.

У Великобританії держава не субсидує поточні витрати транспортних підприємств міста. Особливість організації фінансової підтримки полягає в можливості

вибору джерела фінансування в умовах конкуренції. Відповідно до закону 1985 року про регулювання транспорту, органи фінансування (нестоличні графства і районні ради в Англії і Уельсі, регіональні ради в Шотландії) повинні інформувати через засоби інформації підприємства міського пасажирського транспорту про можливість отримання субсидій. Після цього транспортні підприємства протягом місяця обирають один з органів фінансування [5, с.220].

Державне управління діяльністю транспорту здійснюється, перш за все, шляхом розробки і реалізації економічної і соціальної політики, включаючи надання дотацій на пасажирські перевезення.

В окремих європейських країнах основним інструментом управління системою міського транспорту є проектне фінансування як один з різновидів муніципального замовлення. Його суть полягає в проведенні конкурсів (тендерів, аукціонів) проектів різних компаній, які організують транспортні перевезення, із залученням експертів. За результатами конкурсу вибирається проект, на який буде виданий муніципальне замовлення. Такий вибір виконавців сприяє розвитку здорової конкуренції в сфері міського пасажирського транспорту [6, с. 380].

Сучасні тенденції реформування міського транспорту в розвинених країнах і задекларовані Міжнародним союзом громадського транспорту принципи організації громадського транспорту виступають в якості основних цілей, направлених на сталий розвиток суспільства і поліпшення якості життя людини. Одним з важливих кроків у контексті розвитку транспортної політики Європейського Союзу стало прийняття Європейською комісією Білої книги «Транспорт - 2050», яка є новим стратегічним документом в сфері транспорту, в якому викладено основні цілі загальної транспортної політики ЄС до 2050 року. Слід зазначити, що це третя Біла книга загальної транспортної політики ЄС, починаючи з підписання Маастрихтського договору в 1992р. на відміну від попередніх двох, ця Біла книга спрямована на облік потреб ЄС після розширення, зменшення залежності транспорту від традиційних видів палива і скорочення викидів в атмосферу.

Білі книги - це своєрідний жанр, який набув значного поширення в Європейському Союзі при підготовці стратегічних документів. Вони не є законодавчими актами, але, в той же час, визначають дії інститутів і органів ЄС в конкретних областях на довгострокову перспективу. Таким чином, на підставі цього документу буде будуватися стратегія розвитку європейського транспорту до 2050 року. Згідно з цим документом було поставлено два завдання: з одного боку, фактично побудувати транспортний ринок, а з іншого – збільшення рівня мобільності, при одночасному зниженні рівня екологічного забруднення. Заради цієї мети Єврокомісія планує суттєві перетворення в транспортній системі [7].

Організаційно-правовий механізм управління міським пасажирським транспортом в різних європейських країнах має багато національних відмінностей обумовлених рядом причин, зокрема: різний рівень роздержавлення і демонополізації в цій сфері, децентралізація державного управління в країні, відмінності в концепціях інвестиційного та поточного фінансування міського транспорту з бюджетів різних рівнів. [8, с.7].

Висновки. Дослідження різних моделей управління міським транспортом в зарубіжних країнах показує, що в сучасних європейських країнах організація управління носить багатоманітний характер, і регулюється відповідно до транспортної стратегії країни з урахуванням загальноєвропейських тенденцій в цій сфері, внутрішнім національним законодавством, а також у багатьох країнах має свої певні особливості на регіональному та місцевому рівні. Досвід розвинених зарубіжних країн демонструє, що

ринкові відносини в економіці сприяють створенню ефективної і розвиненої системи багаторівневого державного регулювання діяльності міського транспорту. Дослідження зарубіжного досвіду організаційно-правових основ функціонування міського пасажирського транспорту дозволяє прийти до висновку про те, що найбільш ефективною формою організації діяльності міського транспорту є конкуренція між перевізниками різної форми власності, яка досягається за умови наявності вірної структури і необхідного потенціалу державних органів.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2017 р.

Список використаної літератури

1. Панасенко Н. Л. Комплексна оцінка транспортної системи та її підсистем в Україні / Н. Л. Панасенко, В. Б. Іваник // Економічний простір. – 2014. – № 84. – С. 89–97; Panasenko N. L. Kompleksna otsinka transportnoi systemy ta yii pidsystem v Ukraini / N. L. Panasenko, V. B. Ivanyk // Ekonomichnyi prostir. – 2014. – № 84. – S. 89–97.
2. Господарський кодекс України: коментар. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – 848 с.; *Hospodarskyi kodeks Ukrainy: komentar.* – Kh.: TOV «Odissei», 2004. – 848 s.
3. Закиуллина Е. А. Зарубежный опыт работы в городском пассажирском транспорте / Е. А. Закиуллина // Вестник ТИСБИ, 2008. – № 4; Zakiullina E. A. Zarubezhnyj opyt raboty v gorodskom passazhirskom transporte / E. A. Zakiullina // Vestnik TISBI, 2008. – № 4.
4. Сафронов Э. А. Транспортные системы городов и регионов: уч. пособие / Э. А. Сафронов. – Издательство АСВ. – М., 2005. – 272 с.; Safronov E.A. Transportnye sistemy gorodov i regionov: uch. posobie / E.A. Safronov. – Izdatel'stvo ASV. – M., 2005. – 272 s.
5. White Book Transport. Roadmap to A Single European Transport Area - Towards A Competitive And Resource-Efficient Transport Syst. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transport-ukraine.eu/node/56>
6. Лудченко Я. О. Методологічні засади формування міської транспортної політики / Я.О.Лудченко, І. М. Третьяков // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – 2011. – Вип. 8. – С. 377-383; Ludchenko Ya. O. Metodolohichni zasady formuvannia miskoi transportnoi polityky / Ya.O.Ludchenko, I. M. Tretiakov // Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka. – 2011. – Vyp. 8. – S. 377-383.
7. Зарубежный и отечественный опыт управления городским пассажирским транспортом в рыночных условиях: Учеб. пособ. /Под ред. В. А. Персианова. М.: ГУУ, 2006. – 342 с.; Zarubezhnyj i otechestvennyj opyt upravleniya gorodskim passazhirskim transportom v rynochnyh usloviyah: Ucheb. posob. /Pod red. V. A. Persianova. M.: GUU, 2006. – 342 s.

V. V. Volik

EUROPEAN EXPERIENCE IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF URBAN TRANSPORT

In article various models of public administration by city passenger transport on the example of some European countries are considered. Now in the world there is no uniform approach to a choice of effective model of management of city passenger transport therefore proceeding from the analysis of foreign experience in this sphere, the author offered classification of the most widespread approaches to the organization of management of city passenger transport. In article the contents and value of the all-European tendencies, and their influence on transport policy of the certain European countries is considered. The author defined the main modern problems in this sphere and ways of optimization of legal regulation of city transport taking into account foreign and domestic experience are offered.

Key words: *city transport, transport system, legal regulation of transport, passenger traffic, transport strategy.*

УДК 347.7

Т.М. Вахонєва

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПОРЯДОК ДОТРИМАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті досліджуються особливості визначення та розподілу майнових прав на об'єкти авторського права, які створені науково-педагогічними працівниками в межах трудових правовідносин. Вивчені питання договірної та позадоговірної порядку розподілу майнових прав на наукові та науково-методичні результати інтелектуальної творчої діяльності суб'єктів трудових правовідносин.

Ключові слова: *авторські права науково-педагогічних працівників, службовий твір, авторський договір, створення твору в результаті виконання трудових обов'язків.*

Постановка проблеми. Основою науково-педагогічної діяльності є освітній процес, який визначається як інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості (ст. 47 Закону України «Про вищу освіту» [1]). В результаті освітньої діяльності та освітнього процесу відбувається створення значної кількості об'єктів права інтелектуальної власності, насамперед об'єктів авторського права (літературних творів наукового, навчального та методичного призначення; комп'ютерних програм; баз даних; виконань тощо).

Особи, які створюють в результаті професійної освітньої діяльності зазначені об'єкти права інтелектуальної власності, мають спеціальний правовим статус: по-перше, вони є суб'єктами трудових правовідносин; по-друге, вони є учасниками освітнього процесу із статусом науково-педагогічного працівника. Таким чином, в межах трудових правовідносин створюються результати творчої діяльності, права на які можуть визначатися нормами законодавства про освіту, нормами трудового права, права інтелектуальної власності та нормами цивільного права. Це призводить до існування наукових та практичних проблем співвідношення діючого законодавства при вирішенні питань дотримання та розподілу майнових прав на об'єкти авторського права між роботодавцями та науково-педагогічними працівниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальні дослідження у сфері дотримання та розподілу авторських прав між науково-педагогічними працівниками та роботодавцями майже не здійснювалися. Однак є вже достатня кількість досліджень у сфері авторського права, які присвячені вивченню правової природи службових творів, порядку договірної розподілу авторських прав, співвідношенню трудового та цивільного права тощо. Таким чином, різні аспекти правового регулювання авторських та трудових відносин, вивчалися такими дослідниками як: Т.М. Вахонєва, В.А. Дозорцев, Н.М. Коршунов, О.О. Рузакова, О.П. Сергєєв, І.В. Спасібо-Фатєєва, О.І.

Харитоновна, С.О. Чернишева та інші. Досліджуване питання має міжгалузеву спрямованість та стосується, в даному випадку, науково-педагогічних працівників.

Метою цього дослідження є визначення особливостей правового регулювання дотримання, належності та розподілу майнових прав на авторські твори, створені в процесі виконання трудових обов'язків науково-педагогічними працівниками.

Виклад основного матеріалу. Науково-педагогічні працівники визначаються як особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність. Науково-педагогічні працівники, як вже зазначалося, є суб'єктами не тільки трудового права, а також є суб'єктами права інтелектуальної власності, оскільки результатом їх діяльності є створення інтелектуального продукту, що є об'єктом права інтелектуальної власності. Більшість результатів інтелектуальної творчої діяльності науково-педагогічних працівників належить до сфери регулювання авторського права.

У першу чергу відзначимо, що правове регулювання діяльності науково-педагогічних працівників здійснюється законодавством про освіту (Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту», Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та ін.); по-друге, правове регулювання також здійснюється нормами трудового права (Кодекс Законів про працю України, Закон України «Про оплату праці», Закон України «Про охорону праці» та ін.); по-третє, правове регулювання статусу науково-педагогічних працівників як суб'єктів авторського права здійснюється цивільним та безпосередньо авторським законодавством (Цивільним кодексом України, Законом України «Про авторське право і суміжні права» та ін.).

Організація освітнього процесу здійснюється у відповідності із Законом України «Про вищу освіту» та регулюється низкою підзаконних нормативних актів, зокрема, Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.08.2002 року № 450 «Норми часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів» [2] та іншими. На підставі вказаного наказу кожним навчальним закладом розробляється своє положення про організацію освітнього процесу що, відповідно до ч. 2 ст. 47 Закону України «Про вищу освіту», затверджується вченою радою закладу вищої освіти відповідно до законодавства.

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про вищу освіту» робочий час науково-педагогічних працівників становить 36 годин на тиждень (скорочена тривалість робочого часу) та включає час виконання ним *навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків*. Робочий час наукового працівника включає час виконання ним наукової, дослідницької, консультативної, експертної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків.

Норми часу навчальної роботи у закладах вищої освіти державної та комунальної форми власності (крім закладів вищої освіти, що мають статус національного або дослідницького) визначаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки за погодженням із заінтересованими державними органами. Норми часу методичної, наукової, організаційної роботи визначаються закладом вищої освіти. Максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік.

Частина 1, п. 8 ст. 57 Закону України «Про вищу освіту» одним із прав науково-педагогічних працівників визначає право на захист права інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 69 Закону України «Про вищу освіту» набуття, охорона та захист прав закладів вищої освіти та учасників освітнього процесу щодо результатів наукової,

науково-технічної та інших видів діяльності забезпечуються відповідно до закону.

Ч. 2 ст. 69 Закону вказує, що заклади вищої освіти мають право розпоряджатися майновими правами інтелектуальної власності на об'єкти права інтелектуальної власності. Також закон визначає, що договір про створення об'єкта права інтелектуальної власності за замовленням має визначати способи, умови та порядок здійснення відповідних майнових прав інтелектуальної власності. Як бачимо, Закон України «Про вищу освіту» закріплює право роботодавця на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності на твір, створений науково-педагогічним працівником. Фактично Закон закріплює майнове право інтелектуальної власності роботодавця на такий твір. Норми Закону України «Про вищу освіту» мають переважне право у застосуванні перед нормами трудового та цивільного законодавства, оскільки мають спеціальний характер.

Однією із основних умов належності роботодавцеві права на розпорядження творами, створеними науково-педагогічними працівниками, є визнання їх складовою частиною трудових обов'язків науково-педагогічного працівника та створення на професійній основі.

Основні права та обов'язки науково-педагогічного працівника визначаються не тільки посадовими інструкціями та правилами внутрішнього трудового розпорядку, а, насамперед, індивідуальним планом роботи. Так, *індивідуальний план роботи викладача* є основним документом планування та звітності науково-педагогічного працівника щодо різних видів його діяльності упродовж навчального року. Зміст індивідуального плану роботи науково-педагогічного працівника повинен відображати цілі і завдання діяльності кафедри, інституту (факультету), університету в цілому, які визначаються необхідністю досягнення якісних і кількісних характеристик підвищення якості освіти.

Всі види творчої роботи, вказані в індивідуальному плані викладача, автоматично є службовими творами, всі інші результати творчої роботи науково-педагогічного працівника можуть вважатися службовими лише за умови: 1) наявності належного оформленого на їх виконання службового завдання; 2) встановлення контрактом обов'язку щодо їх виконання; 3) наявності авторського чи іншого цивільно-правового договору між працівником і роботодавцем щодо створення відповідного твору та порядку розподілу майнових прав на цей твір (твори).

Індивідуальний план роботи на навчальний рік складається науково - педагогічним працівником під керівництвом завідувача кафедри на підставі розподілу між науково-педагогічними працівниками кафедри обсягів навчального навантаження та встановлених їм інших видів робіт (методичної, наукової, організаційної), затверджується після остаточного розподілу навантаження на засіданні кафедри і підписується завідувачем кафедри не пізніше 30 вересня поточного року.

В індивідуальному плані відображається виконання навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи науково-педагогічного працівника. Звіт про виконання індивідуального плану є формою атестації науково-педагогічного працівника. Результати виконання індивідуального плану враховуються при участі науково-педагогічних працівників у черговій атестації, в конкурсі на заміщення вакантних посад або продовженні роботи за контрактом. Індивідуальний план роботи завідувача кафедри розглядає і затверджує директор інституту (декан факультету).

Для обліку навчального навантаження та виконаної методичної, наукової та організаційної роботи кожний науково-педагогічний працівник не пізніше, ніж за п'ять днів після закінчення навчального семестру, виходячи з обсягів фактично виконаної роботи, підводить підсумки своєї діяльності і заповнює відповідні графи

індивідуального робочого плану, що має бути підтверджено відповідними документами: - з навчальної роботи – систематичними записами в журналі обліку виконання навчального навантаження науково-педагогічного працівника; - з наукової роботи – копіями титульних сторінок опублікованих наукових статей, монографій, отриманих патентів на винаходи та корисні моделі, підтвердженням участі в роботі наукових конференцій, семінарів, науково-методичних комісій тощо; - з методичної роботи – копіями затверджених навчальних планів, титульних сторінок програм, підручників, навчальних посібників, методичних розробок, підтвердженням участі в семінарах, комісіях, виставках тощо; - з організаційної роботи – довідками (або іншими документами) дирекцій інститутів (деканатів) або кафедр про виконання організаційної роботи та безпосередню участь науково-педагогічного працівника в культурно - виховному процесі. Якщо певний вид роботи виконується авторським колективом, то загальні її обсяги визначаються та розподіляються пропорційно внеску кожного члена колективу на всіх учасників.

Після закінчення навчального року науково-педагогічних працівників на засіданні кафедри звітує про фактичне виконання індивідуального плану роботи. Рішення про виконання індивідуального плану затверджується на засіданні кафедри колегіально, що фіксується відповідним записом у протоколі засідання кафедри: «план виконано», «план виконано в неповному обсязі», «виконання плану прийнято із зауваженнями», «план не виконано» (з визначенням термінів виправлення недоліків і наступного звіту).

В разі невиконання загального річного навантаження науково- педагогічному працівнику можуть бути продовжені терміни його виконання, але, не пізніше ніж до першого вересня поточного року, – про що робиться відповідний запис в індивідуальному плані роботи науково-педагогічного працівника.

При невиконанні або неналежному виконанні індивідуального плану роботи без поважних причин до науково-педагогічного працівника можуть бути застосовані заходи дисциплінарного стягнення.

У разі перевиконання науково-педагогічним працівником запланованого навантаження та за умови відсутності у такого працівника надбавки за складність, напруженість у роботі, доплати за виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника, завідувач кафедри може звернутися з клопотанням до ректора університету щодо матеріального заохочення такого науково-педагогічного працівника.

Індивідуальний план роботи науково-педагогічного працівника складається в одному примірнику і постійно зберігається на кафедрі протягом п'яти років, видається науково-педагогічному працівнику під розписку і повертається на кафедру за першої вимоги завідувача кафедрою. Загальний контроль за веденням індивідуальних планів роботи науково-педагогічних працівників, стану планування і виконання робіт, проводиться навчально-методичним відділом університету.

Таким чином, здобутки професійної творчої діяльності науково-педагогічного працівника, що входять до кола його трудових обов'язків, відображаються у індивідуальному плані роботи, який затверджується керівництвом науково-дослідної установи або навчального закладу.

Закон України «Про вищу освіту» не забороняє вирішити питання розподілу майнових прав на результати творчості по-іншому, тобто у договірному порядку із використанням норм права інтелектуальної власності і (або) загальних норм цивільного права. Досліджуючи норми Цивільного кодексу України [3] щодо службових творів та норми Закону України «Про авторське право і суміжні права» [4], можна побачити їх повну невідповідність один одному.

Дійсно, у будь-якій сфері творчої діяльності, роботодавець, як правило, зацікавлений в отриманні повного обсягу майнових прав на створений об'єкт, однак, все частіше виникають непорозуміння щодо приналежності майнових прав тій чи іншій стороні трудового договору на створений працівником об'єкт. Відповідні спори та непорозуміння пов'язані, як правило, із несправедливою оплатою творчої праці працівників, які створюють об'єкти авторського права в межах трудових правовідносин, або із присвоєнням роботодавцем майнових прав на ті результати творчої праці працівника, які не входили до кола його службових обов'язків. У зв'язку з наявністю вказаних проблем цивільним законодавством було запроваджено поняття службових творів та здійснені перші спроби вирішити ці проблеми шляхом нормативного закріплення правового режиму службового твору.

Відповідно до ст. 429 ЦК України майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив даний об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або в якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором.

Відповідно до ст. 369 ЦК України співвласники майна, що перебувало у загальній спільній власності (відповідно до ст. 190 ЦК України у поняття «майно» включають і майнові права), володіють і користуються ним спільно, якщо інше не передбачено домовленістю між ними, а також розпоряджаються за згодою всіх співвласників.

Роботодавець перед будь-яким використанням створеного твору має отримати згоду автора. У випадку виникнення конфлікту (що нерідко трапляється у трудових відносинах) працівник може не лише зірвати проект, а й блокувати діяльність підприємства, якщо, звичайно, ця діяльність пов'язана із використанням того чи іншого твору.

Стаття 429 ЦК України дозволяє врегулювати відносини щодо цього питання іншим способом - через договір, але, на жаль, законодавець не вказав, який саме договір.

Відповідно до ЦК України і Закону України «Про авторське право і суміжні права» авторське особисте немайнове право на службовий твір належить його автору. Що ж стосується майнових прав на службовий твір, то Закон України «Про авторське право і суміжні права» вказує, що виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем. За створення та використання службового твору автору належить авторська винагорода, розмір та порядок виплати якої встановлюються трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем.

Твір стає службовим лише за наявності певних умов: 1) автор повинен створювати твір при виконанні службових обов'язків, тобто в посадовій інструкції працівника має бути передбачене створення певних творів (літературних, художніх, мистецьких тощо); 2) автор повинен створювати твір на підставі службового завдання або трудового договору. Якщо трудовий договір строковий або на виконання конкретних робіт, то досить зазначити в договорі завдання на створення твору.

Службове завдання оформляється як наказ або як окрема службова записка. Такі форми оформлення службового завдання не закріплені законодавством, але і не заборонені і тому на практиці саме вони і використовуються.

На відміну від трудового контракту, авторський договір слід укладати у випадку, якщо створення службових творів або взагалі не передбачено трудовим контрактом, або в ньому не урегульоване питання про майнові права на твір. У таких випадках на допомогу приходять *договір про створення за замовленням об'єкта авторського права* або *договір про передачу виключних майнових авторських прав*.

Договір про створення за замовленням укладається до створення твору й у ньому слід

передбачити пункти із зазначенням: 1) того, що всі майнові права на твори, створені за замовленням компанії, переходять їй (інакше вони будуть спільними); 2) істотних вимог замовника до майбутнього твору; 3) термінів створення; 4) розміру та порядку виплати винагороди.

Договір про передачу виключних майнових прав можна укласти вже після створення твору. В зазначеному договорі необхідно точно визначити відчужувані майнові права, інакше вони не будуть вважатися переданими. Звичайно, для службового авторства укласти щораз окремі авторські договори незручно. Простіше один раз підписати трудовий контракт, а потім видавати накази про службове завдання.

З метою забезпечення охорони прав і законних інтересів сторін, крім істотних умов, передбачених законодавством, роботодавцеві у *трудоваму договорі* необхідно включити:

- положення про те, що всі майнові права на твори, створені працівником у порядку виконання трудового договору і на підставі службового завдання, переходять до роботодавця. Моментом передачі прав можна вказати дату підписання акта прийому-передачі матеріальних носіїв твору;

- пункт, що передбачає винагороду за створення працівником творів. Якщо створення службових творів є єдиним або основним обов'язком працівника, у договорі можна передбачити, що роботодавець виплачує працівникові заробітну плату за створення працівником і використання роботодавцем службових творів;

- перелік службових обов'язків (обов'язки можуть бути закріплені в посадовій інструкції, а конкретне службове завдання, результатом якого є створення авторського твору може бути видане уповноваженою посадовою особою компанії у вигляді наказу);

- окремим пунктом може бути передбачено службове завдання, якщо характер договору це дозволяє.

Слід зауважити, що ЦК України не закріплює поняття авторського договору. Питання передачі майнових авторських прав регулюються нормами, які розповсюджують свою дію практично на відчуження майнових прав на всі об'єкти права інтелектуальної власності. Поняття «авторський договір» зустрічається у Законі України «Про авторське право і суміжні права».

Авторський договір між роботодавцем і працівником можна укласти у випадку, якщо створення службових творів не передбачено ні посадовою інструкцією, ні трудовим договором, або трудовим договором не врегульоване питання про майнові права на твір.

При укладенні авторського договору, необхідно точно вказати майнові права, що передаються. Це положення дуже важливе та вимагає особливої уваги сторін, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про авторське право і суміжні права», майнові права, не зазначені в авторському договорі як відчужувані, вважаються не переданими. Питання, що стосуються майнових прав на службові твори, регулювати в окремих авторських договорах проблематично, оскільки на кожен твір необхідно укласти окремий авторський договір. Передбачати ж у трудовому договорі положення щодо майнових прав на службові твори зручно лише у випадку, якщо працівник приймається на роботу на певний строк для виконання разової роботи.

Щоб роботодавцеві врегулювати із своїм працівником-творцем питання, що стосується майнових прав на службові твори, слід звернутися до ст. 1107 ЦК України. Згідно з положеннями цієї статті роботодавець і працівник можуть укласти договір про розподіл майнових прав на твори, створювані працівником у порядку виконання трудового договору. При цьому в договорі йтиметься не про передачу майнових прав, а про розподіл (наприклад, 100 % і 0 %), тому укласти його можна один раз, і він буде поширювати свою дію на всі твори, створювані автором у порядку виконання

службових обов'язків.

Авторський договір як різновид цивільних договорів слід відмежовувати від інших видів цивільно-правових договорів, а саме, від договору підряду. Відмежування авторського договору від договору підряду здійснюється за предметом. Предметом авторського договору є результат інтелектуальної творчої діяльності, предметом договору підряду є результат, як правило, технічної діяльності підрядника, призначений для задоволення побутових та виключно майнових потреб. Необхідність укладення авторського договору чи договору підряду в кожному конкретному випадку повинна вирішуватися виходячи із особливостей не тільки предмета договору, а й із особливостей процесу його створення. Якщо процес створення вимагає творчих зусиль, то укладення договору підряду відносно створення такого предмету буде недоцільним.

Висновки. По-перше, правове регулювання належності та розподілу майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності, створені науково-педагогічними працівниками в межах трудових правовідносин, має міжгалузевий характер та здійснюється нормами законодавства про освіту, нормами авторського та цивільного права. Механізми співвідношення та взаємодії норм, що регулюють відповідні відносини, залишаються не зовсім визначеними; законодавство залишається неупорядкованим та неузгодженим із нормами вищої юридичної сили, тому можливе абсолютно протилежне регулювання одних і тих же відносин. По-друге, для визначення та розподілу майнових прав на твори, створені науково-педагогічними працівниками в межах трудових правовідносин, вирішальне значення має їх професійний характер та належність до кола трудових обов'язків, що, у більшій мірі відносно науково-педагогічних працівників, визначається індивідуальним планом роботи. Належність виконуваної творчої роботи до трудових обов'язків також може визначатися визнанням твору службовим або наданням роботодавцем працівнику службового завдання у вигляді тієї чи іншої творчої роботи. По-третє, можливе договірне регулювання відносин щодо розподілу майнових прав на твори, створені науково-педагогічними працівниками. За таких умов застосовуються норми авторського законодавства або норми цивільного права, які дозволяють укладення авторського договору, іншого непоіменованого цивільно-правового договору, або дозволяють визначити порядок розподілу майнових прав у контракті, який є формою трудового договору. Укладення таких договорів також супроводжується деякими суперечностями, але головною проблемою договірного регулювання розподілу майнових прав на твір, створений в межах трудових правовідносин, є відсутність розповсюдженої та усталеної відповідної юридичної практики. По-четверте, проблемою є відсутність гнучкості регулювання трудових правовідносин. Адже, концепція трудового договору як домовленості, угоди, як договору не використовується у повному обсязі. Підписанням, укладенням трудового договору сторони просто закріплюють трудові відносини, працівники у більшості випадків приєднуються до умов, які пропонує роботодавець. По-п'яте, одним із методів усунення прогалин у трудовому праві, особливо коли відносини мають міжгалузевий характер, є посилення міжгалузевої взаємодії трудового та цивільного права. При регулюванні відносин, пов'язаних із створенням науково-педагогічними працівниками при виконанні трудових обов'язків об'єктів авторського права, мова йде не тільки про міжпредметні зв'язки, а саме про міжгалузеву взаємодію як метод правового регулювання. Одним із таких механізмів є міжгалузева аналогія цивільного та трудового права або можливість субсидіарного застосування норм цивільного права України до трудових правовідносин.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2018 р.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року // Відомості Верховної Ради України, 2014, № 37-38, ст. 2004 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>; Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01 lypnia 2014 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2014, № 37-38, st. 2004.
2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.08.2002 року № 450 «Норми часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів» / Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 серпня 2002 р. за № 698/6986 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0698-02>; Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 07.08.2002 roku № 450 «Normy chasu dlia planuvannia i obliku navchalnoi roboty ta perelikiv osnovnykh vydiv metodychnoi naukovoї i organizatsiynoi roboty pedagogichnykh i naukovo-pedagogichnykh pratsivnykiv vyshchych navchalnykh zakladiv» / Zareyestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 21 serpnia 2002 r. za № 698/6986.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України, 2003, №№ 40-44, ст. 356 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>; Tsyvilnyy Kodeks Ukrainy, 2003, №№ 40-44, st. 356.
4. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 13, ст. 64 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>; Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» vid 23 grudnia 1993 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady, 1994, № 13, st. 64.

Т.М. Vakhonieva

LEGAL REGULATION AND THE ORDER OF OBSERVANCE OF COPYRIGHTS OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS

The article explores the features of the definition and distribution of property rights to objects of intellectual property, which are created by scientific and pedagogical workers. The research focuses on the peculiarities of the legal regulation of the procedure for the distribution of property rights to copyright works created by scientific and pedagogical workers as a result of their professional activities, which provides for the possibility of applying the norms of legislation on education, the rules of intellectual property law, as well as certain norms of civil and labor law .

As a result of the research, possible options for applying the contractual and non-contractual procedure for the distribution of property rights to the results of professional creative activity of scientific and pedagogical workers are analyzed. Such concepts as "service work" and "service assignment" are studied, obligatory elements of contracts that can be applied for the distribution of property rights to objects of intellectual property created in the course of professional activity by scientific and pedagogical workers are determined.

Key words: *copyrights of scientific and pedagogical workers, service work, author's contract, creation of a work as a result of performance of labor duties.*

УДК 341.1(045)

І. В. Польщиков

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті розглядаються основні причини формування місцевого самоврядування. Основні істотні і значущі, об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні та зовнішні аспекти сучасного муніципального права. Значення муніципального права та інститутів місцевої демократії проявляється в окремих європейських державах, європейському континенті в цілому і загальній цивілізаційній цінності з точки зору формування українського, європейського та світового конституціоналізму, процесів демократизації, глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Ключові слова: муніципальне право, місцеве самоврядування, сучасний муніципалітет, муніципальна влада, муніципальні права людини, децентралізація, централізація.

Постановка проблеми. В умовах становлення в Україні демократичної правової державності зростає значення взаємодії і співпраці інститутів публічної влади з людиною, що функціонує в різних правових станах – громадянином, негромадянином, жителем відповідної адміністративно-територіальної одиниці держави – членом територіальної громади. До найважливіших таких інститутів відносяться місцеве самоврядування, система його суб'єктів та органів, що в рамках державності виступають не тільки в якості одного з рівнів публічної влади (публічна самоврядна /муніципальна/ влада), а й функціонують в сфері існування територіальних громад – сукупності жителів відповідної території, що об'єднані відповідними колективно-територіальними інтересами.

Симбіотична співпраця вказаних інститутів та суб'єктів, що має багатовікові історичні традиції, була і залишається не тільки могутнім засобом становлення, розвитку та вдосконалення державності, становлення та розвитку суб'єктів та інститутів локальної демократії, зокрема місцевого самоврядування, а й істотним засобом реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, що на локальному рівні соціуму проявляються у вигляді муніципальних прав особистості.

Викладення основного матеріалу. Важливість самого інституту місцевого самоврядування, як форми самоорганізації жителів для вирішення питань місцевого значення (місцевого життя) в межах законодавства держави та повноважень, що їм надані державою, а також органів місцевого самоврядування, що безпосередньо функціонують на відповідних територіях держави, сформовані територіальною громадою та діють в її інтересах – їх значення для стабільного та демократичного розвитку держави і суспільства в цілому, давно усвідомлена на всіх рівнях самого суспільства, публічної влади, а також об'єднання держав на рівні міжнародної спільноти. Муніципальна влада є найбільш наближеною до жителів і її призначенням насамперед є вирішення їх повсякденних, найбільш нагальних проблем. Разом з тим, вона є прямо зацікавленою в сильній державі, що здатна забезпечити більш високі соціальні стандарти життя громадян. Вказаний симбіоз інтересів дає змогу існування інституту місцевого самоврядування, системи його суб'єктів та органів на теренах демократичної держави.

Цей інститут у сучасному розумінні склався у світовій практиці на межі XVIII-XIX ст., коли абсолютні монархії трансформувались у демократичні, правові держави. Боротьба за утвердження місцевого самоврядування, вільного від феодально-чиновницького свавілля, була однією з причин виникнення та суттєвого посилення суспільних рухів. Ідеї самоврядування та самоорганізації протиставлялись феодальній державі, становому патріархально-общинному (сільському) і корпоративно-цеховому (міському) самоврядуванню.

У другій половині XX ст. місцева автономія, субсидіарність і регіоналізація стали метою європейського правового порядку і європейської політики у сфері права та локальної демократії. Тому, по-перше, своєрідна муніципалізація конституційного життя та права, яка охопила сучасний демократичний світ, передусім маючи акцентуацію на локальний рівень, торкається всіх процесів трансформації та модифікації публічної влади в умовах широкої демократизації держави та суспільства.

По-друге, диверсифікація публічної влади, виокремлення в її структурі рівня публічної самоврядної (муніципальної) влади, визнання місцевого самоврядування рівноправним партнером публічної державної влади поступово переводить публічну владу у сферу приватного права та різнорівневих інтересів індивідів – жителів певних територій та їх асоціацій, які функціонують на локальному рівні соціуму, де активно формується вільна від державно-правового регулювання сфера «правовільного» простору.

По-третє, субсидіарність, децентралізація, місцеве самоврядування поступово стають важливими критеріями демократичності та конституційності держави і тому знаходять свою правову регламентацію саме у рамках конституційного права, яке хоча й є «класичним» публічним правом, однак під багатовекторним впливом муніципальної влади піддається суттєвій модернізації. Разом з тим, муніципальна влада не відходить повністю зі сфери публічності (свідченням цього є її перманентна різнорівнева нормативно-правова регламентація), а її предмети регулювання (у тому числі конституційно-правового) стають нібито суміжними, пронизаними приватноправовими началами. Така тенденція приватизації конституційного права є наслідком однієї з найважливіших концептуальних особливостей місцевого самоврядування, яка напряду пов'язана з природним правом, та приводить до перманентного «втягування» до орбіти конституційно-правового регулювання приватноправових положень як нормативних принципів публічного права. В основі цього процесу лежить визнання верховенства людських цінностей та приватних інтересів над усіма іншими, у тому числі публічними.

Згідно з ч.1 ст. 140 Конституції України, прийнятою на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [1], місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Практичне та результативне місцеве самоврядування можливе лише за наявності певних умов, які в свою чергу складають основи місцевого самоврядування. Насамперед, найважливішою його основою виступає правова (нормативна) основа. Вона являє собою систему нормативних правових актів, які забезпечують ефективне регулювання питань організації та діяльності місцевого самоврядування в Україні. Правову основу місцевого самоврядування разом з Конституцією України на законами, складають також і стандарти місцевого самоврядування закріплені в різних міжнародних документах, які були ратифіковані Верховною Радою України і згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України, тобто виступають у якості її внутрішніх законодавчих актів. Необхідно також зазначити, що ці документи мають правову силу поточних законів, згідно ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [2].

Сучасний розвиток міжнародного співтовариства засвідчив, що основоположним компонентом в системі сучасної демократичної державності є людина, її права і гарантії щодо їх здійснення. І міжнародні стандарти місцевого самоврядування не є тут винятком, своїм першоджерелом вони мають міжнародні стандарти в області прав людини, які акумулюють у собі та виражають у вигляді норм міжнародного права найбільш передові правові концепції стосовно положення особистості в світі та на тернах держави. Адже саме від ставлення держави до особистості, її гідності, інтересів, прав залежить механізм побудови сучасної демократичної правової держави.

Сучасне уявлення про права людини, сутнісний зміст яких становить основу для становлення міжнародних стандартів, базується, насамперед, на сформованій в XVII-XVIII ст. природно-правовій концепції, що містить ідеї про природні, невідчужувані права, що надані індивіду від народження, існування яких обмежує владу держави.

В універсальній концепції прав людини втілилися різні доктрини, філософські погляди, політичні, економічні, етичні та правові вчення багатьох народів. В основі цієї концепції – уявлення про людську гідність як вищу цінність. Людина не може існувати поза межами суспільства і держави в цілому, де право виконує такі основні функції, як захист прав і свобод людини, але й має стримувальний та каральний характер. Тому ставлення до прав і свобод людини і громадянина, ступінь їх захищеності – безумовний показник рівня зрілості і розвиненості держави. Права і свободи людини є природними, так як вони в кінцевому рахунку не залежать ні від волі окремої держави або навіть груп держав, якщо мова йде про міжнародні стандарти, ні від закономірностей суспільного розвитку. Ці права і свободи повинні бути забезпечені людині. Держава зобов'язана забезпечити кожному індивіду реалізацію цих прав. Позбавляючи його цієї можливості, вона діє протизаконно, навіть якщо «узаконює» у своєму внутрішньому законодавстві ці діяння, бо її дії по відношенню до людини в даному випадку порівнюються не з її національними законами, а з міжнародними стандартами.

Таким чином, права людини як загальносоціальна категорія об'єктивно складаються в результаті закономірного розвитку людської цивілізації і можливості, що впливає із самої природи людини, користатися елементарними, найбільш важливими благами й умовами безпечного, вільного існування людської особистості в суспільстві й державі.

Важливим фактором динамічного розвитку сучасної спільноти є те, що у сфері міжнародного права відбувається важлива трансформація – те, що називається правами людини, стає правами громадян у сфері внутрішньодержавного права. На думку Р.Т. Шамсона, взаємозв'язок держав вимагає, щоб національно-правові системи держав були сумісні як одна з одною, так і з системою міжнародного права. Виходячи з того, що первинною основою будь-якого правового простору, що визначає політичний режим цієї держави, є рівень реалізації прав особистості, міжнародне співтовариство розглядає ідею прав людини як рушійну силу, що об'єднує між собою людей і держави, громадянами яких вони є. Таким чином, міжнародні стандарти в галузі прав людини є закономірним результатом глобалізації, призначення яких міститься у побудові суспільства на основі поваги інтересів окремої особистості.

Основним документом, який закріплює найважливіші права і свободи людини і громадянина є – Загальна декларація прав людини 1948 року. В ній закріплюється провідний стандарт, що безпосередньо пов'язаний з місцевим та регіональним самоврядуванням: право кожної людини брати участь в управлінні своєю державою безпосередньо або через вільно обраних представників (ст. 21). Тому є природним, що пріоритет тут належить насамперед міжнародним стандартам у сфері прав людини, точніше, міжнародним стандартам (стандарту) у міжнародному праві прав людини. Цей

пріоритет обґрунтовується не тільки й не стільки особливою значимістю об'єкта і предмета міжнародно-правового регулювання, скільки фактичною кількістю міжнародних стандартів, які закріплюють і гарантують легалізацію, легітимацію, захист, охорону прав людини державою та її інституціями практично в усіх сферах життєдіяльності людей – в умовах миру й воєнних дій, на рівні відносин з державою й у сфері місцевого самоврядування, незалежно від статі, віку, стану здоров'я, правового стану та інше.

Вперше поняття «права людини» зустрічається у французькій «Декларації прав людини і громадянина», прийнятої в 1789 році, хоча до цього ідея природжених прав пройшла довгий шлях розвитку, важливими віхами на її шляху були англійська Велика хартія вольностей (1215), англійський Білль про права (1689) і американський Білль про права (1791).

У ХІХ столітті в різних державах по-різному складається первинний ліберальний набір громадянських і політичних прав (свобода і рівність, недоторканність особи, право власності, виборче право тощо), в сучасному розумінні досить обмежених (майнові виборчі цензи, політичні заборони, нерівність чоловіків і жінок, расові обмеження і т.п.). У ХХ столітті під сильним впливом соціалістичних рухів до громадянських і політичних прав додаються соціально-економічні права (як правило, права трудящих: право на об'єднання у профспілки, на працю, відпочинок, соціальну допомогу і т. д.). У 1922 році за ініціативою німецької і французької Ліги за права людини, два десятка організацій в різних країнах створюють Міжнародну федерацію за права людини (FIDH), першу в світі міжнародну організацію із захисту прав людини. Друга світова війна і трагічний досвід тоталітарних режимів детермінували якісний стрибок у розвитку інституту прав людини і громадянина, провідну роль у розвитку якого набуває міжнародне право. 10 грудня 1948 резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеєю ООН була прийнята і проголошена Загальна декларація прав людини. Починаючи з 1950 року, щорічно, 10-го грудня відзначається як міжнародний День прав людини. Також в 1950 році в Європі Радою Європи була прийнята Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, що є відповідним міжнародним регіональним «кадастром» прав людини. Головна відмінність цієї Конвенції від інших міжнародних договорів у галузі прав людини – це створення реально діючого механізму захисту задекларованих в ній прав – Європейського суду з прав людини. У 1966 році під егідою ООН були прийняті Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Ці та наступні міжнародні угоди затвердили міжнародний стандарт прав людини і громадянина та гарантії забезпечення цих прав, з метою інкорпорації в конституційному праві та конституційному ладі держав-учасників. Вказаний вище перелік міжнародних актів не є вичерпним: «включення одних прав не означає применшення, а тим більше заперечення інших прав і свобод людини і громадянина». Крім перерахованих в міжнародному стандарті прав людини, в національних системах права список прав людини і громадянина нерідко доповнюється новими положеннями – наприклад, правом на сприятливе навколишнє середовище, правом на інформацію та ін.

У більшості міжнародних документах, які закріплюють стандарти місцевого та регіонального самоврядування, особливо у контексті обґрунтування права на його існування та право на самостійне здійснення, відображено парадигму генетичного зв'язка між правовим статусом особи і правом народів на самовизначення, в силу якого вони – й особа, й народи, вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток (право на самоврядування, право на вибір форм свого існування тощо).

Висновки. Таким чином, здійснення міжнародних і зовнішньоекономічних зв'язків органами місцевого самоврядування не визначаються власне законом, що викликає труднощі у визначенні співвідношення інтересів держави і територіальних громад у сфері міжнародного міжмуніципального та іншого співробітництва. Безперечно, головним суб'єктом міжнародних відносин є держава. Водночас на практиці органи місцевого самоврядування, особливо великих міст, беруть активну участь у міжнародному співробітництві як через встановлення прямих міжмуніципальних зарубіжних зв'язків, так і в рамках міжнародних неурядових організацій. Таким чином основним критерієм формування компетенції місцевих рад у галузі міжнародного співробітництва є реалізація зовнішньополітичної програми суверенної держави у сфері міжнародного гуманітарного співробітництва і встановлення зв'язків між органами місцевого самоврядування, громадськими формуваннями, суб'єктами господарювання і мешканцями міст та інших адміністративно-територіальних одиниць.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Баймуратов М. А. Международное публичное право / М. А. Баймуратов. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 6; Bajmuratov M. A. Mezhdunarodnoe publichnoe pravo / M. A. Bajmuratov. – Н.: Odissej, 2007. – S. 6.

2. Шемшученко Ю. С. Міжнародне право // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 459; Shemshuchenko Yu. S. Mizhnarodne pravo // Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / Za red. Yu. S. Shemshuchenka. – К.: Yurydychna dumka, 2007. – S. 459.

I. V. Polshchikov

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT DEVELOPMENT AS AN INSTITUTION OF INTERNATIONAL COOPERATION

The article investigates the main reasons for the formation of local self-government. The basic essential and meaningful, objective and subjective, internal and external aspects of modern municipal law. The value of municipal law and institutes of local democracy is shown in the separate European states, European continent on the whole and general civilization value from the point of view of forming Ukrainian, European and world constitutionalism, processes of democratization, globalization and European intergovernmental integration.

Key words: municipal law, local self-government, modern municipalism, municipal power, municipal human rights, decentralization, centralization.

УДК 342.9: 341.23

Я. М. Жукорська

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ

У статті проаналізовано поняття державної політики в галузі міжнародної співпраці, виокремлено основні засади, на яких вона ґрунтується. Здійснено аналіз нормативно-правової бази та досліджено роль державних органів у здійсненні державної політики в цій галузі.

Ключові слова: державна політика, засади, міжнародна співпраця, зовнішня політика, визначення, координація.

Постановка проблеми. Зміни на світовій арені створили передумови для створення незалежної Української держави, що було законодавчо закріплено в Акті про

проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. та результатами референдуму того ж року. Основні засади зовнішньої політики нашої держави були закладені ще Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.

Ще одним важливим кроком у процесі переходу міжнародної діяльності держави на засади самостійності та рівності стало визнання України незалежною державою. Станом на 15 квітня 1993 року Україну визнали 135 держав світу, дипломатичні відносини було встановлено із 114 державами [9, с. 75]. Сьогодні Україна є повноправним членом світового співтовариства і учасником 79 міжнародних організацій (станом на грудень 2017 року) [3]. Активно розвиває відносини з державами-сусідами та стратегічними партнерами, укладає дво- та багатосторонні міжнародні договори.

2 липня 1993 року ВРУ схвалила Основні напрямки зовнішньої політики України. Цей документ визначив національні інтереси України і основні завдання її зовнішньої політики. 1 липня 2010 року йому на зміну було прийнято Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (далі – Закон), який чинний і сьогодні.

Саме державна політика в галузі міжнародної співпраці визначає основні напрямки діяльності нашої держави на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі вчені як В.Б. Авер'янов, В.Г. Атаманчук, С.М. Войцеховська, М.В. Камаса, А.Є. Тамм, С.А. Федчишин, Л.Д. Чекаленко, Х.П. Ярмакі, Л.І. Ясуник та інші. Проте більшість наукових досліджень характеризують здебільшого окремі напрямки, форми чи інші особливості міжнародної співпраці, не розкриваючи загальні питання державної політики в цій сфері.

Метою нашої роботи є аналіз теоретичних положень і адміністративно-правових основ державної політики в галузі міжнародної співпраці та визначення її основних характеристик.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні поняття політики втрачає свій початковий зміст завдяки тому, що основна діяльність держави прямує все ж таки не на перерозподіл влади, а на задоволення потреб громадян, та й сама політика вже трактується як певна стратегія прийняття і практичної реалізації обов'язкових для суспільства рішень з того чи іншого питання. Оскільки центральним актором політичного життя все-таки залишається держава, то призначення політики полягає у визначення суті проблеми, розв'язання якої потребує втручання державних органів влади [6, с. 10], а це вже державна політика, тому що пов'язана з діяльністю зі здійснення державної влади.

Отже, державна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади для вирішення суспільних проблем, досягнення й реалізації загальнозначущих цілей розвитку суспільства або його окремих сфер [2].

Узагальнюючи підходи до визначення основних характеристик державної політики, варто розглянути трактування цього поняття, наведені Е. Янг і Л. Куїнн:

– це дії, що їх реалізує владний орган, який має законодавчі, політичні та фінансові повноваження це робити;

– це реакція держави на реальні життєві потреби чи проблеми, тобто така політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади;

державна політика зорієнтована на досягнення мети, тобто намагається досягти кількох визначених цілей у спробі розв'язати або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві;

– це курс дій, тобто не одне певне рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений

підхід або стратегія;

– це рішення щось робити або рішення нічого не робити, що означає: визначена політика може привести до дій у спробі розв'язати проблему або ж базуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, тобто не привести до жодних дій;

державна політика здійснюється одним або групою акторів, тобто політику може реалізовувати один представник влади чи владний орган або багато гравців;

державна політика передбачає обґрунтування дій, тобто, як правило, містить пояснення логіки, на якій вона ґрунтується;

– це рішення, що вже ухвалене, а не намір чи обіцянка [11, с. 84; 7, с. 24].

У юридичному сенсі державна політика загалом, та державна політика в галузі міжнародної співпраці, зокрема, не обмежується суто лише практичною діяльністю її суб'єктів, уособлюючи ще й сам сформований відповідно до національних інтересів вектор міжнародної діяльності, що відображає основні засади, завдання та напрямки державного впливу у цій галузі.

Серед правових актів, що визначають основи державної політики, в галузі міжнародної співпраці слід згадати Декларацію про державний суверенітет України від 16 червня 1990, Акт про незалежність України від 24 серпня 1991 р., Конституцію України, Заяву про без'ядерний статус України від 24 жовтня 1991, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року та ін.

Згідно ст.18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права [5].

З цієї норми Конституції можна виокремити основні ознаки, притаманні державній політиці України в галузі міжнародної співпраці:

- захист національних інтересів;
- забезпечення безпеки держави;
- здійснення міжнародної співпраці лише мирним шляхом;
- співпраця з державами, міжнародними організаціями та іншими членами міжнародного співтовариства на взаємовигідних засадах;
- здійснення міжнародної співпраці згідно з принципами та нормами міжнародного права.

Основні засади зовнішньої політики закріплені профільним Законом України від 01 липня 2010 р. [8], який комплексно визначає принципи, пріоритети та систему суб'єктів державної політики в галузі міжнародної співпраці. Варто зауважити, що реалізація завдань зовнішньої політики України відбувається в рамках не лише адміністративно-правових, але безпосередньо й міжнародно-правових відносин. Власне, як зауважує Ю.П. Битяк, Україна як суб'єкт міжнародного права відповідно до національних інтересів здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється представництвами й бере участь у діяльності міжнародних організацій [1, с. 134]. При цьому, специфіка адміністративно-правових відносин насамперед пояснюється тим, що вони виникають і протікають саме у сфері публічного адміністрування [4, с. 80]. Адміністративно-правові відносини у зовнішньополітичній сфері реалізуються у межах внутрішньої компетенції держави і стосуються питань організації та діяльності суб'єктів державної політики в галузі міжнародної співпраці, їх взаємодії між собою та з іншими органами влади, громадськими інституціями й окремими громадянами в рамках юрисдикції України. Управлінська складова відсутня безпосередньо у відносинах між державами, міжнародними організаціями та іншими

суб'єктами міжнародного права, що виходять за межі юрисдикції якоїсь однієї держави й будуються на засадах рівності, а не влади і підпорядкування [12, с. 63].

Треба погодитися з Л. Ясуник, що досить важливе значення для становлення України як сучасної демократичної соціальної правової держави у сучасних умовах політичної, економічної і соціально-культурної глобалізації, як на нас, має загальна інтенсифікація міжнародного співробітництва України та зміцнення її міжнародного авторитету, на що теж має бути спрямована державна політика в галузі міжнародної співпраці. Вказане стосується й питань забезпечення світової економічної інтеграції України, що вимагає не тільки від безпосередніх учасників зовнішньоекономічної діяльності, але і від суб'єктів зовнішньополітичного управління в заходах щодо залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій, розвитку інших форм міжнародного економічного співробітництва. Те ж саме стосується і забезпечення євроінтеграції України, у процесі чого саме на міжнародному рівні має бути вирішено багато політичних, економічних і правових питань, виключно лише злагоджена і послідовна діяльність щодо чого всіх суб'єктів управління закордонними справами істотно сприятиме набуттю Україною членства в Європейському Союзі, що прямо визначено одним із пріоритетів сучасної національної зовнішньої політики (ст.11 Закону України). [12, с. 64; 10, с. 402]

Наша держава реалізує зовнішню політику на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам. (ст. 2 Конституції України).

Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, виходячи насамперед з необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України (ст. 11 Закону України).

Основними засадами зовнішньої політики є:

забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права;

забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів;

використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку;

створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей;

утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;

сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці;

поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації;

підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;

запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних конфліктів;

забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

створення сприятливих умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, підтримання з ними сталих зв'язків;

забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі;

підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;

забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;

розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку;

підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір.

Визначення та реалізація засад зовнішньої політики здійснюються на основі тісної взаємодії та координації зусиль Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у цьому напрямку (ст.12 Закону України).

Згідно з Конституцією Президент України як глава держави має досить широкі повноваження в галузі здійснення зовнішньої політики: є главою держави і виступає від її імені; є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; саме він наділяється повноваженнями виступати від імені України, представляти її в усіх питаннях міжнародного життя. Отже, Президент України діє як гарант Конституції щодо забезпечення відповідності зовнішньої політики інтересам держави (ст. 102).

Президент України звертається з посланням до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде

переговори та укладає міжнародні договори України; приймає рішення про визнання іноземних держав; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини (ст. 106 Конституції України).

Щорічні звернення та позачергові послання Президента до Верховної Ради України визначають, коригують засади зовнішньої політики з урахуванням внутрішнього і зовнішнього становища України, здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави, керівництва у сферах національної безпеки і оборони держави (ст.12 Закону України).

Згідно з Конституцією України (ст. 85) до повноважень Верховної Ради України належить визначення засад зовнішньої політики; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; схвалення рішень про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил Інших держав на територію України; надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України. Безпосередньо питаннями зовнішньої політики у Верховній Раді України опікується Комітет у закордонних справах.

Рада національної безпеки і оборони України як контролюючий та координуючий орган у сфері національної безпеки і оборони при Президентові України розглядає стратегічні питання забезпечення національної безпеки і оборони, здійснює координацію та контроль за діяльністю центральних та місцевих органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони (ст.12 Закону).

Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення зовнішньої політики держави. Безпосереднє керівництво зовнішньополітичними діями та дипломатичною службою держави уряд здійснює через Міністерство закордонних справ (ст. 116 Конституції України).

Глава уряду в рамках своїх повноважень також представляє державу в зовнішніх зносинах і здійснює щоденну оперативну діяльність у цій галузі. Глава уряду може брати участь у засіданнях Генеральної Асамблеї ООН і її спеціалізованих установ та інших міжнародних організацій без жодних додаткових спеціальних повноважень. Уряд та його глава не тільки розробляють в цілому основні напрями зовнішньої політики і вносять відповідні пропозиції на розгляд парламенту та глави держави, але і самі організують та контролюють хід виконання прийнятих з цих питань рішень.

Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення зовнішньої політики держави забезпечення розроблення з метою реалізації цих засад у відповідній сфері проектів законів та інших нормативно-правових актів, здійснення координації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та спрямування її на забезпечення реалізації засад зовнішньої політики (ст. 12 Закону).

Міністерство закордонних справ — це основна ланка механізму публічного адміністрування в галузі міжнародної співпраці, яка безпосередньо займається поточними справами зовнішньої політики держави. МЗС в першу чергу захищає інтереси своєї держави і її громадян за кордоном, представляє на розгляд главі держави

та урядові найважливіші документи зовнішньої політики, направляє директиви і дає вказівки дипломатичним представництвам і консульським установам своєї країни за кордоном, спрямовує і контролює їх діяльність.

Міністр закордонних справ — глава зовнішньополітичного відомства держави згідно зі своїми повноваженнями і функціями здійснює повсякденну оперативну діяльність у галузі зовнішніх зносин держави без будь-яких спеціальних на кожен випадок повноважень. Міністр закордонних справ може представляти свою державу і уряд на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН тощо.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи - шляхом участі в межах своєї компетенції у формуванні та реалізації зовнішньої політики, розроблення в межах наданих повноважень проектів законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію засад зовнішньої політики (ст.12 Закону).

Органи місцевого самоврядування - шляхом вирішення в межах Конституції і законів України питань місцевого значення у сфері зовнішньоекономічної діяльності (ст.12 Закону).

Висновки. Отже, можна підсумувати, що державна політика в галузі міжнародної співпраці – це цілеспрямована діяльність органів державної влади для вирішення проблем в сфері зовнішньої політики, досягнення та реалізації цілей розвитку та утвердження місця української держави у міжнародному співтоваристві.

Державна політика України в галузі міжнародної співпраці базується на загальновизнаних нормах та принципах міжнародного права, що закріплюється в першу чергу Конституцією України та Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року. Законодавством України закріплено основні принципи, пріоритети та систему суб'єктів державної політики в галузі міжнародної співпраці. Її основними ознаками є захист національних інтересів; забезпечення безпеки держави; здійснення міжнародної співпраці лише мирним шляхом; співпраця з державами, міжнародними організаціями та іншими членами міжнародного співтовариства на взаємовигідних засадах; здійснення міжнародної співпраці згідно з принципами та нормами міжнародного права. Визначення та реалізація засад зовнішньої політики здійснюються на основі тісної взаємодії та координації зусиль Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2017 р.

Список використаної літератури

1. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк та ін. ; за заг. ред. проф. -Ю. П. Битяка та ін.; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 624 с.; *Administratyvne pravo : pidruchnyk / Yu. P. Bytiak ta in. ; za zah. red. prof. - Yu. P. Bytiaka ta in. ; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. – Kh. : Pravo, 2010. – 624 s.*
2. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>; V. I. Andriiash. DERZhAVNA POLITYKA: KONTsEPTUALNI ASPEKTY VYZNACHENNIa [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>
3. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна [Електронний ресурс]. – Сайт Міністерства закордонних справ. Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>; Yedynyi derzhavnyi reiestr Mizhnarodnykh orhanizatsii, chlenom yakykh ye Ukraina [Elektronnyi resurs]. – Sait Ministerstva zakordonnykh sprav. Rezhym dostupu: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>

4. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.; Kolpakov V. K. Administratyvne pravo Ukrainy : pidruchnyk / V. K. Kolpakov. – K. : Yurinkom Inter, 1999. – 736 s.
5. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>; Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [Elektronnyi resurs]. – Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. – К. : НАДУ, 2010. – 300 с.; Kontseptualni zasady vzaiemodii polityky u upravlinnia : navch. posib. / avt. kol. : E. A. Afonin, Ya. V. Berezhnyi, O. L. Valevskiy ta in. ; za zah. red. V. A. Rebkala, V. A. Shakhova, V. V. Holub, V. M. Kozakova. – K. : NADU, 2010. – 300 s.
7. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм / І. Петренко // Віче. - 2011. - № 10. - С. 23-25.; Sutnist derzhavnoi polityky ta derzhavnykh tsilovykh program / I. Petrenko // Viche. - 2011. - № 10. - S. 23-25.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 01 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>; Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky. Zakonom Ukrainy vid 01 lypnia 2010 r. [Elektronnyi resurs]. – Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
9. Прохоров А. Європейський вибір та національні інтереси України/ А.Прохоров// Вісн. НАДУ при Президентові України. – 2004. - №6. – С. 73-79.; Prokhorov A. Yevropeyskiy vybir ta natsionalni interesy Ukrainy/ A.Prokhorov// Visn. NADU pry Prezydentovi Ukrainy. – 2004. - №6. – S. 73-79.
10. Тамм А.Є. Державна політика України у сфері європейської інтеграції/ А. Є. Тамм // Теорія та практика державного управління. - 2011. - Вип. 2. - С. 400-406.; Tamm A.Ie. Derzhavna polityka Ukrainy u sferi yevropeiskoi intehtratsii/ A. Ye. Tamm // Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. - 2011. - Vyp. 2. - S. 400-406.
11. Янг Е. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Е. Янг, Л. Куїнн; пер. з англ. С. Соколик; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К.: К.І.С., 2003. – 120 с.; Yang E. Yak napysaty diievuyi analitychnyi dokument u haluzi derzhavnoi polityky: Praktychnyi posibnyk dlia radnykiv z derzhavnoi polityky u Tsentralnii i Skhidnii Yevropi / E. Yang, L. Kuinn; per. z anhl. S. Sokolyk; nauk. red. per. O. Kiliievych. – K.: K.I.S., 2003. – 120 s.
12. Ясунік Л.І. Поняття, завдання та значення управління закордонними справами [Електронний ресурс]. – Сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nashp_2013_10_12; Yasunyk L.I. Poniattia, zavdannia ta znachennia upravlinnia zakordonnymy spravamy [Elektronnyi resurs]. – Sait Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho. Rezhym dostupu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nashp_2013_10_12

Ya. Zhukorska

STATE POLITIC IN THE FIELD OF INTERNATIONAL COOPERATION

The concept of state policy in the field of international cooperation, outlines the main principles of it is analyzed in this article. The analysis of the regulatory framework was carried out and the role of state bodies in the implementation of state policy in this field was explored.

The state policy is a deliberate activity of public authorities to solve social problems, to achieve and realize the overarching goals of the development of society or its particular areas.

According to Article 18 of the Constitution of Ukraine Ukraine's foreign policy activities are aimed at ensuring its national interests and security by maintaining peaceful and mutually beneficial cooperation with members of the international community in accordance with generally recognized principles and norms of international law. From this norm of the Constitution it is possible to distinguish the main features inherent in the state policy of Ukraine in the field of international cooperation.

The main principles of foreign policy are enshrined in the Law of Ukraine of July 1, 2010, which comprehensively defines the principles, priorities and system of subjects of state policy in the field of international cooperation.

The main principles of foreign policy are: ensuring national interests and security of Ukraine; ensuring the protection of the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine's state borders, its political, economic, energy and other interests; creation of favorable foreign policy conditions for the development of the Ukrainian nation, etc.

Our state implements foreign policy on the principles inherent in contemporary international law, including the principle of sovereign equality of states, territorial integrity, international cooperation, and others.

Definition and implementation of the foreign policy principles are based on the close interaction and coordination of the efforts of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, and other central and local executive authorities.

Key words: *state policy, foundations, international cooperation, foreign policy, definition, coordination.*

УДК 341.1

М. Л. Шелухін

ПРО ВНУТРІШНІЙ ЗМІСТ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена шляхам реформування вищої юридичної освіти в Україні та містить пропозиції щодо її покращення. Автор аналізує фактичний стан вищої юридичної освіти в Україні та найважливіші методологічні підходи до змісту юридичної освіти у сучасних умовах суспільно-правового розвитку. Акцентується увага на поданих до Верховної Ради України законодавчих проєктів про підвищення якості юридичної освіти.

У статті автор визначає принципову тотожність юридичної освіти з іншими видами професійної освіти; розкриває причини спроб реформування вищої юридичної освіти в Україні та робить висновок про недоцільність законодавчого закріплення назв

юридичних професій.

Автор полемізує з потреби ввести у науковий обіг нові легальні дефініції, зокрема: правник; юридична освіта; правнича школа; викладач права; дослідник права; здобувач юридичної освіти; регульована юридична професія тощо.

Винесено застереження щодо безпідставного копіювання практики навчання у низькорейтингових європейських вишах, ігнорування розвитку вітчизняних юридичних шкіл та методик викладання.

У статті визначено основні причини гальмування якості юридичної освіти в Україні та намічені кроки для удосконалення якості юридичної освіти.

Ключові слова: вища юридична освіта, якість підготовки юристів, реформування, національні стандарти юридичної освіти, державний контроль за вищими навчальними закладами, підвищення вимог до акредитаційних експертиз, вивчення стану забезпечення юридичними кадрами, Концепція розвитку юридичної освіти в Україні, проекти Законів.

На сьогодні система вищої юридичної освіти є складною і взаємодіє з іншими системами: політичними, економічними, культурними, соціальними. Отже, в цих умовах вища юридична освіта не може бути пасивною, а мусить істотно й динамічно впливати на навколишнє середовище, формуючи цивілізоване демократичне правове поле. Вища юридична освіта є найбільш приваблива не тільки для молоді, але і для широкого кола спеціалістів, яки мають намір просування по службової ієрархії.

Одночасно у різних шарів суспільства виникають претензії пов'язані з неналежною якістю підготовки юристів, які обумовлені низкою чинників, таких як:

- зміна ролі юриста в суспільстві і на ринку юридичних послуг;
- наявність різних запитів до юристів у роботодавців, науково-освітнього співтовариства, представників юридичної професії, держави, суспільства і т.д. .;
- наростаючу громадську рефлексію* з приводу права і юридичної професії;
- зростаюче протиріччя між юридичною освітою, професійної практикою і вимогами ринку.

Згідно з інформацією МОН Україні станом на 15.03.2016 р. число місць ліцензійного обсягу на підготовку юристів (бакалавр+спеціаліст+магістр) ставило – 108 227. Число випускників (за державним замовленням/за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб): бакалавр – 4769/17615; спеціаліст – 1243/9812; магістр – 2587/6324. Всього разом у 433 навчальних закладах було підготовлено 42340 юристів. Число ВНЗ разом з їх філіями, яки мають ліцензії на підготовку: бакалавр – 139, бакалавр+спеціаліст – 146, бакалавр+спеціаліст+магістр – 147, магістр – 1[1].

Протягом останніх 10 років Україні Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), ОБСЄ і та іншими закордонними інституціями неодноразово виділялися фінансові кошти на науково-практичні дослідження в галузі освіти. Найбільш значущі звіти представлені на офіційному сайті МОН України у розділі «Матеріали, опрацьовані Робочою групою з розроблення Концепції вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти

* У соціологічному контексті рефлексія - це не тільки саморозуміння і самопізнання. Соціологічна рефлексія включає в себе такі процеси як розуміння і оцінка іншого індивіда. З її допомогою досягається співвіднесення своєї свідомості, цінностей, думок з цінностями, думками, відносинами інших людей, групи, суспільства. Див.: Сунцов Ю.В. Специфика понятия «рефлексия» в современной социологии. Вестник Челябинского государственного университета. 2014, № 25 (354). Философия. Социология. Культурология. Вып.35., С.159-163.

та правничої професії» [2], так само на цьому сайті представлено проект концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії [3].

Керуючись рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи; спільною Болонською декларацією про Європейський простір вищої освіти; результатами досліджень під егідою ОБСЄ та USAID у співпраці з українськими вишами МОН України видало наказ від 05.07.16 р. за № 787 «Про утворення робочої групи з розроблення Концепції розвитку юридичної освіти в Україні». Аналізуючи склад робочої групи та приймаючи до уваги, що Міністерством освіти і науки України до неї погоджено включення тільки 9 чиновників МОН, а остатні 26 осіб (науковці та чиновники інших інституцій) включені «за згодою» - напрошується висновок що МОН, практично, само собі доручило розробку Концепції розвитку юридичної освіти в Україні.

Одночасно з Концепцією розвитку юридичної освіти в Україні в соціальних мережах почалось обговорення законодавчих проектів про розвиток юридичної освіти. Незабаром на сайті Верховної ради України було розміщено проекти Законів «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від 28.09.2017 та «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» № 7147-1 від 17.10.2017 [4-5].

Вивчивши тексти цих проектів та супутні матеріали до них ми визнали за необхідне довести до відома наукової громадськості свої роздуми, зауваження та пропозиції.

Загальне про ці проекти Законів. Вищезазначені проекти оприлюднені з 28.09.2017 до 19.10.2017 – практично одночасно. У склад авторських колективів законопроектів увійшли відомі науковці та політичні діячі: доктора юридичних наук: Барабаш Ю.Г., Головатий С.П., Бойко А.М., Пацурківський П. С., Ківалов С.В., доктора педагогічних наук: Курило В.С. та Співаковський О.В., заступник Голови Верховної Ради України Сироїд О.І. та ін. Але після ретельного вивчення тексту законопроектів виникло питання – навіщо? Навіщо було витрачено значний обсяг часу і інтелектуальних зусиль на розробку цих документів? Невже автори законопроектів дійсно вважають, що забезпечення ефективності подальшого розвитку юридичної освіти та доступу до юридичної професії реально залежить від законодавчого врегулювання цих процесів? Невже наявність окремого закону стане гарантією і запорукою реальних змін в освіті і науці в наших умовах розквіту правового нігілізму, властивого і суспільству і державі ?

Відповідь на це запитання викладене у пояснювальних записках до проектів:

- до першого; прийняття законопроекту дозволить трансформувати фах правника у незалежну професію, спрямовану на утвердження верховенства права та захист прав і свобод людини;

- до другого; прийняття законопроекту дозволить запровадити європейські стандарти підготовки правників (юристів), забезпечити допуск до професії високопрофесійних фахівців, що забезпечить підвищення якості надання юридичних послуг, ефективності діяльності органів державної влади та подальше затвердження України як демократичної, правої держави.

На наш погляд, дуже благородна та поважна ціль, яка повинна привести до підняття рівня вітчизняної юридичної освіти, але при аналізі проектів законів виникають ряд питань:

1. Чим принципово юридична освіта відрізняється від іншої професійної освіти що відносно цього виду пропонується окремий закон ?

2. З чим пов'язано реформування вищої юридичної освіти в Україні?
3. Які професії є юридичними?
4. Чи є потреба вводити нові легальні дефініції, такі як: правник; юридична школа; викладач права; здобувач юридичної освіти; спеціалізований кваліфікаційний іспит та ін. ?
5. Які основні причини гальмують підвищення якості юридичної освіти в Україні? і звичайно ж, в якості висновків,
6. Які кроки і кому потрібно зробити для підвищення якості юридичної освіти в Україні ?

Замість детального розгляду статей законопроектів спробуємо відповісти на вище поставлені названих питання, які мають базовий характер.

1. Освіта - цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь та навичок або щодо їх вдосконалення. Процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості [6].

Юридична освіта є галуззю вищої освіти та частиною системи спеціалізованої освіти, тому на неї поширюються засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності, які досить докладно перераховані у статті 6 Закону України «Про освіту». Також юридичної освіті притаманні форми організації освітнього процесу, види навчальних занять; мета і завдання наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності; система забезпечення якості вищої освіти; ліцензування освітньої діяльності та акредитація освітньої програми; державний контроль у сфері вищої освіти та ін. – все то, що притаманно вищої освіті взагалі та іншим видам спеціалізованої освіти: педагогічної, медичної, економічної, технічної, ветеринарної тощо.

Принципово система вищої юридичної освіти нічим не відрізняється від інших видів спеціалізованої освіти. На наш погляд, і з точки зору законотворчої практики, прийняття окремих законів про лісотехнічну, мистецьку, аграрну та іншу освіту є помилковий шлях, який призводить до дублювання, ускладнення, заплутування та неузгодженості законодавства.

2. Основні засади державної політики у сфері освіти визнано у прийнятих Верховною Радою Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» [7].

Міністерство освіти і науки України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах освіти, науки та державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів.

МОН відповідно до покладених на нього завдань: розробляє та затверджує державні освітні стандарти з конкретних професій; здійснює нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення функціонування навчальних закладів; здійснює в установленому порядку ліцензування освітньої діяльності закладів освіти; розробляє проекти ліцензійних умов і зміни до них; здійснює контроль за додержанням ліцензіатами вимог ліцензійних умов тощо.

МОН в межах повноважень видає накази, які є обов'язковими для виконання центральними органами виконавчої влади, місцевими держадміністраціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від

форми власності та громадянами організовує та контролює їх виконання [8].

Таким чином аналіз «Положення про Міністерство освіти і науки України» дає можливість зробити висновок, що Міністерство освіти і науки України має всі необхідні повноваження для організації роботи з реалізації державної політики у сфері юридичної освіти.

Фахова підготовка юристів повинна проводитися згідно з сукупністю вимог до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу; вимог до змісту та результатів освітньої діяльності закладів вищої освіти за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності, на основі механізму визначення переліку та змісту предметів, їх співвідношення, організації практики, процедур оцінки знань, методів формування практичних вмінь та навичок. Основним критерієм оцінки ключових знань, вмінь, навичок та професійних цінностей повинна бути їх відповідність потребам роботодавців та фахових спільнот. Іншими словами, підготовка юристів повинна проводитися відповідно до стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти.

У статтях п.3 ст.9 та п.6 ст.10 Закону України «Про вищу освіту» наведено прямі норми, що стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки. Тільки після прийняття стандартів, йдучи вниз по ієрархічній драбині навчання, розробляються освітні програми, навчальні плани та індивідуальні навчальні плани студентів.

На питання «чому виникла необхідність задекларувати нормами закону положення, які зазвичай визначаються наказами та розпорядженнями Міністерства освіти і науки України»? - відповідь стає зрозумілою при з'ясуванні, що саме МОН є основним ініціатором розробки проекту закону про юридичну освіту.

Як вказувалося раніше, при детальному вивченні матеріалів робочої групи з розроблення Концепції вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, кидається до очей і, що найбільш активно різного роду «круглі столи», конференції, семінари, опитування і дослідження з різних питань юридичної освіти почалися протягом останніх 5-7 років та в більшості своїм проводились за іноземні гроші, які надавалися МОН України під реформування освіти.

Розробка освітніх стандартів є прямий функціональний обов'язок МОН України, але міжнародна спільнота не надає фінансування для виконання безпосередніх обов'язків, саме тому шляхи реформування в сфері юридичної освіти, виглядають заплутаними і примарними.

Практично у кожному проведеному дослідженні є наявними тези про відсутність в Україні рамок кваліфікацій правничої професії, професійних стандартів правничої професії та національних стандартів юридичної освіти, але це залишається поза зоною уваги МОН України [9-10].

У контексті вивченого питання доречно пригадати, що станом на 1991 рік в Україні було лише сім вищих навчальних закладів, які готували юристів: Харківський юридичний інститут ім. Ф. Е. Держинського, Одеська державна юридична академія, Львівський державний університет ім. І. Франка, Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, Донецький державний університет, Дніпропетровський державний університет та Київська вища школа МВС.

В даний час підготовкою юристів займаються всі - класичні університети, профільні юридичні вузи, непрофільні вузи (технічні, економічні, педагогічні, транспортні тощо), відомчі вузи. На сайті державного підприємства «Інфоресурс»

розміщено «Реєстр навчальних закладів», в якому містяться дані про вищі навчальні заклади та наукові установи України. Станом на 29.12.2017 відповідно до реєстру за спеціальністю «Право» здійснюють навчання у 298 цивільних та 10 відомчих ВНЗ [11]. За кількістю ліцензій, виданих МОН ВНЗ України, на підготовку правознавців, спеціальність «Право» знаходиться в середині першої п'ятірки:

- облік і оподаткування – 450,
- фінанси, банківська справа та страхування - 431,
- право - 308,
- економіка - 305,
- підприємництво, торгівля та біржова діяльність - 294.

Для порівняння зазначимо, що в Польщі таких ВНЗ лише 25 (з яких 10 - приватні), у Німеччині - 42, у Великій Британії - 97, у Королівстві Нідерланди - 10, в Австрії - 5 і навіть у Сполучених Штатах Америки - менше 200 [12, с. 5].

На наш погляд, дуже точно сучасний процес всеохоплюючого «реформування», в тому числі і в галузі освіти і науки, охарактеризував радник президента, директор Національного інституту стратегічних досліджень, академік НАН України, доктор технічних наук, професор В. Горбулін «... багато ключових, змістових сутностей реформ перетворюється на своєрідний симулякр*, де процес бачиться результатом, а внутрішній регрес - зовнішнім прогресом.

Ухвалені реформаторські рішення часто половинчасті, непродумані й формуються так, щоб можна було звітувати перед донорськими структурами, але не запустити процес повноцінно (часто на радість тим, кого намагаються безпосередньо реформувати). І це камінь у город не тільки владних команд, а й різноманітних сторонніх «реформаторів»: першим часто бракує волі поміняти те, як було, на те, що потрібно, а другим — знань, реальної мотивації і наполегливості» [13].

3. Юридична діяльність об'єднує безліч професій, тому дати єдину підставу для класифікації всіх юридичних професій неможливо. Існує достатня кількість класифікацій, виділених за різними критеріями юридичних професій: за належністю до державної служби (державні, приватні); за доступністю до конкретного виду юридичної професії (відкриті, обмежені і закриті); за освітнім рівнем (вимагають вищої юридичної освіти, вимагають незакінченого вищої або середньої юридичної освіти, не вимагають юридичної освіти); за професійною спеціалізацією або за суб'єктами здійснення (адвокатська, слідча, прокурорська, судова, нотаріальна); за соціальною сферою (юридична діяльність в сфері економіки, політики, в духовній сфері); за видом зайнятості (наймані і самозайняті); за змістом інтелектуальної роботи (пізнавально-пошукова, організаційна, реконструктивна, реєстраційна, комунікативна) та ін.

Діючими законодавчими актами вже закріплений перелік професій для заміщення яких необхідно мати вищу юридичну освіту: суддя, помічник судді, секретар судового засідання, адвокат, помічник адвоката, нотаріус, помічник нотаріуса, прокурор, керівник, головний спеціаліст, провідний спеціаліст, спеціаліст юридичної служби органу виконавчої влади, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), державний і приватний виконавець, помічник приватного виконавця, державний реєстратор, аудитор, член наглядової ради державного банку, керівник, заступник керівника територіального органу поліції, керівник та заступники

* Симулякр (від лат. *simulacrum* — подoba, копія) — термін постмодерністської філософії, який означає зображення, копію того, що насправді не існує. Сьогодні розуміється як культурне або політичне утворення, що копіює форму вихідного зразка. Копія може бути чого завгодно і яких завгодно смислів.

керівника поліції, член Центральної виборчої комісії, інспектором Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, юрисконсульт, працівник установи з надання безоплатної первинної правової допомоги, співробітник міжнародної організації із захисту прав людини (ООН, МОП, Ради Європи, ЄСПЛ, ОБСЄ, ЮНІСЕФ) та ін. [14].

Традиційно в Україні готують універсальних і широко профільних юристів. На перших курсах студенти прослуховують загальногуманітарні предмети: філософію, соціологію, культурологію, логіку; в якості професійних дисциплін викладаються теорія та історія держави і права, конституційне право, цивільне, адміністративне, кримінальне право. В більшості навчальних закладів в останній час пропонуються різні спеціалізації, які починаються на третьому-четвертому курсах. В основному це кримінально-правова, державно-правова, цивільна, господарська та міжнародна спеціалізації.

Причому не завжди спеціалізації, які заявляються навчальними закладами, підкріплені науковими кадрами та функціонуванням наукових шкіл, можливістю вузу надання допомоги в працевлаштуванні, наявності замовлення конкретної установи (організації). Найчастіше спеціалізації утворюються (вказуються) з метою залучення якомога більшої кількості абітурієнтів. Тому, необов'язково, що випускники, які обрали державне право, зможуть в майбутньому працювати в апаратах державних і громадських організацій, а випускники кримінальної спеціалізації слідчими, і навпаки вибір якоїсь спеціалізації не означає, що випускник вузу не зможе займатися в майбутньому іншими напрямками.

Немає загального підходу до спеціалізацій і між провідними українськими юридичними вишами. Національний університет «Одеська юридична академія» здійснюють підготовку юристів за напрямками: судово-адміністративний, соціально-правовий, міжнародно-правовий, кримінальна юстиція, цивільна та господарська юстиція, адвокатура, підготовка слідчих. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого за напрямками: господарсько-правовий, міжнародно-правовий, публічне права та адміністрування, адвокатура, правосуддя, прокуратура, кримінальна юстиція, юридичні кадри: для СБУ, для органів юстиції, для збройних сил, для Державної пенітенціарної служби, підготовка слідчих та криміналістів. Як бачимо, навіть, провідні юридичні університети не змогли організувати підготовку правознавців за уніфікованими спеціалізаціями, не кажучи вже про чітке визначення юридичних професій. Тому, на наш погляд, законодавче закріплення назв юридичних професій є поспішним і недостатньо обґрунтованим.

4. Правотворчість є найважливішою різновидом юридичної техніки, якій притаманні певні правила (мовні, логічні, гносеологічні) - конкретні вимоги, що пред'являються до процесу вироблення правового акта. Оскільки в ході розробки законопроекту вирішуються питання точності та адекватності його текстуальної форми виникає необхідність чіткої і однозначної формулюванні понять і визначень – дефініцій*.

Зауважимо, що значення нормативних дефініцій у забезпеченні правової визначеності підкреслюється документами Європейського Союзу. Відповідно до пунктів 1 та 2 преамбули Міжінституційної угоди між Європейським парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості

* definitio (лат.) - роз'яснення чи витлумачення значення (сенсу) терміну чи поняття.

проектування законодавства Співтовариства від 22 грудня 1998 року (1999/С 73/01) - «ясне, просте та чітке проектування законодавчих актів Співтовариств є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості та учасників економічних відносин. Це також є передумовою для належної імплементації та однакового застосування актів законодавства Співтовариства в державах-членах ЄС» [15].

Законодавчі дефініції є не тільки інструментами правотворчої техніки, а й (в більшості випадків) самостійними правовими приписами, порушення яких, для суб'єкта права може спричинити небажані наслідки. Саме дефініції забезпечують сьогодні стабільність правового регулювання.

Тексти діючих «освітнянських» законів надають значну кількість дефініцій, пов'язаних з освітою та наукою:

- Закон України «Про освіту»: викладацька діяльність, заклад освіти, здобувачі освіти [7];

- Закон України «Про вищу освіту»: заклад вищої освіти, галузь знань, здобувачі вищої освіти, кваліфікація, компетентність, ліцензування, освітня діяльність, освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова чи освітньо-творча) програма, спеціалізація, спеціальність [16];

- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»: ад'юнкт, аспірант, виробничо-орієнтована (галузева) наукова установа, вчений, наукова діяльність [17].

Разом с тим, далеко не всі поняття, що зустрічаються в нормативних актах, треба визначати. Відповідно до правотворчої практикою визначенню підлягають поняття: неточні; рідкісні; спеціальні; іноземні; складні юридичні; звичайні, які мають безліч смислів; по-різному трактуються юридичною наукою і практикою; вживаються в нормативному акті в розширювальному або обмеженому сенсі [18]. До текстів вище розглянутих законопроектів було вперше внесено дефініції яких не має у діючих нормативно-правових актах.

У проекті «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію»:

- викладач права – науково-педагогічний працівник юридичної школи, який має вищу освіту та/або науковий ступінь за спеціальностями «Право», «Міжнародне право» та на підставі договору (контракту) провадить навчальну, методичну, наукову діяльність;

- дослідник права – науковий працівник юридичної школи, який має вищу освіту за спеціальностями «Право», «Міжнародне право», здійснює науково-дослідну діяльність в юридичній школі у предметних сферах за спеціальностями «Право», «Міжнародне право»;

- допуск до юридичної професії – порядок набуття особою права на заняття юридичною професією;

- здобувач юридичної освіти – особа, яка навчається в юридичній школі на певному рівні вищої освіти за спеціальністю «Право» або «Міжнародне право» з метою здобуття відповідного ступеня і кваліфікації;

- правник (юрист) – особа, яка здобула юридичну освіту відповідного рівня в юридичній школі за спеціальністю «Право» або «Міжнародне право»;

- провідна юридична школа – це юридична школа, яка здійснює освітню діяльність за спеціальністю «Право» або «Міжнародне право» за усіма рівнями вищої освіти, має докторантуру та в якій функціонує спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальностями «Право», «Міжнародне право»;

- регульована юридична професія – юридична професія, допуск до якої,

підтвердження професійних компетентностей (кваліфікацій) регулюється законодавством України;

- спеціалізований кваліфікаційний іспит – атестація особи, яка претендує на заняття відповідною регульованою юридичною професією;

- юридична освіта – вища освіта, здобута в Україні за спеціальністю «Право» або «Міжнародне право», а також вища освіта, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку як здобута за спеціальністю «Право» або «Міжнародне право»;

- юридична школа – заклад вищої освіти або структурний підрозділ закладу вищої освіти, який діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти за спеціальністю «Право» та/або «Міжнародне право».

У проекті «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії»:

- правник – особа, яка завершила навчання в правничій школі та успішно склала Єдиний державний кваліфікаційний іспит;

- юридична (правнича) освіта – вища освіта за спеціальністю «право», здобуття якої відбувається за наскрізною програмою в рамках магістерського рівня вищої освіти;

- правнича школа – вищий навчальний заклад або структурний підрозділ вищого навчального закладу, що здійснює підготовку правників.

На наш погляд, жодна з нововведених дефініцій не відноситься до категорії неточних; рідкісних; спеціальних, складних юридичних тощо. Але якщо розглядати глибше:

- по-перше, необхідно визначитися зі вживанням терміну «юрист» або «правник», та похідних з нього: юридична або правнича освіта, юридична або правнича школа, провідна юридична школа тощо;

- по-друге, система вищої освіти України складається з вищих навчальних закладів чотирьох рівнів акредитації: перший рівень - технікум, училище, інші прирівняні до них вищі навчальні заклади; другий рівень - коледж, інші прирівняні до нього вищі навчальні заклади; третій і четвертий рівні (залежно від наслідків акредитації) - консерваторія, академія, інститут, університет. Як бачимо, функціонування таких навчальних закладів, як правничі школи або юридичні школи нормативно-правовими документами України не передбачено;

- по-третє, дефініції: правник (юрист), викладач права, дослідник права, здобувач юридичної освіти, регульована юридична професія, спеціалізований кваліфікаційний іспит, допуск до юридичної професії - вже стійко використовуються в повсякденному житті, наукових дослідженнях, нормативно-освітній документації і носять аксіоматичний (постулативний) характер, тобто який не потребує визначень.

5. Розмірковуючи про підвищення якості юридичної освіти, ще раз звернемо увагу на основні причини, які гальмують цей процес, а саме:

- підготовка висококваліфікованих юристів у країні загалом ускладнюється через відсутність упродовж тривалого часу галузевих стандартів підготовки бакалаврів та магістрів права;

- юридична освіта, незалежно від спеціалізації, повинна відповідати одному стандарту, тобто в основу останнього мають бути покладені універсальні вимоги до майбутнього юриста;

- недосконалість (відсутність) системи державного контролю за рівнем професійної підготовки юристів;

- відсутність роботи з вивчення стану забезпечення юридичними кадрами в державі (органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування,

правоохоронних, судових органів, органів соціального захисту населення) і визначення потреби у юристах різних освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки і спеціалізацій;

- псевдореформування юридичної освіти, нав'язування в навчальну програму окремих неюридичних предметів, безпідставне наслідування низькорейтинговим європейським вузам, ігнорування розвитку вітчизняних юридичних шкіл та методик викладання.

6. При вивченні матеріалу з реформування юридичної освіти в Україні та його викладу в даній статті, ми ще раз переконалися, що сталася підміна понять - замість розробки національного стандарту юридичної освіти, зменшення числа ліцензій на підготовку юристів в ВНЗ взагалі і припинення такої підготовки у відомчих і спеціалізованих навчальних закладах (педагогічних, аграрних, управлінських і т.д.) МОН заявляє про необхідність її реформування під приводом того, що зміст і методологія підготовки правників в Україні зберігають радянські підходи, що негативно впливає на розуміння права студентами-юристами та імідж професії.

Ретельно проаналізувавши фактичний стан юридичної освіти в Україні та її нормативно-правове забезпечення, на наш погляд будуть доречні такі висновки:

1. Провідне становище в комплексі організаційно-методичних заходів щодо підвищення якості юридичної освіти належить Міністерству науки і освіти України, як головному органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів.

2. Під егідою МОН, за участю Міністерства юстиції і Академії правових наук необхідно створити робочу групу з вироблення єдиних національних стандартів юридичної освіти в Україні (бакалавр, магістр), поставивши конкретні терміни щодо його прийняття - подати розроблені стандарти на затвердження Кабінету Міністрів України, а після їх затвердження, затвердити типові освітні програми та типові навчальні плани;

3. Посилити державний контроль за вищими навчальними закладами, що здійснюють підготовку юристів. підвищити вимоги. Зосередити підготовку юристів в університетах і спеціалізованих ВНЗ. Заборонити підготовку юристів в непрофільних, відомчих навчальних закладах, а також у структурних підрозділах всіх ВНЗ.

4. Підвищити вимоги до акредитаційних експертиз підготовки фахівців освітнього ступеня «Бакалавр» та «Магістр» галузі знань 081 Право, загострюючи увагу на таких напрямках:

- кадрове забезпечення підготовки фахівців (наявність в штаті педагогічних працівників, чисельність і освітній ценз яких забезпечують здійснення освітньої діяльності за реалізованим відповідно до ліцензії освітніми програмами - обов'язково в перебігу експертного періоду, а не на момент проведення акредитаційної експертизи);

- навчально-методичне забезпечення освітньої діяльності (видання навчальних посібників, курсів лекцій та іншої навчально-методичної літератури професорсько-викладацьким складом);

- інформаційне забезпечення (наявність юридичної літератури з різних предметів, здійснення підписки на спеціалізовані періодичні вітчизняні та зарубіжні юридичні видання; наявність доступу до електронних міжнародних освітніх і наукових ресурсів в галузі права, в тому числі до баз даних Scopus і Web of Science);

- підвищення кваліфікації та післядипломної освіти викладачів (в вітчизняних та/або зарубіжних університетах, визначених наказом МОН України).

5. Вивчити стан забезпечення юридичними кадрами в державі (органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних, судових органів, органів соціального захисту населення) і визначити потребу у юристах різних освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки. За результатами цієї ревізії і з урахуванням фактичного набору, зменшити ліцензовані обсяги підготовки юристів і встановити обґрунтоване кількість місць підготовки юристів за держзамовленням.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Матеріали Робочої групи з розроблення Концепції вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita>;

https://www.dropbox.com/sh/13iycjb234akx10/AABHVWKDxcOdDkT_GseHrzPfa?dl=0;
Materialy Robochoi hrupy z rozroblennia Kontseptsii vdoskonalennia pravnychoi osvity dlia fakhovoi pidhotovky pravnyka vidpovidno do yevropeiskykh standartiv vyshchoi osvity ta pravnychoi profesii. [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita>

2. Офіційний сайт МОН України [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita>; Ofitsiyniy sait MON Ukrainy [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita>

3. Офіційний сайт МОН України [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnychoi-yuridichnoi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnyka>; Ofitsiyniy sait MON Ukrainy [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnychoi-yuridichnoi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnyka>

4. Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії. Проект Закону. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613; Pro yurydychnu (pravnychu) osvitu i zahalnyi dostup do pravnychoi profesii. Proekt Zakonu. [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613

5. Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію. Проект Закону. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728; Pro yurydychnu osvitu ta yurydychnu (pravnychu) profesiiu. Proekt Zakonu. [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728

6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України, головний ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с. ; Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy, holovnyi red. V. H. Kremen. — K. : Yurinkom Inter, 2008. — 1040 s.

7. Про освіту. Відомості Верховної Ради, 2017, № 38-39, ст.380 ; Pro osvitu. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2017, № 38-39, st.380.

8. Положення про Міністерство освіти і науки України. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630 [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF>; Polozhennia pro Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Zatverdzheno Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 zhovtnia 2014 r. № 630 [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF>

9. Аналітичний звіт за результатами проекту «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого

навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці» / Козьяков С.Ю., Лилик С.В., Лилик І.В., Пирогова Д.І., Красновський О.В. –К.: ВГО «Українська Асоціація Маркетингу», 2015.- 131 с. ; Analitichnyi zvit za rezultatamy proektu «Zaluchennia hromadskosti do formuvannia ramky kvalifikatsii pravnychoi profesii shliakhom provedennia analizu obsiahu znan, pereliku navychok i vmin, yakomu maie volodity vypusnyk yurydychnoho vyshchoho navchalnoho zakladu, shchob vidpovidaty vumoham suchasnoho rynku pratsi» / Koziakov S.Iu., Lylyk S.V., Lylyk I.V., Pyrohova D.I., Krasnovskiy O.V. –К.: VHO «Ukrainska Asotsiatsiia Marketynhu», 2015.- 131 s.

10. Стан юридичної освіти та науки в Україні. Звіт. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://upf.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/legal-education-report_final_ENG-tr.pdf; Stan yurydychnoi osvity ta nauky v Ukraini. Zvit. [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: http://upf.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/legal-education-report_final_ENG-tr.pdf

11. Реєстр навчальних закладів. Вищі навчальні заклади та наукові установи. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <https://www.inforesurs.gov.ua/reestr/?ut=1>; Reiestr navchalnykh zakladiv. Vyshchi navchalni zaklady ta naukovi ustanovy. [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.inforesurs.gov.ua/reestr/?ut=1>

12. Войтюк І. Аналіз досвіду регулювання та стану юридичної освіти та науки в окремих європейських країнах / І. Войтюк // Проект «Справедливе правосуддя». — 2012 [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR__Report_Legal_Education_in_Europe_UKR1.pdf; Voitiuk I. Analiz dosvidu rehuliuвання ta stanu yurydychnoi osvity ta nauky v okremykh yevropeyskykh krainakh / I. Voitiuk // Proekt «Spravedlyve pravosuiddia». — 2012 [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR__Report_Legal_Education_in_Europe_UKR1.pdf

13. Горбулін В. Україна-2018: дорога між викликами й ризиками. Але дорога ... // Дзеркало тижня, 2017. - № 49-50, випуск 28 грудня-13 січня. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: https://zn.ua/internal/ukraine-2018-doroga-mezhdu-vyzovami-i-riskami-no-doroga-270629_.html; Horbulin V. Ukraine-2018: doroha mizh vyklykamy y ryzykamy. Ale doroha ... // Dzerkalo tyzhnia, 2017. - № 49-50, vypusk 28 hrudnia-13 sichnia. [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: https://zn.ua/internal/ukraine-2018-doroga-mezhdu-vyzovami-i-riskami-no-doroga-270629_.html

14. Вікіпедія. Юридична освіта. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0; Vikipediia. Yurydychna osvita. [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0

15. Interinstitutional agreement of 22 December 1998 on common guidelines for the quality of drafting of Community legislation (1999/C 73/01) // Official Journal of the European Communities. 17 March 1999. - C 73, Volume 42;

16. Про вищу освіту. Закон України. Відомості Верховної Ради, 2014, № 37-38, ст.2004 ; Pro vyshchu osvitu. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2014, № 37-38, st. 2004.

17. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України Відомості Верховної Ради, 2016, № 3, ст.25; Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist. Zakon Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2016, № 3, st. 25.

18. Кашанина Т.В. Структура права / Т. В. Кашанина. - М.: Изд-во «Проспект»,

2016. - 496 с.; Kashanina T.V. *Struktura prava* / T. V. Kashanina. - М.: Izd-vo «Prospekt», 2016. - 496 s.

M. Shelukhin

ABOUT THE INTERNAL CONTENT OF THE REFORM OF THE HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

The article is devoted to the ways of reforming higher legal education in Ukraine and contains suggestions on its improvement. The author analyzes the actual state of higher legal education in Ukraine and the most important methodological approaches to the content of legal education in the current conditions of social and legal development. The emphasis is placed on the proposals submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine for improving the quality of legal education.

Author defines the principal identity of legal education with other types of professional education; reveals the reasons for the attempts to reform higher legal education in Ukraine and concludes that it is inappropriate to legislatively affix the names of legal professions.

The author contests the need to introduce new legal definitions in the scientific circle, in particular: a lawyer; legal education; law school; teacher of law; researcher of law; applicant of legal education; regulated legal profession, etc.

The warning about unreasonable copying of training practices in low-ranked European universities, ignoring the development of domestic legal schools and teaching methods is issued.

The article outlines the main causes of inhibition of the quality of legal education in Ukraine and the steps for improving the quality of legal education are highlighted.

Key words: *higher legal education, quality of lawyers training, reforms, national standards of legal education, state control over higher educational institutions, increase of requirements for accreditation examinations, studying the status of providing legal personnel, the Concept of development of legal education in Ukraine, draft laws.*

УДК 342.9: 343.35

Д. М. Демків

ВЗАЄМОДІЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ З НАЦІОНАЛЬНИМ АНТИКОРУПЦІЙНИМ БЮРО УКРАЇНИ

У статті досліджено стан взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України. Виявлено проблемні аспекти процесуальної взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України. Здійснено аналіз законодавчих актів з метою забезпечення подальшої єдності його застосування в процесі взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України.

Ключові слова: *взаємодія правоохоронних органів, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, функції органів прокуратури, повноваження правоохоронних органів.*

Постановка проблеми. В рамках Плану дій щодо візової лібералізації Україна мала створити Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру та Національне антикорупційне бюро України для незалежного розслідування високопосадовчої

корупції; запровадити електронну систему розкриття інформації про статки усіх посадовців; запровадити кримінальну відповідальність за незаконне збагачення та надання неправдивої інформації в е-деклараціях; створити агенцію з повернення активів та запровадити систему управління арештованим та конфіскованим майном. Українська влада відвітувала перед ЄС про виконання усіх цих вимог. Разом з тим, при реальному втіленні антикорупційних зобов'язань щодо забезпечення незалежності антикорупційних органів, їх ефективної взаємодії у межах кримінального провадження виникає ряд конфліктів. Саме тому, з метою створення дійсно дієвого механізму боротьби з корупцією актуальним є вдосконалення законодавства для забезпечення єдності його застосування в процесі взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України недостатньо висвітлені у сучасній науковій літературі, однак окремі аспекти діяльності та взаємодії даних правоохоронних органів порушувалися у наукових працях Е. С. Дмитренко, Ю. М. Дьоміна, З. А. Загиней, О. М. Юрченка [7, с. 125]. Тому, необхідність вдосконалення правового регулювання взаємодії правоохоронних органів зумовлює потребу у відповідному науковому обґрунтуванні.

Метою статті є характеристика та критичний аналіз стану взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України.

Викладення основного матеріалу. Дефініція «взаємодія правоохоронних органів» є правовим явищем, що впливає з філософсько-правових основ та гіпотез про діалог у системі соціального інституту. Так, А. Мировська та Д. Процюк вважають, що при розкритті злочинів суть взаємодії полягає в організації налагодженої системи збору й обміну необхідної інформації на всіх етапах розкриття і розслідування злочинів [6, с. 130]. Більш широко взаємодію трактує Л. Феценко як таку форму діалогу, що має прояв як у внутрішньо-організаційних функціях (структурна та системна побудова), так і в зовнішніх функціях правоохоронного призначення (запобігання злочинам та іншим правопорушенням, захист економічних інтересів держави тощо) [9, с. 175].

Необхідність діалогу між різними органами державної влади у правоохоронній сфері особливим чином зумовлена такими факторами:

- потреба у захисті прав та інтересів людини і громадянина від найвищої форми протиправних посягань на права та свободи людини;
- наявність спільної мети;
- транснаціональний характер злочинних діянь та угруповань правопорушників, які їх вчиняють;
- потреба у виробленні єдиних високих стандартів та практик у попередженні, боротьбі та протидії злочинності;
- потреба обміну досвідом у виявленні, попередженні, розкритті злочинів.

Загалом, правові підстави організації взаємодії органів прокуратури з іншими суб'єктами запобігання та протидії корупції регламентовані безпосередньо нормами Закону України «Про прокуратуру», Кримінальним процесуальним кодексом України, відомчими наказами Генеральної прокуратури України, іншими нормативно-правовими актами центральних органів виконавчої влади, а також, в окремих випадках, міжнародними угодами.

Основним правоохоронним органом, з яким Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює взаємодію у межах кримінального провадження, є Національне антикорупційне бюро України. Відповідно до ч.5 ст. 8 Закону України «Про

прокуратуру», саме на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру покладається здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України, підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях, представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями [2].

Разом з тим, застосування окремих положень Конституції України, Закону «Про прокуратуру» і Кримінального процесуального кодексу України викликають дисбаланс у процесі взаємодії даних державних інституцій. Так, досудове розслідування кримінальних корупційних правопорушень (злочинів) чинним законодавством України (відповідним профільним Законом і Кримінальним процесуальним кодексом України) покладено на детективів НАБУ. Прокурорський нагляд (контроль) за діяльністю детективів НАБУ у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням — на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, яка у свою чергу є структурним підрозділом ГПУ. Діяльність прокуратури України (включно з ГПУ і САП) регулюється Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» і в частині досудового розслідування злочинів — Кримінальним процесуальним кодексом України.

Аналіз даних законодавчих актів дозволяє дійти висновку, що в них є суттєві суперечності і невизначеність щодо функцій і повноважень органів прокуратури і НАБУ саме у сфері досудового розслідування. Зокрема, у ст.131-1 Конституції України однією з конституційних функцій прокуратури визначено «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [4]. При цьому, не зазначено про прокурорський нагляд за діяльністю органів досудового розслідування.

Водночас, у ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» однією з функцій прокуратури визначено «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство». Натомість згадка про процесуальне керівництво досудовим розслідуванням міститься лише в частині 3 ст. 43 цього Закону, що присвячена «підставам для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності» [2].

А згідно з ч. 2 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу України прокурор «...здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням...» [5].

Тому, можна констатувати, що законодавство, що регулює діяльність прокуратури, неоднакове як за термінологією, так і за змістом, оскільки терміни «нагляд», «організація», «керівництво» не є тотожними і можуть тлумачитися зацікавленими сторонами кримінального провадження по-різному. Адже, нагляд - це зовнішнє спостереження і контроль за певним видом діяльності, що поєднані з повноваженнями припиняти і запобігати порушенням встановлених правил і порядку. Організація - це координування діяльності певних ресурсів (людських зокрема) з метою оптимізації (підвищення рівня ефективності) діяльності для досягнення поставленої мети. А керівництво - це управління діяльністю та відповідальність за її результати [8].

Серед проблемних аспектів процесуальної взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури слід виокремити питання, що загострилося на початку 2016 року і стосується повноважень формувати паралельні кримінальні провадження. Свідченням цього є конфлікт навколо спецоперації НАБУ щодо заступника голови Державної міграційної служби (ДМС). Останніми місяцями НАБУ вело масштабне

розслідування корупційних схем у Державній міграційній службі. Спецоперація почалася у квітні 2017 року з проникнення детектива в організоване злочинне угруповання в складі діючих і колишніх посадових осіб. У НАБУ стверджують, що чиновники ДМС, діючи в змові, вимагали та отримували кошти за надання іноземцям громадянства України, дозволів на проживання на території України, а також за винагороду прискорювали виготовлення біометричних паспортів. Підсумком спецоперації НАБУ стало затримання детектива силами ГПУ і СБУ, які, як з'ясувалося, весь цей час проводили свою спецоперацію [10].

Іншим побічним, проте важливим питанням, що виникає у процесі взаємодії антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро, є забезпечення захисту свідків та посилення мір заходів безпеки для детективів та антикорупційних прокурорів.

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачено, що директор Національного бюро може створювати своїм рішенням комісії у складі працівників Національного бюро, прокурора антикорупційної прокуратури, службових осіб інших державних органів, органів місцевого самоврядування, представників громадських об'єднань. Предметом діяльності таких комісій є вивчення питання щодо порушення прав осіб, які співпрацюють з Національним бюро, а також надання рекомендацій щодо усунення зазначених порушень. Рекомендації таких комісій є обов'язковими для розгляду державними органами, органами місцевого самоврядування [1].

На жаль, на теперішній час відсутній законом регламентований порядок створення таких комісій, їх діяльність, а також правовий статус прийнятих ними рекомендацій. Однак, у прокурорській практиці можна відшукати подібні міжвідомчі координаційні заходи, яких спрямовано саме на вивчення питання щодо порушення прав людини і громадянина. Наприклад, згідно з п. 11 Положення "Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією" від 4 травня 2012 р. № 1/Ігн, міжвідомчі наради можуть проводитися за результатами вивчення стану додержання законності в діяльності міністерств, відомств, органів державної влади та органів місцевого самоврядування за участю керівників відповідних органів. На таких нарадах

заслуховуються інформація, звіти, виступи учасників та ухвалюються узгоджені рішення [3, с. 32]. Робота міжвідомчих робочих груп є також однією з форм реалізації прокурором координаційних повноважень у правоохоронній сфері. Як правило, такі групи створюються стосовно окремих координаційних заходів за головуванням прокурора. Проте, з положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» можна констатувати, що ініціатива створення таких комісій належить не антикорупційній прокуратурі, а Директорові бюро.

Висновки. Таким чином, боротьба з корупцією залишається ключовим елементом розвитку відносин України та ЄС, від ефективності дій якого залежить успіх всіх інших реформ. Прийняття змін до законодавства, що впливає на роботу прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, без обговорення таких змін із САП і одночасне ігнорування їх законодавчих ініціатив створює значні загрози для ефективності її роботи. Тому, з метою унеможливлення дублювання повноважень необхідно відмінити поправки до Кримінального процесуального кодексу України, які створюють перешкоди для ефективного розслідування високопосадової корупції. Крім того, запровадження потребують такі ефективні механізми, які забезпечать, щоб жодні значні зміни до законодавства не приймалися без попереднього їх обговорення із інституціями, на які такі зміни впливатимуть.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>; Закон Ukrayiny «Pro Natsionalne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny» vid 14.10.2014 r. № 1698-VII. - [Elektronnyu resurs]. - Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>
2. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-VII>; Закон Ukrayiny «Pro prokuraturu» vid 14.10.2014 № 1697-VII. - [Elektronnyu resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-VII>
3. Кальман О.Г. Методичні рекомендації з питань координації діяльності правоохоронних органів із запобігання і протидії корупції / О.Г. Кальман, О.З. Гладун, О.Г. Наджафов та ін.: Генеральна прокуратура України; Національна академія прокуратури України. – К., 2012. – 52 с; Kalman O.H. Metodychni rekomendatsiyi z pytan koordynatsiyi diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv iz zapobihannya i protydiy koruptsiyi / O.H. Kalman, O.Z. Hladun, O.H. Nadzhafov ta in.: Heneralna prokuratura Ukrayiny; Natsionalna akademiya prokuratury Ukrayiny. – K., 2012. – 52 s.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr; Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. - [Elektronnyu resurs]. – Rezhym dostupu: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>; Kryminalnyu protsesualnyu kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 № 4651-VI. - [Elektronnyu resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Мировська А.В. Взаємодія правоохоронних органів у боротьбі з фальшивомонетництвом / А.В. Мировська, Д.В. Процюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 32. – Т. 3. – С. 129-131; Myrovskaya A.V. Vzayemodiya pravookhoronnykh orhaniv u borotbi z falshyvomonetnytstvom / A.V. Myrovskaya, D.V. Protsyuk // Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. – 2015. – № 32. – Т. 3. – С. 129-131.
7. Скомаров О. В. Взаємодія Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами: особливості та класифікація / О.В. Скомаров // Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». - № 4, 2016. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sd-vp.info/wp-content/uploads/2017/04/verhovenstvo-prava-1-2017.pdf>; Skomarov O. V. Vzayemodiya Natsionalnoho antykoruptsiynoho byuro Ukrayiny z inshymy derzhavnymy orhanamy: osoblyvosti ta klasyfikatsiya / O.V. Skomarov // Mizhnarodnyu naukovyy zhurnal «Verkhovenstvo prava». - № 4, 2016. - [Elektronnyu resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sd-vp.info/wp-content/uploads/2017/04/verhovenstvo-prava-1-2017.pdf>
8. Сущенко В. Досудове розслідування корупційних злочинів: прокуратура і НАБУ — протистояння чи співробітництво? / В. Сущенко // Zn.ua. – 25.11.2016. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua/internal/dosudove-rozsliduvannya-korupciynih-zlochyniv-prokuratura-i-nabu-protistoyannya-chi-spivrobotnictvo-notatki-storonnoho-na-storinkah-konstituciyi-i-zakoniv-ta-pro-praktiku-yih-zastosuvannya-v-ukrayini.html>; Sushchenko V. Dosudove rozsliduvannya koruptsiynykh zlochyniv: prokuratura i NABU — protystoyannya chy spivrobotnytstvo? / V. Sushchenko // Zn.ua. – 25.11.2016. - [Elektronnyu resurs]. – Rezhym dostupu: [https://dt.ua/internal/dosudove-rozsliduvannya-](https://dt.ua/internal/dosudove-rozsliduvannya-korupciynih-zlochyniv-prokuratura-i-nabu-protistoyannya-chi-spivrobotnictvo-notatki-storonnoho-na-storinkah-konstituciyi-i-zakoniv-ta-pro-praktiku-yih-zastosuvannya-v-ukrayini.html)

korupciynih-zlochiv-prokuratura-i-nabu-protistoyannya-chi-spiv storonno-na-storinkah-konstituciyi-i-zakoniv-ta-pro-praktik u-ukrayini.html

9. Фещенко Л.О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності: дис. кандидата юрид. наук: 12.00 / Л.О. Фещенко . – К., 2007. – 217 с; Feshchenko L.O. Vzayemodiya orhaniv vnutrishnikh sprav z derzhavnoyu podatkovoyu sluzhboyu u zdiysnenni pravookhoronnoyi diyalnosti: dys. kandydata yuryd. nauk: 12.00 / L.O. Feshchenko . – К., 2007. – 217 s.

10. Філіповський В. Стежка війни: чому НАБУ і ГПУ знову ввійшли у спаринг / В. Філіповський // Mind.ua. – 1 грудня 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mind.ua/publications/20179174-stezhka-vijni-chomu-nabu-i-gpu-znovu-vvijshli-u-sparing>; Filipovskyy V. Stezhka viyny: chomu NABU i HPU znovu vviyshly u sparynh / V. Filipovskyy // Mind.ua. – 1 hrudnya 2017 r. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mind.ua/publications/20179174-stezhka-vijni-chomu-nabu-i-gpu-znovu-vvi-jshli-u-sparing>

D. Demkiv

INTERACTION OF SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION PROSECUTOR'S OFFICE WITH NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE

The article deals with the position of interaction between the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. In the realization of anti-corruption commitments to ensure the independence of anti-corruption bodies, their effective interaction within the framework of criminal proceedings, there is a number of conflicts. The problematic aspects of the procedural interaction of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine were revealed. In particular, Article 131-1 of the Constitution of Ukraine defines one of the constitutional functions of the Prosecutor's Office as "organization and procedural guidance of a pre-trial investigation, resolution of other issues during criminal proceedings in accordance with the law, supervision of secret and other investigative actions of law enforcement bodies". But at the same time there is no mention of prosecutorial supervision of the activities of pre-trial investigation bodies. The author analyzes legislative acts in order to ensure the further unity of its application in the process of interaction between the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. That is why, in order to create a truly effective mechanism for the fight against corruption, it is important to improve the legislation to ensure the unity of its application in the process of interaction between the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

Key words: *interaction of law enforcement bodies, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, functions of the Prosecutor's Office, powers of law enforcement bodies.*

УДК 343.9

Н. П. Голота

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

У статті досліджено сучасні проблемні питання налагодження міжвідомчої комунікаційної діяльності між правоохоронними органами України. Автором проаналізований досвід світової спільноти щодо створення інтегрованих баз даних в сфері запобігання і протидії злочинності. Запропоновано створити єдину інтегровану інформаційно-аналітичну систему з метою отримання об'єктивних даних для прийняття правильних управлінських рішень щодо протидії злочинності, визначити порядок доступу та користування нею в режимі он-лайн усіх правоохоронних органів України.

Ключові слова: правоохоронні органи, єдина інформаційно-аналітична система, комунікаційна діяльність, інформаційне забезпечення правоохоронних органів.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство розвивається під впливом двох взаємопов'язаних процесів: інформатизації та глобалізації, які призводять до утворення таких нових явищ, як транснаціональна злочинність, кіберзлочинність та багатьох інших, що, у свою чергу, вимагає нових форм та методів діяльності правоохоронних органів. Саме тому, досягти ефективності в роботі правоохоронних органів можливо лише шляхом формування у їх межах цілісної концепції єдиного інформаційного простору.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти визначення проблем теоретико-правових та організаційних основ інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів досліджувати такі вчені, як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Г. М. Бірюков, О. А. Гапон, О.М. Джужа, А.Г. Кальман, В. В. Максимов, В. А. Некрасов, В.Я. Тацій, О.Ю. Шостко та інші.

Метою статті є комплексне дослідження та аналіз сучасного стану комунікаційної діяльності між правоохоронними органами України та надання практичних рекомендації для вирішення її проблемних питань.

Викладення основного матеріалу. Необхідно констатувати, що сьогодні існує низка теоретичних, правових, організаційних та тактичних проблем зі здійснення взаємодії між оперативними підрозділами правоохоронних органів України. У свою чергу, інформатизація вимагає істотного підвищення оперативності та ефективності роботи правоохоронних органів, що практично неможливо без впровадження новітніх комп'ютерних технологій. Однак, на сьогодні інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної фіскальної служби України, Служби зовнішньої розвідки України спрямоване переважно на обслуговування внутрішніх потреб кожного суб'єкта окремо, водночас обмін інформацією між ними здійснюється лише в порядку офіційного листування, а не в режимі реального часу чи електронного обміну даними шляхом використання національної інформаційної інфраструктури, що в умовах розвитку е-врядування значно ускладнює процес запобігання і протидії злочинності [8, с. 103].

Як свідчить анкетування, оперативні працівники оцінюють ефективність обміну інформацією як незадовільну з таких причин: 22% – відсутність єдиної системи

взаємного інформування; 26,9% – відсутність окремого підрозділу для організації взаємодії; 25,2 % – незадовільне налагодження співпраці керівників взаємодіючих підрозділів; 25,9% – недосконалість правової основи тощо. Рівень інформаційної взаємодії становить «задовільно» (25%), «незадовільно» (75%) [2, с. 101].

Сьогодні наявне існування багатьох розрізнених інформаційних систем, які перебувають у підпорядкуванні різних підрозділів правоохоронних органів або ж у підпорядкуванні різних державних органів. Як відомо, численність баз даних правоохоронних органів зумовлена їхніми функціями та завданнями. Однак, саме наявність великої кількості автоматизованих інформаційних систем, які не співпрацюють між собою, є суттєвою перешкодою в діяльності та унеможливує правильне оцінювання ситуації та прийняти відповідного рішення. Підтвердженням цього слугує ситуація, коли 4 грудня 2016 року в селищі Княжичі Броварського району Київської області група затримання карного розшуку та спецпідрозділ КОРД очікували в покинутому будинку появи грабіжників, в той час, як в одному з будинків спрацювала сигналізація. На місце приїхав наряд Держслужби охорони, який затримав поліцейських, прийнявши їх за грабіжників. Група захоплення КОРД вирішила, що співробітників розвідки захопили злочинці – сталася перестрілка, внаслідок якої загинули двоє співробітників держслужби охорони, двоє поліцейських-розвідників і співробітник спецпідрозділу КОРД [7].

Тому, саме формування сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів надасть можливість повно й оперативно проводити аналіз і оцінку криміногенної ситуації. Для цього необхідно здійснити комплексну інтеграцію наявних інформаційних систем та інформаційних ресурсів (наприклад, «Гарт-1», «Аркан», «Відеоконтроль-Рубіж», «Скорпіон»), тобто створити єдиний інформаційний простір із метою збору, оброблення та передачі інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень у сфері протидії злочинності.

Єдиний інформаційний простір правоохоронних органів – це сукупність баз і банків даних, технологій їх ведення та використання, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, що функціонують на основі єдиних принципів і загальних правил, що забезпечують інформаційну взаємодію правоохоронних органів і мають на меті попередження, розкриття, розслідування злочинів. Взаємне інформування уможливує своєчасне виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес. Особливо така необхідність виникає в тих випадках, коли в процесі проведення ОРД одержано інформацію, що потребує дій, які не входять до компетенції відповідного підрозділу.

Ознаками, які визначають єдиний інформаційний простір правоохоронних органів, при цьому є:

- єдиний інформаційний простір правоохоронних органів включає в себе такі технічні елементи, як бази та банки даних, технології їх ведення та використання, інформаційно-телекомунікаційні системи та мережі;

- єдиний інформаційний простір передбачає інтеграцію всіх своїх компонентів в єдине ціле;

- єдиний інформаційний простір правоохоронних органів повинен функціонувати на основі єдиних принципів та норм;

- він існує в межах правоохоронних органів, між якими не повинно бути обмежених бар'єрів, та передбачає здійснення інформаційного обміну.

Системоутворюючими компонентами єдиного інформаційного простору у системі правоохоронних органів, за аналогією зі складниками єдиного інформаційного простору загалом, на нашу думку, виступають:

1) інформаційні ресурси, що містять дані, відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації;

2) організаційні структури, що забезпечують функціонування і розвиток єдиного інформаційного простору, зокрема збір, обробку, зберігання, поширення, пошук і передачу інформації, а також об'єднання різних мереж, систем і комплексів засобів зв'язку;

3) засоби інформаційної взаємодії громадян із системою правоохоронних органів і їх доступу в певному правовому режимі до інформаційних ресурсів на основі відповідних інформаційних технологій [4, с. 145].

Сучасний розвиток світової спільноти послідовно демонструє чітку тенденцію до постійного розширення міжнародних контактів на офіційному міжурядовому рівні. Так, у межах таких світових організацій, як Інтерпол та Європол створена інтегрована база даних, яка дозволяє здійснювати інформаційний обмін «стратегічною» і «технічною» інформацією. Зі змісту ст.2 Угоди випливає, що «стратегічна інформація» включає в себе дані про заходи правоохоронного характеру, що можуть бути корисними для припинення злочинів і, зокрема, спеціальні засоби боротьби зі злочинами; спеціальну інформацію про нові способи скоєння злочинів, дані про тенденції та розробки способів скоєння злочинів, нову інформацію про дані, отримані в результаті успішного застосування новітніх методів та засобів протидії злочинності, інформаційні дані про маршрути що використовуються контрабандистами чи особами, причетними до злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та зміни цих маршрутів, дані про стратегії та методи запобігання злочинності керівництвом правоохоронних відомств України і держав ЄС з метою вибору пріоритетів у правоохоронній діяльності, інформацію щодо оцінки загроз і доповіді про кримінальну ситуацію.

За своїм змістовним наповненням «стратегічна» інформація становить оперативний інтерес для органів охорони правопорядку. Збір такої інформації відбувається у складних умовах і є результатом не лише інформаційного, але й складного інформаційно-розвідувального процесу, в якому накопичення інформації складає початкову і одночасно фундаментальну стадію, за якою логічно слідують інші: аналіз, обробка, використання.

Організаційно обмін інформацією відбувається шляхом виконання спеціальних запитів, які може складати будь-яка сторона Угоди про співробітництво. Крім того, запитуюча сторона наділена правом вимагати від запитуваної сторони вжити всіх необхідних заходів для гарантування конфіденційності факту надіслання такого запиту, його змісту й будь-яких документів, що додаються, а також нерозголошення факту надання нею допомоги [1, с. 106; 6].

Як свідчить практика, найбільш потужною інформаційною базою даних ЄС є Шенгенська Інформаційна Система (з англ. Schengen Information System) — урядова база даних ЄС, створена на підставі Шенгенської Угоди та Шенгенської Конвенції про виконання Угоди [3, с. 122]. Вона використовується європейськими країнами для зберігання й обміну інформації про осіб та предмети, що перетинають кордон з метою дотримання національної безпеки, прикордонного контролю та правоохоронних цілей.

База даних Шенгенської Інформаційної Системи містить такі дані:

1) заборони на в'їзд та перебування стосовно громадян третіх країн, тобто громадян держав, які не є членами шенгенського простору;

2) відомості про осіб, які підлягають арешту та передачі або видачі на підставі європейського наказу щодо затримання;

3) відомості про зниклих осіб;

4) відомості про осіб, які перебувають у судовому розшуку (осіб, які викликані

судом під час провадження кримінальної справи; осіб, яких закликано відбутися покарання, свідків);

5) відомості про приховане спостереження або цільову перевірку відносно осіб та предметів;

6) відомості про предмети, що підлягають арешту, або таких, що підлягають використанню в якості доказу під час провадження кримінальної справи [9, с. 274].

Доступ до Шенгенської Інформаційної Системи мають чітко визначені правоохоронні органи, органи контролю та перевірки кордонів, міністерства іноземних справ, органи видачі віз, митні органи та органи юстиції, а також Європол і Євроюст [10, с. 14].

Як бачимо, основна перевага існування спільної інформаційної системи полягає в тому, що це дає змогу на ранніх стадіях розслідування виявити зв'язки, які не могли бути встановлені під час їх первинного аналізу національними підрозділами. Саме тому, правоохоронні органи України повинні насамперед налагодити інформаційний обмін у межах власного інформаційного простору, а вже після цього можна говорити про їх інтеграцію та взаємодію зі світовими організаціями та правоохоронними органами.

Висновки. Таким чином, однією з причин недостатньої ефективності запобігання та протидії злочинності є незадовільний стан інформаційної взаємодії підрозділів правоохоронних органів України внаслідок відсутності належної системи обміну інформацією та своєчасного її отримання. У зв'язку із цим, з метою отримання об'єктивних даних для прийняття правильних управлінських рішень щодо протидії злочинності доцільно створити єдину інтегровану інформаційно-аналітичну систему і визначити порядок доступу та користування нею в режимі он-лайн усіх правоохоронних органів України.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Білас А. І. Взаємовідносини України та європейського поліцейського офісу, перспективи розбудови європейського поліцейського простору / А. І. Білас // Європейські перспективи. - 2014. - № 6. - С. 105-111; Bilas A. I. Vzayemovidnosyny Ukrayiny ta yevropeyskoho politseyskoho ofisu, perspektyvy rozbudovy yevropeyskoho politseyskoho prostoru / A. I. Bilas // Yevropeyski perspektyvy. - 2014. - № 6. - S. 105-111

2. Грень Р. Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів / Р. Р. Грень // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. - 2016. - Вип. 38(2). - С. 99-102; Hren R. R. Vzayemodiya operatyvnykh pidrozdiliv pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny u protydyi zlochinam u sferi obihu narkotychnykh zasobiv / R. R. Hren // Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo. - 2016. - Vyp. 38(2). - S. 99-102

3. Овчаренко О. М. Вдосконалення взаємодії органів кримінальної юстиції / О. М. Овчаренко // Питання боротьби зі злочинністю. - 2013. - Вип. 25. - С. 115-125; Ovcharenko O. M. Vdoskonalennya vzayemodiyi orhaniv kryminalnoyi yustytsiyi / O. M. Ovcharenko // Pytannya borotby zi zlochynnistyuu. - 2013. - Vyp. 25. - S. 115-125

4. Петровський О. Проблемні питання формування єдиного інформаційного простору правоохоронних органів/ О.Петровський// Підприємництво, господарство і право. - № 8. – 2017. – С. 145-148; Petrovskyy O. Problemni pytannya formuvannya yedynoho informatsiynoho prostoru pravookhoronnykh orhaniv/ O.Petrovskyy// Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. - № 8. – 2017. – S. 145-148.

5. Право Європейського Союзу: підруч. / за ред. В.І. Муравйова. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 704 с; Pravo Yevropeyskoho Soyuzu: pidruch. / za red. V.I. Muravyova. – К.:

Yurinkom Inter, 2011. – 704 s

6. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 04.12.2016 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16; Uhoda mizh Ukrayinoyu ta Yevropeyskym politseyskym ofisom pro operatyvne ta stratehichne spivrobitnytstvo vid 04.12.2016 r. - [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16

7. У поліції розповіли про розслідування перестрілки в Княжичах і долі грабіжників. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-policii-rasskazali-o-rassledovanii-perestrelki-v-knyazhichah-i-sudbe-grabiteley-776705.html>; U politsiyi rozpovily pro rozsliduvannya perestrilky v Knyazhychakh i doli hrabizhnykiv. - [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-policii-rasskazali-o-rassledovanii-perestrelki-v-knyazhichah-i-sudbe-grabiteley-776705.html>

8. Шепетько С. А. Міжвідомче інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності суб'єктів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю / С.А. Шепетько // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – Випуск 43. Том 2. – С. 102-105; Shepetko S. A. Mizhvidomche informatsiyno-analitychne zabezpechennya diyalnosti subyektiv, yaki zdiysnyuyut borotbu z orhanizovanoyu zlochynnistyu / S.A. Shepetko // Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo. – Vypusk 43. Tom 2. – S. 102-105

9. Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах: монографія / О. Ю. Шостко. – Х.: Право, 2009. – С. 274; Shostko O. Yu. Protydiya orhanizovaniy zlochynnosti v yevropeyskykh krayinakh: monohrafiya / O. Yu. Shostko. – KH.: Pravo, 2009. – S. 274

10. Council Decision of 6 December 2001 on the development of the second generation Schengen Information System (SIS II) // OJ L 328. – 13.12.2001. – P. 14.

N. Holota

PROBLEM ASPECTS OF COMMUNICATION ACTIVITY BETWEEN THE LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE

The article deals with modern issues of establishing interagency communication activity between law enforcement bodies of Ukraine. The author states that there are theoretical, legal, organizational and tactical problems in implementing the interaction between operational units of law enforcement bodies of Ukraine. In turn, informatization requires a significant increase in the efficiency and effectiveness of law enforcement bodies' activity, which is practically impossible without the introduction of the latest computer technology. The author analyzes the experience of the world community in establishing integrated databases in the area of crime prevention and counteraction. Thus, within the framework of such world organizations as Interpol and Europol, an integrated database has been created that allows the exchange of "strategic" and "technical" information. It is proved that mutual information enables timely detection of persons and facts of operational interest. In particular, such necessity arises in cases where in the course of carrying out operative-search activities it is obtained information requiring actions that are not within the competence of the relevant unit. The author proposes to create a unite integrated information and analytical system with the aim of obtaining objective data for making correct management decisions regarding crime prevention and to determine the procedure of access and use of it in the online mode for all law enforcement bodies of Ukraine.

Key words: law enforcement bodies, a unite information and analytical system, communication activity, information provision of law enforcement bodies.

УДК 343.64.3

Е. М. Якубовський

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ

У статті вивчені та узагальнені існуючі підходи до визначення організаційно-правового забезпечення діяльності судів, проаналізовано його зміст та запропоновано авторське визначення цього поняття.

Ключові слова: *судова система, організаційно-правове забезпечення діяльності судів, судове управління, судове адміністрування, реформа судової системи.*

Постановка проблеми. Сьогодні судова система України перебуває у стані реформування. Основною метою перетворень, згідно із Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженою Указом Президента України від № 276/2015, є підвищення якості послуг судової системи для громадян, дотримання європейських стандартів і наближення до кращих практик відправлення правосуддя. Реалізація вказаних завдань потребує відповідних умов організаційного, правового та інституційного забезпечення функціонування судової гілки влади [1].

Якість правосуддя напряду залежить від того, скільки часу суддя витрачає на вирішення судових справ, не відволікаючись при цьому на питання, не пов'язані напряду із вчиненням правосуддя. Саме тому судді повинні бути вільними від вирішення питань організаційного й технічного характеру, які знаходяться за межами судового процесу. З цієї причини створення умов для належної роботи судової влади покладено на державні органи та інститути, які мають діяти скоординовано та злагоджено, однак без прямого втручання в діяльність судової системи з боку інших гілок влади, без шкоди для якості правосуддя. Саме тому дослідження організаційно-правового забезпечення діяльності судів, його змісту і напрямів набуває у теперішній час особливого значення і потребує детального вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням питань організаційно-правового забезпечення діяльності судів у різні часи займалися українські та зарубіжні вчені й дослідники, зокрема – Москвич Л.М., Нестерчук Л.П., Обрусна С.Ю., Озол Т.В., Чичерська М.І. З метою всебічного розгляду проблеми також вивчено наукові праці й публікації у сфері державного, в тому числі судового управління (Бібіло В.М., Глазунова Н.І., Стрижак А.А.) та судового адміністрування (Дудченко О.Ю., Логвиненко М.І., Решетнік А.Р.) [13-22].

Мета статті. Метою статті є спроба визначення поняття організаційно-правового забезпечення діяльності судів на підставі аналізу чинного законодавства України і точок зору українських і зарубіжних вчених, які займаються дослідженням цієї проблематики.

Викладення основного матеріалу. В Україні питання забезпечення діяльності судів регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких відзначимо наступні:

1. Конституція України, ст. 130 якої встановлює обов'язок держави щодо забезпечення фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів [2].

2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів», в якому організаційному забезпеченню діяльності судів присвячений розділ XI. Ч. 2 ст. 146 Закону встановлює, що забезпечення функціонування судової влади передбачає:

– окреме визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя;

– законодавче гарантування повного і своєчасного фінансування судів;

– гарантування достатнього рівня соціального забезпечення суддів.

Згідно зі ст. 147 Закону в Україні діє єдина система забезпечення функціонування судової влади – судів, органів суддівського врядування, інших державних органів та установ системи правосуддя. Цією ж статтею закріплений обов'язок Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації України та Національної школи суддів України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування брати участь в організаційному забезпеченні діяльності судів [3].

3. Закони України «Про джерела фінансування органів державної влади» [4], який встановлює загальні стандарти фінансового забезпечення діяльності судів, а також «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», що передбачає державний захист працівників суду від перешкоджання виконанню покладених на них обов'язків і здійсненню наданих прав [4-5].

4. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, серед яких відзначимо Постанову «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» від 25 травня 2006 р. № 740, що визначає порядок формування й ведення цього Реєстру [6].

5. Укази Президента України, зокрема – «Про Порядок складення присяги судді особою, вперше призначеною на посаду професійного судді» від 06 квітня 2011 р. № 380/2011 [7].

6. Розпорядчі документи Верховного Суду України, зокрема, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про затвердження Тимчасових засад використання автоматизованої системи документообігу та визначення складу суду у Верховному Суді» від 14 грудня 2017 р. № 8 [8], й інші.

7. Рішення Ради суддів України, насамперед – «Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України» від 22 жовтня 2010 р. № 12 [9], яким на Державну судову адміністрацію України покладається організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади та інші.

8. Накази Державної судової адміністрації України, які регламентують інформаційне, організаційне та інші напрямки забезпечення діяльності судів, зокрема «Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ» від 17 грудня 2013 р. № 173 [10]; «Про затвердження Положення про бібліотеку суду» від 18 березня 2011 р. № 65 [11] та інші.

Отже, у нормативно-правових актах зміст організаційного забезпечення діяльності судів розкривається в основному з огляду на необхідність належного фінансування судів всіх рівнів, відповідного півня їх інформаційного забезпечення, а також встановлюється обов'язок певних державних органів щодо організаційної підтримки роботи судів, насамперед, Державної судової адміністрації України.

Щодо цілей здійснення такої діяльності, автор підтримує точку зору М.І. Чичерської, яка робить висновок про чітке розмежування в нормативно-правовому

забезпеченні діяльності судів двох функціональних спрямувань в їх роботі – безпосереднього здійснення правосуддя та організаційного забезпечення цього процесу [22, с. 25].

Зауважимо, що окремі вчені, як українські, так і зарубіжні, при розгляді організаційного забезпечення діяльності судів дуже часто використовують інші поняття – «судове управління», «організаційне керівництво судами», «адміністрування судів» тощо.

Наприклад, білоруська вчена В.М. Бібіло поняття «судове управління», «організаційне керівництво судами», «організаційне забезпечення діяльності судів» вважає тотожними й такими, що відрізняються лише термінологічними перевагами. Навіть в Кодексі Республіці Білорусь про судоустрій і статус суддів застосовуються два терміни – «організаційне і матеріально-технічне забезпечення діяльності судів» та «організаційне і матеріально-технічне забезпечення органів суддівського співтовариства» [12]. Сама В.М. Бібіло віддає перевагу терміну «організаційне забезпечення діяльності судів», який вважає точним за змістом, але дещо громіздким за формою і додає, що питання пошуку універсального терміну, який зберігав би своє значення незалежно від звуження чи розширення його застосування, у Республіці Білорусь залишається актуальним [13, с. 25].

Л.П. Нестерчук вважає більш доцільним застосування в Україні терміну «адміністрування судів», зміст якого охоплює організаційне та фінансово-матеріальне забезпечення діяльності судів і вміщує в себе основні завдання управлінських дій у судовій системі:

- необхідність уніфікації адміністрування судів, з виключенням дублювання управлінських функцій та досягненням оптимальності, ефективності й мінімізації затрат на утримання судової влади;

- необхідність призначення суддів на адміністративні посади у всіх судах загальної юрисдикції на єдиних засадах – зборами суддів відповідного суду на один трирічний строк в порядку черговості;

- голова суду незалежно від інстанції повинен мати одного заступника і виконувати функції керівника суду як органу державної влади, зокрема, представницьку і контролю за роботою апарату суду, а також свою основну функцію – здійснення правосуддя;

- управління судом як юридичною особою має здійснювати керівник апарату суду або відповідна посадова особа апарату суду;

- питання внутрішньої діяльності судів повинні вирішуватися органами суддівського самоврядування, рішення яких є обов'язковими для суддів, у тому числі тих, які виконують адміністративні функції [18, с. 206].

Підтримують застосування терміну «судове адміністрування» М.І. Логвиненко та А.Р. Решетнік, які розуміють під ним різновид соціального управління, що поєднує в собі ознаки державного управління і самоуправління та включає діяльність з організаційного управління судами, організаційного забезпечення функціонування судів відповідно до Конституції і законів України [16, с. 6-7].

У контексті нашого дослідження заслуговує уваги точка зору Н.І. Глазунової, яка розмежовує поняття «державне управління» і «державне адміністрування». З її точки зору, історично державне управління виникло перш за все як загальне політичне керівництво і регулювання (у формі ідеологічного впливу і контролю). Державне адміністрування – це власне практична діяльність державних органів, технологічний процес підготовки, прийняття і виконання управлінських рішень у сукупності методів і засобів, за допомогою яких вирішуються завдання держави та її структур різного рівня,

здійснюється прямиий, систематичний і цілеспрямований вплив органів управління на підвідомчі їм органи та об'єкти на основі адміністративної відповідальності за виконання рішень. Державне адміністрування – це широка сфера практичної діяльності державних органів, установ, посадових осіб та особливий вид занять на державній службі, і особливе мистецтво професіоналів-управлінців, що набувається за допомогою практики, знань і таланту [14, с. 10].

Аналогічну точку зору висловлює О.Ю. Дудченко, яка стверджує, що управління та адміністрування не є тотожними поняттями. Управління – це упорядкування системи, а адміністрування – це керування конкретними, окремими елементами цієї системи, це власне практична діяльність, технологічний процес підготовки, прийняття і виконання управлінських рішень [15, с. 140].

Таким чином, зміст термінів «судове управління», «судове адміністрування» та «організаційне забезпечення діяльності судів» не можна назвати однаковим. Організаційно-правове забезпечення діяльності судів входить в систему судового управління та певною мірою відрізняється за змістом від судового адміністрування.

Погляди науковців на поняття «організаційне забезпечення судів» також мають певні відмінності.

А.А. Стрижак визначає організаційне забезпечення судів як реалізацію дій щодо задоволення потреб судової системи, надання їй достатніх матеріальних засобів здійснення функцій з відправлення повного і незалежного правосуддя в державі, та стверджує, що організаційне забезпечення судів є складовою судового управління [21, с. 29].

Аналогічну точку зору висловлює С.Ю. Обрусна, яка зазначає, що поняття «судове управління» включає як діяльність з організаційного керівництва судами, так і організаційне забезпечення судів. Воно більш широко охоплює всі напрямки управлінської діяльності у судовій сфері [19, с. 18].

Найбільш раціональну позицію займає Л.М. Москвич, який вказує, що згідно з Конституцією України обов'язок щодо фінансування судової системи покладений на державу. Ця норма є гарантією, тобто повинна додержуватись незалежно від бажань державних органів управління. Джерелом конституційних норм є воля народу, і держава повинна її виконувати. Держава не повинна використовувати свій обов'язок щодо фінансування судової системи як важіль впливу (або управління) судовою системою [17, с. 274].

Відзначимо російську вчену Т.В. Озол, яка під організаційно-правовим забезпеченням діяльності судів загальної юрисдикції пропонує розуміти організовану на основі закону та здійснювану Судовим департаментом при Верховному Суді РФ систему заходів правового, інформаційного, організаційного, кадрового, фінансового та матеріально-технічного характеру, націлену на створення необхідних умов для:

- самостійності і незалежності суддів судів загальної юрисдикції у процесі здійснення ними судочинства на території Російської Федерації;
- забезпечення безпеки вчинення правосуддя судами загальної юрисдикції в Російській Федерації;
- нормального функціонування органів суддівського співтовариства Росії, їх ефективної організаційно-правової взаємодії з органами державної влади.

Російська вчена також відзначає, що організаційно-правове забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції в Росії реалізовується за декількома напрямками:

- оновлення та систематизація правових норм, спрямованих на покращення правового та фінансового забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції;
- підвищення ефективності захисту суддів і працівників апаратів (секретаріатів)

судів загальної юрисдикції;

- створення та вдосконалення діяльності центрального державного органу в системі виконання завдань судової реформи – Судового департаменту при Верховному Суді РФ та його управлінь (відділів) у суб'єктах федерації;

- створення організаційно-правового механізму надання суддівському корпусу методичної та консультативної допомоги з правових питань структурним підрозділам територіальних управлінь Судового департаменту при Верховному Суді РФ, представлення їх інтересів в судах загальної юрисдикції, арбітражному суді [20, с. 10-11].

Такий підхід вважається нам найбільш виправданим, оскільки він враховує майже всі напрямки забезпечення діяльності судів, розкриває їх зміст, визначає відповідальний орган державної влади, а також вказує на цілі й завдання цієї діяльності.

Отже, вивчення чинного законодавства та доктринальних підходів до визначення поняття організаційно-правового забезпечення діяльності судів дозволяє виокремити окремі його складові:

- суб'єктний склад, – забезпечення судової діяльності здійснюється уповноваженими органами державної влади, як спеціально уповноваженими, так і загальної компетенції.

- мета, – забезпечення діяльності судових органів спрямоване у першу чергу на ефективне вчинення правосуддя, його доступність та підвищення професійного рівня суддівського корпусу. У той же час, забезпечувальні заходи з боку інших органів державної влади не повинні порушувати принцип незалежності та неупередженості діяльності судів.

- зміст, – вчинення правосуддя потребує належного забезпечення багатьох складових судової діяльності – правового і матеріального-технічного забезпечення, належного фінансування, ефективної організації роботи, належного рівня обміну інформацією, кваліфікованих кадрів тощо.

Таким чином, враховуючи вищенаведені точки зору, підсумовуючи перелічені ознаки, можна визначити **організаційно-правове забезпечення діяльності судів** як *організовану діяльність наділених чинним законодавством відповідними повноваженнями державних органів щодо правового, фінансового, матеріального, організаційного, інформаційного, технічного, кадрового та інших видів забезпечення роботи судової системи держави, що спрямована на ефективне вчинення правосуддя та одночасне збереження незалежності судової гілки влади.*

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що в Україні на законодавчому рівні повною мірою не розкривається зміст поняття організаційно-правового забезпечення діяльності судів, оскільки акцент зроблено лише на їх матеріальному й фінансовому забезпеченні. Серед вчених і дослідників також відсутній єдиний підхід до визначення організаційно-правового забезпечення діяльності судів. На підставі аналізу чинного законодавства України та інших держав, а також точок зору українських та зарубіжних вчених і дослідників автором запропоноване власне визначення організаційно-правового забезпечення діяльності судів.

Вважаємо за необхідне відзначити, що запропоноване формулювання не позбавлене певних недоліків, є відкритим для обговорення й дискусій, та у майбутніх працях автора буде уточнятися, розвиватися та вдосконалюватися.

Стаття надійшла до редакції 01 грудня 2017 р.

Список використаної літератури

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових

інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 13. – С. 33. – Ст. 864; Pro Stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20 travnia 2015 r. № 276/2015 // Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy. – 2015. – № 13. – S. 33. – St. 864.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141; Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – №30. – St. 141.

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – №31. – Ст. 545; Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII // // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2016. – №31. – St. 545.

4. Про джерела фінансування органів державної влади: Закон України від 30 червня 1999 р. № 783-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №34. – Ст. 274; Pro dzherela finansuvannia orhaniv derzhavnoi vlady: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1999 r. № 783-XIV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1999. – №34. – St. 274.

5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50; Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 r. № 3781-KhII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1994. – № 11. – St. 50.

6. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>; Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Yedynoho derzhavnoho reiestru sudovykh rishen: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 travnia 2006 r. № 740 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>

7. Про Порядок складення присяги судді особою, вперше призначеною на посаду професійного судді: Указ Президента України від 06 квітня 2011 р. № 380/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/380/2011> ; Pro Poriadok skladennia prysiahu suddi osoboiu, vpershe pryznachenoiu na posadu profesiinoho suddi: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 06 kvitnia 2011 r. № 380/2011 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/380/2011>

8. Про затвердження Тимчасових засад використання автоматизованої системи документообігу та визначення складу суду у Верховному Суді: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 14 грудня 2017 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-17> ; Pro zatverdzhennia Tymchasovykh zasad vykorystannia avtomatyzovanoi systemy dokumentoobihu ta vyznachennia skladu sudu u Verkhovnomu Sudi: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 14 hrudnia 2017 r. № 8 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-17>

9. Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України: Рішення Ради суддів України від 22 жовтня 2010 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vr012414-10/paran9#n9> ; Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sudovu administratsiiu Ukrainy: Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 22 zhovtnia 2010 r. № 12 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vr012414-10/paran9#n9>

10. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-13> ; Pro zatverdzhennia Instruktzii z dilovodstva v mistsevykh zahalnykh sudakh, apeliatsiinykh sudakh oblastei, apeliatsiinykh sudakh mist Kyieva ta Sevastopolia, Apeliatsiinomu sudi Avtonomnoi Respubliky Krym ta Vyshchomu spetsializovanomu sudi Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav: Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 17 hrudnia 2013 r. № 173 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-13>

11. Про затвердження Положення про бібліотеку суду: Наказ Державної судової адміністрації України від 18 березня 2011 р. № 65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N652011> ; Pro zatverdzhennia Polozhennia pro biblioteku sudu: Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 18 bereznia 2011 r. № 65 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N652011>

12. Кодекс Республики Беларусь о судостроительстве и статусе судей от 29 июня 2006 г. №139-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.by/document/?guid=3871&po=hk0600139>; Kodeks Respubliki Belarus' o sudoustrojstve i statuse sudej ot 29 iyunya 2006 g. №139-3 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://pravo.by/document/?guid=3871&po=hk0600139>

13. Бибило В.Н. Акты судебного управления / В.Н. Бибило // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 4. Правазнаўства. – 2013. – №5. – С. 24-29; Bibilo V.N. Akty sudebnogo upravleniya / V.N. Bibilo // Vesnik Grodzenskaga dzyarzhanauna universitehta imya Yanki Kupaly. Seryya 4. Pravaznaustva. – 2013. – №5. – S. 24-29.

14. Глазунова Н.И. Государственное управление: учеб. для вузов / Н. И. Глазунова. – М.: Муницип. мир, 2004. – 456 с.; Glazunova N.I. Gosudarstvennoe upravlenie: ucheb. dlya vuzov / N. I. Glazunova. – M.: Municip. mir, 2004. – 456 s.

15. Дудченко О.Ю. Адміністрування в судовій системі: поняття та перспективи реформування / О.Ю. Дудченко // Юрист України. – 2013. – №2(23). – С. 138-143; Dudchenko O.Iu. Administruvannia v sudovii systemi: poniattia ta perspektyvy reformuvannia / O.Iu. Dudchenko // Yuryst Ukrainy. – 2013. – №2(23). – S. 138-143.

16. Логвиненко М.І. Поняття судового адміністрування та інноваційні шляхи його вдосконалення / М.І. Логвиненко, А.Р. Решетнік // Судова апеляція. – 2013. – №4. – С. 6-9; Lohvynenko M.I. Poniattia sudovoho administruvannia ta innovatsiini shliakhy yoho vdoskonalennia / M.I. Lohvynenko, A.R. Reshetnik // Sudova apeliatsiia. – 2013. – №4. – S. 6-9.

17. Москвич Л.М. Проблемы підвищення ефективності судової системи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Л.М. Москвич. – Х., 2011. – 485 с; Moskvych L.M. Problemy pidvyshchennia efektyvnosti sudovoi systemy: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10 / L.M. Moskvych. – Kh., 2011. – 485 s.

18. Нестерчук Л.П. Організаційне забезпечення діяльності судів у відповідності з вимогами закону / Л.П. Нестерчук // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В.М. Др'омін; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. – Одеса: Фенікс, 2014. – Т. 1. – С. 205-208; Nesterchuk L.P. Orhanizatsiine zabezpechennia diialnosti sudiv u vidpovidnosti z vymohamy zakonu / L.P. Nesterchuk // Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: materialy Mizhnarodnoi nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirant. skladu / vidp. za vyp. V.M. Dromin; NU

ОІuА, Pivd. rehion. tsentr NAPrN Ukrainy. – Odesa: Feniks, 2014. – Т. 1. – С. 205-208.

19. Обрусна С.Ю. Адміністративно-правові засади судової реформи в Україні: теорія, історія, сучасність: монографія / С. Ю. Обрусна. – Х.: ХНУВС, 2010. – 303 с.; Obrusna S.Iu. Administratyvno-pravovi zasady sudovoi reformy v Ukraini: teoriia, istoriia, suchasnist: monohrafiia / S. Yu. Obrusna. – Kh.: KhNUVS, 2010. – 303 s.

20. Озол Т.В. Организационно-правовое обеспечение деятельности судов общей юрисдикции в Российской Федерации: Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Т.В. Озол. – Москва: ННОУ «Московский гуманитарный университет», 2007. – 26 с.; Ozol T.V. Organizacionno-pravovoe obespechenie deyatelnosti sudov obshchej yurisdikcii v Rossijskoj Federacii: Avtoreferat diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.11 / T.V. Ozol. – Moskva: NNOU «Moskovskij gumanitarnyj universitet», 2007. – 26 s.

21. Стрижак А.А. Судове управління в Україні: теоретичні основи і правове регулювання: монографія / А.А. Стрижак. – Ужгород: Патент, 2004. – 120 с.; Stryzhak A.A. Sudove upravlinnia v Ukraini: teoretychni osnovy i pravove rehuliuвання: monohrafiia / A.A. Stryzhak. – Uzhhorod: Patent, 2004. – 120 s.

22. Чичерська М.І. Організаційно-правові засади діяльності місцевих судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Чичерська Марія Іванівна; ПрВНЗ «Львівський університет бізнесу та права». – Львів, 2017. – 268 с.; Chycherska M.I. Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti mistsevykh sudiv v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10 «Sudoustrii; prokuratura ta advokatura» / Chycherska Mariia Ivanivna; PrVNZ «Lvivskyi universytet biznesu ta prava». – Lviv, 2017. – 268 s.

E. Yakubovsky

DEFINITION OF THE CONCEPT OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPLY OF THE ACTIVITIES OF VESSELS

The scientific article is devoted to the study and generalization of modern approaches to the definition of organizational and legal support of the activity of courts.

The article deals with the main normative legal acts of Ukraine that regulate the activity of the judicial system and regulate the provision of the work of the courts. Relying on the research of scientists, the author made a comparative analysis of the concepts of "judicial administration", "judicial administration" and "organizational provision of the work of courts". It should be noted that the author used scientific sources and considered the views of both Ukrainian scientists and scientists of the Republic of Belarus and the Russian Federation.

The author of the article highlighted the main features of organizational and legal support of the activity of courts and on their basis offered the definition of this concept.

Key words: *judicial system, organizational and legal support of court activity, judicial administration, judicial administration, judicial system reform.*

УДК 346.16

А. А. Попов

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
УКРАЇНСЬКОГО І ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА
В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ
(ДЕЯКІ АСПЕКТИ)**

У статті дано порівняння деяких норм ЄС і українського законодавства стосовно поводження з відходами. Звернута увага на те, що основна відповідальність у цій сфері покладено на органи місцевого самоврядування, які за різних причин не виконують свої обов'язки.

Висунута пропозиція про необхідність запровадження в українське законодавство норм, що враховують національні особливості населення.

Ключові слова: Директива ЄС; відходи; національні особливості населення.

Постановка проблеми. Одним з перспективних напрямів порівняльної характеристики українського і європейського законодавства в сфері господарювання є пошук найбільш сприятливих умов для використання нашою країною позитивного досвіду Європейського Союзу в вирішенні ряду актуальних проблем.

Так, Україна входить в число країн з найбільш високими абсолютними обсягами утворення та накопичення відходів. Щорічно їх утворюється 700-720 млн. т. Загальна маса накопичених на території України відходів у поверхневих сховищах перевищує 25 млрд. т, що в розрахунку на 1 кв. км площі становить близько 40 тис. тонн. Відходи нагромаджуються у вигляді шламосховищ, териконів, відвалів, різних звалищ. Площа земель, зайнята ними, становить близько 160 тис. га [5].

Як сучасна правова держава, Україна вибрала пріоритетний напрям розвитку в галузі управління відходами, орієнтуючись на досвід інших держав, зокрема держав, що входять в склад ЄС шляхом вдосконалення сучасного українського законодавства, адаптації нормативно-правових актів.

Викладення основного матеріалу. Розв'язання проблеми поводження з відходами має здійснюватись на державному рівні, насамперед, шляхом впровадження ефективного законодавчого регулювання, яке повинно будуватись на врахуванні національних особливостей населення та позитивному досвіді європейського законодавства.

Головним нормативно-правовим документом ЄС у сфері поводження й управління відходами є Директива 75/442/EWG [6].

Ця директива вводить єдині визначення термінів і понять «відходи», «поводження», «утилізація», «побутові відходи» тощо. Під відходами розуміється «кожна субстанція чи предмет, яких власник позбувається, хоче позбутися або мусить позбутися відповідно до чинного законодавства». Визначені такі категорії відходів: промислові та харчові рештки; продукти, які не відповідають установленим вимогам; продукти, для яких закінчився термін придатності; предмети, які не придатні для використання (використані батарейки, каталізатори тощо); відходи виробництва (шлаки, рештки після дистиляції); рештки від видобутку і переробки сировини (гірничі шлаки, важкі оливи з нафтових полів); продукти, для яких власник не знаходить подальшого застосування (відходи сільського господарства, підсобних господарств тощо). Загалом ця директива налічує 16 категорій відходів, на основі яких

впроваджений єдиний Європейський каталог відходів (рішення 2000/532/EWG), що періодично переглядається й оновлюється.

Певною мірою положенням названої директиви відповідають норми Закону України «Про відходи» від 5.03.98 р. У цілому цей Закон складається з 10 розділів, у яких регламентовані питання відносин права власності на відходи, визначені суб'єкти у сфері поводження з відходами, їх права та обов'язки, визначена компетенція органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, державний облік, моніторинг та інформування у сфері поводження з відходами, заходи і вимоги щодо запобігання або зменшення утворення відходів та екологічно безпечного поводження з ними, економічного забезпечення заходів утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення, правопорушення у сфері поводження з відходами і відповідальність за них, міжнародного співробітництва у сфері поводження з відходами [2].

Зокрема, ст. 35-1 передбачено, що власники або наймачі, користувачі, у тому числі орендарі, джерел утворення побутових відходів, земельних ділянок укладають договори з юридичною особою, яка визначена виконавцем послуг на вивезення побутових відходів, здійснюють оплату таких послуг та забезпечують роздільне збирання твердих побутових відходів [там само, ч.2 ст.35-1].

Значні повноваження цим законом надані органам місцевого самоврядування. Так, територіальні громади є власниками відходів, що утворюються на об'єктах комунальної власності чи знаходяться на їх території і не мають власника або власник яких невідомий (безхазяйні відходи) [там само, ч.2 ст.9].

Органи місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами забезпечують:

- а) виконання вимог законодавства про відходи;
- б) розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів;
- в) організацію збирання і видалення побутових відходів, у тому числі відходів дрібних виробників, створення полігонів для їх захоронення, а також організацію роздільного збирання корисних компонентів цих відходів;
- г) затвердження місцевих і регіональних програм поводження з відходами та контроль за їх виконанням;
- д) вжиття заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сфері поводження з відходами;
- е) вирішення питань щодо розміщення на своїй території об'єктів поводження з відходами;
- є) координацію діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що знаходяться на їх території, в межах компетенції;
- з) здійснення контролю за раціональним використанням та безпечним поводженням з відходами на своїй території;
- и) ліквідацію несанкціонованих і неконтрольованих звалищ відходів;
- і) сприяння роз'ясненню законодавства про відходи серед населення, створення необхідних умов для стимулювання залучення населення до збирання і заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини;
- ї) здійснення інших повноважень відповідно до законів України;
- й) надання згоди на розміщення на території села, селища, міста місць чи об'єктів для зберігання та захоронення відходів, сфера екологічного впливу функціонування яких згідно з діючими нормативами включає відповідну адміністративно-територіальну одиницю;
- м) здійснення контролю за додержанням юридичними та фізичними особами вимог у сфері поводження з виробничими та побутовими відходами відповідно до

закону та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи [2, ч.1 ст.21].

Однак, на жаль, багато з цих повноважень з різних причин не здійснюються.

Серед них - положення щодо правил утилізації небезпечних побутових відходів.

Завдяки Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з відходами» (16 лютого 2010 р.) [3], у Законі «Про відходи» з'явилася згадана ст. 35-1, у якій зазначено, що небезпечні відходи у складі побутових відходів збираються окремо від інших видів побутових відходів, а також мають відокремлюватися на етапі збирання чи сортування та передаватися спеціалізованим підприємствам, що одержали ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами. Крім цього передбачається установка контейнерних майданчиків для збору різних компонентів твердих побутових відходів, у тому числі контейнерів для батарейок та інших небезпечних відходів.

Тому, у сучасних умовах надзвичайно актуальною є проблема роздільного збирання твердих побутових відходів. Негативним явищем для вітчизняної системи збирання сміття є низький рівень сортування на початковій стадії. Як наслідок – потрапляння усіх відходів у один контейнер (бак) для сміття.

Невипадково, що 28 жовтня 2014 р. Київський апеляційний адміністративний суд задовольнив позов киянина адвоката Р. Кравця, який вказав на невиконання владою обов'язків щодо збору та утилізації небезпечних побутових відходів, зокрема, люмінесцентних ламп і батарейок. Суд зобов'язав Київраду організувати процес збору, вивозу та утилізації небезпечних відходів шляхом укладання на конкурсній основі відповідних договорів та контролю за їх виконанням. На думку юристів, судовими органами зроблено перший крок до наближення України до європейських стандартів з охорони навколишнього середовища [4].

Однак, поодинокі звернення до суду загальну ситуацію не вирішує і свідчить про недосконалість існуючого законодавства.

Марно було б шукати в названому Законі і «врахування національних особливостей населення», що, в цілому, зайвий раз свідчить про формальний підхід української влади до виконання вимог європейської спільноти як на стадії законотворчості, так і на стадії правозастосування.

Певною мірою в розв'язанні зазначених проблем могло б уважне вивчення досвіду інших країн.

У країнах Євросоюзу, Канаді та США процес збору використаних батарейок від населення і подальшої грамотної їх утилізації налагоджений дуже добре. Збір батарейок в цих країнах організовано різними методами: в Бельгії на державному рівні, в Швеції та Нідерландах на муніципальному, в інших країнах муніципалітети працюють спільно з постачальниками. Втім незалежно від системи збору, в Європі діє принцип розширеної відповідальності виробника за свій товар. Тобто виробники та постачальники супроводжують увесь цикл «життя» батарейки – від виробництва до утилізації. Держава охоплює лише функції реєстрації та контролю, при цьому не фінансує галузь і не збирає кошти, а громадськість контролює процес переробки.

У більшості європейських країн відпрацьовані елементи живлення можна покласти у спеціальний контейнер в супермаркеті. 6 країн ЄС законодавчо зобов'язують підприємства розміщувати спеціальні контейнери для використаних батарейок (Бельгія, Швеція, Австрія, Німеччина, Нідерланди, Франція). А в Японії батарейки старанно збирають і зберігають до тих часів, коли буде винайдена оптимальна переробна технологія.

У Нью-Йорку, де викидати батарейки у сміття заборонено законом, виробники і великі магазини, що продають елементи живлення, зобов'язані забезпечувати збір використаних батарейок, а інакше – штраф до 5 тис. дол.

Польське законодавство також передбачає обов'язкову передачу відпрацьованого електронного та електричного обладнання спеціалізованим організаціям, які отримують від виробників кошти на його утилізацію. За викидання батарейок у смітник у Польщі накладають штраф, еквівалентний 1250 грн, а роздрібні магазини, площею понад 25 м², зобов'язані встановити контейнери для збору відпрацьованих елементів живлення.

У Німеччині, де населення давно звикло до роздільного збору відходів, у кожному супермаркеті встановлені спеціальні контейнери для прийому відпрацьованих батарейок. У німців, не здавши стару акумуляторну батарейку, нову не купиш. За викинуті батарейки – штраф у розмірі 300 євро. Постачальники батарейок через «систему спільного збору батарей» забезпечують муніципалітети і роздрібних продавців скриньками, фінансують логістику зібраного матеріалу, сортування і переробку.

В Швейцарії обов'язки збору відпрацьованого електричного та електронного обладнання розділені на дві стадії: держава відповідає за збір, а приватна компанія – за транспортування і утилізацію. Виробник покриває усі витрати [4].

Громадськість і державні органи в тій чи іншій формі здійснюють нагляд.

Висновки. Таким чином, українське законодавство щодо ефективного розв'язання проблеми поводження з небезпечними відходами повинно будуватись з урахуванням національних особливостей у вирішенні цього питання та позитивному досвіді відповідного європейського законодавства.

Це викликає необхідність удосконалення правозастосовної практики з цього питання, а також внесення змін і доповнень до існуючих нормативно-правових актів, необхідно розробити ефективну державну програму, яка б передбачала комплекс державних заходів для створення спеціалізованих підприємств з сортування та перероблення небезпечних побутових відходів в Україні, виконання якої було б покладено на органи місцевого самоврядування та великі підприємства, провести комплекс роз'яснювальних заходів серед громадян, створити значну кількість пунктів збору батарейок та ртутних ламп у кожному місті, щоб забезпечити активний процес їх перероблення р. [5].

В світлі існуючих до України міжнародних вимог не зайве нагадати зміст ст.296 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. Тут сказано:

« 1. Кожна Сторона повинна ефективно застосовувати своє екологічне та трудове законодавство за допомогою стійких чи повторюваних дій або бездіяльності у такий спосіб, що впливає на торгівлю або інвестиції між Сторонами.

2. Жодна Сторона не повинна послаблювати або знижувати рівень охорони навколишнього середовища чи праці, передбачений в її законодавстві, з метою покращення торгівлі або інвестицій шляхом відмови чи часткового відступу або пропонування такої відмови чи часткового відступу від своїх законів, підзаконних актів або стандартів у такий спосіб, що впливає на торгівлю або інвестиції між Сторонами» [1].

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017 р.

Список використаної літератури

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої

сторони від 27 червня 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/984>; Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27 chervnia 2014 roku [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/984>

2. Про відходи: Закон України від 5.03.98 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр.>; Pro vidkhody: Zakon Ukrainy vid 5.03.98 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр.>

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з відходами: Закон України від 21.01.2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1825-17>; Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchikh aktiv Ukrainy u sferi povodzhennia z vidkhodamy: Zakon Ukrainy vid 21.01.2010 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1825-17>

4. Беззуб І. Правове регулювання поводження з небезпечними побутовими відходами в Україні / І. Беззуб [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=530:utilizatsiya-nebezpechnik-pobutovikh-vidkhodiv-v-ukrajini-3&catid=71&Itemid=382 ; Bezzub I. Pravove rehuliuвання povodzhenniaz nebezpechnymu pobutovymu vidkhodamy v Ukraini / I. Bezzub [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=530:utilizatsiya-nebezpechnik-pobutovikh-vidkhodiv-v-ukrajini-3&catid=71&Itemid=382

5. Зерук В.А. Аналіз нормативно-правової бази реалізації політики поводження з відходами в Україні / В.А. Зерук // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=517:utilizatsiya-nebezpechnik-pobutovikh-vidkhodiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 ; Zeruk V.A. Analiz normatyvno-pravovoi bazy realizatsii polityky povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini / V.A. Zeruk // Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=517:utilizatsiya-nebezpechnik-pobutovikh-vidkhodiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

6. Waste management [електронний ресурс] // Official website of the European Union – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/environment/waste_management/index_en.htm.

A. Popov

COMPARATIVE DESCRIPTION OF UKRAINIAN AND EUROPEAN LEGISLATION IN SPHERE OF MENAGE (SOME ASPECTS)

In the article comparison of some norms of EC and Ukrainian legislation is given in relation to handling wastes.

One of perspective directions of comparative description of the Ukrainian and European legislation in the sphere of manage is a search of the most favorable terms for the use of positive experience of European Union our country in the decision of row of issues of the day.

As known, Ukraine is included in the number of countries with the most high absolute volumes of formation and accumulation of wastes.

As the modern legal state, Ukraine chose priority direction of development in industry of management wastes, oriented on experience of other states, held in particular, that

included in composition of EC by perfection of the modern Ukrainian legislation, adaptation of normatively-legal acts.

The decision of problem of handling wastes must come true at state level, first of all, by introduction of the effective legislative adjusting, that must be built on taking into account of national features of population and positive European experience.

The main normatively-legal document of EC in the field of behavior and management wastes is Directive 75/442/EWG.

Up to a point it meet a standard position of the adopted directive Law of Ukraine "On wastes" from 03.05.98.

Considerable plenary powers are given by this law to the organs of local self-government. As to its provisions territorial communities are the proprietors of wastes that appear on the objects of community property or are on their territory and does not have a proprietor or the proprietor of that is unknown (unpractical wastes).

In particular, Organs of local self-government in the field of handling wastes provide:

a) implementation of requirements of legislation is about wastes; ...

б) organization of collection and moving away of domestic wastes, including wastes of shallow producers, creation of grounds for their burial place, and also organization of separate collection of useful components of these wastes.

However, unfortunately, many from these plenary powers for diverse reasons does not come true.

Vainly it would be to search "taking into account of national features of population" in the adopted Law, that, on the whole, superfluous time testifies to the formal going of Ukrainian power near implementations of requirements of European community.

Key words: *Directive of CE; wastes; national features of population.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

КОРИСНЕ ВИДАННЯ З ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА (рецензія на монографію Р. В. Чернолуцького «Нормопроектна діяльність в конституційному праві України: питання теорії і практики»¹)

В умовах становлення та розвитку демократичної правової державності об'єктивно зростає роль і значення нормотворення та законотворення, що виступають іманентним нормотворчим системоутворювальним елементом соціальних і державних перетворень. У структурній побудові нормотворення (законотворення) важливе місце займає нормопроектна (законопроектна) діяльність як її важлива технологічна і інтелектуальна стадія, що пов'язана з розробкою проекту нормативно-правового акту.

Монографічна праця докторанта Інституту законодавства Верховної Ради України Чернолуцького Руслана Васильовича як раз й присвячене дослідженню феноменології нормопроектної діяльності в конституційному праві України, як основоположній та профілюючій галузі національного права держави.

Автором розглянуто філософсько-теоретичні підходи до визначення феноменології та проблематики нормопроектної діяльності в конституційному праві України в контексті онтологічного, термінологічного та структурно-процесуального підходів.

Досліджено багаторівневі філософські аспекти нормопроектної діяльності як соціального простору виникнення, формування і прояву політико-правових кодів і символів. Доведено, що семантичні аспекти нормопроектної діяльності напряду пов'язані з семантичними аспектами правознавства, оскільки вони фактично торкаються проблематики визначення змісту та наступного тлумачення (інтерпретації) правових норм.

Проведений автором системний аналіз феномену нормопроектування дав змогу охарактеризувати його як видову, конституюючу та легалізуючу форму соціального проектування та довести, що нормопроектна діяльність має первинний конституюючий характер щодо легалізації та легітимації відповідних суспільних відносин, що мають загальне та важливе значення для стабільного існування та функціонування держави та соціуму.

Розгляд онтології нормопроектної діяльності дав змогу автору визначити її сутність та зміст шляхом аналізу гносеологічних й теоретичних підходів до дефінітиву зазначеного феномену, а також урахувати, що терміносистема «нормопроектна діяльність» містить у собі низку опорних термінів, що мають велике значення для з'ясування її дефінітивного визначення. Наявність в ній нормопроектного компонента свідчить, що йдеться насамперед про розробку проектів відповідних правових норм у вигляді відповідних загальних правил поведінки з метою регулювання суспільних відносин, що мають важливе соціальне значення. Таку діяльність проводить держава в особі уповноважених нею органів та забезпечує виконання легалізованих нею норм (правил поведінки) державним примусом.

Дослідження автором монографії формування феномену нормопроектної діяльності в контексті соціології права стало можливим завдяки аналізу логічних схем,

¹ Чернолуцький Р.В. Нормопроектна діяльність в конституційному праві України: питання теорії і практики : монографія / за ред. д. ю. н. , проф. М. О. Баймуратова. – Одеса: Фенікс, 2016. – 360 с.

які застосовуються О. Ерліхом у процесі побудови процесуального ланцюжка індивідуального нормопроекування щодо прийняття судового рішення. Вказані схеми досить чітко й однозначно фіксують цей процес, фактично легалізуючи й легітимізуючи таку діяльність, а також логічно, технологічно, парадигмально й соціологічно обґрунтовуючи існування індивідуального суддівського розсуду, що заснований на методології нормопроекування.

Розгляд автором монографії складних теоретичних проблем нормопроекційної діяльності в контексті основних настанов методології дав змогу визначити її сутнісне значення в конституційному праві держави у світлі онтологічного підходу через визначення нормопроекування, що є первинним, початковим, «запускаючим», передпарламентським (допарламентським), комплексним стадійно-методологічним, аксіологічно-прогностичним, гносео-праксеологічним феноменом, на якому ґрунтується вся наступна діяльність держави у сфері законотворення (нормотворення).

Визначення ролі та значення конституційної термінології в нормопроекційній діяльності в контексті термінологічного підходу дало змогу автору визначити її як об'єктивно неминущу та стратегічно важливу, бо саме за її допомогою можливо сформулювати, регламентувати та врегулювати найбільш важливі суспільні відносини, що виникають між особистістю, суспільством та державою. Більше того, особлива роль і значення конституційних термінів у нормопроекуванні (законопроекуванні) є детермінованою роллю та значенням конституційного права як єдиної в правовій системі України фундаментальної галузі права, що має системоутворювальне значення не тільки для законодавства, а й для правової системи держави загалом.

Аналіз стадійної характеристики нормопроекування в конституційному праві, проведений автором у світлі структурно-процесуального підходу дав змогу визначити її як специфічну, телеологічно обґрунтовану, передпарламентську (допарламентську), інтелектуальну діяльність, що здійснюється уповноваженими суб'єктами з застосуванням методів та способів формальної логіки (інтелектуальний критерій) і юридичної техніки (технологічний критерій) з метою розробки проектів нормативно-правових (законодавчих) актів, що повинні регламентувати та регулювати соціально важливі суспільні відносини, – це як важлива соціальна діяльність, спрямована на трансформацію суспільства та його функціонування в умовах демократичної правової державності.

Доктринально-теоретичний та праксеологічний аналіз основоположних етапів (стадій) сутнісно-процесуальної характеристики нормопроекційної діяльності дав змогу дослідити питання її планування в конституційному праві України та визначити, що під ним варто розуміти об'єктивовану необхідність правового регулювання, телеологічно обґрунтовану інтелектуальну діяльність уповноважених суб'єктів з розробки формалізованих документів (планів, програм тощо), що містять та закріплюють послідовність відповідних дій, які відбуваються у хронологічній (часовій) перспективі (поточне та перспективне планування) і спрямовані на підготовку і розробку проектів нормативно-правових актів.

Дослідження автором феноменології експертизи в нормопроекційній діяльності в конституційному праві України привело до визначення її особливої важливості в процесі експертизи проектів законів та інших нормативно-правових актів, – її парадигма міститься в тому, що складений на основі концепції та відповідно до вимог законодавчої техніки проект такого нормативно-правового акту підлягає експертизі, – тобто його науково-практичному, системному, всебічному узагальненому аналізу. Метою цього аналізу є забезпечення якості й обґрунтованості зазначеного проекту, своєчасності його прийняття, виявлення можливих позитивних і негативних наслідків

його дії.

Вивчення досвіду нормопроектної діяльності Канади та його ролі і значення для України у гносеологічному контексті було детерміновано актуальністю та ефективністю творчої рецепції зарубіжного досвіду в різних сферах соціального життя, що є загальним трендом сучасного світового розвитку в умовах глобалізації, а рецепція зарубіжного досвіду на рівні нормопроектної (законопроектної) діяльності визначена як запозичення західних процесуально-правових інструментів у сфері нормо- та законотворення, що є детермінованою правовою глобалізацією.

На думку автора монографічного дослідження, науковий аналіз Правил нормопроектування Робера К. Бержерона та визначення їх методологічної ролі у вдосконаленні національної системи нормопроектування в Україні був детермінований тим, що такі правила: а) розроблені спеціально для України; б) сформульовані на основі багатоаспектних підходів до інтелектуально-технологічної діяльності, якою й є в широкому розумінні нормопроектування; в) їх позитивом є наявність у них сукупних ідентифікаційних ознак нормативно-правового акту, яких можна досягнути в процесі нормопроектування, за умов чіткого та професійного виконання зазначених правил. Крім того, вони ставлять перед Україною важливе прагматичне питання створення національної інституції професійних легістів, які б опікувались тільки законопроектуванням (нормопроектуванням) для Парламенту держави і для вищих органів виконавчої влади.

Досліджено якісні характеристики законопроектної діяльності як стадії законотворення у сфері конституційного права України, правовий статус Президента як суб'єкта нормо- і законопроектної діяльності в конституційному праві України, нормопроектна діяльність органів виконавчої влади в конституційному праві України та нормопроектна діяльність у місцевому самоврядуванні України та її особливості. Зроблено пропозиції щодо вдосконалення та підвищення ефективності нормопроектування зазначених суб'єктів конституційного права.

Треба відмітити, що монографічне дослідження Р. В. Чорнолуцького ґрунтується на об'ємній джерельній базі, нормативно-правових документах профільного характеру, спеціальній юридично-правовій літературі. Отримані автором висновки є достовірними і науково обґрунтованими. Структура дослідження має логічну побудову.

Вважаємо, що монографічне дослідження Р. В. Чорнолуцького на тему «Нормопроектна діяльність в конституційному праві України: питання теорії і практики» вирішує дуже складну й важливу проблему теорії конституційного права, що має велике прагматичне та методологічне значення. Воно безперечно є вагомим внеском до скарбниці вітчизняної науки конституційного права.

Прієшкіна Ольга Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри конституційного права та правосуддя

Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 10 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без

використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterationsia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

**ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ У 1991–2010 РР.**

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст

статті

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rol starshynskykh rad u kadrovii politytsi Hetmanshchyny / V. N. Patlachuk // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seria : Pravo.– 2015. – Vyp. 5. – S. 29-34

2.....

3.....

.....
Стаття надійшла до редакції __. __.20__

В. Prishchepa

**MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN CITIES
OF KIEVAN RUS OF 1991–2010**

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyses the processes of their genesis and

development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: *Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
2017, ВИПУСК 14

УДК 34(05)

В 53 Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право / гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії М. Л. Шелухін. – Маріуполь : МДУ, 2017. – Вип. 14. – 297 с.

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. Є. В. Годованик

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)52 82 43, **e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net**

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129,
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4930 від 07.07.2015
Тираж 150 примірників. Замовлення № 090/18